Т. XCI. Р. 1909, кн. V. Рік XVIII.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕДОВСЇМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬОЛЬОҐІЇ Й ЕТНОҐРАФІЇ

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE,

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŚKYJ.

B. XCI. 1909, V B. XVIII Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарского.

Закінчено 20.XI с. с.

Т. XCI. Р. 1909, кн. V. Рік XVIII.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕДОВСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬОЛЬОҐІЇ Й ЕТНОҐРАФІЇ

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE,

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŠKYJ.

B. XCI. 1909, V B. XVIII Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарского.

Закінчено 20/XI с. с.

Зміст XCI тому.

Inhalt des XCI Bandes.

ГЕТЬМАНСЬКЕ ГНЇЗДО.

УРОЧИЩА І ПЕРЕКАЗИ СЕЛА СУБОТОВА, ЗІБРАНІ В РР. 1897—9.

Подав *Марко Грушевський.*

I. Вжитки на Українї колись і тепер.

Оцеі тіко од Стецт Василя й переняв ся трохи, що каже:

„Ой Боже наш милостивий
Помилуй нас з неба
Зруйновано Запоріжжа
Буде колись треба!
  Ой ходїмо, братця,
  Царицї просити
  Чи не дасть нам землички
  Віку де дожити!
Ой прийшли всї до царицї
Уклонились низько:
Оддай, мамо, землю
По наші границї.
Оддай нашу землю
Од Богу до Богу
По нашу границю
Бендерську дорогу.
  — Ой як би ви, хлопцї,
  Нам вірно служили
  Далиб вам степи-лимани
  Щоб рибу ловили, справляли [жупани.
— Ой спасибі, Катерино,
Та за тую ласку,
Що ми їли на Великдень
Гречаную паску“[1]).

Та й то голосом не зведу. З замолоду я старшинував був. Звісно, тодї не ті вжитки були, що тепера: тодї не двома коровками орали, або конячинкою, як тепера орють, а волів дві або й три парі запрягали в плуг — та ще й яких! То й жилось і старшинувалось, та й то ще не так, як треба було: не дурно-ж Запоріжцї-козаки ще й тодї за землею добивались... А тепера такі вжитки — прости, Боже, гріха, — що годї що й казати. Не до співів! На лиху матїр вони, як дїтись нїгде. Ще як старшинував, то того вряду беседи[2]) такі були, а вже на беседї без співу не буде. Пісні я любив, та не дотепний був заспівати. А вже Василь оцей, що не подалецї мене живе, Стець, вдатний до сього був.

[1]) по Стецю: пригожую паску. [2]) бенкети.

Тіко прискучить мені у волости коли, або на беседї де засидюсь, так і посилаю за Василем.

— Дїло є, позви Василя! гукну на десятника. А він вже знає, яке то дїло і якого Василя треба. Василь прийде.

— Бояв ся, каже було, щоб у холодну не закинули, та й роботу покинув, прийшов. А з його робітник — не суди, каже, Боже.

— На, лишень, тобі за слухянство чарку, скажу йому, та дві зряду, та ще й косарських. Василь і повеселїє.

— „Ой Боже наш милостивий", почну йому, а він уже не подасть ся. Так утне, що менї потраплять за ним добре треба, щоб улучить у голос. А вже Харка, Нечая або Мороза, Чалого або що, то я нїяк не зугарен був заспівати. Слухаю тіко було, як Василь виспівує. Він усе цих любив співати. Заспіває, було, ще й роскаже. Я слухаю розважаюсь і розважусь, було, хоч який буду.

Про Хмеля ж піснї отак і не доводилось чувати. Про його, мабуть, і піснї доброї не складено: не до любови був таки старий. Піддати піддав Україну під Росію, а покращати од того мирови не покращало нїчого: били однаково і під Росією як і під Ляхами, злиднїєм, дурнїщаєм і досї, і все що день та гірше! Кажуть було старі люде, що козаки та гетьмани знали, що на Вкраїнї люде подоживають ся до такого, шо вже далї нїяк гірше жити, тай понаховували скрізь у землї багато усякого скарбу: грошей, золота, намистів і всякої кладї, — щоб, мовляють, як прийде той час, то щоб у землї собі шукати добра усякого. А я так собі думаю: чи ритимуть люде землю, чи нї, а буде колись таке, що дориватимуть ся до чогось другого, будуть таки добиватись правів Хмельницького. Кажуть, що в його церкві — у мурованій — є кладь несчислима, саме золото попід підвалинами. Навмисне через те й затоплена у землю глибоко. А в якійсь каломнї, либонь, шкатулка є, а в нїй ключі од льохів, плани та описи усякої кладї, яка де є на всїй Україні. Там десь і права позамикані. Орловський, що попував у Суботові, лїт сорок уже тому буде — показував ті плани і по них знаходив усї ходи Хмельницького, а кладї не взяли — час ще не вийшов. Найпаче Орловський добивав ся до льохів Хмельницького, бо там би то найбільш показано схованки. Один льох починаєть ся з самої церкви мурованої та йде попід Хмельницького дворищем, де оце саме вистроїв ся піп „горянський", з мурованої церкви, його перерізало провалля, де оце тепера йде шлях меж церквою та поповим дворищем. То дїрку, що вела під церкву, самі люде засипали, а ту дїрку, що йшла під дворище Хмельницького, тепера вже попівське, нїхто не засував; так вона собі й була. Дїти у їй усе грались, та од дощу з дороги ховались люде. Аж не швидко вже, якось по веснї, земля над тею дїркою обвалилась і зага-

тила дірку геть. Другий льох починаєть ся у току коло клуні у Сидора Дова-Пелиненка, не далеко за дворищем Хмельницького, бо його подвіре велике. Піп засів багато, а то — Коцурі. Варивон Коцур захопив трохи подвіря Хмельницького, як скоро ще з москалів прийшов: вали зарівняв, льохи позасипав під оселю. Сидір то недавно засипав ход у льох. Як строїли попови хату та повітки та росчищали місця, то познаходили і підземні покої Хмельницького — усе з такого каміння й такої роботи, як і у церкві. Спершу не загортали їх, а потім зарівняли чисто. Приспи, що й тепера є в попівськім огороді[1]) — що зовуть ся царською дорогою через те, що ними гетьман їздив понад ставом у Чигирин до столиці — верхнею туда, а нижчою назад, — піп оре, зачищає та огородину садить. А люде, поки воно не попівське було, не чіпали осадьби Хмельницького. Такі і здавна знали, що то за шлях був і не чіпали. З цього шляху Чигирин за сім верст як на долоні видно. Не дурно Юрко з камінної гори — чи воно з Чигиринської, чи з нашої, не знаю — так улучив з пушки у замчище батькове, як завели ся з Ляхами, що розгатив геть його, тіко перед і зостав ся, що оце вже церкву з його зробили і Хмельницького церквою назвали. Не знали люде, як вдячити Хмельницькому, та попам і замчище й осадьбу віддали — хай, мов, инші руки походять коло памяток Хмельницького. А що кладї Хмельницького є багато у землї, то є. Багатиня не теперішнеї була. На шляху, де само перерізаний льох великий, що весни, що дощу великого, було виносить водою гроші, дукачі, намиста, пряжки, шаблї, стремена, кудзї, каблучки якісь тай не тіко тут, а й на других проваллях знаходять було усячину і все виробчасте таке, що ніякі ковалї тепера не викують так; з проваллів у Тясмин наносить водою рогів з оленів, зубів якихсь в аршин удовш, або й більш, з пядь у товщ, або й товщ, — видко у двірцї Хмельницького усякого звіру багато було. Чоловічі кістки неймовірно великі скрізь і в землї й у річцї знаходять — гвардія козацька була видко. Гроші є й з бовванцем у кароні — се мабуть польські позоставались, а то все з козаком на конї з пікою — се вже, мабуть, виробка часу Хмельницького. Є й гетьман з булавою на деяких. Махей Трегуб старий, Топчій, роскazує, що як козакував у лїсї (от на що перейшли козаки: на сторожу біля дерева!), та бачив, знайшли у Тіньках люде Хмельницького грошей цїлий вулик чавунний — усе з гетьманом на конї й з булавою були[2]). Находили грошей золотих чимало й по проваллях і по ямах уваленних то по могилах і в Суботові. Та се якісь инчі були — тоненькі, як луска з риби і жовті все. Мабуть давнїші се, бо за Хмельницького золото як жар червоне все було, скіко не доводи-

[1]) Терраси. [2]) Мова мабуть про росийські мідяні гроші з XVIII в., з св. Юриєм на конї.

лось де бачити. Не ті були часи і люде не ті були, шо тепера. Тепер голодні тіко та гострі, а розуму — тіко й того шо дивлять ся, а бачить нічого не бачать... Дожилась Україна до самого краю: як не було добра, тай досі не має, як теї приказки кажуть.

Росказував Пилип Шуть, літ більш восьми десятків.

II. Пісні старинні.

Як теї пісні співають:

Ой, Морозе та Морозенку,
Ти славний козаче!
За тобою, Морозенку,
Вся Вкраїна плаче.
Не так тая Україна
Як славнеє військо,
Заплакала й Морозиха
Ідучи на місто.
Ой не плач, мати,
Да не плач, не жури ся,
Ходім з нами, козаками,
Мед-вина напий ся.
Ой чогось мені да, милеє браття,
Горілка не пеТь ся:
Під царськими воротями
Да Турок з Шведом бєть ся.
Нехай бєть ся, нехай бєть ся,
Хоч і розбиваєть ся,
Нехай мене молодого
Да й не сподіваєть ся.

Да в городі да в катрані
Там покопані шанці:
Взяли, взяли Морозенка
В понеділок в ранці.
Посадили Морозенка
На дубові лавці:
Скидай, скидай, Морозенку,
Червоні сапьянці.
Посадили да Морозенка
На жовтім пісочку:
Скидай, скидай, Морозенку,
Всю червону сорочку.
Ой вивели Морозенка
На високу могилу:
Дивись, дивись, Морозенку,
Да на свою Вкраїну.
Дивись, дивись, Морозенку,
Да на свою Вкраїну:
Не викупить отець-ненька
І ні рідна родина.

...Не викупить, бідна головко, ніхто: і думки нікому не має. Людім тепер усе ні почому. Живуть, аби слава, що живуть, а як? то совісно й сказати: Скіко ото могил зоставлено несчасними Морозенками усякими? Як не скажуть: „а пора вже знать, що час визволяти". Навіщось же воно й насипали ті могили? Он за березівкою, де Богунова нива, самі могилки — й місце Могилками зветь ся. Тай скрізь — хіба не самі могилки понасипувані. А про те... Ех!... Каже:

Ой їхав Харко да із Жаботина
Та на коника похилив ся
А за ним в ним його козаченьки:
„Ой стой, батьку, ти не жури ся".

— Ой як же менї да, милеє браття,
З вами не журить ся:
Що вже підо мною коник буланенький
Почав становить ся.
Ой як же менї та і не журить ся,
Що на серденьку туга —
Що я покидаю в славнім Жаботинї
Свого вірного друга.
Ой у луві та при березі
Та зацвіла калина:
Побила Харка, побила сотника
Да лихая година.

Оттак воно усе дієть ся з тею лихою годиною. Спитай кого у самім Жаботинї, це-ж ось не далеко звідси, рукою подать, чи хто хоч мення Харкове знає, чи хто згадає коли його, а він же лишив там свого вірного друга, не то товариша. Зрадники всї — от що!

Ой був в Січі козак старий
На прізвище Чалий,
Вигодував сина Саву
Ляшенькам на славу.
— Та дивись ти, старий Чалий,
Що Сава, твій син, робить:
Зібрав він нас
Та в кайданах водить.
— Нехай водить, нехай водить,
За те він добре знає:
Хто його спіймає,
Той йому згадає.

Тай поїхав пан Сава
В Немир по обідї;
Тай приїзджає пан Сава
Й із гостей до дому.
Та питає челядоньки,
Чи все гаразд дома?
Та питає челядоньки,
Чи все гаразд дома.
Усе гаразд, усе гаразд,
Тіко одно страшно:
Виглядають із-за гори
Запорожцї часто!

А Сава такий був, що його нїхто не міг узяти. Запорожцї-ж хотїли вбити за те, що до Ляхів пристав, та не враджували собі, як його спіймати. А був у Савки годованець Гнатко. Колись з батьком Савка виїздив у поле на охоту, та набачив у снїгу дитину. Кругом неї снїг ростав. Савка хотїв ростоптать дитину, та старий не дав; звелїв узяти до дому та годувати, щоб чобіт їм чистив, як виросте. Він виріс і в Січ утїк.

І зібрались в Січу козаки
І стали гадати:
— Ой як би нам пана Саву
У руки узяти?
Стоїть Гнатко за плечима,
Стоя обізвав ся:

— Ой я добре Саву знаю,
І сам упіймаю.
Ой був в Січу старий козак,
Тай віри доймає,
Скида з себе жупан синїй,
Гнатка одягає.

— Осідлайте йому, хлопці,
Коня вороного
Ще й чотирі козаченьки
Приставте до його.
Приїзджає козак Гнатко
До Сави тихо:
Стережи ся пане Саво
Буде тобі лихо.

Сидить Сава кінець стола,
Дрібні листи пише,
А Савиха у ліжечку
Дитину колише.[1])
Піди, хлопче, піди малий,
Увточи горілки,
Та випємо по штакану
За здоровя жінки.

Піди, хлопче, піди малий,
Увточи ще меду,
Чогось мені трудно нудно:
Головки не зведу.

У Савки була ворожка. Савка знав, що його козаки хтіли вбити, але ворожка ворожила, що той, що вбити має, ще за чужими землями, за колючими тернами. А Гнатко стояв уже у сінях, і в пазусї у його й земля чужа і терен — ворожка не брехала. Савцї було не спокійно на думцї й на душі: от він і заходив ся писати і мед-вино пити. А це

Не вспів хлопець, не вспів малий
Увійти в скарбницю,
А вже козак, а вже Гнатко
Ускочив в світлицю.
-- Здоров, здоров, пане Саво,
А чи єсть ти в дома?
Із далека гостей маєш,
Чим їх привитаєш?
— Ой що маю, тим витаю,
Тим буду витати;
Породила жінка сина:
Буду в куми брати.
Не того ми приїхали
Щоб кумувати;
А ми того приїхали,
Щоб головку здняти.
Ой кинув ся Сава
До ясної зброї,
Тай підняли пана Саву
На три списи в гору.

---

[1]) Або цей:
Сидить Сава кінець столу,
Листоньки читає;
А Савиха дитину
У почвах купає.

Тай підняли пана Саву
На три списи в гору,
— Ой попращай ся, вражий сину,
Із дітьми, з женою.
Ой кинув ся Сава
До ясної зброї
Тай підняли пана Саву
На три списи в гору.
Набігли вражі Ляшки,
Шаблями махнули:
Вискочив козак Гнатко
У Ляшків по-під руки.
Ой утїкав козак Гнатко
Та по під тею Россю,
Одна нога у сапянцї,
А другая боса.
— Ой підожди, товаришу,
Та глянсь на мене,
Іскинь з себе шаравари,
Та одягни мене.

бо йому стидно було, шо він голий. Ляхи на йому все обірвали. Тодї обірванцем козакові не личило бути. Воно й тепер нікому не личить, да що діяти маємо? Ех! поки ще що, буде всього...

Ой у крутого та бережечка
Та із зеленого гаю
Ой крикнули козаченьки:
„Тїкаймо, Нечаю!"
— Ой як мінї, миле браття,
Із вами тїкати,
Свою славу козацькую
Так марно теряти.
— Єсть у мене шпак-шпак
І той добрий козак,
Ой той менї дасть знати,
Коли треба утїкати.
Козак Нечай не тїкає,
Потуги не має:
З кумасею з Хмельницькою
Мед вино кружляє.

— Стережи ся, козак Нечай,
Холодної води:
Ой іде Ляха сорок тисяч
Хорошої вроди.
— Стережи ся козак Нечай
Та крайньої хати,
Бо йде Ляха сорок тисяч,
Хочуть тебе взяти.
Козак Нечай, козак Нечай:
Козак не тїкає,
З кумасею Хмельницькою
Мед-вино кружляє.
Одсунув він в віконечку
Новую кватирку,
Аж бігають Ляшки-панки
Як шашки[1]) по ринку.

[1]) хатнї собачки.

Крикнув на малого,
На джуру старого:
— Сідлай коня, хлопче,
Сідлай вороного.
— Сідлай коня, хлопче
Сідлай вороного:
А під мене сідлай, джуро,
Старого гнідого.
— Підтягай, хлопче-джуро,
Із туга попругу,
Бо йде Ляха сорок тисяч
Буде нам велика потуга.
Не вспів козак, не вспів Нечай
На коника спасти;
Да став Ляшків-панків,
Як снопиків класти.
Не вспів козак, не вспів Нечай
На коника сісти;
Да став Ляшків скурвих синків
Як капусту сікти.
Оглянув ся козак Нечай
На правеє плече:
Позад його коня гнідого
Крівава річка тече.

Ой стиснув козак Нечай
Тихо поводами;
Не черкнув ся кінь гніденький
До землї ногами.
Ой спіткнув ся кінь гніденький
На суху печину:
Ой упіймали Ляхи-панки
Нечая за чуприну.
— А чи це цей Хміль
Що по меду грає
А чи це той Нечай
Що Ляшків збавляє?
— А чи це той Хміль
Що по тичинї вєть ся?
А чи це той Нечай
Що з Ляхами бєть ся?
І зібрались козаченьки
Тай стали гадати:
Деб же цюю головоньку
Її поховати?
Поховаймо, милеє браття,
У лядськім костьолї,
А одправим Службу Божу
В церкві на престолї.

Таки душа своеї молитви бажа! Кортїло й себе не забути й Ляхів не дражнити. А може козаки на памятнеє їм козака в костьолї сховали. Щоб не забував Лях козака. Та тодї, правда, крутили на всї лади; з церкви костьол робили, а з костьолу церкву перероблювали. Й Хмельницький: який був, а й той... Мав батькову церкву святого Михайла, а на ласку людську кріпость на костьол повернув, а потім на церкву, поки не рішив Ляхів чисто.

Співав тай росказував Василь Стець Кириченко, лїт 90.

III. Лихолїттє було, лихолїттє й трівати треба.

До Очаківської зіми менї вже, кажуть було мати, десять лїт було. Баба — материні мати — ще й після зіми теї живі були. Які страхіття було росказують баба й мати покійницї! За Татарву, під Хмельнищину та й гайдамацтво не знаєш було, кажуть, хто до тебе в хату зайде: чи Татарин, чи козак, чи гайдамака: чи свій чи чужий. Були ще аленькі мати. А їх семірко од батька спріт зосталось у баби. А це

нагрянули козаки, або їх тоді звали гайдамаками. Увійшов у хату оден, а далї й другий: здоровенні чоловічища такі! Так усї й понїміли. Смерть і край! А оден і каже до баби: „щоб сю ніч у тебе свічка страсна не вгасала, горіла, а дїтей на горіще поховай: нїхто тебе і Татарин не зачепить. У ночі, каже, будуть і кінні уїздить у село, то нїхто не виходь. Хлїб і сіль щоб на столї була і свічка щоб на столї стояла. То де в кого й горілку на стіл становили. Заходить заходили гостї по хатах ту ніч, а не скрізь брали страву з столу. Оттак дїтвора та й з великих, хто з рябких був, усю ніч і просидїли по горищах. А воно нїяково було, поки тіко не обізнались. Побули-побули і так як у глупу північ дей дїлись з села. А страху великого було у глибоку давність, росказують було і баба й мати. Тепер — хвалити Бога до которого часу — супокійно. Бог знає, як далї буде, що отака тиснява зробилась — муль муля й їсть тай годі. Лихолїтя було, лихолїття й сподїватись треба... Лїс був вільний, землї й гулящої було скіко завгодно: думай собі сам за себе, як собі знаєш, роби собі що хочеш. Усяк собі знав себе і дбав про себе як умів. А тепер хоч душа вон: все не твоє — казьонне, або черничче, а далї од нас панське скрізь. І сам наче не свій. Дїти не батькові наче і батьки не дитячі наче. Та отак і скрізь.

— Побачите, дїти, кажуть було баба, світ сей оснуєть ся; то хіба й не снований: і не викарабкаєть ся бідна людина з душею на світ глянуть, який то він хоч той світ, не то що; снують його і дротом, і колїями залїзними, снують його, ще й як найкраще обсновують його хитрощами усякими та здирствами — се вже бачимо, сповнилось.

— Цар турецький, кажуть було баба, приїде у Суботів своєї одшукувати шляпи (sic). А вона старим Хмельницьким затоплена он аж у ставу, звідси верстов 60 буде, у Чорнім лїсї. Його — сей став — усї знають. Бо то як збив Хмельницький шляпу з турецького султана тай затопив її у тім ставу. Затопив та ще й закляв. То цього ще не було, а повинно бути. А вже то з військом султанові внуки йтимуть — не як, мабуть.

Кажуть було мати й баба, що у Суботів приїдуть і внуки Хмельницького булаву дїдівську одшукати. Десь у замчищі на острові посеред моря старий Хмельницький оселив близнючків Тимошевих, як Тимоша вбито було. Навмисне все дбав, щоб роду не понизить і з роду не вийти: кортїло таки, щоб карона чужому не одійшла. То й сього сподїватись треба. Трегуб Махей то каже, що уже десь і у Херсонщинї рід Хмельницького хутором живе, десь не далеко Ковалевої якономії, та хто його знає, не бачив і нї од кого другого не чув, той казати не буду.

Кажуть було мати: „була у двох колись церквах служба, діждете, діти, що й знову буде у двох — нарівні що в тій що в тій, а не-колине-коли, як у тоді було за одного михайлівського приходу: або зовсім у муровані не служать, або то в тій, то в тій.

То й се бачим. Діждали. Здержки хоч і білш стало, так разом у двох церквах отправа йде. Не так сумно дивитись на ту церкву, що наче сирота зостаеть ся, як не в ній, а в другій правлять. За Дирдовського, що після Орловського настав, налягли на муровану дуже церкву, на Илїнську: усе в їй одправа була, а Михайлівську геть залишили. Наровив усе Дирдовський, щоб зовсім Михайлівську знистожить, раяв на школу повернути, або кому продати. Бояв ся все, щоб другого попа не вкинули, та не одчепили людей на нову, окрему парахвію. За Орловського то усе у Михайлівські правили, а Илїнську забили геть, а ще поперед Орловського, хоч і два попи було, то частїш правили по чергам у Михайлівські таки, а тіко у суботу як яку та на проводи правили у Муровані, Илїнські. Хотинський та Ботвиновський довго усе тодї попували, а попереду хто був, не скажу. А твердо знаю, що баба було не раз кажуть, що й попереду їх ще люде старі згадували, що Мурованка була так собі, аби лік їй, що церква: нї вівтаря, нї бабинця, нї дзвіницї — так як у клунї. Це вже її призвів у порядок Орловський. 20 тисяч од Синоду випросив на баньку маленьку та на бабинець та на дзвіницю. А перше то й очеретом крита була. А давньої памяти то самі либонь стїни були і церквою їх нїхто не звав, а звали великим льохом, хоч правити в їй правили, — мабуть через те, що почали кладовище заводити коло неї та поминки справляти. Михайлівську то ще батько Богданів строїв, кажуть. Бо як оце перестроювали її, то там видко було усе: на одвірках, на камінї під престолом написи були, коли, хто й за ким строїв і перестроював її. Видко було, що й згоріла раз була. Це вже пята на цьому самому місцї. Як забив оце на останцї у їй службу Дирдовський, та мужики заходились позивати його до бладики, якось сталось, що треба було її переносити на друге місце, та вже консісторія приписала, що не можна переносити, бо у їй похований Тиміш, син Богданів. То через те й на цьому самому місцї її лишили і як перестроювали, довелось бачити, що під нею було. Громада не дала у низость повернути Михайла святого, не попустилась та й годї. Лякали, що й злиднї заїдять людей, як строїтимуть наново її та попа требуватимуть. А воно й не погіршало. Воно гіршае таки на щот вжитків, але воно гіршае не од цього. Се видко. Чи погірша, чи нї од сього, а два попи маемо і одправа йде у обох храмах — се бачимо. Мати вгадали.

Невгадьком треба бути, щоб не вгадати, до чого воно дійдеть ся, як отакі й далї вжитки будуть. Нам ще сяк так, а вже дїтям щось треба

думати инакше. Добра не сподїватись їм. На те нехай не вдаряють, що у льохах Хмельницького скарбу є багато наховано, то ще надовго, мов, хватить прожити, як знайдуть його, як льохи одкриють ті. Бо то оден льох начинаєть ся з Мурованки та звідси йде аж у Тясмин річку, сюдою по воду козаки ходили за Татарву ще; другий льох іде з осадьби Хмельницького, тож до Тясмину йде, тіко внизу сомикаєть ся. У цих льохах Орловський з діяконом усе шукали кладї теї: молебнї правили, з коровгами йшли до льохів. Та тіко увійти нї в оден нїхто не ввійшов, раз через те, що там заклепи великі, стїни чавунні і двері однакові як і стїни, не знайдеш, де саме одчиняють ся, а вдруге дух там такий, що диханіє забиває. Діякон усе хвали Хмельницького шукав — булави б то. Казав, що й кладї нїякої не взяв би, аби добути булави: така то вже вона коштована дуже. Треба мабуть булави до голови, щоб що знайти. Дурницёю тепер не вживеш. Було лихолїття, лихолїття треба й сподїватись, казав і кажу се частодихання.

Проказував Йван Пушкар, лїт багато, більш сотнї.

IV. Мурованка таки церква.

Що тиї мови про Мурованy церкву! Той каже, що вона церквою й здавна була та з неї банї позбивав пушкою Юрко, як стрелив з камінної гори і тим то вона шутою зосталась і на досї. Той каже, що се не церква, а костьол перероблений на церкву, або якийсь инчий будинок перероблюваний то на костьол то на церкву — коли кого як мордувало, а на церкву вона нїколи не закладалась би то. Є такі, що на неї кажуть, бить-то вона перероблювалась то на церкву, то на костьол з замчища Хмелевого, або тодїшньої кріпости, бо й бійницї у стїнах позоставались і вікна не задля світу пороблені, як то повинно бути в церкві, а скоріш пороблені на пушки. Звуть її й порохівнею, і льохом, і конюшнею, не то що. Кажуть і так, що се не церква таки була, а дворець Хмелїв, та вже либонь, у двірцї меж світлицями була й церква — у самих покоях би то, звичайно як от буває у великого чоловіка, бо Хміль же мав і булаву і за князя правив. Та все то кажуть, а воно казаному краю не має. То тіко вигадки людські: тїсно, сутужно стало жити, то й сердять ся на Хмеля і глумлять ся й з церкви його; перевертають її то на конюшню його, то на арсенал. А не бійсь: як збунтувались ось проти начальства, як завзялись на писаря свого, щоб скинути з місця його, то й старого Хмеля згадали — „не смиримось, кажуть справникови та муровому, не залишимо дїла, поки на нашому не стане: і Хміль не поклав булави, указують їм, поки Ляхів геть не рішив!“ От як обпирають ся перед начальниками... У людей тепер десять пе-

ремін на оден день. Твердого нічого не має. І яка їм віра, Господи! От деревяна Михайлівська церква ся не так на заваді їм. Не то, а ще й одстоюють її, як заходились були піп та благочинники усякі коло неї, щоб знистожить її чисто — боялись двох парахвій у однім селі, то мужики наші не теї заспівали. Зараз у позови кинулись і одпозивали таки назад. Давности її не дали таки понизити. А вже як пусткою була мурована церква, то нікому й думки не було її строіти і попів у неї просити. Дарма, що там же і Хміль старий похований був — сеж уже знали всї, а у деревяній нїякого-ж слїду Хмельнищини немає. Що у ній похований його син Тиміш, сього-ж не знали, аж поки конднсторія не прислала у волость, що він там похований, і поки справдї, як почали строїти її, не знайшли склепу й догомини у йому та поки Зотенко Захарко-Дон не одбив дверей у склепу та не зняв віка з домовини Тимошевої і не показав людям, що справди є його могила і він сам є там. А проте її одстояли таки і без його. І зарівнявши і засипавши склеп той, повкидали туда усе, що познаходили там, і кусок дверей одбитих Захарком уклали туди, засипали, затоптали і почали підвалини класти. Не то — й грошини не взяли з склепу того — усе то дорожили, щоб памятки таки ще й на далї там позоставались. Ся таки церква улюбленїша була і не була такою запущеною, як мурована. Мурована не пригортувала так до себе людей. Був час, шо й телята туди в жару тїкали з лїса і спасались там од мух. Жостір виріс був у пїй завтовш у руку. Все то вжитки доводять до сього. На їх усе пеняють, а й забули, як воно до Хмеля було. Роскоші скортїло. „Нерад, Лях, що вбито, ще й ногами дрикга".

Проказував, хоч грамотний сам, Варивон Коцур, лїт 80 рівно.

V. Деж Хмельницький старий похований?

Кажуть, що Хмельницького поховано в Мурованцї, з правого боку в церкві під стїною, де мідна плянка з написом про се прибита, а другі говорять, що він похований на дворі під церквою коло стїни цеї самої і проти цього самого місця. Та тут то горе: кажуть, що Хмельницького узяв Чарнївецький — якийсь Лях та спалив на попіл і попіл той зарядив у пушку та й випалив на вітер в урочищі Греченім, що звемо „могилками", де саме Богунова нива. Тут ще недавно були могилки, а одна ще довго маячила, аж поки й її зорали і розгорнули геть.

А ми собі думаємо: чи вже в козаків нехопило товку догадатись, що такого, як Хмельницький, Ляхи і мертвого шукатимуть, щоб хоч на неживому попімститись? Не повинно, щоб козаки не догадливі були, та не обманили Ляхів, як вони се й уміли часто їм виробляти. Скоріш над усе, що козаки замість тїла Хмельницького у землю поклали другого

мерця в простих козаків, або що, а його на другім місцї десь сховали, де сами тіко знали. Може як раз у деревяні батькові церкві, де й син його уже лежав і ніхто про се й доси не знав. Воно колись ощутить ся й се, як поживуть люде на світї. А може старого Хмельницького козаки нї защо не мали, та навмисне Ляхам показали, нїби не нарошне? Алеж не повинно, бо тож таки їх був князь, чи по тодїшньому гетман він був. Не дурно-ж і патрет і доси його є у Манї-проскурницї нашої — і зараз є патрет змальований Орловському ще з патрету Мотроненого монастиря — десь ченцї його взяли і нащось глядїли його!

Списав Маркіян Бердник, лїт 35, а братчики михайлївські читали й слухали і дещо од себе додавали.

VI. Баба-плаха.

Усякої росказують про оцю могилку, що коло неї камінна баба стоїть, де оце тепер на їй дяк живе у старих попівських хатах коло деревяної церкви. Та й про саму бабу усякої почути можна. На оцю кучугурку Микита Бевзишин-Кужівнин, що часом і за дяка на криласї править, як дяка коли немає, каже „Голгофа", а москаль Кабачишин зве сю могилку їшафотом, тобто шибинецию, чи що. Мабуть через те вони на неї так кажуть, що чутка ходить, либонь би то за судів Хмельницького тут прилюдно наглою смертю карали винуватцїв великих — найпаче зрадників усяких. Бевзиха сама — стара-то — ся прямо каже, що тут кати катували зрадників за судів таки Хмеля ще. Не однакові й тодї видко, люде тут були: ті до Ляха тягли, а ті вже одлучались од його, сами хотїли правити, порядкувати вже в своїй Українї. А може ще й опісля, як од Росії хотїли одлягати, та зрадники з'явились. Їх не сіють, на їх не орять, сами родять, як то кажуть. Либонь тут, як роскопували місце, щоб під хати та під церкву землю звідси навозити, та знаходили у в однїй сторонї самі голови чоловічі поскидані в купу, а в другій самі тулупища, жужлом лежачі, без голів уже. Та й про бабу саму кажуть, що се навмисне колись була з камінюки зроблена баба таки, як і людина наче. Кажуть, що в неї плече одно було багато більше од другого. До цього-б то плеча й голови одтинали зрадникам та всяким винуватцям проти українського гетмана та старшини тодїшньої. За спиною у баби цеї був великий ярок — теж би то на те, щоб сокира, чи шабля, чи чим там тодї голови одрубували, гаразд одцюкувала голову, як рубнути по вязїх. Ще недавно вона стояла на самій могильцї, над шляхом, не подалецї од повітки дякової, та шляхом з гори вода все під весну та під дощі великі бігла дуже та й підмивала край могилки, а баби наші набачили глину браву та й собі почали підкопувати, поки

дійшло до того, що камінюка не вдержалась, та й скотилась на шлях. Лежала вона довгенько, поки аж Бог посухи не послав на хліб святий. Люде думали, що то й дощу через те не було, що баба занехаяна тай винесли її знову на скелю, трохи далї од першого місця, близче до повітки. Але вода знову своє робила, а баби тож, а дїти й собі копались коло неї, поки оце недавнечко вона ще раз повалилась до долу. Її вже звели на місцї, якому лежала тепер і поставили під скелею побіля шляху таки. Знаходились і такі, тіко се вже меж приїзджими сюди панами, що казали, що баба ся — бог колишнийсь на Українї, та дїти, як грались коло його все, попсували дуже і вид і стан, як терли камінцями об неї задля виграшки якої там. Тіко ся думка не йде якось людїм у голову. Були й такі, що казали, що оце саме і є могила Тимошева перша, а вже побіля неї инчих мерцїв клали. Коли же і се не те, бо Тиміш під церквою похований, сеж відомо стало всїм. Наші люди більш таки теї думки держать ся, що се плаха таки. Хоча знаходять ся і такі, що кажуть ніби се прикмета, де схована в землї є кладь велика. Глаголять, люде знайшли мішок цїлий копійок старих ссипаних під нею. Вгадьки кажуть, що й сї копійки не є ще кладь, а прикмета: камінюка зверху, а мідь на сподї. Од цього саме місця й треба доміркуватись, куди, чи на схід сонця чи на південь треба стати щоб утрапить на ту линію, на які положена кладь настояща. Кажуть вони, що треба знати, як завдальш стати од баби на тій линії, чи на зріст чоловіка, чи на тїнь південну, чи там як инче, щоб там копати саме й улучити на поклажу ту. Звісно жадна кладь мудро ховалась, щоб і не пропала і щоб хоч правнукам пращурам досталась з свого роду. У Орловського в планах не показано було, правда, тут кладї і не шукали її тут. А вже воно, собі думають люди, під роїну та різнечу тодїшню люде не де дївали свою багатиню — у землю певно клали. Через те так і думають собі. І старі люде: те теї те другої, те плаха, а те прикмета. На думку Морщака дїда — либонь живий ще він собі грішний, як коли мізкував таки, то ся могилка, каже було він, — не що иначе, як така сама могилка, як і ото скрізь по степу їх є багато. Під войни б то, по йому, давно насипали на побитих вояках могили. Часам над багатьма, а часом і над одним, як значнїйший чим був. А вже баба оця — то се, видко, не було хреста, щоб поставити зверху могили, а трапилась камінюка, може й на бабу схожа, от і винесли її на верх могили і постановили, щоб ще таки чим иншим закінчити могилу. А людїм не подавай! почнуть свої вигадування. Кажуть же, що є й залїзна баба, що дїтей нею лякають, а хто її бачив?! Й здала ся ця баба нашим мужикам! Часом хто викаже що з ради, як радять що проти попів, або проти ченцїв, або й проти началства, то зараз на бабу йому й показують. Часом дїтей полякати бабою, погуляти

коло баби. Та й по других слободах її знають. Їхали раз Трушівчане підводами, везли у Ведмедівський монастир з Яницького хутора верби на щось. Порівнялись з бабою. Хлопцї й забачили бабу, обступили її чудують з неї, а далї з того чудування заходились пхатись і силувати той того, а той того: „цїлуй бабу!“ Нарештї которогось схопили на оберемок тай тулять до камінюки: „цїлуй, кажуть, бабу!“ Й пручав ся і просив ся, нїчого не помогло. Заюшили бідака чисто і покинули під бабою, сами побігли волів догоняти. „Оце так! цїлуй, чорте, бабу!“ сміялись люде, як той устав і насилу з стида поволік ногами за ними. Чи не зрадив в чому? додавали инчі. Мабуть таки вона для кари якоїсь таки була.

Записано з гурту.

VII. Городки та могилки — се праця на спомин про старину.

Городків тіко два і є в Суботові. Оден Каралашів зветь ся, а другий у лїсї, у Ключкиним обходї, не зветь ся нїяк більш. Люди собі думають, що се або кіш був козацький, за гайдамачини, а мо' ще й давнїше, за Хмельнищини, та городком звав ся, як от і долина Запорізька. У долинї чисто наче стіл вироблений за-для багатьох людей. Або се якась примуція була під войни тодїшнї, як от окопи усякі або що. Знаходять багато тут стрілок з перами, стремен, а то й пік усяких та якихсь, невнатно й шо воно, каблучок. По степу є городки й з могил самих зведені. І се люде не знають, що воно пороблено й на що. Коло могилок, за Шпаковою отам у полї, то й хлїб не хоче родить. Микита Пушкарів-Киндиків не раз жалїв ся на сю місцину. Догадуєть ся, що там або крові багато налито людської, що й доси земля не пересилить її, або дробу та куль випущено стіко, що й землю покрито товсто було та й доси не перетлїло все те на землю; грішить, що може заклята й земля там, що Бог не дає родити там нїчому. А воно оцї городки, та могилки не що, як памятки зоставлені нам козацтвом, щоб згадували собі їх дїла та розуму набірались. За щось же вони бились тодї, про щось дбали. Може-ж і за потомків щось думали, про нас гадали що. То се скоріш воно так має бути. Не дурно й родить перестає на отаких місцях. Бог навішки дає, щоб не забували про що дбали й щоб краю довели таки хоч тепер уже. Та тіко не про нашого брата се навука. Попи тіко тепер не забувають Хмеля. Владика був — правив по Зіновію панахиду. Поки й у граматках вичитують його, й на Зіновія, 30 жовтня, мед справляють. Владика молить Бога за те, що прилучив Україну до Росеї, а попи, що церквів настроїв; а люде й собі за ними, хоч і спокво-

ла, а бредуть. Та вже шось инче й попи надумали, бо Грабовський, скоро став зараз за Дирдовським, так і росповів про російські порядки. Росердив ся старий, що на осадьбі Хмельницького памятника йому ні ґубернатор ні митрополит не розрішили строїть і другому попови під хати ту осадьбу віддали, як другого попа вкинули до його; кого де стріне розказує було все: „Конюшні будуть строїть Богданови, а не памятники в його резіденції. А те, мовляв, і забули, що Росія була без України і що стала з Україною? Смітнище-ж було, а не держава!“ Аж сплюне було разів скіко старий. Раз скинув шапку і давай просить людей складатись на памятника без дозволу, але люде тіко плечима звигнули. Петренко не втерпів і пожалів ся до митрополіта на його. Хоч нічого й не було йому за се, бо швидко несподівано якось вмер. А мужики дізнались про Росію краще ще, як знали попереду. Пан Микола Йванович[1]), що у Варивона Коцура ще з замолоду жив місяців зо-два та дознававсь тут про Хмельнищину і списував усе у книги свої, нагадував про сї порядки і тоді, та вже тепер друге зайшло. Грабовський краще пояснив; та тіко що з нашого брата хочуть? Йому хай і земля валить ся! Аби їсти було що, все байдуже. За батогом ідуть собі побратчики Михалівські, усе тіко шось потовмачать про старовину, як збируть ся до ради. Хотять вічний спомин Хмельницькому найнять та школу на його ймення зробити. Кострицький Зіниць на сході не втерпів, як просили грошей на школу Хмельницькому, та таки додав: „Хай, каже, й Чаплінському буде школа, все одно, аби дурними не були довше“, бо тож либонь Чаплінський убив сина Хмельницького й його самого кістки з пушки вистрелив.

Записано теж з гурту.

VIII. „Три криниці гайдамацькі“.

Колись, рік на 15 тому, ми з Фором та з Оникієм Кириченком та Ґуголькою — були у Ведмедівці на ярмарку. А там якийсь чоловік — знать здалека — побачив нас тай питає:

— Звідкіля ви?

— З Суботова, кажем.

— А які то в вас три криниці є? Чи далеко, чи близько одна од одної?

— Є кажем, і близько вони, покупі собі.

---

[1]) Костомаров, що заїздив до Суботова, збираючи відомости про Хмельницького.

Се, звісно, річ зайшла про ті криниції що на Довгалівці, під Ярошівським (Покіщуковим) та Бражниковим садом, як іти Бражниковою вулицею.

— А не знаєте-ж, питає це нас той чоловік, який там хундамент під якою? Скажить, то я скажу, під якою поклажа велика є, бо я знаю, що одна криниця з цеглового хундаменту, друга з чавунного, а третя з залїзного. От якби знать, під котрою який хундамент, то й яб угадав, під котрою кладь узять.

Видко плани мов та описані усякі.

— Не знаєм за це нічого, кажем йому на це, бо й ті шо близко їх живуть, не знають, бо скіко не зливають воду, як чистять, то все вода бє, а подивить ся, то дно піскове з камінцями усякими.

— Ну то й годіж і шукать кладї, сказав і попрощав ся з нами. А воно то й по планах не все по правдї виказано, бо то не під нею кладь, то тіко прикмета така, а десь на обіч треба дошуковатись, як на мою думку. Умер уже й той, шо й бито його було за поклажу коло трех криниць. Козаки, за гайдамацтва, було памятного дають молодим хлопцям, щоб не забули, де поклажу показать своїм людям, як виростуть. Та й він хвалив ся, що знає, що бито, і знає, що бито за поклажу, а де вона, не вкмітував горазд тодї, й забув. Призвуть було якого гуляку хлопця, натїпають і скажуть: „оце тобі памятне“ щоб не забув, де бито тебе, бо тут є отето й отето. Либонь тут і ножі гайдамаки ховали, як колись святили під коліївщину. Та за панщину все позабувалось. І я її літ до десятка робив. Управитель з Одамівки, верстов за десятків до трех звідси, по воду все посилав. Видко, що вода добра була і є у їх. Ринва так здавна і є коло криниць. Річка собі низче тече, а в криницях вода з гори набіраеть ся і у їх вода висче богато од річки і не така на смак, як у річції, краща. Щоб за Хмеля ще були сї криниції, не повинно, бо все чутка йде, що вони настали за коліївщини. Воно й кладь є, та простий не візьме, а такий як гайдамака або хоч з їх роду. Такий візьме, такому дадуть ся узятись, а простому нї, дарма що ото багато є тепер митців копатись коло криниць, намножилось їх.

Проказав Омелько Топчій-Трегуб, літ 70.

IX. Сосна гайдамацька — се признака гульвища гайдамацького.

Вакуленко Іван — Михасеві жінції дядько рідний — росказував, шо Юменів батько, Коваленко, то у... як звуть, не знаю, не буду й казати, аж 20 заступів зробив і почав з парубками за Вовчим шпилем кладї скрізь шукати. І от на пересипі за шпилем, на Генгелеві, де саме

сосна росте, вирили гульвище гайдамацьке, а в йому золотий полумисок, дві серги золоті і перстїнь золотий, бо й плани так показували, що там гульвище було. Порались вони довго. А це тіко що почали саме добиратись до кладї, де не візьмись панї якась. Видко й до неї чутка дійшла, що Суботяне шукають кладї. Поздоровалась до їх. Пара коней добрих і кучер гарний у неї.

— Боже поможи! каже. Льоху дошукуєтесь? питає.

— Еге! одвічають ті.

— От — каже вона — найдїть льох гайдамацький, а в йому дїжа, кадка така з золотом, шо й кіньми в нїй обернути можна, така завбільш дїжа та. От я й прикмету — каже — покажу. В оцїм дубі, у дуплї — показала на дуба — шукайте ружжо.

Стали шукати й знайшли вже саме залїзо з його, а дерево на йому обгнило.

— А шукайте під другим дубом два станки підків кіньских.

Знайшли. Так як полумиски добрі. Мабуть тіко так пороблено, а під кіньми й не були, бо деж таких і коней достати?! а може! Під гнилою колодою кістки з купця. З товаришами їхали купцї з Расеї, а гайдамаки й спобігли, та одного живого, казала панї, й спалили живцем. Золото забрали, а кістки за прикмету поклали й ружжо так само. Яка то тодї воля була гайдамакам, шо хотїли робили. Сама панї казала, шо вона взята була гайдамаками зУманї ще дївчинкою. Усе їм їсти варила.

— Як же знайдите льох, — бо він од сих прикмет зараз недалеко є, то в йому одна дїжка золота, а друга з горілкою, третя з намистом. І одежа дорога над горілкою буде в льоху висїть, пояснює панї далї копачам.

— То ви-ж знаєте, де й льох саме? спитали копачі ті в неї.

— Знаю, та не скажу, бо така клятьба положена гайдамаками, що як я визнаю, то мене так і розірвуть, не при хатї згадуючи.

Вони й замовкли. Я вже тодї й кажу Вакулї. А чом же вони не сказали їй, вас же 20 чоловіка було, шо ми вас, мов, живою одначе не випустимо, як не скажете. А як скажете, та шо вже буде з вами, ми за вас „постараємось", у церкві наймем чи що.

— Еге! бідкувавсь Вакула, не прийшло їм у голову. У церковцю було-б чим старатись, як би знайшли були... А воно ховали гайдамаки гроші, думали, мов они знову вернуть ся туди, шо їхня таки візьме сила верх.

На спомин про гульбище з-за Тясмену гайдамаки й сосну перенесли сюди й посадили, а може й се прикмета, де кладь покладена...

Проказав Омелько Іогчій-Ірегуб — той самий.

X. Вовчий шпиль — варта козацька.

За козаків не так заправляли Вкраїною, як ось тепера нею правлять за російського уряду. Оцей шпиль, що зветь ся Вовчий, або прямо „Вовкова“, шо в лїсї у Ключкинім обходї в Мотронені дачі, за козацтва був вартою. Звідси навкруги дуже далеко видко — Днїпро побіля Черкас, Тясмин побіля Смілої, як на долонї, а степ Харсонський, скіко око сягне, видно. От воно на що мав знадобитись Вовчий шпиль. З його вартували, чи не підходив ворог який? Звідси варта бачила, де ворог обертаєть ся було, в якому саме місцї і який саме завстрашніш він і через те добре могла зміркувати, як ногу йому підставити і, лиха матері, скурае було наших. А за теперішнього вряду він нїщо, цей шпиль. На шось, правда, ще нашої памяти зроблений був маяк на йому. Товстий такий стовп, як хата у кого завтовш, крутий і високий був. На шпилї був старий дуб і старі люде було не знають, коли він був молодим, усе однаковий був собі — старий та старий. Був він високий, а маяк ще вищий вигнали. Така височінь була неймовірна. За цього дуба маяк узятий був скабами залїзними, а як де, то й загнані було скаби у дуба. Поки й зогнив маяк, дїти все в йому лазили, грались, коли скотину пасли в лїсї. Як звалили сього дуба, як продана була казною ця дїлянка лїсу Жидам, то у дубові тому і скоби ті познаходили. Може дуб ще козацький був, бачив хоч не Хмеля, то Ґонту, або й на Мазепу поглядав, як той з Петром бив ся за Україну по той бік Днїпра. А Жиди його на шпали попиляли, нашому братови хіба тріски та обаполи з його остались. Геть казна зплїндрувала дубину й грабину на шпилї: полощуть ся Жиди в йому, а нашому братови дубця не то тріски не можна взяти, й стежкою не маєш права йти лїсом. Крім показаної дороги не ходи! А вже конячинцї травички ввірвати — борони Боже! І штрап і попотилишники не минуть. Довартувались козаки, боронячи Україну, що нам і за Жида вже немає шани. А ми-ж їх дїти звемось! Замісь варти на Вовчому шпилї, тепер лавки для гулянок лїсничі поробили. Панота майює все тут. Воно гарно, звісно, на височинї отакій гульбище мати. Та ще й дурничка отака — як його й не гуляти? Хто доглядав Україну, а хто користуєть ся нею! Кажуть, що кладї тут незчислимої, так от само, як і у трех криницях і скрізь. Воно й звісно, де найбільша сторожа, там і найбільше добра криеть ся. Але й те, що сховано козаками, не нам заказано, а Жидам, що все в лїсї нашому купають ся, або панам, що там на гулянки збирають ся, та гроші за се з казни луплять. Й кажіть — води собі не набере: треба, щоб хто подав в дїжки, а на шпиль пішки випнеть ся, де й охота й здоровя візьметь ся. Та не довго й се буде. Казна лїс випродасть, або він згорить,

не буде з чого торгувати грошей, почне з торгу продавати шпиль, могили, криниці, скріз де яка кладь показана. Вони вже планів добігли. У наших людей хіба не випитаєш, або не видуриш чого. І почнуть розривати тоді Жидки шпиля, Запорожцеву долину та й усячину — геть аж до Матвійцевої туди, висмокчуть і із землї козацьке добро. А мужикові, звісно, зась! Як аж рознищать усе, то аж тоді, може, наш брат очумаєть ся. Та вже, мабуть, що з воза впало — за ними — пропало: козаки не так вартували, та нїчого не втремали. Не дурно й Вовчим шпиля назвали, мабуть після козаків вовки тіко й вили там, аж поки ось не причипурила його Росія з Жидами та панками: й звір не вдержить ся за ними.

Оповідали сторожі на дїлянцї — дїди вже.

Памятки і урочища Суботова.

Загальний вид Суботова
(з кладовища).

Місце оселї Хмельницького (з лївого боку)
(тепер оселя попівська)
Низше „Великий Льох“, направо „Мурованка“, Богданова церква.

Оселя Хмельницького (теп. попівство)
з другого боку
(внизу під ним „Малий Льох“)

Баба-плаха.

Церква св. Ілії (Богданова)
(дзвіниця і перехід прибудовані недавно).

Церква св. Михайла Архистратига.

Три криницї гайдамацькі.

„Каралашів городок“.

„Сосна гайдамацька“.

„Запорожцева долина“ під Суботовом.

Кіш у Запорожцевій долинї.

Вовчий шпиль у лісї (де була „варта козацька)
на образку полїсовщики-сторожі.

Галичина в другій половині XVIII ст.

Огляд нових видань.

Подав *Іван Кревецький.*

(X. Władysław Chotkowski — Historya polityczna kościoła w Galicyi za rządów Maryi Teresy (1772–1780). Z zasiłkiem Akademii Umiejętności. Kraków, 1909. T. I. Ст. XXIII+444; T. II. Ст. XI+532. 8⁰; — Historya polityczna dawnych klasztorów panieńskich w Galicyi 1773—1848. Z zasiłkiem Akademii Umiejętności. Kraków, 1905. Ст. XV+431, 8⁰; Dr. Wacław Tokarz — Galicya w początkach ery Józefińskiej w świetle ankiety urzędowej z roku 1773. Akademia Umiejętności. W Krakowie, 1909. Ст. 400, 8⁰; Władysław Szumowski — Galicya pod względem medycznym za Jędrzeja Krupińskiego pierwszego protomedyka 1772—1783 (Archiwum naukowe. Wydawnictwo Towarzystwa dla popierania nauki polskiej. Dz. I. T. IV. Z. 1). We Lwowie, 1907. Ст. (портр.)+361+1, 8⁰).

Історія Галичини 2-ої пол. XVIII ст. була аж до останніх часів майже зовсім не рушеною, не зважаючи — з одного боку — на преважний перелом, який доконав ся у її політичнім і громадськім житю в 1772 р., з другого — на велику масу історичного матеріялу до сього періоду, нагромадженого по архівах у Відні, Львові й ин. місцях.[1])

[1]) Пор. в архівах: Міністерства внутр. справ, Міністерства Просвіти, Haus- Hof- und Staatsarchiv-i — у Відні; в архівах: ц. к. Намісництва, Ґродських і Земських актів, гр.-кат. й рим.-кат. капітул, Церковного Музею, Бібліотеки Оссолінських й ин. — у Львові; у ватиканськім архіві — у Римі; в архівах: Академії Наук й Музею кн. Чарторийських — у Кракові.

Одинокою й найповажнійшою моноґрафією по внутрішній історії Галичини кін. XVIII-го (й 1-шої пол. XIX-го) ст. була через довгий час праця відомого краківського історика кс. В. Калїнки п. з. Galicya i Kraków pod panowaniem austryackiem[1]) написана в пол. XIX ст. В ній одначе стан нашого краю перед австрійською окупацією запрезентований у такім ідеальнім освітленню, що пізнїйша австрійська господарка у Галичині вийшла в порівнанню з давнійшою польською — одним тільки пляновим визиском і руїною давної польської провінції. Взагалї-ж — ціла ся моноґрафія аж кишить від закидів і докорів, пороблених автором новій (австрійській) адміністрації: і „obywatele" платять Австрії більше податків, як платили польській Річи-посполитій[2]), і новозаведені австрійські школи притуплюють і викривлюють бистрий ум галицької молодїжи[3]), і фізіономія міст і місточок у Галичині виглядає під австрійською управою незвичайно сумно[4]), і австрійський уряд не дбає про освіту низших кляс[5]), і відносини дідичів до селян в Австрії більш варварські, чим були у Польщі[6]), і продукційні сили краю за австрійських часів значно зменшили ся в порівнанню з часами польськими[7]), і галицький промисл під австрійською управою хилить ся до упадку[8]), й австрійське судівництво аж кишить від браків і недостач[9]) і т. д. і т. д.[10]); про церковні відносини вже й не згадуємо. Очевидно — за польських часів усього того не було, бо инакше — чого-ж робити з того такі важкі закиди специяльно Австрії?

Такий погляд на історію Галичини перед — і по 1772 р., висказаний кс. В. Калїнкою перед поверх 50 роками, приняли як певну історіософічну доґму майже усі пізнїйші польські історіоґрафи, які дотикали у своїх працях внутрішньої історії нашого краю по його прилученню до австрійської монархії (пр. В. Лозїньский, Шнір-Пепловский, Бр. Лозїньский й ин.). Нїчого не шкодило те, що поважних доказів на потвердженнє наведеної висше теорії про „золоті" часи, які пережи-

1) W. Kalinka, Galicya i Kraków pod panowaniem austryackiem. Paryż, 1853 (нове 2-ге виданиє: Kraków, 1898).

2) ibid. ст. 27—28. 3) ibid. ст. 29—30. 4) ibid. ст. 36—38.

5) ibid. ст. 42—48. 6) ibid. ст. 105—106. 7) ibid. ст. 186—192.

8) ibid. ст. 244—248. 9) ibid. ст. 305—342.

10) Пор. також його брошуру (під псевдон. Włościanin z nad Wisły), видану в 1848 р. п. з. Jaką dawniej była Polska: тут він вмовляє в селянина, що давно — в Польщі було йому сто раз лїпше, як тепер під Австрією (W. Sobieski, Pessymizm i optymizm w historjozofji polskiej — Ateneum Polskie, 1908. T. II., № 2, ст. 156).

вала Галичина під режімом польської Річи-посполитої безпосередно перед її першим поділом — і про її загальний упадок по переході під управу австрійських ґубернаторів, польська історіоґрафія 2-ої пол. XIX ст. не дала ніяких. Історіософія кс. Калїнки культивувала ся в польських наукових кругах дальше і — найновійший її зразок маємо в нововиданій працї кс. Хотковского п. з. Historya polityczna kościoła w Galicyi za rządów Maryi Teresy.

Розуміеть ся, що така концепція історії нашого краю 2-ої пол. XVIII й 1-шої пол. XIX вв. — більш ніж одностороння. Бо — з одного боку — загально знаний факт, що відносини у Польщі безпосередно перед її політичним упадком не були зовсім такими ідеальними, якими вийшли в освітленню згаданого історика і сторонників його поглядів на історію Галичини XVIII—XIX вв.; сього не заперечують навіть ті з поміж польських істориків, які мали нагоду приглянути ся сьому періодови трохи близше й основнійше, як се зробив (і міг зробити!) перед поверх 50 роками кс. Калїнка (пр. відомий варшавський дослїдник тих часів Т. Корзон, Бобжиньский, Шуйский.[1]) З другого — австрійські реформи й порядки, які заводили ся у Галичинї на місце давних — польських, не були зовсім такими нечуваними й неможливими, як їх представив у своїй книжцї згаданий краківський історик. Ще до певної міри можна-б зрозуміти невдоволеннє польського ученого духовника з тих форсовних змін і новаторств, які заініціювала на церковнім полї ціс. Марія Тереса, а які до кульмінаційного вершка дійшли за пановання ціс. Йосифа II; тим більш, коли пригадаємо собі високо упривілїоване становище рим.-кат. церкви й її духовенства у давній польській Річи-посполитій. Одначе на инших полях, адмінїстраційнім, суспільно-економічнім, культурнім, санїтарнім й ин. — протиставити новим австрійським порядкам і заходам коло піднесення краю давну польську анархію й занедбаннє — гра що найменш... дуже відважна. Ми не гадаємо зовсім заперечувати того, що й австрійська господарка у Галичинї кін. XVIII-го

[1]) T. Korzon. Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta (1764—1794). Badania historyczne ze stanowiska ekonomicznego i administracyjnego. Kraków, 1882 (вид. Академії Наук); 2-ге вид. Warszawa, 1897; також: M. Bobrzyński, Dzieje Polski w zarysie. Warszawa, 1879; J. Szujski, Historyi polskiej treściwie opowiedzianej ksiąg dwanaście. Warszawa, 1880; врештою — й сам кс. Калїнка пристав пізнїйше до т. зв. краківського напряму в польській історіоґрафії, який на відносини у Польщі XVII—XVIII вв. дивить ся крізь призму пессимізму (пор. W. Sobieski, op. cit. ст. 157).

й 1-шої пол. XIX вв. не була вільна від певних, більших чи менших хиб і недостач (головно з суспільно-економічного погляду); одначе навіть така господарка (навіть з сими хибами і недостачами) по 1772 р. в порівнанню зі загальним неладом і самоволею з перед 1772 р. була вже у розвою нашого занедбаного краю великим кроком наперед.

Видно се дуже добре з двох инших праць, які вийшли в останнїх часах у Львові й Кракові з під рук польських таки авторів — В. Токажа (Galicya w początkach ery Józefińskiej w świetle ankiety urzędowej z roku 1783) й В. Шумовского (Galicya pod względem medycznym za Jędrzeja Krupińskiego pierwszego protomedyka 1772—1783) і під фірмою двох найповажнїйших польських наукових інституцій — краківської Академії Наук і львівського Товариства для попирання польської науки.

I.

Перша праця, яку маємо намір розглянути близше у нашій статї, се — згадана вже двотомова монографія галицької церкви кін. XVIII ст. кс. В. Хотковского, видана 1909 р. у Кракові при підмозї польської Академії Наук.

Предмет, який автор вибрав собі темою своєї наукової роботи — історія рим.-кат. й гр.-кат церкви у Галичинї за панования ціс. Марії Тереси (1772—1780) — досї оброблений дуже мало. Найбільше пощастило ще з сього погляду гр. кат. церкві, що може похвалити ся між ин. хоч-би працею д-ра Ю. Пелеша[1]), в якій історія галицької гр.-к. церкви доведена аж до 1872 р. За те одноцїльного огляду історії рим.-кат. церкви у Галичинї XVIII—XIX вв., поза одним роздїлом у згаданій висше праці кс. Калїнки, нема зовсїм. Таким чином праця кс. Хотковского є в першій мірі пробою одноцїльної історичної монографії галицької рим.-кат. церкви за час перших 8 лїт австрійської управи нашим краєм.

Приготовляв її автор дуже довго і пильно. Цїлих 27 лїт викладав він як професор церковної історії на краківськім унїверситетї — періодично між ин. також поодинокі партії історії галицької рим. і гр.-к. церкви, які кождого року поглублював і доповнював так, що з часом унїверситетські виклади розросли ся до таких

[1]) Dr J. Pelesz, Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart. Wien. B. I, 1878; B. II, 1880.

широких розмірів, які бачимо власне з виданих двох перших томів. Дуже стало у пригоді авторови в роботї над сею темою його 12-лїтнє посолованнє до віденської державної ради, в часї якого мав він нагоду і змогу переглянути й перестудіювати богаті рукописні матеріяли, які зберігають ся у віденських і римських архівах. Крім того користав він іще з актів: архіва краківської еп. консисторії, архіва Академії Наук і Музею кн. Чарторийських — у Кракові, а також з бібліотеки Оссолїньских у Львові.

„Полїтична історія церкви у Галичинї (1772—1780)“ кс. В. Хотковського складаєть ся з чотирьох головних книг.

У 1-шій п. з. Два роки перед галицькою чолобитнею (т. I, ст. 1—296) оповідає автор докладно про процес окупації Галичини (отже похід австрійських війск до нового краю, заведеннє нової адмінїстрації, граничні спори і трактати), дальше про стан тодїшнїх церковних відносин у краю (на підставі реляції ґр. Перґена), обговорює полїтично-церковний систем за панования ціс. Марії Тереси (відносини між ціс. Марією Тересою й римськими папами, новий систем публичного виховання в Австрії), вкінцї перші проби примінення сього полїтично-церковного системи у Галичинї (отже знесеннє ордену Єзуїтів, справа поєзуїтського фонду, редукція свят, чолобитня галицького духовенства).

Найважнїйшою одначе партією в сїй части є історія відносин між ціс. Марією Тересою й римськими папами. Працюючи у ватиканськім архіві над віденською нунціятурою тих часів, автор переконав ся, що мусить бути кореспонденція між віденським двором і Ватиканом і що ся кореспонденція має в історії церковних відносин в Австрії кін. XVIII ст. першорядну вагу. Звернув ся отже в тій справі до дирекції т. зв. Haus- Hof- und Staatsarchiv-у у Віднї, а директор сього архіву др. Вінклер вишукав цїлу переписку пап з Марією Тересою в рр. 1772—1780, яку автор подає в оригіналї при кінцї першого тому. З кореспонденції сеї видно документально те, на що вже перед тим звернув був тільки загально увагу відомий австрійський історик Гельферт, що творцем церковно-полїтичної системи, т. зв. йосифинїзму був не Йосиф II, але його мати Марія Тереса і що син поступав по прінціпам, принятим побожною матїрю.

Другу, найбільшу часть книжки займає „Римо-католицька церква“ (т. I, ст. 297—433; т. II, ст. 1—181). Тут подано подрібно границї й статистику поодиноких галицьких

дієцезій у 1772 р., історію відносин між галицькою ґубернією й рим.-кат. епископатом, головно — архіепископом у Львові й епископами у Кракові й Перемишлї, характеристику сучасного рим.-католицького духовенства у Галичинї й ин. Для нас найінтереснійші у тій части статистичні цифри що до гр.-кат. церкви. Обшар займали поодинокі гр.-кат. дієцезії, які в 1772 р. перейшли в цїлости або тільки частю до Австрії, такий: львівська — 580 кв. миль, перемиська — 268, холмська (частина) — 179, луцька (частина) — 63; при остаточній „демаркації" в 1776 р. одначе відпало від Галичини: з холмської — $12^3/_4$ кв. м. і 700 сяжнїв, з луцької — $2^3/_4$ кв. м. так, що з першої лишило ся — $166^1/_4$ кв. м. і 300 с., з другої — $60^1/_4$ кв. м. Гр.-кат. парохій було: у львівсько-галицько-каменецькій дієц. — 1694, у перемиській — 1258, у холмсько-белзькій — 353, у луцькій — 116. Усїх гр.-кат. парохій було у Галичинї — 3.421[1]); рим.-кат. — 694+21 колеґіят і препозитур. Разом — 4.136.[2]) Що тикаєть ся доходів поодиноких галицьких епископів, то вони були такі: львівський гр.-кат. епископ мав з Галичини 30.030 злп., із заграниці 56.748 злп. = 86.778 злп. = 21.694 fl. 30 kr.; перемиський — 9.578 злп. = 2.394 fl.; луцький — (тільки з Галичини) 1.324 злп. = 331 fl.; холмський — (тільки з Галичини) 9.434 злп. = 2.358 fl. 30 kr. Разом усї доходи гр.-кат. епископату в Галичинї виносили 107.114 злп. = 26.778 fl. Не вчислено тут одначе епископських доходів із т. зв. cathedraticum, податку, який епископи брали на підставі ухвали замойського собору (1720 р.) у висотї 12 злп. річно від кождого духовного. Дохід сей виносив, як подає Пелеш, у одній тільки львівській дієцезії коло 300.000 (?) злп. річно[3]) (про cathedraticum див.

---

[1]) У Хотковського через помилку — 3.321. Взагалї число гр.-кат. парохій у Галичинї по її прилученню до Австрії ріжні автори подають ріжно: у Хотковського в текстї (I, 307) подані одні числа, у додатках, до яких відкликують ся, — инші, а у Пелеша — знов инші (пор. пр. число парохій у перемиській дієцезії).

[2]) У Хотковського через помилку — 4.186.

[3]) Не 311.500 злп., як хибно подає Хотковський (I, 301), не зрозумівши очевидно Пелеша, на якого покликуєть ся в сїй справі (пор. Pelesz, Gesch. d. Union, II, 602). Взагалї-ж така величезна цифра „cathedraticum" у одній тільки львівській дієцезії видаєть ся нам неправдивою. Коли кождий духовний платив з титулу cathedraticum річно 12 злп., то, щоби зібрати подану суму 300.000 злп., мусїло-б у львів.

дальше). Доходи рим.-кат. епископів були такі: львівський архіеп. 40.280 злп. = 10.070 fl.; перемиський еп. 82.534 злп. = 20.633 fl.; краківський еп. (тільки з галицької части своєї дієцезії) 113.474 злп. = 28.368 fl. 30 kr. — і т. д. Найменший прихід мав вірменський архіеп. у Львові: 10.382 злп. = 2.595 fl. 30 kr.

Третя книга присвячена шкільництву й монастирям (II, ст. 185—387). З огляду одначе на се, що історію монанастирів у Галичині (жіночих) подав автор у спеціяльній праці, яку ми обговорюємо дальше, переносимо туди також обговорюваннє розділів про монастирі (мужеські) з його „Політичної історії церкви“. Тут зупинимо ся тільки на огляді тогочасного шкільництва у Галичині — висшого, середнього й народнього.

Властиво — висшого шкільництва в нинішнім розумінню сього слова у хвилї переходу нашого краю під Австрію не було. Кільканайцять рим.-кат. духовних семінарів (у Львові були ще семінарі: гр.-кат. і вірм.) і декілька т. зв. академічних кольоній (пр. у Бродах, Замостю й ин.), з яких одну (брідську) називано навіть університетом — се все, що можна назвати висшими науковими інституціями. Був вправді старий Ягайлонський університет у Кракові, одначе Краків перейшов до Австрії тільки по третім поділї Польщі — 1795 р. Нинішний львівський університет з'орґанізовала вже Марія Тереса, зглядно Йосиф II.

І власне до історії перших хвиль орґанізовання університету у Львові подає автор деякі зовсїм нові причинки, незнані дотеперішнїм історикам сеї наукової інституції (II, ст. 196—227). Зреферована тут інтересна переписка між львівським рим.-кат. архієпископом, львівською ґубернією і віденською надворною (гал.) канцеляріею в справі заснования університету у Львові взагалї, в справі поодиноких катедр, професорів, їх платнї й ин.; не поминена також справа університетської бібліотеки (з'орґанізованої в значній части з позношених езуїтських монастирів). — До історії віденського т. зв. Barbareum, в якім на підставі наказу Марії Тереси отворено

гр. кат. дієцезії бути нї менш, нї більш — тільки 25.000 гр. кат. духовенства — число просто неможливе! Чи не буде тут похибки: 300.000 замість 30.000 злп. — отже не 25.000 духовних, а 2.500 (на 1.694 парохій)? Або може сума 300.000 злп. не походила виключно тільки з cathedraticum?

14[1]) місць для гр.-кат. духовних кандидатів із Галичини, не подає автор ніяких нових причинків.

Що тикаєть ся т. зв. середнього шкільництва, то воно було у Галичині розвинене виїмково досить добре — принайменш під чисельним оглядом. 6 ґімназій державних т. зв. королївських і 9 приватних, розкинених по цілім краю (державні: у Львові, Ярославі, Перемишлї, Самборі, Станїславові Коросні; приватні: у Львові (2), Золочеві, Замостю, Станиславові, й ин.), заспокоювали вповні потребу середньої освіти молодого шляхоцького покоління (селяни не мали доступу до сер. шкіл); сим клясовим інтересом і пояснюєть ся пропорціонально високе число згаданих ґімназій і їх доволї добра орґанізація, проти якої не підніс ніякого закиду навіть львівський староста Мільбахер у своїм справозданю з дн. 5 мая 1774 р. про тогочасний стан середнього шкільництва у Галичині (II, ст. 232—238). Автор подає на підставі архівних матеріялів детальний опис поодиноких державних ґімназій, статистику професорів й учеників, професорські платнї, виказ поодиноких предметів й ин. Вкінцї обговорює історію заснования т. зв. станової академії (collegium nobilium, collegium Theresianum), яка війшла в житє 1776 р.

Коли стан галицького сер. шкільництва був досить вдоволяючий, то не можна сього сказати про шкільництво народне (II, ст. 245—284). Бачимо се зі згаданого вже справоздання Мільбахера, який не зробивши ніякого закиду галицьким ґімназіям, не міг одначе видати корисного осуду про т. зв. тривіяльні чи народні школи. „В дистриктї I — пише він, опираючи ся на предложених йому справозданнях — є учителї: в Раві, Маґерові й Олещицях, які учать молодїж читати й писати (по польськи й по латинї). Сталої платнї не мають вони ніякої, тільки діти, які учать ся, платять річно по шість, сім, або вісім злп.[2]) і тільки само, або може дещо більше, ріжними натураліями. — В дистриктї II мають вправдї бути при кождій латинській парохії учителї, одначе з браку фондів, або вистарчаючої оплати, яку убогі піддані могли би платити, мають сї учителї, які є тут і там, тільки одну назву учителів. Дуже мало старають ся вчити дітий, бо їм самим було би потрібно науки. —

---

[1]) Не 12, як подає автор (II, ст. 229): пор. Pelesz, op. cit. II, ст. 636.

[2]) 1 польський зл. = 0·80 кор.

В дистрикті IV (Бібрка) нема ніякого учителя... В дистрикті VIII (у Зборові) має вправді парох обовязок платити на удержанне учителя річно 100 злп., одначе родичі не посилають там анї одної дитини до школи... В Залізцях удержує парох з власної великодушности учителя, одначе він має на науцї тільки чотирьох хлопців. Громадський писар в Озїрній має за науку дїтий 70 злп. і ціле хлопське господарство, одначе має мало до сього охоти, а родичі також мало дбають про се, аби казали дїтьом чого навчити ся. — В дистриктах IX і X (Золочів і Бережани) не можна знайти анї слїду учителя або якої, зробленої в тій цїли, фундації. — Взагалї показуєть ся, пише дальше згаданий Мільбахер, що в широкім львівськім окрузї (Рава, Камінка, Городок, Бібрка, Броди, Зборів, Залізцї, Золочів, Бережани й ин.) є ледви десятьох правдивих учителів, одначе і з тих тільки два (у Підкаменю і Залізцях) вчить дїтий писати, читати, рахувати і початків латини; решта учителів вчить тільки по польськи читати й писати і то ще на підставі свойого власного досвіду, дуже зле“.

Супроти такого стану народнього шкільництва у Галичинї у хвилї її переходу під Австрію показала ся пекуча потреба забрати ся як найскорше до його піднесення й поправи. Починаєть ся отже широка кореспонденція в сій справі між Львовом і Віднем, виринає цїлий ряд проєктів і пропозицій дотично орґанізацій шкіл, підготовлення учителів, вибору шкільних підручників і т. д.; тодї те (1776—1777 рр.) виринає перший раз також справа української мови у східно-галицьких народнїх школах (на підставі реферату І. Коранди, який перший з австрійських урядників звернув увагу на те, що простий народ у Галичинї, у давнім т. зв. руськім воєводстві, не говорить по польськи, тільки вживає „eine Art der russischen oder illyrischen Sprache“). Вкінцї на весну 1776 р. з'орґанізовано першу спеціяльно галицьку шкільну комісію, якої президентом став ґуб. радник ґр. Ж. Ґаленберґ, асесорами радники: Й. Кноп і І. Коранда. Комісія ся, не зважаючи на мале число членів і на величезний навал працї, вже 13 серпня предложила Марії Тересї цїлий ряд актів в справі „направи шкільництва у Галичинї“, яка й зачала ся на ширшу скалю вже за панування Йосифа II.

Остання частина працї кс. Хотковского — для нас найбільш цїкава — має заголовок: Ormianie i cerkiew (II, ст. 391—501).

Поминаємо коротенький розділ, присвячений історії вірменської церкви у Галичині (II, ст. 391—395), яку автор злучив чомусь разом в одну частину з історією галицької унїятської церкви; приходимо відразу до сеї останньої.

Перше, на що відразу звертаєть ся увага критичного читача при побіжнім тільки перегляді зазначеної в горі партії моноґрафії кс. Хотковского (а також партії про василіянські монастирі — про що говоримо дальше), се — те, що автор при писанню історії гр. кат. (унїятської) церкви у Галичині (а також історії василіянського ордену галицької провінції) опираєть ся виключно на актах ватиканського, краківського, а головно віденських архівів; про істнованнє спеціяльних церковних архівів у Львові (пр. архіви: „Церковного Музея", гр. к. митроп. капітули), у Перемишлї (архів гр. к. еп. капітули) а також архівів при василиянських монастирях у Львові і Жовкві — він очевидно не знає нїчого. А тим часом — у тих власне архівах зібрано до історії гр. к. церкви у Галичині дуже богаті і дуже важні матеріяли, — і то не тільки до історії внутрішньої орґанїзації, але також до історії її відносин до держави і — навпаки — держави до неї.[1])

---

[1]) Щоби не бути голословним, звернемо увагу тільки на деякі матеріяли, які зберігають ся у згаданім висше „Церковнім Музею" у Львові, а які відносять ся власне до періоду, обговореного кс. Хотковским; і так — найперш: Archivium gr. cat. Procuratoris Ruthenici Romani, continens ex copiis, typ. impressis, litteris et originalibus actis ad historiam acclesiae Ruthenicae... spectantibus, тт. I—XX (крім т. XII, який бракує) за рр. 1641—1812, з яких кілька томів дотикає рр. 1772—1780 (пр. тт. IX, XIV й ин.) — матеріяли першорядної ваги, бо всї справи дотично гр. кат. церкви переходили через канцелярію руського прокуратора у Римі; дальше: № CXLVIII — Extractus summarius litterarum ab E-lso a tempore vindicationum Regnorum continua an(n)orum serie ad Rev. loci Ordinarium datarum 1773—1787; № XCVII — Korespondencya w Interesach Dyecezyi Lwowskiey R. G. Cath. w Roku 1775—1776 w Wiedniu [кореспонденція кан. І. Ґудза, про якого говорить ширше також кс. Хотковский, з папським нунцієм у Віднї, віденською надворною канцеляріею й еп. Л. Шептицьким в справі реформ Марії Тереси в користь гр. к. духовенства у Галичинї]; № XCVIII (1—6) — Johanis Gudz, can.: Acta Vienensia [т. I, 1777—1778. Korespondencya z JW. Pasterzem, Officialem Lewinskim y innemi Duchownemi w Wiedniu, карт. 119; т. II, 1779 — ст. 276; т. III, 1779 — ст. 302; т. IV, 1779—1780 — ст. 412; т. V, 1780 — ст. 302 і т. д.]; № CXLVII — I. Gudz: Acta et adnotata 1774—1792 [між ин. 2) Względ na Duchowienstwo Swieckie Rit. Graeco-

Наслідком такого ігнорування автором вичислених у горі архівів і перехованих у них матеріялів вийшло те, що представлена ним історія гр. кат. церкви взагалї й поодинокі її епізоди спеціяльно вийшли не тільки неповними, але — що гірше — односторонніми, а в деяких випадках навіть фальшивими (декілька прикладів подаємо дальше). Се — одно.

Друге, що також дуже різко бє в очи читача, який у поважній науковій працї привик бачити також поважну наукову форму, се — зовсїм не поважні й ненаукові замітки автора на тему: charakter Rusinów, ich dziedziczna *fides graeca* (!) i nienawiść hajdamacka [(!) II, ст. 399], hutro-mudro (? — автор хотїв очевидно сказати: хитро-мудро!) і т. д. Чи такі власне звороти автора надають його працї більшої наукової вартости, сміємо дуже сумнївати ся; досить дивно, що виданнє з такими „науковими“ фразами й термінами вийшло під фірмою краківської Академії Наук...

Так представляєть ся Історія гр. к. церкви кс. Хотковского з першого погляду. Приглянемо ся її змістови докладнїйше.

Перед тим одначе завернїм іще до одного з попереднїх роздїлів, в якім автор говорить про освіту тодїшнього галицького духовенства, рим. кат. і гр. кат. (Wykształcenie kleru. Studya teologiczne. II, ст. 185—230). — Нас інтересує безпосередно освіта тільки сього останного.

Що освіта гр. к. духовенства за часів польської Річи-Посполитої була дуже незначна — се правда; що владики висвячували кандидатів на духовних, які ледви знали головні основи катехизму — сьому також нїхто не перечить.[1]) Одначе складати всю вину за упадок руської (між ин. також унїятської) церкви в Польщі на самих тільки руських владик, чи навіть взагалї „Rusinów“ — зовсїм не можна. Такі парадокси може говорити тільки той, хто зовсїм не знає, або не хоче знати цїлої мартирольоґії руської церкви під шляхоцько-польським ре-

---

Uniti — Documenta de subsidio 1777; 4) Wypłata do Skarbu Koronnego in vim subsidii charitativi] — й ин.

[1]) Характеристичне для автора часте переборщуваннє навіть там, де він покликуєть ся на инших авторів. І так один приклад: Пелеш каже загально, що владики висвячували кандитатів, які ледви знали головні основи катехізму (Pełesz, II, ст. 639); кс. Хотковский „підкріплює“ се реченнє так: w s z y s c y władycy święcili takich kandydatów, którzy zaledwie znali m a ł y katechizm і т. д. (II, ст. 228).

жімом, тих безчисленних скарг і нарікань на обмежуваннє прав її вірних і понижуваннє поваги її церимоній, тих вкінці вічних домагань і пертрактацій козацьких посольств на варшавських Соймах і т. д. і т. д. А те, що „żaden król do spraw kościelnych, ani do zarządu kościelnego się nie mieszał“ се — супроти численних королївських декретів, які були видані спеціяльно в справах руської православної чи уніятської церкви — така сама правда, як те, що „szkół wiejskich Rusini wcale nie mieli“... і що руське духовенство „o szkołach parafialnych wcale nie pomyślało“ (автор, очевидно, не знає нічого про руські т. зв. „дяківки“, які нічим хиба не ріжнили ся від польських парохіяльних шкілок з орґанїстом на чолї...).[1] Зрештою сам кс. Хотковский на иншім місцї (II, ст. 433) згадує виразно про „liczne szkoły“, які удержували подібно Єзуїтам Василияни.

Серіозні заходи коло піднесення значіння руської церкви у Галичинї взагалї й освіти галицько-руського духовенства спеціяльно починають ся тільки з хвилею переходу Галичини під управу Австрії.

Маємо тут на думцї: допущеннє руських кандидатів до віденського т. зв. Barbareum, змагання до заложення руських епископських капітул і до переміни львівського гр. к. епископства на галицьку митрополїю. Що тикаєть ся віденського Barbareum, то автор, як зазначили ми вже висше, не подає ніяких нових причинків, обмежуючись виключно до того, що написав про сю інституцію вже давнїйше Пелеш. Супроти сього лишаємо сю річ на боцї, а переходимо до другої — до справи руської митрополії для Галичини, якою починаєть ся розділ про руську церкву.

Цїлу історію руської церкви за панування Марії Тереси зібрав автор у трьох головних розділах під такими заголовками: XXXIV — Władyka lwowski Leon Szeptycki. Sprawa metropolii gr. dla Galicyi (ст. 395—432)[2]; XXXV — Proces

---

[1]) Не знаємо також, як погодити те, що в хвилї переходу Галичини під Австрію руських „seminaryów duchownych nie było wcale“ (II, ст. 228) і те, що власне тодї був гр. кат. духовний семінар у Львові (II, ст. 188)?

[2]) Докладний зміст сього розділу такий: Polityczne znaczenie Unii. Żale Rusinów galicyjskich. Szerzenie obrz. greckiego kosztem rz. katolickiego. Władyka lwowski Leon Szeptycki. Garampi załatwia spory z metropolitą. Warunki ugody. Zażalenia Szeptyckiego. Skargi metro-

Szeptyckiego z Bazylianami i założenie kapituły ruskiej u ś. Jura (ст. 432—474)[1]) i XXXVI — Ciżba kandydatów na biskupstwa. Stanowisko władyków wobec Stolicy ap. (ст. 474—501).[2])

---

polity do gubernium. Działalność Szeptyckiego na Ukrainie. Szeptycki wobec prześladowania Cerkwi. Szeptyckiego memoryał w sprawie metropolii. Opinia hr. Pergena. Propozycye Szeptyckiego. Sąd Kaunitza o Szeptyckim. Dekret Maryi Teresy. Sąd hr. Hadika o Szeptyckim. Opinia kancelaryi o Szeptyckim. Połączenie biskupstw węgierskich z metropolą. Węgrzy przeciw metropoli galicyjskiej. Odłożenie całej sprawy. Działalność Szeptyckiego, jako koadjutora. Order polski i najw. zadowolenie cesarskie. Wznowienie sprawy metropoli. Gubernium za połączeniem metropoli z biskupstwem. Dochody Szeptyckiego. Proponowana pensya metropolity. Nadzwyczajne względy dla Szeptyckiego. Trzy listy francuskie Szeptyckiego. Główna myśl listów. Opinia kancelaryi nadwornej. Pismo Maryi Teresy do Szeptyckiego. Szeptycki metropolitą i władyką lwowskim.

[1]) Зміст: Rusini przenoszą Wiedeń nad Rzym. Spory duchowieństwa ruskiego z Bazylianami. Skargi do Rzymu na Bazylianów. Starania w Rzymie o kapitułę. Prośby i skargi Szeptyckiego do Maryi Teresy. Bazylianie zwracają się do sądu świeckiego. Sąd delegowany mieszany. Zatwierdzenie nowej kapituły. Przyczyna zatwierdzenia. Kwestyonaryusz nuncyusza Garampi. Czy istniały ruskie kapituły? Nowa kapituła ruska we Lwowie. Skargi Szeptyckiego na Bazylianów w Propagandzie. Wyrok trybunału. Stanowisko Bielańskiego. Relacya Bielańskiego. Fundusz nowej kapituły. Bielański cofa swoją ofiarę. Propozycya hr. Brigido. Dekret Józefa II. Bielańskiego starania o usunięcie Bazylianów. Rząd korzysta ze sporu. Oszacowanie majątku klasztornego. Prośba pięciu księży ruskich. Opinia barona Kressl. Nagana petentom. Odmowa cesarza Franciszka. Ponowne pertraktacye o założenie kapituły. Starania metropolity Angelowicza. Cesarz zatwierdza statut kapituły. Bazylianie trzymają się u św. Jura. Proces o obraz Matki B. Sprawa relikwii w Żółkwi. Żądania czerńców z Suczawy. Gubernialne świadectwo autentyczności relikwii. Cesarski dekret autentyczności relikwii.

[2]) Зміст: Śmierć Szeptyckiego. Administratorzy. Zarządzenia gubernialne. Nadanie świeckiemu klerowi prawa do godności biskupiej. Kwestya nominacyi biskupów. M. Teresa chce mieć biskupem Węgra. Protest XX. ruskich przeciw tej kandydaturze. Kandydaci z zakonu Bazylianów. Protegowani kandydaci. Terno kandydatów na biskupstwo lwowskie. Terno na biskupstwo przemyskie. Dwaj nominaci: Bielański i Ryłło. Nuncyatura wiedeńska wobec administratorów. Sprawa spadku po władykach Szeptyckich. Opozycya Bielańskiego. Stanowisko metropolitów Rusi. Postępowanie Jazona Smogorzewskiego. Propaganda unieważnia translacyę. Spór Jazona z Propagandą. Dekret Propagandy. Odgrażania Jazona. *Fides graeca.*

Перший з наведених розділів попереджає кс. Хотковский своїми загальнійшими замітками про уніятську церкву взагалї (яку вважає політичним твором Польщі), про руських митрополитів за польських часів (яких характеризує неґативно, а яких, сказавши до річи, іменували польські королї), про „rzekome krzywdy", яких руська церква мала зазнавати у Польщі, про те, як „ludność ruska i obrządek grecki szerzył się zawsze kosztem ludności polskiej (!), про те, як „ludności polskiej ubyło z górą milion na rzecz obrządku greckiego (?)", про „popów", про згадуваний уже нами „charakter Rusinów", ich dziedziczną *fides graeca* (!!) i nienawiść hajdamacką (!!) і т. д. — Все те коли чим і ріжнить ся від полїтичних статий деяких східньо-галицьких польських „патріотичних" часописий, то хиба тільки... фірмою польської Академії Наук.

Після такого „патріотичного" вступу, приступає автор до огляду діяльности тодїшнього львівського епископа Льва Шептицького. Переповідати всього того за автором, розумієть ся, не будемо. Се з одного боку — забрало-б у нашім біблїоґрафічнім огляді багато місця, з другого — нашою задачею є зазначити тільки те, що найважнїйше і до чого автор подає новий матеріял.

Першою такою справою є — справа заснования гр. к. митрополії у Львові. Перший раз порушив сю справу еп. Л. Шептицький на авдієнції у галицького ґубернатора ґр. Перґена в груднї 1773 р. У pro memoria, яке тодї передав він ґубернаторови, звертає увагу австрійського уряду на те, що було би користним для Австрії з огляду на сусїдну з Галичиною Україну, коли би митрополит замість заграницею, резидував у Львові (Галичина належала тодї до володимирської митрополії, де митрополитом був 80-лїтнїй Ф. Володкович, а львівський епископ Л. Шептицький був його коад'ютором з правом наслїдства). Така пропозиція припала відразу до вподоби австрійському урядови. Що більше! Він побіч справи галицької митрополії став з власної ініціятиви обмірковувати навіть — прилучення до згаданої митрополії гр. кат. дієцезій на Угорщинї (II, ст. 407—414). Сьому плянови спротивила ся одначе угорська канцелярія, заявляючи ся за тим, щоби угорських гр. к. епископів лишити й на дальше під управою остригомського рим. кат. архієпископа. Мимо того одначе Марія Тереса видала порученнє, щоби три надворні канцелярії, галицька, угорська й семигородська визначили для сеї справи окрему комісію і відбули спільну нараду. Протоколи нарад сеї

мішаної комісії, які відбули ся 23 грудня 1774 р., а також спільне votum, переслано до цісарського ґабінету в лютім 1775 р. Арґументи одначе, з якими тепер виступили проти сього пляну репрезентанти угорської й семигородської надворної канцелярії, були такі, що супроти них галицька канцелярія мусіла уступити й обмежила ся до пропозиції — заложити руську митрополію для Галичини з осідком у Львові. Припадок одначе хотів, що пропозиція ся в неприсутности Марії Тереси дістала ся до рук її сина Йосифа II, який написав на ній власноручно: „до иншої нагоди“ (ст. 417). Одначе справі сій галицька канцелярія не дала запропастити ся. Дн. 27 січня 1775 р. запитала вона Марію Тересу, чи гадка заснування галицької митрополії супроти резолюції ціс. Йосифа II вже зовсім упала, чи тільки намір прилучити до неї угорські й семигородські гр. к. епископства. У відповідь приказала Марія Тереса чекати на справозданнє гал. ґубернатора. Справозданнє се, яке на 105 стор. folio обіймало цілу справу сепарацій гал. дієцезій, прийшло аж по несповна трьох роках — 5 серпня 1777 р. з поновною заявою за заснованнєм окремої гал. митрополії. Ходило тепер о фінансову сторону справи. Ґубернія пропонувала визначити митрополичу платню річно: для Шептицького 40.000 fl., а по його смерти для його наслїдників тільки по 20.000 fl. Серед тих заходів Ф. Володкович помер (12 лютого 1778 р.), а на його місце митрополитом став Л. Шептицький, затримуючи провізорично також львівське епископство. Тим самим справа окремої галицької митрополії перестала на разї бути актуальною (ст. 421—432) і була зреалізоване аж пізнїйше — у 1808 р.

Другим важним моментом в історії галицько-руської церкви кін. XVIII ст. був — процес згаданого львівського епископа з Василиянами й заходи коло заложення руської капітули при церкві св. Юра.

Процес між еп. Л. Шептицьким а Василиянами тягнув ся ще від 1749 р. Ходило о відібраннє Василиянам нинїшньої катедральної церкви св. Юра, при якій тодї був василиянський монастир, й переміненнє її виключно на епископську катедру. Справа по довгих історіях була вкінці полагоджена в користь епископа і Василияни мусїли перенести ся до церкви св. Онуфрія, при якій є їх монастир до нинї.

Процес сей і його закінченнє інтересні для нас і важмі не тільки як льокальний конфлїкт про право власности св.-юр-

ської церкви між двома партіями, між василиянським орденом а львівським епископом. Він має в історії галицько-руської церкви ширше значінне — ґенеральної розправи між світським духовенством, т. зв. білим, і монашим, т. зв. чорним. Щоби зрозуміти, як слід, той конфлікт, треба звернути увагу на відносини, які панували тоді між згаданами обома ґрупами. З одного боку — цілі кадри світського духовенства, майже виключно сільського, неосвіченого, убогого, пониженого, з другого — невелика горсточка Василиян, спаношених, спольонізованих, на всіх важнійших щеблях гієрархічної драбини, які на світського духовного дивили ся з легковаженнєм, навіть — з погордою. Такий різкий контраст у внутрі галицько-руської церкви не міг не викликати невдоволення в кругах світського духовенства, а се ніяк не могло причинити ся до піднесення значіння сеї церкви на зверх. Характеристичною з того згляду є скарга на Василиян „цілого світського гр. к. духовенства дієцезій — львівської, галицької, каменецької, а також перемиської й самбірської", висланої в третє до Риму 1747 р., в якій між ин. зроблено закид, що Василияни позабирали для себе деякі парохіяльні церкви (nonnullas parochias), а крім того катедральну церкву у Львові, куди їх покликав еп. Шумлянський, а також катедри в Перемишлі і Самборі.[1])

Проти таких анормальних відносин у нутрі галицько-руської церкви епископ, якому добро сеї церкви справді лежало на серці, мусів виступити з найбільшою рішучістю. Першою умовою до направи зла мусіло бути, розумієть ся, піднесенне з упадку і пониження загалу світського духовенства. Треба було подбати про його освіту і матеріяльний стан, треба було допустити його до висших гієрархічних становищ. Всьому тому одначе ставили опозицію Василияни, побоючись, зрештою зовсім слушно, що з піднесеннєм світського духовенства прийде кінець їх абсолютноау панованню. Супроти того отже зломити се упривилїоване їх становище — було першим кроком до піддвигнення з упадку цілої церкви.[2]) Зрозумів се дуже добре згаданий львівський епископ Лев Шептицький, який — на велике здивованнє кс. Хотковского (II,

---

[1]) Harasiewicz, Annales Ecclesiae Ruthenae. Ст. 522—524.

[2]) Акцентує се дуже виразно львівський владика в однім листї до Марії Тереси: „Посїданнє епископських столиць і парохій, до чого сї монахи (Василияни) підносять претенсії, перепиняє мене завести в моїй дієцезії потрібний порядок, який маю намір зробити (Chotkowski, op. cit. II, ст. 446).

ст. 432) — з'умів піднести ся до тої висоти, що, хоч сам був членом василиянського чину, то загальну справу — добро цілої руської церкви поставив висше від інтересів хоч би свойого таки монашого ордену. З такого, а не инакшого (інтриґантсько-честилюбивого — як се робить кс. Хотковский) становища мусимо дивити ся й оцінювати всї заходи Л. Шептицького чи то в справі заснования галицької митрополії, чи в справі конфлікту з Василиянами (відібрання св.-юрської церкви й усунення їх з безпосереднього сусїдства епископа)[1], чи вкінці в справі з'орґанїзовання гр. к. капітули.

З такої точки дивив ся на сї реформаторські чи новаторські заходи епископа також австрійський центральний уряд, тільки таку, а не иншу, ціль мала перед очима Марія Тереса, коли апробувала виразно цїлу проґраму його діяльности. Що не всї проєкти Шептицького були зреалїзовані ще за його житя — се инша річ; важне тут те, що віденські круги віднесли ся до них зі симпатією і в прінціпі признали за ними повну справедливість. І процес, який за часів польської Річи-Посполитої при могучих впливах василиянського ордену тягнув ся цїлі десятки років і, хто знає, чи був би покінчив ся виграною епископа, по переході Галичини під Австрію добіг до кінця у протязї декількох літ — з яким успіхом, про се сказали ми вже висше.

Переходимо тепер до третьої справи — до справи з а с н о в а н н я гр. к. к а п і т у л и у Л ь в о в і.

Ще в 1771 р. звернув ся був Шептицький до Риму з просьбою — позволити йому заложити три капітули у трьох діецезіях, які належали до нього, т. є. у Львові, Галичу і Каменци. Одначе п р о т е с т п р о т и с ь о г о р и м. к а т. к а п і т у л(!) „zapobiegł“ — як каже автор — заложенню тих руських капітул і Пропаґанда повідомила Шептицького, що ап. столиця н е г о д и т ь с я на його жадання. — Так покінчили ся на разї змагання руських епископів до піднесення руської церкви за часів польської Річи-Посполитої!

Одначе саме тодї наступив перший поділ Польщі і Галичина перейшла під управу Австрії. Подібно, як і в инших справах, звернув ся тепер Л. Шептицький і в справі засно-

[1]) Звернемо тут увагу на рук. книгу василиянського провінціяла Братковського, в якій між ин. є опис цїлого процесу між Василиянами і Л. Шептицьким; рук. переховуєть ся в архіві василиянського монастиря у Львові.

вання гр. к. капітули з просьбою просто до Марії Тереси (1773 р.). З иншим меморіялом в сій справі звернув ся згаданий епископ також до папського нунція у Відні Ґарампі.

Розуміеть ся, відмовити сьому слушному бажанню епископа Марія Тереса не мала ніякої причини. Тим більш, що ходило тут о зрівнанне двох католицьких церков — рим. кат. і гр. кат. Не мав проти сього нічого також нунцій Ґарампі. Одно тільки — що заснованню руської капітули спротивило ся знов... латинське духовенство. Арґументів, що мали промовляти проти гр. к. капітул, виставили рим. кат. капітули — 7. Одним з них був той, що коли-б капітули були з'орґанізовані зі світського духовенства, тоді Василияни були би усунені від управи дієцезією. Найсильнійшим одначе був останній арґумент. „Коли-б руське духовенство здобуло нову гідність, тоді змагало би до чим раз більшого зрівнання з лат. духовенством у всіх привилеях, в супереч старинним постановам, проти чого латинники будуть боронити ся з цілої сили (toto pectore), а тоді вже ніколи не буде могло бути мови про згоду й спокій“.

Одначе польські капітули забули, що Галичина вже не належала до Польщі.[1]) Не зважаючи на такий рішучий протест (кс. Хотковский дуже дивуеть ся (!), що з письм руських владик, в яких вони згадували про сей останній арґумент „wieje dziwnie (?!) rażący duch nienawiści do łacinników“ — очевидно автор бажав би, щоби руські владики приняли наведені слова польських капітул мовчки, або навіть з подякою!), Марія Тереса видала 1774 р. спеціяльний декрет, яким затвердила новозорґанізовану Шептицьким капітулу, а тим самим відкинула

[1]) Взагалі — характеристична річ, що навіть по переході Галичини під Австрію, деякі круги польської суспільности, привиклі за часів польської Річи-Посполитої до безоглядної самоволі супроти руської церкви й її маловаження на кождім кроці, ще довгий час не могли зрозуміти, що в Австрії панують зовсім инші погляди на се й иньші порядки. Різким прикладом сього служить наведений власне протест рим. кат. капітул проти заснования руських капітул, а також інструкція, яку поставила шляхта львівського округа своїм делеґатам для зложення присяги вірности новому монархови по переході Галичини під Австрію, а то — щоби сї делеґати жадали від австрійського уряду заказу будовання „cerkwi szyzmatyckich, zborów dyssydenckich“, карання апостатів смертю й конфіскатою маєтків й ин. (пор. W. Tokarz, Pierwsze dezyderaty szlachty galicyjskiej (1773) — Studya historyczne wydane ku czci prof. W. Zakrzewskiego, ст. 357—369.)

також претенсії Василиян, щоби тільки з їх ордену іменовано епископів (II, ст. 440).

Хоч справа з капітулою в прінціпі була вже рішена, а навіть Шептицький визначив поодиноких її членів, то одначе пертрактації в справі її тріваної орґанїзації не зараз іще покінчили ся. Вони тягнули ся дальше по смерти Шептицького з його наслїдниками й покінчили ся формально аж на початку 2-го десятилїтя XIX в. Аж тоді, дня 4 марта 1813 р. був виданий статут, або т. зв. regulatio капітули, а постановою з дня 27 мая т. р. іменував цісар Франц I перших дійсних пралатів і канонїків.

Про історію з мощами Івана Сучавського, яка вяжеть ся з монастирем Василиян у Жовкві, подамо наші замітки при огляді історії монастирів.

Останнїй розділ обговорюваної нами партії подає історію обсад епископських престолів у Львові (по смерти Льва Шептицького — 24 мая 1779 р.) і Перемишлї (по смерти Атаназія Шептицького — 8 червня 1779 р.).

Ще дн. 20 лютого 1779 р. видала Марія Тереса декрет, в якім в торжественній формі застерігла собі й своїм наслїдникам необмежене право іменувати по своїй волї гр. к. епископів зі світського духовенства, або з ордену В. В., відповідно до того, де знайдеть ся найвідповіднїйший кандидат. По при се застерігла собі також право давати дозвіл новоіменованим епископам — закладати собі капітули.[1] З сього застереження зробила вона тепер ужиток.

Кандидатів на опорожнені еп. катедри були богато. Зараз по смерти Л. Шептицького вніс ґен. вікарій гр. к. мункачівської дієцезії A. Zsetkey до Марії Тереси просьбу, щоби львівським епископом іменувало його самого. З иншої сторони піднесено кандидатуру крижевацького епископа В. Божичковича (Bozickovich). Не дармували й Василияни; майже рівночасно внесло шістьох Василиян до гал. ґубернії подання, в яких ставили свої кандидатури на епископства (були то: О. Братковський з Унева, І. Матковський, ігумен у Каневі, Г. Корчинський, ґен. прокуратор Василиян у Римі, А. Петровський, ігумен у Загірю, О. Скарбек-Важинський, протоархимандрит Василиян і Й. Морґулець, провінціял Василиян); ще инших трьох внесло подання просто до корони (Й. Дзьоковський зі Жовкви, Б. Кровницький,

[1]) Harasiewicz, Annales, ст. 581—591.

ігумен св.-онуфрейського монастиря у Львові і С. Коблянський, ігумен у Добромілю).[1] Спеціяльно на катедру в Перемишлї зголосило ся ще двох Василиян: М. Шумлянський і Й. Охоцький.

Не бракло також і протекцій. Рим. кат. архієпископ у Львові Сєраковский поручав Марії436 Тересї кандидатами на львівське епископство Шумлянського або Братковського. В. і К. Шумлянські писали до цїсаревої просьбу за братом М. Шумлянським. Знов члени львівської гр. к. капітули просили, щоби при номінації епископів звернули увагу також на них.

Вкінцї стало на тім, що на еп. катедру у Львові запропонувала гал. ґубернія таке терно: на першім місцї Ів. Ґудза, на другім А. Липницького, пароха у Зарванницї, на третїм П. Білянського; поза терном предкладала ще мункачівського епископа А. Бачинського. На еп. катедру в Перемишлї: на першім місцї Ів. Ґудза, кандидата між ин. також на львівське епископство, на другім А. Якубинського, а побіч него й Кафилевича, вкінцї на третїм М. Шумлянського.

На підставі обох сих пропозиций львівської ґубернії віденська надворна канцелярія поставила по кількаразовім голосованню кандидами: на Львів — П. Білянського, на Перемишль — М. Шумлянського.

Одначе Марія Тереса затвердила з пропонованих двох кандидатів тільки першого: П. Білянського на епископську катедру у Львові; епископом у Перемишлї заіменовала з власної ініціятиви холмського епископа М. Рила.

*

До обох томів моноґрафії кс. Хотковского додано також спеціяльні додатки — в ориґіналї, видобуті з ріжних архівів. І так: до т. І: Кореспонденцію між Марією Тересою, Йосифом II, Кавнїцом і папами — Климентом XIV і Пієм VI (NN. III—XI); до т. II: Спис дієцезий лат., гр. і вірм., колеґіят, препозитур, деканатів і числа парохий у Галичинї 1779 р. (N. I); статистичний виказ рим. кат., гр. кат. і вірм. монастирів з 1777 р. (N. VI); подрібний виказ василиянських монастирів

[1]) Крім сього ґен. прокуратор Василиян у Римі Корчинський передав ватиканському секретареви кард. А. Альбанї спеціяльний меморіял, в якім виказовано права васил. ордену до епископських катедр у Польщі й Руси. Кардинал переслав сей меморіял дипльоматичною дорогою тайній канцелярії двору й держави у Відни, а Кавнїц переслав його окремою нотою надворній канцелярії.

з 1777 р. (N. X); тайний меморіял львівського еп. Л. Шептицького, переданий гал. ґубернаторови ґр. Перґенови в грудні 1773 р. (N. XI); лист Л. Шептицького до цісаря Йосифа II (N. XII) — і до Марії Тереси (N. XIII) — оба з дн. 26 лютого 1778 р.

В кінці до книжки доданий детальний зміст і поазбучний index.

II.

Ще менш, як історія гр. к. церкви взагалї, оброблена історія гр. к. монастирів у Галичинї — спеціяльно. Однаково — монастирів мужеських і жіночих.

Дійшло навіть до того, що нїхто з дотеперішнїх істориків не знає на певно, скільки взагалї тих монастирів було і ріжні автори (Стебельський[1]), Пелеш[2]), Guépin[3]) подавали ріжні їх числа. Для нас цїкаве, скільки їх було у Галичинї у хвилї першого подїлу Польщі? Найкомпетентнїйшим в сїй справі є протоархимандрит Василиян П. Скарбек-Важинський, який у просьбі, висланій 1774 р. до Відня, начислив їх 42. Рівночасно галицька ґубернїя начислила — мужеських монастирів 34, а жіночих 7: разом 41, одначе вона сама не вважала того числа повним. В пізнїйших офіціяльних обчисленнях згадані цифри знов змінюють ся, так в 1777 р. та сама ґубернїя начислила (не зважаючи на те, що в 1774 р. було знесено 3 монастирі, а в 1776 р. — 1) вже 58 монастирів мужеських, а 9 жіночих; разом отже 67 монастирів, в яких жило 458 осіб.[4]) В постанові Йосифа II з дн. 8 вересня 1787 р. згадуєть ся вже тільки про 48 мужеських монастирів (жіночі вже були знесені), з яких 42 мало бути скасовано, а 6 істнувати дальше. Така ріжниця цифр походить з того, що було богато таких монастирів, в яких жило по двох або навіть по одному монахови (кс. Хотковский називає їх „лїтними резиденціями") й які кождої хвилї могли бути (й часто бували) стягнені до котрого небудь зі сусїдних. З хвилею отже стягнення такий мініятурний монастир переставав істнувати.

---

[1]) Stebelski, Dwa wielkie światła, ст. 237.
[2]) Pełesz, Geschichte d. Union, II, ст. 740.
[3]) Guépin, Saint Josaphat, II, ст. 519–523.
[4]) Chotkowski, Historya pol. kościoła... II, ст. 386.

В обговореній нами висше моноґрафії кс. Хотковского про „Політичну історію церкви у Галичині“ окрема партія присвячена історії мужеських василиянських монастирів (Klasztory obrządku greckiego. II, ст. 358—387), яка складаєть ся з двох розділів (XXXI — Prośba jenerała i prowincyała Bazylianów o exempcyę; XXXII — Zniesienie czterech klasztorów Bazyliańskich). Історію василиянських монастирів — жіночих подав автор вже давнійше в иншій своїй праці, присвяченій спеціяльно політичній історії галицьких жіночих монастирів в рр. 1773—1848 взагалї — п. з. Historya polityczna dawnych klasztorów panieńskich w Galicyi (1773—1848 (Na podstawie akt cesarskiej kancelaryi nadwornej).

Перший поділ Польщі застав усї василиянські монастирі на цілій теріторії литовсько-руських земель злучені в одну т. зв. провінцію під управою спільного архимандрита, вибраного на ґенеральній капітулї в Дубні 1743 р., і — розбив їх на три части. До Австрії перейшли, як згадали ми вже висше, дієцезії: львівська (разом з галицькою і частиною каменецької) і перемиська (разом зі самбірською і сяніцькою), а також частини холмської, белзької і луцької, в яких василиянських монастирів по обчисленню протоархимандрита мало бути 42.

Юрисдикцію над усіми василиянськими монастирями мав до 1772 р. володимирський митрополит Володкович. Коли-ж у тім році Рим Володковича засуспендував, митрополича юрисдикція перейшла на львівського еп. Л. Шептицького. Супроти одначе відносин, які панували тоді між згаданим епископом а Василиянами, архимандрит О. Братковський звернув ся просто до Марії Тереси в імени Василиян з широким меморіялом в справі нової орґанізації василиянської провінції. Найважнійша в сїм меморіялї просьба — лишити дотеперішню орґанізацію одної провінції з протоархимандритом на чолї, який мав би юрисдикцію над усіми василиянськими монастирями й виняти їх з під власти епископів (т. зв. екземпція), обмежаючи її тільки до того, що застеріг за нею замойський синод. Крім сього просив архимандрит іще сїм инших уступок (пр. щоби права, привилеї, добра й ин., які тепер мають поодинокі монастирі, лишили ся при них на все, щоби уряд передав Василиянам поєзуїтські колеґії в Ярославі, Самборі і Станиславові, позволив заложити при них школи й дав на се потрібні фонди, щоби, коли-б у Віднї заложено гр. к. дух. семинар, були приняті туди 2 василиянські кандидати, щоби монастир Скит, який один тільки

у Галичині лишив ся при православю, прилучено до уніят. провінції Василиян, щоби уряд урегулював справу побирання доходів з василиянських дібр, положених поза границями краю — у Польщі й ин.).

Меморіял О. Братськовського переслано дн. 4 мая 1774 р. з надворної гал. канцелярії гал. губернаторови ґр. Ауерсперґови з жаданнєм — подати свою опінїю, яку він відіслав до Відня вже дн. 13 червня т. р.

Виборови протоархимандрита ґубернатор не противив ся; навіть годив ся признати йому таку юрисдикцію, яку мав давнійше на підставі постанов ордену, вважав одначе потрібним застеречи ся, що дасть ся йому лиш на стільки, на скільки на підставі нових полїтичних прав покажеть ся в тім потреба. Натомість рішучо заявив ся проти повного виймлення монахів з під власти єпископів, бо коли протоархимандритом буде заграничний монах, тодї його юрисдикція у Галичинї буде вповнї ілюзоричною. Зрештою така екземція монахів з під еп. власти може мати злий вплив на сьвітське духовенство й викликати такі самі змагання. Угнїту зі сторони епископів монахи не мають чого боятн ся, бо законодатна власть має досить способів на те, щоби вкоротити єпископські надужитя. З инших пунктів просьби Братковського ґубернатор спротивив ся ще: переданню Василиянам поєзуїтських колеґій — weil mehr auf die Verbreitung der Religion latini ritus, wie nicht auf die Erweiterung der griechisch Unirten fürgedacht muss — а також прилученню православного скитського монастиря до уніятської вас. провінції — бо се мало би характер релїґійного примусу й відбило-б ся болючо на уніятах у Росії.

Справозданнє галицького ґубернатора передано в надв. гал. канцелярії до реферату Еверсови і вже дн. 1 липня 1774 р. було виготовлене спеціяльне предложеннє, яке майже вповнї годило ся з внесенями гал. ґубернатора; незабаром дав також свою згоду цїс. Йосиф II.

Між тим прийшла до Відня друга просьба — протоархимандрита Василиян П. Скарбек-Важинського, в якій він покликуючи ся на меморіял з 1773 р., обстає за злукою всїх вас. провінцій в одну конґреґацію під управою спільного протоархимандрита, який міг би мешкати постійно пр. у Львові.

Ся просьба одначе супроти оповідженого в горі була вже спізненою і надв. гал. канцелярія рішила дати Важинському відмовну відповідь; з тим згодила ся також Марія Тереса.

Незабаром, бо вже дн. 23 липня і 3 вересня 1774 р. видала Марія Тереса нові декрети, в яких була вже виразна й рішуча постанова, що Василияни у Галичині не будуть мати ані окремого протоархимандрита, ані окремої конґреґації, але будуть поділені на стільки провінцій, скільки є дієцезій (т. зн. на дві: львівську — 36 мон. і перемиську — 22 мон.), а кожда провінція буде піддана під власть епископа. Православні Василияни мають бути прилучені до нової провінції, яка має повстати на Буковині.

Хоч рішеннє се було таке виразне й рішуче, то все таки його виконаннє відкладано з ріжних причин з року на рік, модифіковано, поправлювано, аж Марія Тереса 1780 р. померла. Супроти того зібрали ся Василияни того самого року на капітулї в Тороканах і там поділили ся самі на чотири провінції: литовську, білоруську, польську й галицьку під одним архимандритом, яким вибрано О. Моргулця. Протоігуменом галицької провінції вибрано ігумена добромильського монастиря О. Петровського.

Одначе втіха Василіян не трівала довго. Три роки опісля, 1783 р. Йосив II казав виконати постанови Марії Тереси з 1774 р. — і ціла галицька василиянська провінція розпала ся в руїну.

Останній розділ, який дотикає історії василиянських (мужеських) монастирів — XXXII-ий — має заголовок: Знесеннє чотирьох василиянських монастирів (ст. 379—387). Мова тут про мініятюрні монастирики у Дережниці, Лишнї, Лїтнї і Луці, які на просьбу самого протоігумена Василиян Братковського стягнено — три перші в новий великий монастир у Дрогобичи, останній з монастирем у Чорткові.

Вкінцї — згадана нами вже у попереднім розділї справа з мощами Івана Сучавського, яка мала місце у монастирі в Жовкві. Річ сама собою доволї маловажна й ми про неї навіть зовсїм не згадували би, коли-б не те, що противорічність у представленню сеї справи кс. Хотковским бе занадто різко в очи уважного читача. Бо й справдї! Коли — з одного боку — читати про всї ті заходи і львівського епископа і жовківських Василиян (навіть просьби до Марії Тереси), щоби ті мощі, які зареклямував для себе сучавський прав. монастир, лишили ся таки у Жовкві, а — з другого — що раптом „niewiadomo z jakiego powodu“ ті-ж самі жовківські монахи „oddali dobrowolnie ciało „Jana Nowego“ schizmatykom“ (II, ст.

473), то мимоволї набирає ся враження про раціональність тих епітетів, якими автор щедро обсипує жовківських Василиян. Тим часом справа з тим відданєм мощей Івана Сучавського стояла трохи инакше, як її представив автор. Не „dobrowolnie“ віддали жовківські Василияни сї мощі сучавським делеґатам, а на підставі урядового наказу і при військовій асистенції (в ночи!), як се дуже докладно представлено у „Kronice klasztoru w Żółkwie“, яка зберігає ся в архіві жовківського василиянського монастиря.[1])

Що тикає ся жіночих монастирів — Василиянок, то їх на підставі спису, зладженого 1774 р. на приказ Марії Тереси, було у Галичині — 8 із 52 монахинями. По вісьмох лїтах — 1782 р. — виготовила львівська ґубернія новий реєстр (з дн. 25 січня), в якім число василиянських жіночих монастирів подано — 10; в тім самім одначе роцї (1782) у другім ґубернїяльнім виказї (з дн. 10 марта) впало воно вже на — 5 (при тім одначе поминено через помилку монастир у Словітї). Такі змінні числа жіночих вас. монастирів, навіть у виказах з одного й того самого року, пояснюють ся тим самим, що й при мужеських: мініятюрністю й убогістю деяких монастирів, до яких властиво не можна було прикладати сеї назви. Досить тільки згадати, що маєток усїх василиянських жіночих монастиря у Галичині оцїнила була ґубернія на 11.998 fl., — отже ледви шеста частина того, що мав рим. кат. монастир Домінїканок у Белзї, не згадуючи вже про инші, ще богатші.

Одначе власне тїй обставинї, що були такими убогими, завдячують те, що постанова на їх знесеннє була стримана, а хоч більша їх частина вимерла, то все таки два з них устояли ся. Цїсарський декрет, який постановляв знесеннє чотирьох монастирів Василиянок (в Яворові, Смольницї, Розгірчах і Загвіздю), був виданий дн. 24 червня 1782 р. Коли-ж одначе по докладнїйших обчисленнях показало ся, що маєток, який забере по них уряд, буде менший, чим кошт, який він мусить виложити на досмертне удержаннє монахинь із тих знесених монастирів, цїсар зніс попередну постанову і рішив, що „найлїпше буде лишити їх там, де вони дотепер, поки помало не вимруть, одначе остро заказати, аби не приймали нїякої иншої“.

[1]) Також старі церк.-слов. рукописи (Служба Іванови Сучавському і просторе Житиє Івана Сучавського), які були привезені зі Сучави разом з мощами, зберігають ся в архіві вас. монастиря в Жовкві до нинї.

Таким чином вимерли без сліду монастирі: у Львові, Розгірчах і Загвіздю. Один тільки — у Смольниці знесено перед часом тому, що з причини лихого стану будинків грозив катастрофою. Смольницьких монахинь розміщено по инших монастирях.

Два монастирі: в Яворові і Словиті уратував від вимертя аж пізнійше митроп. М. Левицький, який виєднав в тій цїли спеціяльний цїсарський декрет. При словитськім монастирі заснував навіть зганий митрополит спеціяльний виховавчий інститут для гр. кат. дівчат, яких уже в 1825 р. було 19.

III.

Третя праця, яку бажаємо обговорити в нашім огляді, се — дра В. Токажа: Galicya w początkach ery Józefińskiej w świetle ankiety urzędowej z roku 1783 (Краків, 1909).

Властиво — ся праця належить до дра В. Токажа на стільки, що він видобув її готову вже з архіву Міністерства внутр. справ у Віднї, переклав (чи переповів) з німецького оріґіналу й постарав ся о її виданнє. В дійсности — се широкий меморіял референта для справ Галичини у з'єдиненій чесько-австрійській канцелярії гофрата Івана Вячеслава ф. Марґеліка (v. Margelik), якого на жаданнє Йосифа II вислала 1783 р. згадана канцелярія на інспекційну подорож до нашого краю. І можна тільки сердечно пожалувати, що краківська академія замість оріґінального тексту сього меморіялу видала вільне преповідженнє його.

Інструкції, яку дістав Марґелік перед від'їздом до Галичини, не знаємо; можна одначе відгадати її майже в цїлости на підставі згаданого меморіялу. Мав він у першім ряді оцінити склад галицьких циркулярних урядів і прослідити їх службову діяльність. В тій цїли мав він засягнути інформацій у львівській ґубернії, одначе головно мав брати під увагу провінціяльні циркули. У Віднї хотїли, щоби він не підпав під виключний вплив ґубернії, але зіткнув ся безпосередно з циркулярними інституціями і вивідав ся, як на істнуючий стан річи дивлять ся старости й инші урядники й які зміни вважають потрібними. Віденська канцелярія поручила отже Марґелікови випитати старостів, які реальні наслїдки принесло законодавство у селянських справах і який їх погляд на справу дальших реформ у сім напрямі. Дальше хотїло знати погляд

в справі функціоновання дотеперішніх системів — податкового, конскрипційного й ин., в справі піднесення міст, розвязки жидівського питання, кольонізації, краєвого промислу, церковних відносин, шкільництва і т. д. Мав то бути взагалі рід анкети про стан Галичини, в якій окрім львівської ґубернії й циркулярних урядників мали брати участь також духовенство, домінікальні урядники, а навіть найширші верстви галицької суспільности, до яких Марґелік мав також звернути ся по інформації.

Щоби перевести анкету, як слїд, уложив він собі квестіонар з 56 питань, які обіймали всї згадані висше справи. Сей квестіонар давав він кождому старостови з наказом — подати на них відповідь у протязї 2—3 днів. Не зважаючи одначе на такий короткий час, більша часть старостів подала дуже широкі й основні відповіди; ті з них, що подавали коротші, долучували свої справоздання з обїздів, статистичні таблиці або витяги з актів. Тільки декілька відповідий мають загальний характер.

У Галичинї пробув Марґелік три місяцї; був у Кракові, обїхав усї циркули, в яких переглядав книги, сходив ся з політичними й економічними урядниками, з духовенством і приватними особами. З виїмком шляхти зіткнув ся він зі всїми верствами галицької суспільности. З богатьох сторін зголошували ся до нього зі скаргами на поступованнє властий, на надужитя шляхти й ин.; все те приймав він радо, а дещо полагоджував навіть на місцї.

На підставі зібраних собою обсервацій і матеріялу, який дістав від старостів — Марґелік виготовив широкий меморіял, який разом зі старостинськими відповідями предложив у груднї 1783 р. з'єдиненій чесько-австрійській канцелярії. Над тим меморіялом розвинула ся там у присутности Найвисшої скарбової палати й Банкової депутації широка дискусія, якої результатом був спільний від усїх трьох згаданих інституцій меморіял разом з їх увагами і рядом законопроєктів, предложений цїсареви. Цїсар оцїнив меморіял Марґеліка дуже прихильно, казав висказати йому своє вдоволеннє і — приняв більшу частину внесень з'єдиненої канцеляріі та перемінив у закони.

З меморіялу Марґеліка, з відповідий й аллеґатів старостів — виступає досить докладний образ галицьких відносин у перших роках Йосифинського періоду: фізіономія й практика циркулярних урядів, їх відносини до домінїй, гро-

мад, маґістратів і парохів, до поодиноких верств галицької суспільности, а передовсїм до селянина і Жида, до справи піднесення моральної й матеріяльної культури й ин. Найвиразнїйше одначе виступає перед нами образ житя-бутя галицького селянина, на якого австрійський уряд звернув відразу свою пильну увагу й якому все, через цїлих останнїх 75 літ його панщизняних обовязків під Австрією — аж до повного визволення 1848 р., старав ся помагати й облекшувати його недолю.

Меморіял Марґелїка розбив др. Токаж на 9 головних розділів, відповідно до важнїйших справ, які в нїм порушені. (І. Циркулярні уряди у Галичинї; II. Фіскалїзм; III. Селянська полїтика австрійського уряду; IV. Кольонїзація; V. Шляхта й положеннє більшої земельної посїлости; VI. Міста; VII. Жидівська справа; VIII. Церковні відносини; IX. Шкільництво). Крім того в деяких місцях доповнив він його ще иньшими виписками, пороблениии у віден. архіві В. Студнїцким.

З огляду на те, що сам др. В. Токаж обмежив ся тільки на зреферованнє офіціяльних справоздань, без нїяких майже своїх критичних заміток чи освітлень (хоч у богатьох випадках притакує виразно словам меморіялу), обмежимо ся й ми тільки на переповідженню згаданої книжки. Бо її вага лежить не тільки в тім, що малює стан нашого краю в перших роках австрійської у нїм господарки, але також у тім, що такий власне погляд на той стан мали австрійські пануючі круги і відповідно до сього погляду, як ми згадали вже висше, нормували свої відносини до Галичини.

Перший і найбільший розділ п. з. Циркулярні уряди у Галичинї (ст. 15—129) складається зі 16 підрозділів, в яких обговорено отсї справи: компетенція циркулів, адмінїстраційний подїл Галичини, циркулові міста, поміщеннє циркулів, число урядників, старости, платнї полїтичних урядників, комісарі, низші урядники, ляндсдраґони, урядові писарі до селянських справ, поручених державою, проєкти реформи домінїяльних управ, сїльські громади, маґістрати, писанина по галицьких циркулах, полагоджуваннє справ галицькою ґубернією, знайомість краю, справи мапи Галичини, конскрипція, справа публичного безпеченства.

Про компетенцію циркулярних урядів не будемо говорити; про її границї довідаєть ся кождий з книжки Кропачка п. з. Kommentar des Buches für Kreisämter (Wien, 1799. Bd.

I—V), на якій зрештою опер ся також наш автор. Зазначимо тільки, що справи, які концентрували ся тоді в руках одних циркулів, належать нині не тільки до політичних, скарбових, автономічних властий, судів й ин., але навіть до економічних і культурних товариств.

Супроти таких широких аґенд діяльности згаданих інституцій про правильне функціонованнє їх не могло бути й мови; тим більше, коли возьмемо ще під увагу давну бюрократичну формалїстику й адміністраційний поділ краю (в 1783 р. переведено новий, третій у протязї неповних 11 літ, поділ Галичини на 18 циркулів, залежних безпосередно від ґубернії).[1] Про бюрократичний формалізм говорять цифри 10 протоколярних книг і 11 виказів реґістратури, які треба було вести в кождім циркулярнім уряді; в деяких циркулах числа згаданих книг і виказів були ще висші. Така писанина відбивала ся фатально на полагоджуванню справ, яких пр. подавчий протокол залїщицького циркулу виказує за час 1—17 серпня 1783 р. — 2400, а в инших циркулах було їх іще більше. Не дивно отже, що Марґелїк позаставав усюди, навіть у найлїпших старостів, більші або менші рестанції дотично комісій, слїдств, карних депозитів й ин. У значній мірі причиняли ся до того також величезні теріторії, які займали деякі циркули (пр. дукельський обіймав 117 домінїй і 471 місцевостий з 222.680 людности; перемиський: 17 міст, 1 місточко і 350 сіл; станиславівський: 180.596 людности і т. д.), а також мале число циркулярних урядників (по реформі в 1772 р. циркул складав ся: зі старости, 3—4 комісарів, секретаря і 2 канцелїстів, 1 або більше практикантів і 2 післанців).

Між циркулярними урядниками перше місце займав с т а р о с т а. В його руках концентрувала ся ціла управа циркулу. Він рішав про кожду справу, яка приходила до циркулярного уряду (головно селянські справи), він відповідав за всїх своїх урядників, наглядав їх і міг карати часовою редукцією платнї. Тілько у найважнійших і найбільш заплутаних справах вільно було йому порадити ся з комісарами; кождий акт, який виходив із циркулу, мусів мати його відимат. Комісарі підчас слїдств

[1]) Перший раз (безпосередно по окупації) поділено Галичину на 6 циркулів і 59 округів; другий раз в рр. 1774—77 на 6 циркулів і 19 округів.

і обїздів могли видавати тільки провізоричні децизії, які рішав потім староста. Меморіяли старостів не говорять нічого про се, якими урядниками були вони в практиці. „Одначе на їх підставі — каже др. Токаж — можна заключати, що за Йосифинських часів сї уряди були обсаджені зовсім не найгірше. Всї (старости) без виїмки виступали в оборонї краю перед податковим угнїтом; більшість їх поборювала монополь соли і тютюну, а всї вони дбали справдї про економічне піднесеннє Галичини“ (ст. 55).

Що тикаєть ся циркулярних комісарів, то вони мали першорядне значіннє як екзекутивні урядники. З виїмкою першого комісаря, який був помічником і заступником старости й полагоджував передовсїм бюрові функції, два або три инші мали свої циркулярні секції, які в 1783 р. мусїли обїздждати чотири рази річно, контролюючи всьо й списуючи докладний денник своїх подорожий. Крім того переводили вони всї комісії, слїдства, їздили з війском і т. д. Не зважаючи на такі широкі функції й обовязки, платня комісарів була доволї малою. Відбило ся се дуже некористно на самім їх складі і — в консеквенції — на виконуванню поручених їм справ. Уряд не маючи значнїйшого числа відповідних на сї посади кандидатів, мусїв головно в перших роках по окупації краю приймати з конечности людий часто без нїяких кваліфікацій, — інтелектуальних чи моральних. Сеї аномалії був він вповнї свідомий і пізнїйше при першійлїпшій нагодї проганяв таких урядників зі служби цїлими масами, як се стало ся також безпосередно по подорожі Марґеліка; одначе злого не можна було вирвати зовсїм з корінем. Про низших урядників (секретарів і канцелїстів) говорить Марґелік взагалї мало, одначе досить оптимістично; вони провадили дневники й займали ся переписуваннем експедицій, одначе й їх висилали часом на слїдства. До розвожування патентів і оголошень, взагалї до посилок, уживали в тих часах циркулярних післанців; мали вони стільки біганини, що старости мусїли вживати власної служби не тільки до канцелярійної послуги, але навіть до вожения почти, по яку треба було їхати нераз дуже далеко. Що-йно завдяки подорожі Марґеліка галицькі циркули дістали по 3 т. зв. ляндсдраґонів (кінних післанців), яких поза посилками і службою в канцелярії вживано потім до інспекційних функцій у менше важних справах. Вкінцї застав Марґелік іще одну інституцію в деяких галицьких циркулах, т. зв. урядових писарів для селянських справ. Були се упо-

важнені старостами покутні писарі, які редаґували селянські скарги відповідно до патентів про селянські справи і принятої в циркулах форми для таких подань. Вони їздили часто з комісарами на слідство в ролї перекладачів, підшивали ся під урядовий характер і часом баламутили селян до тої міри, що декого з них старости мусїли навіть арештувати.

Внутрішньою урядовою мовою в адміністрації була німецька. З людністю порозумів ся уряд з конечности по польськи, з домініями, духовенством і судами по латинськи.

Посередниками між циркулами і селами були т. зв. **домінії** (орґани правно-приватної куратели дідича над громадою), між циркулами і королївськими містами — вибирані **маґістрати**. Обсяг ділання домінїй і маґістратів був у своїх теріторіяльних границях майже такий самий, як циркулів взагалї (пор. Br. **Łoziński**, Z czasów nowicyatu administracyjnego Galicyi. Kwartalnik hist. XXI, ст. 112), з тою тільки ріжницею, що за свої функції не діставали вони ніякої платнї. За часів польської Річи-посполитої домінії не знали над собою ніякої власти і не мали, крім традицийного звичаю, ніякого припису поступовання супроти підданих. Нараз прийшло примінювати ся до численних і широких вимогів австрійської адміністрації, до якої, як на те, польська шляхта відносила ся в перших початках з нетаєною антипатією. До того й приватні домініяльні урядники на таких функціонарів складної адмінїстраційної машини зовсїм не надавали ся. Коли-ж возьмемо під увагу також те, що — з одного боку — такими домініяльними урядниками були часто люди ізза кордону, які не знали зовсїм галицьких відносин й які — по словам старостів — „hier nichts zu fürchten, nichts zu hoffen, noch zu verlieren haben“, з другого — зміняли ся разом з властителем села чи місточка, нераз декілька разів у роцї, то будемо мати загальний образ тодїшньої галицької домінії, — інституції, яка стикала ся безпосередно з широкими масами людности й яка була першою інстанцією у всіх майже справах між сею людністю і державою. Так само було і з виборними маґістратами. Не дивно, що скільки разів підносили ся у віденських пануючих кругах голоси, які критикували діяльність політичних властий у Галичинї, стільки разів і львівська ґубернія і циркулярні старости відповідали, що головна вина паде на сї найнизші інстанцію, при помочи яких циркул зносить ся зі суспільністю.

Супроти такого невідрадного стану домініяльних урядів потреба реформи була аж надто очевидною. Відчували се в першій мірі циркулярні старости, які відповідали за нормальне функціонованнє цілої адміністраційної машини по циркулах. І з поміж них виринають раз-у-раз ріжні проєкти такої реформи. Ряшівський староста бажав, щоби домінії обовязково тримали спеціяльних урядників, які би займали ся тільки виключно справами, повіреними державою; бохенський староста жадав, щоби тими урядниками були Німці; а коли-б сього не дало ся перепровадити, тоді, на думку згаданого ряшівського старости, треба бодай у протязї одного року усунути всїх домініяльних урядників, які не вміли читати, а передовсїм підданих чужих держав. З тих проєктів приняла надворна канцелярія тільки останнїй — про усуненнє чужих підданих, одначе ще в 1786 р. було їх у ряшівськім циркулї 53. Инші проєкти — як закладаннє спеціяльних шкіл, в яких би підготовлювано сільську молодїж на сї посади, дальше орґанїзованнє т. зв. збірних доміній, які обіймали би по кілька сїл і таким чином улекшували би їх властителям утримуваннє спільними силами одного спеціяльного урядника й ин. — не принесли на разї нїяких реальних користий. Розвязку ситуації в сїй справі відложено на пізнїйше, а поки що лишило ся всьо по давньому.

Наслїдком сих анормальних відносин по домініях було те, що циркули старали у щоденній практицї операти ся чим раз більше безпосередно на орґанах сільських громад (солтиси, присяжні), збільшувати їх автономію й розширювати обсяг їх діяльности. І чим меншою й гірше урядженою була домінія, тим сильнїйші звязки лучили циркул з представниками сїльської громади. Їх обовязки супроти держави, головно у військових і податкових справах, зростали чим раз більше, аж вкінцї стали перевисшати обовязки супроти домінії. І коли-б інтелектуальна й матеріяльна культура тодїшнього галицького селянина була висшою, то ся тенденція могла-б дати досить поважні результати. На диво — самі селяни у богатьох випадках не хотїли приймати на себе нїяких громадських функцій, так що в деяких повітах циркули мусїли заводити їх при помочи спеціяльних комісий...

Ще більші трудности мали циркули з мійськими маґістратами. Поминувши декілька більших міст, як Львів, Стрий, Самбір, Дрогобич, яких маґістрати заслужили на признаннє з боку

старостів, всї инші — менші представляли один великий нелад і занепад. Господарка тих мійських управ була найгірша. Судові справи рішали вони звичайно при піятиці, йдучи вповні за опінією громадського писаря. Ніяких сталих урядових годин, ніяких протоколів. Найгірше було з рахунковістю. Справджуваннє мійських рахунків відбувало ся при річнім виборі нового маґістрату в присутности урядника посесора. Давний маґістрат складав свої рахунки новому — без ніяких квітів, без алеґатів. Коли якусь позицію заквестіоновано, тодї ultima ratio була — присяга уступаючого маґістрату. Бродський староста Бояковский, якого Марґелїк застав у часї свойого переїзду в Зборові, жалував ся, що приїздить тут на комісію вже четвертий раз, бо до тепер урядники маґістрату приходили на засідання все пяними, так що тепер мусів їм з конечности визначити термін на год. 6 рано...

Ще гірше представляла ся справа — публичного безпеченства. Край по упадку барської конфедерації находив ся в станї поважного ферменту, який збільшив ся ще по переходї його у нові відносини. Брак доброго карного судівництва, брак вязниць, брак поліції — унеможливляли винищеннє розбишацьких банд, яких в нашім краю у тих часах було повно. Кінчило ся все на війскових облавах і замкненню розбишаків по мійських арештах, звідки вони правильно втїкали, нераз цїлими товпами, і після того цїлу операцію треба було починати на ново.[1]) Циркул не мав ніяких фондів на удержаннє арештантів, а державних арештів тодї ще у Галичині не було. Цїлий тягар падав отже на домінії, які з тої причини взагалї нерадо виконували поліційну службу.

Як супроти таких відносин заховував ся уряд, на се вказує хочби отсей характеристичний факт. Щоби винищити розбишацтво, яке розвело ся було на велику скалю в мисленицькім повітї, впав він на досить оригінальний спосіб. Тому, що тамошнїй староста говорив, що корінь сього розбишацтва лежить передовсїм у роздробленню хлопської власности, бо на

---

[1]) По словам одного зі старостів (Кольмангубера) по малих галицьких місточках, де пильнованнє арештантів належало до міщан, можна було бачити й таке, як засуджений, навіть за найтяжшу провину, ходив по містї просити милостинї під наглядом десятилїтньої дївчинки, узброєної палочкою. А арештант мусїв жебрати, коли домінія не прислала йому поживи (ст. 126).

половині рілї сиділо нераз 10—12, а навіть 14 ґосподарів, з'єдинена канцелярія постановила — виселити з циркулу всїх малоземельних селян..., перенести їх в инші околиці і — розділити між них камеральні й подуховні добра. Той проєкт дістав цїсарську санкцію і ґубернія одержала наказ відразу ввести його в житє...

Переходимо до другого головного розділу п. з. Фіскалїзм (ст. 130—190), який складаєть ся з короткого загального вступу й отсих 10 окремих підрозділів: 1. Домінікальний податок; 2. Рустикальний податок; 3. Утруднення при виплатї податків; 4. Чопове і справа пиянства у Галичинї; 5. Димідії, терції й кварти; 6. Податки — промисловий і кватерунковий; 7. Жидівські податки; 8. Сільний монополь; 9. Тютюновий монополь; 10. Инші побори й повинности на річ держави.

Найвимовнїйшою ознакою переходу Галичини під новий режім було загальне наложеннє на всї верстви її населення державного податку. Відчула се найбільш болючо шляхта, яка за часів польської Річи-посполитої не платила взагалї нїякого податку, відчули також инші кляси, від яких згадана Річ-посполита вимагала тільки невеликих оплат. Вправдї в першім військовім роцї управи Галичиною австрійський уряд затримав іще провізорично давні польські податки, збільшаючи тільки оплати від королївщини і жидівське поголовне (разом стягнено в тім роцї податку з Галичини 1,600.000 зл.), одначе вже тодї відчула вона сильно зміну відносин — з причини величезних достав для війска. В дальших роках 1774—1778 податки зростали майже з року на рік — квантитативно й квалїтативно. Вкінцї, починаючи від сукцесийної баварської війни, настав для Галичини тяжкий період фіскалїзму, який викликав такі численні нарікання.

Зміна на лїпше замітна тільки в першій половинї панования Йосифа II, коли взагалї не можна говорити про податковий угнїт у Галичинї (ст. 132). Нове панованнє зачало ся від знесення деяких податків взагалї, від усунення численних утруднень при податковім поборі, вкінцї — від деяких полекший дотично сільного й тютюнового монополю. Не забув новий цїсар і про меморіяли, які передано йому в часї його побуту у Галичинї в 1780 р. і про селянську еміґрацію, яку старав ся стримати. Одним словом — його панованнє було періо-

дом санації загально-австрійських фінансів взагалї[1]), а епохою вкладів у Галичину — спеціяльно.

Що тикаєть ся поодиноких родів податку, то найзагальнїйшими і найбільш важними були податки ґрунтові: домінїкальний і рустикальний. Перший платила шляхта, яка мала підданих, духовенство і міста, які мали свої села, другий — виключно селянство.

Домінїкальний податок заведено у Галичинї ціс. патентом з дн. 25 лютого 1774 і побрано перший раз в 1774 р. Вимір сього податку оперто на зізнаннях самих податників, або т. зв. фасіях, які подавали дохід тільки сумарично з кождої окремої позиції. Розумієть ся, викази сї не відповідали переважно фактичному станови. Кождий подавав свій дохід такий, який хотїв подати. Знали се дуже добре галицькі урядові круги, одначе не могли тут нїчого зробити; не помогли навіть слїдства і кари, які посипали ся по предложенню фальшивих фасій на тих шляхтичів, на яких прийшов до уряду позитивний донос. Одинокою радою на се було підвисшеннє у Галичинї податку від фасіонованого доходу на 12% (замість 10% по инших краях, пр. на Буковинї). Одначе й се не помогло богато, і шляхта — по тогочасним адмінїстраційним свідоцтвам — платила все таки найвисше 6% від свойого дійсного доходу, а й з тим залягала вона з кін. 1781 р. на суму 298.847 зл. За те уряд нїколи не відписував їй податків, навіть в разї найбільших елементарних нещасть...

Другим головним родом податку був податок рустикальний, який платили виключно селяни. Вже в 1774 р. уряд забрав четверту частину селянських достав для війска без нїякої винагороди, титулом нового податку. Формально селянський т. зв. рустикальний податок був заведений патентом з дн. 18 цвітня 1775 і побраний перший раз у війсковім році 1775. Вимір сього податку оперто загально на війсковім списї з 1773 р. й тодішнїй оцїнцї й обчисленню пільного висіву й збору. Спис і обчислення переводили офіцири, які зовсїм не знали Галичини, а часто й мови галицького селянина й оцїнювали все або сумарично — на око, або випитували селянина в присут-

[1]) В р. 1781 загально-державний дефіцит виносив — 736.000 зл., в 1782 р. — 348.000 зл., а в 1783 р. була вже надвижка — 3,417.000 зл. (др. В. Токаж подає хибно рр. 1780, 81 і 82 — пор. Hock-Bidermann, Der österreichiche Staatsrath (1760–1848). Wien, 1879. Ст. 595).

ности представника домінії. Розумієть ся, що зібрані таким способом цифри були неправдиві — за низькі (пр. в замойськім циркулї селяни платили податок — по запевненням тамошнього старости — найвисше за $^1/_3$ своїх ґрунтів, в мисленицькім циркулї в селї Кози показало ся, що селянин, який подав свій загальний висів на 16 кірців, висївав в дійсности 60 кірцїв і т. д.). Найгірше виходили т. зв. халупники і загородники, що висївали тільки 1—2—3 кірців, яким не так легко було затаїти цифри їх висїву. Взагалї-ж селянин ішов за прикладом шляхти і духовенства і — на всякий випадок — подавав також фальшиві фасії. Крім сього одначе на підставі відповідий старостів на анкету Марґеліка можна сказати зовсїм певно, що в однїй частинї Галичини (пр. в циркулах: сокальськім, ряшівськім, по части в ліськім і мисленицькім) вимір рустикального податку опирав ся — в супереч загальному правилови — також на зізнаннях шляхти (розуміється ся, також неправдивих).

Що тикаєть ся визначення висоти проценту при рустикальнім податку, то тут треба зазначити (робить се також др. Токаж — ст. 150), що галицька ґубернїя боронила постійно селянських інтересів проти фіскальним змаганням галицької надворної канцелярії. З пропонованих найперш 25%, потім 20%, згодила ся вона вкінцї на податок, який виносив 16% вартости поданого дійсного висїву. З початку хотїла галицька надворна канцелярія узглядпити також ріжницї землї і цїн продуктів в ріжних околицях, одначе побачивши, що львівська ґубернїя мала вже майже готовий плян рустикального податку, опертий на засадї одностайного оподаткування кірця висїву в цїлій Галичинї, мусїла уступити. Було се очевидно разячою несправедливістю, коли селянин, який збирав 6—8 зерен, або за корець збіжа діставав 1 зл., мав платити стільки само, як той, що збирав 2—3 зерна, або діставав 50—75 кр. — тому, що оба мали однакову скількість землї.

Субрепартицію того податку між поодиноких ґосподарів мала виконувати при участи громадських делеґатів сама домінїя, яка тим чином ставала останньою інстанцією, до якої належала децизія — накладати на поодиноких ґосподарів більші або менші податки. До чого довело се у практицї, видко з того факту, що пр. в станиславівськім циркулї один селянин від 6-тьох морґів поля платив податку 1 зл. 45 кр., другий від 12 морґів поля і 5 морґів пасовиска платив — 1 зл. 30 кр...

Взагалі-ж домінії вважали сю функцію накиненою їм урядом панщиною і старали ся зібрати тільки загальну суму, не дбаючи зовсім про її справедливий розклад на поодиноких податників. Все те скінчило ся тим, що супроти таких аномалій субрепартиція рустикального податку перейшла вкінці в руки самих громад, які кождого кварталу розкладали між себе визначену на село суму. Нарешті в деяких циркулах дійшло до того, що навіть побір і відвожение до кас сього податку дістали ся в руки громад.

За польських часів плачение податків доконувало ся два рази в році: в марті і в вересні. Був то звичай примінений тісно до тодішніх відносин у краю. Тим часом австрійський уряд завів квартальні оплати: в січню, цвітню, липню і жовтню. Було се для селян дуже невигідним. Найкраще платили селяне в першім і другім кварталї; найгірше — бо звичайно при помочи екзекуцій — в третім і четвертім. До того чотироразове відвожение зібраних гроший до податкових кас, яких тоді в цілій Галичині було тільки 6, — отже 1 на 3 циркули, — й до яких треба було нераз їхати з квартальною ратою 3—4 злр. — 18—20 миль, коштувало нераз більше, чим виносили самі рати. В додатку до кас з'їзджали ся звичайно в останніх днях перед терміном і тоді бував там просто неможливий натовп. Касові урядники не хотіли приймати гроший поза урядовими годинами і тримали селян часто по 3 дні. До того в книгах рустикального податку всї села одного властителя лучили ся звичайно в одну цілість, від яких приймали податок тільки разом і видавали спільний квіт (пр. в бродськім циркулї злучено в одну цілість 24 села Потоцкого). І коли одна громада спізнила ся з податком, тоді військова екзекуція спадала на всїх...

В тій справі подорож Марієліка довела до корисної зміни. На одноголосне майже домагание старостів поставив він з'єдиненій канцелярії внесение, аби у Галичині установити податкові каси в кождім циркулї (т. зв. циркулярні каси). З'єдинена канцелярія признала потребу установити 6 нових посад касових урядників і предложила се внесение до найвисшої санкції. Йосиф II згодив ся на се відразу.

Був ще инший рід податку — податок від трунків, заведений патентом з дн. 19 серпня 1775 р. По інтенції згаданого патенту податок сей мав впасти на консументів, піднести ціну горівки і меду і через те причинити ся до

зменшення пиянства у Галичині. Одначе так не стало ся. Доміниї поступили в тім випадку дуже хитро; не піднесли зовсім цін горівки, а тільки її продукцію і таким чином відбили собі з лихвою ту суму, яку заплатили державі титулом податку. В результаті — податок не тільки не причинив ся до зменшення пиянства, але — навпаки — до його збільшення.

Погляди старостів на сю справу і взагалї на боротьбу з пиянством (горальництво за часів Польщі було у Галичині дуже розвинене) були ріжні. Одна частина хотіла такого оподаткування горівки, яке би справді відбило ся на її цінї. Инша жадала просто зірвання з дотеперішньою політикою оподатковування — а енерґічного поборювання пиянства хоч би навіть такими способами, як повний заказ продавати горівку і т. д. Взагалї-ж австрійський уряд (австрійська адміністрація у Галичині) навіть в супереч загально-державній податковій політиці поборював щиро й енерґічно пиянство між нашим селянством (підносить се з притиском декілька разів також др. В. Токаж, ст. 165—170), чи то заказуючи арендарам давати селянам горівку на кредит на суму, більшу як 3 зл., чи зносячи (3 червня 1775 р.) взагалї горівчаний примус, який виконували давнійше доміниї, чи численними иншими постановами чи проектами. Що з сих змагань не все виходили корисні результати, се в значній мірі не було вже виною уряду.

Згадаємо ще про инші податки — димідиї, терциї і кварти, які платили посесори давних королївщин (кварти — коли дохід не переходив 1.000 злп., терциї — коли доходив до 2.000 злп. і димідиї — коли доходив або перевисшав 2.000 злп.), податок промисловий (заведений пат. з дн. 25 лютого 1774 р., який зразу платили всї ремісники по містах і селах без огляду на те, чи ремесло становило їх головне занятє, а який в 1784 р. ограничено тільки на саме місто Львів, бажаючи тим чином причинити ся до піднесення ремісел у Галичині), податок кватерунковий на війско (заведений дн. 14 падолиста 1775 р. найперш тільки у Львові, а відтак дн. 13 лютого 1776 р. у цілій Галичині по містах і селах), спеціяльні податки жидівські й ин.

Вкінці — два монополї: сільний і тютюновий. Торговля сілю за часів польської Річи-посполитої грала в житю галицького селянина першорядну ролю. Були цілі околиці у східній Галичині, де рільництво було в господарці селянина другорядним чинником, а на першім плянї стояла торговля сілю.

Діставав він там звичайно від домінїй, які мали солеварні, сіль на кредит і їхав з нею на Поділє, Волинь і наддністрянську Україну, звідки привозив збіже і гроші, які вистарчили не тільки на сплату довгу, а й становили головну позицію його доходу. Було се корисним і для домінїй і для селянина. Тим часом по переході Галичини під Австрію відносини в сім згляді змінили ся радикально. Патентами з дн. 15 вересня 1778 р., 9 цвітня 1779 р. і 30 мая 1779 р. заведено в цілій Галичині дирекції продажі соли, які згадану продажу взяли виключно в свої руки. Наслідком сього було з одної сторони — відібраннє цілим селянським громадам їх поважного, а часом одинокого зарібку, а з тим також їх зубожіннє, з другого — піднесеннє ціни соли, а з тим упадку хову худоби. Вправдї Йосифинські патенти з дн. 21 серпня 1781 р. і дн. 22 цвітня 1783 р. ограничили дуже значно надужитя в обсягу сільного монополю, одначе супроти того факту, що сіль становила найбільшу позицію державного доходу у Галичині (в 1785 р. — 1,230.606 зл., в 1762 р. — 1,453.793 зл.), центральний уряд не хотів сеї позиції посвятити вповні гуманітарним мотивам. Тому то всї проєкти і бажання в сій справі галицьких старостів зустрінули ся з рішучою відмовою цісаря Йосифа II.

Так само було також і з тютюном. І тут заведеннє державного монополю (патентом з дн. 17 січня 1778 р.) вийшло в некористь наших селян, які, подібно як з продажі соли, мали за польських часів значні доходи також з управи і продажі тютюну.

Третій розділ — Селянська полїтика австрійського уряду (ст. 191—272): 1. Рустикальна власність, 2. Повинности селян: a) правний стан, b) фактичний стан, 3. Селянські скарги й адміністраційна практика в тих справах, 4. Зворушеннє між селянами. Аґітатори. Зарадчі способи, 5. Ограниченнє підданства і справа еміґрації селянина, 6. Результати: a) селянське рільництво. Збут збіжа, b) Хов худоби у селян і торговля худобою у Галичині, 7. Побічні зарібки селян. Пчільництво. Людовий промисл. Зарібкова еміґрація, 8. Мешканнє, стрій, пожива й гіґієна селянина, 9. Дезерція перед військовою службою).

В 1783 р. австрійський уряд не мав ще зовсім певних даних про відносини між власностями — селянською і панською. Що найбільш можна було тоді оперти ся на військовім виказї висіву взагалї, на інвентарях шляхти з 1773 р., а вкінці на

субрепартиціях рустикального податку. Одначе всї ті дані були з одного боку, як се ми вже згадували висше, дуже непевні, з другого — досить передавнені. До того заходили в сїм зглядї раз-у-раз більші й менші зміни; тодї ніякий патент не заказував ще виразно прилучувати селянських ґрунтів до панських, або взагалї замінювати їх за инші. Прецінь бохенський староста зазначував се виразно, що коли селянин виправив добре своє поле, тодї домінїя по 2—3 лїтах забирала його собі, а йому давала гірше. Вправдї старости підносили раз-у-раз думку законного відділення селянських ґрунтів від двірських, одначе все те було поки що тільки одними дезідератами. Що йно патент з дн. 2 цвітня 1787 р. (не оголошений зрештою офіціяльно) поставив засаду, що ґрунти, які дн. 1 падолиста 1786 р. були селянською власністю, мають лишити ся в посїданню селян уже на все. Зовсїм рішучо одначе перевів сю справу тільки т. зв. Йосифинський катастер.

Йосифинський катастер виказав, що більша частина землї взагалї, а переважна — управних ґрунтів у Галичинї — була в руках селян (загальний обшар домінїкальної власности виносив 6,120,097 морґів 89 квадр. сяжнїв; з того — 1,395.744 морґ. 1.061 кв. сяжн. управних ґрунтів, 3,792.024 морґ. 1.234 кв. сяжн. лїсів, 394.545 морґ. 635 кв. сяжн. сїножатий і пасовиск; загальний обшар рустикальної власности виносив 6,463.392 морґів 1.165 кв. сяжнїв; з того — 4,152.065 морґ. 900 кв. сяжн. управн. ґрунтів, 1,048.538 морґ. 958 кв. сяжн. сїножатий і пасовиск, 269.915 морґ. 709 кв. сяжн. огородів, 53.347 морґ. 1.471 кв. сяжн. лїсів).

Про великість індивідуальних селянських посїлостий у поодиноких циркулах знаємо тільки дуже сумарично. На підставі старостинських даних висїв селян, які мали цїлї чверти, був такий: брідський цирк. — 40 кірців; перемиський ц. — 25, 18, 15, 12 (бував і по 80 кірців); сокальський — 18; львівський — 18, 12; белзький — 18; станиславівський — 10 і т. д.; на ґрунтах менших від чверти: перемиський ¼—3 кірцї; самбірський ½—8—6 к.; белзький ½—9 к.; сокальський — 9 к.; львівський — 8—2 к. Таке роздроблення селянських ґрунтів, якого жерелом була спадкова подїльність, разила дуже старостів. „Die hiesigen Bauern sind gewohnt — писав томашівський староста d' Elle-Vaux — ihre Besitzungen, so klein sie auch sind, wieder unter ihre Kinder in kleinere Ansässigkeiten zu vertheilen. Ein Übel, woraus vielleicht

alle die hierländig üblichen Unterthansbedrückungen und Beschwerden entstanden sind". На таке дробленнє дивили ся доміниї прихильно, бо з одного боку — через те прибувало їм більше робучих рук, з другого — в деяких повітах селяни мусїли арендувати ґрунти від домінїй за чинші.

Взагалі-ж — на думку старостів — селяни у Галичині мали за мало землї. Тільки в шістьох циркулах (маріямпільськім, золочівськім, брідськім, станиславівськім, ряшівськім і тарнівськім) їх земельне володїннє признали старости достаточним (в станиславівськім ц. частина ґрунтів лежала навіть відлогом). За те в инших, пр. в перемиськім, лїськім, бохенськім брак землї давав ся відчувати навіть дуже сильно. До того переважна більшість рустикальних ґрунтів була в тім часї власністю двора — так само як хата, інвентар, а навіть всї селянські знаряди. Селянин уживав ґрунту тільки доти, доки був в силї виконувати повинности на річ двора (австрійське праводавство не завело було ще в тім зглядї ніякої зміни). Така практика була загальна. Селян, які мали свою власну землю й власний інвентар, поза вільними селянами в королївщинах, які не робили панщини й платили ланове, було у Галичині небогато. Наслїдком сього — казали власти — було те, що селянин не маючи почутя власности, не старав ся управляти добре поля, не дбав про худобу, еміґрував і т. д. Всьому тому могло би зарадити тільки наданнє йому землї на власність. В тім напрямі подавали старости цїлий ряд проєктів, починаючи від відібрання землї домінїям і безплатного роздїлу її між селян (урбаріяльна реґуляція), аж до повного заказу дїлення хлопських ґосподарств.

Правний стан селянських панщизняних повинностий у Галичині у хвилї подорожі Марґелїка опирав ся вже на трьох цїсарських постановах: з дн. 3 червня 1778, з дн. 5 січня і 20 падолиста 1781 р. Два перші заборонювали домінїям жадати від селян панщизняних повинностий понад норму, означену в „давних автентичних інвентарях", а також в перших інвентарних фасіях, які шляхта уложила в цїли виміру домінїкального податку (пригадуємо, що тодї — зі зрозумілих причин — подавала вона згадані фасії меншими, як було в дїйсности). Третїй патент редукував провізорично панщину у Галичині до найвисше 3 днів у тижнї. Всї три згадані розпорядки, а спеціяльно останнїй — про 3-дневну панщину, мали на галицькі селянські відносини першорядний вплив. Згадати

хоч би про те, що були тоді у Галичині такі округи, де панщина доходила до 4—5, а навіть 6 днів у тижні.

Панщизняні повинности селян складали ся головно з робіт; чинші і данини в натурі грали тоді другорядну ролю. Вони мали поважнійше місце тільки там, де була мала рільна культура і де головним занятєм селянина був хов худоби, лїсне господарство або торговля сілю, головно в підгірських околицях (пр. Станиславівщина й ин.). Заміна робіт на чинші була в тих часах дуже рідкою. Роботи складали ся головно з установлених Йосифом II трьох обовязкових днів у тижні панщини; до того приходило ще 6—9—11 помічних днів у часї жнив, коли селяни мусїли робити тільки за горівку, 12 днів шарварку до направи доріг, млинів, гребель й ин., а також, головно у східній Галичині, роботи надзвичайної, як пр. садженнє капусти, управа двірського тютюну, довіз певної скількости дерева з лїса, огороджуваннє ґрунтів й ин., які, хоч формально знесені ціс. патентом з дн. 20 падолиста 1781 р., практикували ся з вини ґубернії ще у хвилї побуту у Галичині Марґеліка. Тому він виступив проти них дуже остро і за його заходом з'єдинена канцелярія наказала ґубернії знести безпроволочно сї надужитя. Справу сю полагодив законно що-йно патент з дн. 11 грудня 1784 р. Що тикаєть ся постанови про обовязкові днї, то доміниї примінювали ся до неї в ріжний спосіб. Одні намагали відбити собі втрату через піднесеннє інтензивности робітничого дня, инші жадали від одного панщизняка двох робітних людий, а числили се за один день, ще инші визначували працю на акорд — стільки і таку тяжку, що неможливо було покінчити її в однім дні і селянин мусїв робити два днї.

Супроти таких надужить з боку домінїй посипав ся до циркулів цїлий ряд селянських скарг (1781—1782 рр.), так що деякі з них були ними просто завалені. Звичайно вигравали справу селяни і тодї на доміниї спадали більші або менші кари; одначе часом результат слїдства був для селян некорисний — головно тодї, коли двір з'умів позискати на свій бік комісаря. Тільки з деяких панських маєтків не було нїяких скарг — і для тих домінїй жадали старости навіть певних відзначень. В результатї — надужитя в значній части устали.

Взагалї — на фільварках відчував ся брак людий до працї, чого наслїдком у першій мірі було — піднесеннє цїни робітника; однакє в деяких околицях (пр. в перемиськім і замойськім циркулах) селяни не хотїли взагалї годити ся до працї,

через що деяким домініям грозила в 1783 р. поважна небезпека — втрати частини пільних продуктів. Се було причиною, що деякі старости виступили з проєктом — змушувати в певних випадках селян до праці на панських полях поза панщиною — за гроші, на що згодив ся також Марґелїк і за чим промовляв потім у Відні.

У тіснім звязку з тодішнїм суспільно-аґрарним питаннєм стояла також — еміґрація селян у нутрі краю й поза його границї. Переходи селян з одного села до другого — були у Галичинї дуже частими перед — і по австрійській окупації. Селянин — не звязаний з землею нїяким сильнїйшим узлом — кидав її без жалю і втікав у ночи з цїлою родиною в инші околицї. А незалюднених околиць було в тих часах у Галичинї ще дуже богато. Ще в 1787 р. ґуб. радник Кортум обчисляв, що пр. у стрийськім циркулї на 90 кв. миль взагалї — було 80 кв. миль степу, — а з Калуша до Болехова треба було їхати 5 миль пустинею, не подибуючи нїгде людської осади; те саме було у всїх инших східньо-галицьких циркулах. Тому закладаннє нових сїл було в тих часах на сходї звичайною появою — тим більш, що з тим закладаннєм вязали ся звичайно певні користи для нових осадників, яких нові домінії увільняли звичайно на рік, два або й більше від панщизняних обовязків. Не менші розміри мала також еміґрація за границї краю — на Угорщину (головно з Самбірщини й Перемищини) й Буковину (головно зі Станиславівщини й Залїщиччини). Причини її треба шукати — побіч загального, панщизняного угнїту — також у великім у тих часах поборі рекрутів, в сільнім і тютюновім монополю й ин. Передовсїм сильною течією йшла селянська еміґрація на Буковину, де відносини були з кождого погляду кращі, як у Галичинї. Найперше — з Буковини аж до 1830 р. не брали зовсїм рекрутів; дальше — на Буковинї податки були менші; еміґрант діставав богато землї (якої тодї на Буковинї було ще більше неуправненої, як у Галичинї), кілька лїт — вільних від панщини, а потім був обовязаний платити тільки дуже незначні чинші і робити 1 день панщини на місяць. І хоч по австрійським законам перехід підданих з краю, який давав рекрутів, до звільненого від того обовязку вважав ся проступком, за який була визначена остра кара, хоч дальше — центральний уряд видавав постійно розпорядженя, аби селян, що втікли на Буковину відразу видавати (дн. 27 серпня 1782 р. надворний декрет поновив сей наказ), хоч вкінцї військова

управа Буковини заявляла завсїгди, що не бажає еміґрації з Галичини, — то все таки звороту галицьких збігців буковинські власти все відмовляли, а навіть економів, висланих галицькими домініями — шукати за підданими, арештували й відставили до Черновець. Мотивували свою відмову тим, що такі звороти й пошукування змушують осадників втікати ще дальше — до Туреччини, де їм дають іще кращї умови...

Вкінці — **приватна селянська ґосподарка** (рільництво, хов худоби, садівництво, пчільництво) й приватне житє селянина (мешканнє, стрій, пожива, гіґієна й ин.).

Що тикаєть ся управи ріллї селянином, то у характеристиці її старости поділили ся на дві ґрупи: одна бачила тільки примітивність і недбальство, друга констатувала певний поступ. Взагалї-ж помогти тут міг, на їх думку, тільки приклад лїпшої ґосподарки — головно німецька кольонїзація. Заходом уряду заведено тодї управу деяких ростин (пр. бараболї, конюшину й ин.), уряд старав ся заохотити селян до управи озимини, садження овочевих дерев й ин. Стан селянської худоби представляв ся взагалї некорисно — і що до якости і що до скількости; виїмок становили тільки свинї, яких вивіз становив досить значну рубрику галицького експорту. Воли й рогату худобу тримали в більшій скількости тільки селяни в циркулах: станиславівськім, маріямпольськім, залїщицькім, а також в гірській части самбірського й сяндецького. Куповали її у Молдавії, Поділю й ин. і відпродували потім дальше на захід. Вівчарство було розвинене на більшу скалю тільки в гірській части циркулу станиславівського, в половинї маріямпольського, в залїщицькім й ин. Пильну увагу звернув уряд також на селянське пчільництво. В деяких околицях стояло воно досить високо, головно в Золочівщинї й Залїщиччинї, і звідти вивозили мід і віск у більшій масї. В циркулах: брідськім, станиславівськім, самбірськім, дукельськім, сяндецькім, львівськім, замойськім і перемиськім кождий селянин мав по кілька уліїв — і мід вживав на власні потреби, а віск продавав. Взагалї віск зі селянських уліїв становив тодї поважну рубрику в вивозї з Галичини (Марґелїк казав, що торговельний оборот домів Ляшкевича, Галлера і Клюґа в Підгірю, в яких руках концентрувала ся ціла ся торговля, доходив до 100.000 дукатів річно!). Старости звернули також свою увагу на потребу піднесення ткацького промислу, суконництва, полотництва й ин.

Взагалї — доля галицького селянина лежала на серцї то-

дішньому австрійському урядови і заходів з його боку коло її поліпшення ніколи не бракувало; инша річ, що дуже часто тільки на тих заходах і кінчило ся. Признавала се зовсім щиро й отверто з'єдинена надв. канцелярія: „Die schwere Lage des galizischen Bauers — писала вона, пересилаючи цісареви меморіял Марґеліка й реляції старостів, — erfordert um so mehr alle mögliche Aufmerksamkeit, als noch bisher zur Verbesserung derselben in wesentlichen sehr wenig geschehen ist; an Schreiben und Verordnen hat es nicht gefehlet, desto mehr aber an wirksamer Aufsicht auf die Befolgung des Angeordneten. Das grosse und wichtige Geschäft diesem in sich sehr schönen und fruchtbaren Lande eine angemessene Verfassung und standhafte Grundeinrichtung zu geben und die Nation aus der damaligen elenden Lage zu erheben ist, so wie viele andere grosse Sachen, Euer Majestät vorbehalten".

Мешканнє, стрій, пожива, ґіґієна східньо-галицького селянина 2-ої пол. XVIII ст. майже не ріжнила нічим від нинїшнїх. Ті самі курні хати, те саме зимованнє худоби в хатї разом з ґосподарем, ті самі гноївки перед вікнами, та сама пісна страва, які бачимо ще й нинї...

Що тикаєть ся військової служби, то спадала вона переважно на найбіднїйших. Заможнїйших щадили і власти й доменіяльні урядники. Коли-ж декого з них таки взяли до війска, то домінїя й циркул старали ся відразу під ріжними претекстами або увільнити його зовсїм, або виробити відпустку. Супроти того для комірників, халупників і загородників не лишило ся нїчо инше, як — або йти служити довгі лїта поза границями краю, або втікати перед службою до инших країв, або вкінцї... робити себе нездібними калїками...

Про дезерцію селян перед військовою службою на Буковину згадували ми вже висше. Тут додамо ще, що крім на Буковину втікали вони ще до Польщі, де або переходили до закордонних дібр своїх давних домінїй, або (головно селяни з західної Галичини) вступали на службу у польське війско.

Окремий розділ у книжцї дра Токажа присвячений німецькій кольонїзації у Галичинї кін. XVIII ст. (Кольонїзація, ст. 273—298), головно за панования цїсаря Йосифа II.

Перший кольонїзаційний патент видала Марія Тереса дн.

1 жовтня 1774 р. Він дотикав одначе тільки мійської кольонїзації (купців і ремісників). Давав кольоністам мійське право, увільняв від цехових оплат і на 6 літ від податків; протестантам позволяв осідати у Львові, Ярославі, Замостю й Залїщиках. Ся мійська кольонїзація одначе прибрала була тоді тільки дуже незначні розміри; сільської кольонїзації не було зовсім.

На широку скалю почав кольонїзаційну полїтику у Галичинї тільки Йосиф II. Він видав дн. 17 вересня 1781 р. новий патент, яким розширював передовсім давний патент терезіянський, позволяючи нїмецьким ремісникам (не виключаючи й протестантів) осідати по всіх містах і селах Галичини, побільшуючи вільні від податків літа до 10 й увільнюючи кольоністів й їх найстарших синів від військової служби. Дальше вводив патент в житє дві новости: 1) фінансове підпертє кольоністів державою і 2) сільську (рільну) кольонїзацію. Ремісникам Нїмцям обіцяно 59 зр. підмоги, ґрунт, вільний через 6 літ від чиншу (1.600 кв. сяжнїв), дерево з державних лїсів даром, а цеглу й вапно по цїнї кошту. Нїмецьким рільним кольоністам обіцяно: даром — готовий дім, стодолу, стайню, господарські знаряди й прилади, ґрунт у дідичне посіданнє з 10 вільними літами від податків і чиншів а 6 від панщини, якої заміну на чинші заповіджено відразу.

Вкінції безпосередно перед подорожю Марґеліка вийшов дн. 14 марта 1783 р. новий патент, — в справі приватної кольонїзації.

На як велику скалю почала ся кольонїзаційна полїтика за Йосифа II, показує факт, що в рр. 1782—83 був плян спровадити відразу до Галичини 1158 нїмецьких родин. В тій цїли з'орґанїзовано по деяких нїмецьких містах (Майнц, Франкфурт н. М., Роттенбурґ) формальні кольонїзаційні аґенції, які мали займати ся вербованнєм кольоністів до Галичини. Крім того оголошено в часописах Йосифинські кольонїзаційні патенти, а також видано спеціяльні відозви, в яких Галичину представлено просто обіцяним краєм (фунт волового мяса коштує тут: 2—2½ кр., віл: 12—15 зл., корова: 6—7 зл., свиня: 2—3 зл., курка: 6 кр., гуска: 12 кр., качка: 8 кр.) і т. д. Наклики до Галичини знайшли широкий відголос головно у надрейнських краях, де людність була досить густа й де соціяльно-економічні відносини змушували її до еміґрації. Наплив кольоністів був такий великий, що в першій хвилї уряд не знав, де їх розмі-

стити. В р. 1783 був плян осадити тільки 1.158 родин, в дійсности прибуло їх значно більше. До мая сього року вспіли кольонізаційні урядники відміритн ґрунти тільки для 863 родин, а числили, що до весни 1784 р. осадять іще 248 родин. Ще гірше було зі справою будови домів. В результаті 602 родини знайшли ся в чужім краю без даху і без ніяких способів до житя. Кольоністи стали нарікати, грозили поворотом до краю і т. д. Супроти того вийшла конечність — взяти їх на державне удержаннє. Кольоністів стали розміщувати тим часом по ріжних монастирях, по курних селянських хатах, вкінці по жидівських домах, з яких насильно викидали їх властителїв (стягали пс кілька жидівських родин, які мали власні доми, до одного) і т. д.; крім того Йосиф II видав наказ, аби кольоністам давати по 2 кр. денно (дітьом низше 10 літ по 1 кр.) і хліб.

Дійшло вкінці до того, що вже в 1784 р. сам уряд робить заходи, щоби стримати надмірний приплив кольоністів до Галичини, ограничуючи в першій мірі діяльність еміґраційних аґентів, а також відсилаючи богато німецьких родин з Галичини до Угорщини.

Яку-ж ціль мав уряд, звертаючи німецьку кольонізаційну струю до Галичини? На се питаннє подає др. В. Токаж таку відповідь: Хотіли без сумніву осягнути при помочи кольонізації ґерманізаційну ціль... Одначе се не було її виключною метою. Хотіли також піднести число людности, задоволити вимогам популяційної теорії... Дальше кольонізація мала служити до ґосподарських цілий: кольоністів хотіли зробити учителями місцевого селянина. Коли вони в якій околиці вспіли поширити вживаннє навозу, управу бараболь, хмелю, конюшини, ріпаку — то уряд заявляв тоді з ентузіязмом, що тим способом сповняють вони найкраще завданнє, яке повірила їм держава. Коли-б кольонізаційними помислами, каже автор, кермувала тільки ґерманізаційна думка, то закладали-б більше великих німецьких сіл, тим часом були то переважно малі села — і тільки в початках кольонізації творили великі осади. Коли тут і там утворено збитий обшар німецьких осад пр. в Новосяндеччині, Бохенщині, Львівщині, Жовківщині й Стрийщині, то виходило се радше з розкладу камеральних дібр й припадкових обставин, чим з обдуманого з гори пляну. Взагалї в ґеоґрафії німецьких кольоній трудно дошукати ся якої небудь провідної думки (ст. 275—277).

У пятім розділї п. з. Шляхта й положеннє більшої земельної власности (ст. 299—330) обговорено відносини

галицької шляхти до нового уряду, уряду до шляхти й подано коротку характеристику стану тогочасної великої земельної посілости.

Які були відносини між галицькою шляхтою й австрійським урядом і навпаки, про се знаємо досить докладно з инших жерел (хоч би навіть з обговорених вже нами попередніх розділів книжки дра Токажа) і згаданий висше розділ не приносить до вияснення сього питання властиве нічого, спеціяльно нового й важного. Тому поминаємо його — а переходимо до характеристики стану великої земельної посілости.

Велика земельна посілість переживала тоді дуже поважну крізу. Причиною її було зменшеннє вивозу збіжа (пруські мита), а також спеціяльно галицькі відносини. Зі справоздань старостів видно, що — з виїмком декількох — маґнацькі родини стояли лихо під фінансовим оглядом уже в хвилї окупації; ліпше тримала ся середня шляхта, до якої зачислювано посесорів і заставників. Що тикаєть ся великої рільної ґосподарки, то про її стан говорили старости взагалї менш або більш песимістично. „Трудно сьому — каже автор — по части й дивувати ся. Приходили вони переважно з Чех, де в маґнацьких добрах ведено взірцеву ґосподарку й хотїли мірити такою самою мірою також галицькі відносини; крім сього мало вони може узгляднили цїлу ту крізу, яку переходила тодї велика земельна власність. Одначе мали вони також багато рациї. Їх увага про те, що шляхоцька ґосподарка оперта виключно на традицiйних взірцях, на доглядї жнив і вивозу збіжа — й є радше ґосподарською рахунковістю, чим ґосподарством — яке лишаєть ся економам і селянинови, влучали в саму суть річи. В деяких випадках здобували ся вони в своїй оцїнцї відносин навіть на богато безсторонности“ (ст. 312—313). Те саме треба сказати також що до хову худоби по доміниях (з виїмком хову коний, який і давнїйше й за часів Йосифа II стояв дуже високо), а також що до лїсової ґосподарки. Головно — до сеї останньої. Були тодї у Галичинї околицї з непроглядними лїсами, в яких, не зважаючи на рабункову ґосподарку, не було замітно ніякого убутку (пр. повіти: замойський, томашівський, маріямпольський, частини перемиського, станиславівського, сокальського), були одначе околицї зовсїм без лїсів, де людність зимою мусїла палити соломою (пр. Тернопіль, Збараж, Бережани, частини повітів: перемиського, сокальського, станиславівського й ин.). Головно причинював ся до винищення лїсів

т. зв. домініяльний промисл (тартаки, фабрики ґонт, дахівок, смоли, вугля, смаровил, деревного попілу, дальше зелїзні і скляні гути, порохові млини, папірні й ин.), який концентрував ся власне у східній части краю. Край такій рабівничій ґосподарці положив до певної міри що-йно лїсовий закон з дн. 20 вересня 1783 р.

Окремий роздїл у книжцї дра Токажа посвячений характеристицї тогочасного стану галицьких міст (VI. Міста, ст. 331—352). Він складаеть ся з отсих підроздїлів: 1. Загальні думки властий про причини упадку галицьких міст. 2. Стан галицьких міст в р. 1783. Людність, її занятя, забудованне міст. Поліція. Фонди. 3. Змагання австрійської адмінїстрації завести по містах лад. Помисли дотично будівляної й огневої поліції. Помисли загального піднесення міст.).

„Думка про піднесенне міст у Галичинї — каже др. Токаж, починаючи сей роздїл — була одною з тих справ, які австрійській адмінїстрації справдї лежали на серцї. Виходило то найперш з полїтичних зглядів. Витворюючи сильнїйший міщанський стан, зискувало ся у Галичинї союзника проти шляхти, а дальше — евентуальну підпору в ґерманїзаційних змаганнях, бо був намір стан сей скріпити стягненнем Німців. Одначе кермували ся при тім переважно економічними зглядами. Хотїли створити внутрішнїй ринок збуту для галицького рільництва, а також промисловий варстат, якого вироби могли би виперти заграничні“ (ст. 331).

Галицькі міста взагалї були — на думку старостів — певного роду аномалїєю. Найперш — тому, що їх у відношенню до потреб краю було за богато. В 1776 р. начислено у Галичинї 311 міст і місточок, коли тим часом в инших австрійських краях, які мали без порівнання більше розвинений промисл і торговлю, було їх дуже мало. Дальше — абсолютна більшість тих міст зовсїм не відповідала новочасним понятям про місто, бо їх мешканцї жили головно з рільництва. Галицький міщанин — як казав замойський староста Кольмангубер — то якийсь „Zwischending“ між селянином і міщанином. Правдивими міщанами були тільки Жиди. Старости завважали, що галицький селянин був значно більше підприємчивий, рухливий й ощадний, чим міщанин. Сей останнїй працював менше — але за те більше пив. Взагалї був то найнужденнїйший стан у Галичинї. „Було в тім всїм богато вірного — каже др. Токаж — як се потверджував стан міст у хвилї місії Маріеліка“.

З галицьких міст — тільки Львів, Ярослав, Перемишль, Самбір, Дрогобич, Броди, Тернопіль, Замость, Збараж, Бучач, Тарнів, Бяла й Підгірє робили враженнє правдивих міст. Львів сподобав ся Австрійцям завдяки свойому гарному положенню й не менш гарному будівляному плянови. За австрійських часів будівляний рух розвинув ся ще більше й місто завдяки податковим пільгам для будуючих, завдяки старанням уряду стало скоро підносити ся з давного упадку. Таке саме враженнє робив також Ярослав, який з початку хотіли навіть зробити столицею краю. За австрійських часів став він зростати дуже скорим темпом, так що вже у хвилї подорожі Маріеліка в ринку і головних улицях мав муровані доми і бруки, а незабаром мали бути також водопроводи. Зростав у нім також дуже скоро промисловий рух (фабрика сукна, фабрика капелюхів й ин.). У гіршім положенню був Перемишль, який тримав ся тільки завдяки судам, консисторіям і головній дирекції доріг. Став підносити ся тільки під кінець Йосифинської епохи, коли вибруковано тут улиції, переведено два мійські канали й направлено водопроводи. Броди завдяки австрійській цловій політиці підупали в користь сусїднього Радивилова. Підносили ся також Тернопіль Збараж і Бучач, одначе найкращі поступи робив Замость завдяки головно старанням місцевої Ординації. Поза вичисленими більшими містами показувало житє також декілька менших, головно на заході. На сході було їх чим дальше тим менше; в перемиськім окр. такими містами були — Дубецко, Динів, Порохник, Красичин, Радимно, звідки висилано на тисячі дукатів річно сїтий до Варшави і Ґданьска; дальше у Золочівськім окр. — Золочів, Бережани, Скалат, в яких Жиди виробляли вовняні дивани, у львівськім — Бібрка, у станиславівськім — Кути, Надвірна, у замойськім — Тарногород і Щебрешин — були такими промисловими пунктами, головно ткацькими.

Розуміеть ся вичислені міста — далеко не всї, які були у Галичинї й які переважно жили з шинковання горівкою, лихих ремісел і соли. Ремісники, майже виключно шевцї, трактували своє ремісло як побічне занятє, а головними були — ріля або шинкарство. Взагалї-ж — шинків по малих місточках було стільки, що часом число домів було рівне числови шинків. Найбільше в таких малих місточках було Жидів — головно на сході, де вони майже всюди мали чисельну перевагу. Поза тим у всіх тих місточках (головно на їх передмістях) мешкало бо-

гато селян, які мали поле, або халупників і комірників, які жили з зарібків. Що тикаєть ся їх фізіономії, то вони майже нічим не ріжнили ся від сіл. Рідко де можна було подибати муровані доми, а натомість переважали курні хати, криті соломою; звичайно навіть ратуш був деревляний. Добрих керниць не мав навіть Перемишль і т. д.

Про лиху фінансову господарку міст, навіть більших, говорили ми вже висше. Тут додамо, що взагалї доходи міст були дуже скромні, які не вистарчали навіть на покритє звичайних видатків. Вони йшли: 1) з пропінації, 2) з мійських ґрунтів, 3) з капіталів (пр. Львів, Белз, Сокаль), 4) з мійської ваги, 5) з оплат ринкових, мостових і т. д. і 6) з міщанської колєкти.

Як згадали ми висше, австрійський уряд заняв ся піднесеннєм галицьких міст дуже щиро й енерґічно. Видав цілий ряд наказів, інструкцій, заборон, які мали привернути до порядку зверхнїй вигляд сих міст, видав для Львова, Ярослава, Перемишля, Бохнї, Велички, Замостя і Бродів огневі закони, будівляні приписи й ин. В 1782 р. ґубернія зажадала від старостів реляцій про стан галицьких міст, про їх доходи, їх привилеї, а також виказів тих, які заслугують на те, аби ними займати ся і т. д. Коли-ж показало ся, що богато з тих заходів лишило ся з вини мійських маґістратів нездїйсненими, піднесено в галицьких адміністраційних кругах — обмежити самоуправу міст. Всї старости годили ся в тім, що тільки номінація маґістратів полїтичними властями, а дальше визначеннє їм державної платнї й докладна адміністраційна контроля над ними — можуть витворити инші відносини. Пропонували вибрати в кождім циркулї 6—10 міст, які треба би піднести за всяку цїну, а инші лишити їх власній долї. Плянували процеси з домінїями в імени міст в цїли відібрання від них пропінацій і загарбаних мійських ґрунтів і звороту їх містам, усуненнє з тих вибраних міст Жидів і т. д. Всї ті помисли реформ виконано в значній части в дальших лїтах, а їх результатом було безперечне піднесеннє цїлого ряду міст.

Дальший розділ — VII-ий — присвячений Жидам (Жидівська справа, ст. 353—369: 1. Думки адміністрації про галицьких Жидів. 2. Терезіяньске законодавство в справі Жидів у практицї. Справа відібрання аренд. Помисли реформи). З огляду одначе на се, що про сю справу знаємо досить докладно з инших жерел (пр. J. Buzek, Wpływ polityki żydowskiej rządu austryackiego w latach 1772 do 1788 na wzrost zalu-

dnienia żydowskiego w Galicyi. — Czasopismo prawnicze i ekonomiczne, 1903. Ст. 91—130; рец.: Записки Н. Т. ім. Ш. т. LXII) і що в згаданім розділї нема нїчого, що звертало би на себе специяльну увагу (те, що в жидівських руках була тоді цїла галицька торговля — експорт, імпорт, деталїчне купно, продаж й ин. — що взагалї їх економічна роля в краю була дуже поважною, знане було вже давнїйше) — поминаємо його, а переходимо до розділу:

VIII-ого — передостаннього — п. з. **Церковні відносини** (ст. 370—390: 1. Австрійські власти і латинський клєр. 2. Австрійські власти й унїятський клєр). Для нас спеціяльно цїкаво те, що відносить ся до характеристики тодїшнього стану нашої церкви у Галичинї, отже 2-ий із наведених підроздїлів (ст. 383—390).

„Вже від часів Марії Тереси — починає др. Токаж свій реферат старостинських заміток про наші церковні відносини — вже від початків окупації датували ся певні симпатії австрійського уряду до унїятів — і їх надії на урядове піднертє. Національне питаннє могло тоді проявити ся тільки в области церковних відносин. З тої точки погляду й акція львівського руського епископа Льва Шептицького, й прихильне супроти неї становище Марії Тереси — були **історичним упередженнєм помислу, приписуваного звичайно ґр. Стадіонови**. Цїсарева, вислухуючи прихильно скарг унїятів на переслїдування, яких вони дізнавали наче-б то від латинників, роблячи їм певні — зрештою дрібні — уступки й підсичуючи надії, виробила ґрунт до сього спеціяльного льоялїзму унїятського епископату й духовенства. Звертав він постійно на себе увагу властий і викликував у них усе певні корисні упередженя до сеї церкви, яка з иншого боку разила їх своєю первісністю й демократизмом“.

По такім історіософічнім вступі, в якім як очевидний поступ на полї польської історіоґрафії треба занотувати факт пересуненнє дати й авторства „винаходу Русинів“ із 1848-го року й галицького ґубернатора ґр. Ф. Стадіона на рр. 1772—1780 й цїсареву Марію Тересу, — автор переходить до свойого властивого завдання.

Що тикаєть ся галицьких гр. к. епископів, то про них всїх старости відзивають ся з признаннєм. Не дивно, коли пригадаємо, що перемиський епископ М. Рило, який причинив ся найбільше до піднесення духовенства своєї дієце-

зії, дістав за свою діяльність навіть похвальний цісарський лист.

За те для низшого гр. к. духовенства мали вони тільки слова безоглядної критики. „Der rusniakische Pop — говорив перемиський староста von Möllern — ist die Dummheit und Unwissenheit selbst". Один на трийцятьох мав які-такі студії, богато з них не вміло навіть писати. З деякими парохами не можна було просто порозуміти ся, не були вони в спромозї говорити проповідий, учити дітий катехизму й ин. Ціле щасте, говорив староста з Дуклї, що в Галичинї нема ніякої пропаґанди, пр. протестантизму, бо ті люди не були в станї виказати ріжниць між своїм віроісповіданнєм а чужим.

Такий інтелектуальний стан гр. к. світського духовенства був — на думку старостів — результатом того, що в и с ш і с т е п е н ї в т і й ц е р к в і о п а н у в а л и в и к л ю ч н о В а с и л і я н и й т р и м а л и с в і д о м о п а р о х і в у т е м н о т ї (ст. 385). Причинило ся до того також і те, що гр. к. епископи рідко відбували візитації, й ограничували ся тільки на ф і н а н с о в і м в и з и с к у п а р о х і в і на триманню їх у незвичайній карности при помочи упокоряючих кар.

Друга аномалія, яка вдарила в очи старостів при обсервованню церковних відносин, се дуже лихе матеріяльне випосаженнє гр. к. парохій. Се вражало тим більше, що число тих парохій було досить значне, богато значнїйше, як була сього потреба (пр. в такім невеликім містї, яким тодї був Стрий, було 5 парохій, а по инших ще менших місточках по 3—4; в слабо тодї ще залюдненій Тухольщинї кожде село становило окрему парохію і т. д.). Підчас подорожі Маріеліка звертало на себе увагу пр. те, що ґрунтове упосаженнє гр. к. парохії рівне звичайно ґрунтови двоспряжного селянина, на якім у додатку сидять іще сини і вдови по попередниках, а також церковна служба. Говорили тодї, що гр. к. парох, коли хоче вижити, мусить заставляти церковні чаші, а коли взагалї має який маєток, то тільки через подруже з богатою селянською дочкою. Постійні доходи пароха обчислювали тодї на 100—150 зл. Ся убогість пробивала ся також у деревляних переважно церковцях, оцїнених пізнїйше рідко коли на 200 злр., в лихих парохіяльних домах, критих соломою, в убогім церковнім апаратї, з якого пізнїйше в часї наполеонських війн не було що взяти, як каже автор, на „підкріпленнє ц. к. скарбу" і т. д.

Чи-ж дивно, що будучи в такім невідраднім положенню,

гр. к. духовенство старало ся видобути потрібні до житя засоби від свойого ще більш убогого селянина? Результатом того були нарікання селян на високі побори, скарги до старостів, а навіть самому Марґелікови. Нема анї одного старостинського справоздання, в якім би не було мови про скарги селян на духовенство з причини його високих вимогів. І коли хто — каже автор — причинив ся найбільш до видання голосного т. зв. Йосифинського патенту про церковні побори духовенства взагалї, то без сумніву гр. к. духовенство у Галичині.

Останнїй — IX-тий — роздїл дотикаєть ся тогочасного галицького шкільництва (Шкільництво, ст. 391—398). На сїм полї були відносини у Галичинї в перших роках панованя Йосифа II такі самі, як і в останнїх роках панованя Марії Тереси. Спеціяльний шкільний закон для Галичини, над яким вели ся наради у Віднї і Львові ще від 1775 р., не був готовий. Що-йно наслїдком подорожи Марґелїка й його скарг у сїй справі — цїсар казав приспішити роботу коло його викінчення. В 1783 р. уряд — поза нормальною школою у Львові — з'орґанїзував уже четири нові школи (тривіяльні й окружні) — в Ярославі, Перемишлї, Кроснї й Станиславові. Поза тим народне шкільництво було й на дальше полишене приватній ініціятиві, яка належала головно до духовенства. Інтензивнївша праця уряду в напрямі піднесення народнього й мійського шкільництва почала ся тільки після подорожі Марґелїка. Що тикаєть си середнього шкільництва, то в р. 1783 було у Галичині вже 17 (5 державних і 12 приватних). Який був суспільний склад учеників у тих школах, показує статистика пр. піярської ґімназії у Ряшові (в р. 1782 було: синів шляхти — 28, нешляхти — 430). Одначе галицька адміністрація не радо дивила ся на середнї школи. Вона казала, що ґімназій у Галичинї за богато, що вони є „Pflanzschulen der Idioten und Bigotten", що взагалї для краю була би далеко більша користь, коли-б їх ученики взяли ся за ремесло. Результатом таких поглядів було те, що незабаром число галицьких ґімназій зредуковано на 6 й переведено реорґанїзацію середнього шкільництва взагалї.

IV.

Четверта праця, яка належить до нашого огляду — се В. Шумовского: Galicya pod względem medycznym za Jędrzeja Krupińskiego pierwszego protomedyka 1772—1783.

Оперта майже виключно на архівних жерелах (архіви: Намісництва у Львові, Міністерства внутр. справ і Міністерства Просвіти у Відні), праця ся подає докладну історію санітарних відносин у Галичині в рр. 1772—1783, тим більш інтересну, що до тепер зовсім не тикану, навіть з грубшого, істориками нашого краю. А тим часом пізнаннє відносин під сим оглядом має велику вагу не тільки для одного історика медицини; ще більш важне воно для дослідника суспільного й культурного житя Галичини кін. XVIII ст., для зрозуміння причин тих численних своїми наворотами й широких своїми розмірами опустошень, які робили між людністю нашого краю всілякі пошести й хороби, з чим знов вяжеть ся цілий цикль культурних, часом у високій мірі куріозних пережитків, з якими австрійські власти мали стільки клопоту ще навіть у пол. XIX ст.

Праця д. Шумовского складаєть ся з двох головних частин. У першій (ст. 31—207), яка складаєть ся з 5-тьох розділів, обговорює автор у звязку зі загальною історією Галичини властиву свою тему, отже: 1. Стан Галичини й перші австрійські розпорядження 1772—1773; 2. Медична управа перед заведеннєм постійного системи 1773—1776; 3. Дискусії над санітарним системом з 1776 р.; 4. Від заведення постійного системи до смерти Крупіньского 1776—1783; 5. По смерти Крупіньского. У другій (ст. 207—298), зложеній з 4-ох розділів, аналізує медичні писання першого галицького протомедика А. Крупіньского й характеризує його як лікаря, отже: 1. Медицина Крупіньского; 2. Твори Крупіньского; 3. Твори инших авторів; 4. Словарництво. Крім того у спеціяльнім вступі (ст. 13—30) подає загальний погляд на стан медицини взагалі й санітарних відносин спеціяльно в 3-тій четвертині XVIII ст. в Австрії й Польщі. Вкінці — коротеньке закінченнє (ст. 298—301). До книжки додані оригінальні історичні акти (ст. 302—353), а також виказ літератури, якою користував ся автор й поіменний index. Для нас цікаві — вступ і перша часть, а спеціяльно її 1-ий розділ, який обговорює санітарний стан Галичини у хвилї її переходу з під Польщі під Австрію.

Публичної охорони здоровля в польській Річи-посполитій зовсім не було. Не було ніякої санітарної власти, не було анї одної відповідної медичної школи. До якого степеня польський уряд показав ся, як каже автор, „niedołężnym“ (ст. 30) у виконуванню кроків, які забезпечували би мешканцям здоровлє,

показує той факт, що в часї вибуху пошести у Польщі сусідні з нею держави були змушені на її пограничу самі розтягати санїтарний кордон і не узнавати польських пашпортів... Взагалї — санїтарні відносини у польській Річи-посполитій мали за границею вже від давна свою вироблену загальну опінїю (пор. ст. 32).[1])

Який був санїтарний стан Галичини у хвилї її переходу під Австрію, се видко досить докладно зі справоздань першого протимедика Галичини дра А. Крупіньского, поданих тодїшньому галицькому ґубернаторови Перґенови (передовсїм з дн. 21 і 30 мая 1773 р.). Перед під сим оглядом вів, здаеть ся, Львів. Вже на початку XVIII ст. місто так далеко перехилило ся до упадку, що кількадесять камениць стояло пустими. В 1766 р. доносили Станиславови Авґустови, що всї улицї у Львові завалені гноем, смітем і нехлюйством, що бруки від кільканайцятьох лїт зовсїм занедбані і що дороги по передмістях у найгіршім станї. Дн. 30 мая 1773 р. Крупіньский пише до Перґена так: „Хорі нуждарі, покриті хробаками й брудом, головно ті, які діткнені lue venerea і для яких останнїй вихід — лежати у гною, лишені на гнійниках і на улицях Львова. На галицькім передмістю лежить уже від давна в гною жінка, діткнена тою хоробою, відслонюючи перед перехожими члени в цїли викликання співчутя. Посилав я її два рази до Сестер милосердя, аби приймили її до шпиталю, визначуючи для неї яке небудь приміщенне; одначе вони не хотїли сього зробити, говорячи, що не мають відокремленого місця. З тої причини конче потрібно, як небудь запобігти сьому нещастю, бо е постійна небезпека, що вибухнуть найнебезпечнїйші хороби“.

Що не инакше, як Львів — каже автор — виглядали менші польські міста, про се не буде нїхто сумнївати ся. В таких відносинах ширили ся дуже скоро ріжні небезпечні пошести, супроти яких нарід був зовсїм безрадним; вдоволяв ся тільки релїґійними функціями й вимирав цїлими селами й містами. Всїх лїкарів у цїлім краю було 10, з чого у Львові було 6, а 4 на провінції; головну ролю грали тоді т. зв. цирулики. Те саме було з аптиками. Найбільше мав їх знов

---

[1]) Пор. пр. такий характеристичний passus Крупіньского у його справозданю: „Хто в инших державах — пише він — складав іспит з тим, що їде до Польщі, того не екзамінували так остро, як того, хто мав лишити ся на місці“ (Szumowski, op. cit., ст. 53).

таки Львів — 7; поза Львовом було їх у цілій Галичині тільки 9.

В такім стані перейшла Галичина під нову управу.

І Австрія забрала ся відразу до роботи і на сім полї. Вже в перших тижнях по окупації ґубернатор Галичини ґр. Перґен розпочинає у Львові незалежно від Відня, хоч певно на підставі загальних інструкцій, перші кроки в цїли направи місцевих санїтарних відносин. Дн. 22 жовтня 1772 р., отже 6 тижнів по офіціяльній окупації, а 18 днів по приході Перґена до Львова, наступає номінація дра медицини Фр. von Luz-а мійським і краєвим фізиком, який має між ин. перевести ревізію крамниць, аптик, взагалї розслїдити всї дотеперішні надужитя в медичній практицї. Незабаром потім приходить до Галичини ряд нових лїкарів і хірурґів, як др. А. Крупіньский, др. Ставенті, Вальц, Оґессер, Кремлєр. Рівночасно майже, бо в груднї 1772 р. обдумувано на віденськім дворі деталїчно, що треба зараз таки зробити, аби зарадити найбільшим потребам і бракам Галичини. Цїсарева, хоч у перших місяцях не було ще рішеним, чи Галичину має вважати ся сталою австрійською провінцією, чи тільки хвилевою, не щадить державного скарбу, іменує санїтарних урядників, уділює безпроцентової позички 3.000 зл. на заложеннє аптики у Величцї і т. д. Пів року по окупації виходять нові санїтарні приписи[1]), з Відня принаглюють, аби зачинати у Львові медичні виклади. Дн. 30 мая 1773 р. протомедик Галичини др. Крупіньский передає вже в руки ґубернатора ґр. Перґена перший меморіял, в якім підносить найконечнїйші потреби краю під санїтарним оглядом і подає свої проєкти; дн. 5 липня с. р. відбуває вже перше засїданнє краєва санїтарна комісія. Дн. 10 вересня 1773 р. ґубернаторський патент заповідає від 1 жовтня с. р. у Львові безплатні виклади хірурґії й акушерства, які мають відбувати ся у двох мовах: польській і нїмецькій й які стали завязком львівської медичної школи. Заразом поручає віденський уряд Крупіньскому написати й перекласти цїлий ряд лїкарських підтучників для загалу, нищить безпощадно лїкарське партацтво (т. зв. покутних цируликів), розтягає догляд над аптиками, шпиталями і т. д. Вкінцї дн. 30 серпня 1775 р. на порученнє ґубернїї виготовлює др. Крупіньский новий широкий меморіял в справі санїтарної орґанїзації у Галичинї, в якім промовляє за

[1]) Пор. Edicta et mandata Galiciae.. 20 марта 1773 р.

радикальним усуненнем бодай найважнійших хиб краю. — Відповідю з боку уряду на сей меморіял було — іменованнє дра А. Крупіньского в 1776 р. дійсним протомедиком Галичини, а тим самим остаточне відданнє в його руки найвисшої санітарної управи краю.

Діяльність дра Крупіньского як протомедика Галичини (1776—1783 рр.) принесла дальші корисні зміни в санітарних відносинах нашого краю; тим більше, що у своїх заходах знаходив він усе попертє краєвого й центральново уряду. Найперш обмежено дуже значно лікарське партацтво численних жидів-цируликів, настановляючи над ними спеціяльних жидівських фізиків, а крім того піддаючи їх під нагляд спеціяльних хірурґічних комітетів, установлених (пат. з дн. 14 вересня 1776 р.) у Львові й кождім повітовім місті під проводом повітових хірурґів. Дальше дн. 17 мая 1777 р. виходить у Львові довго вичікуваний патент, який заводить одностайну аптикарську таксу. Уряд звертає також увагу на мінеральні жерела в краю (в 1783 р. виходить патент, який зносить дотеперішній монополь продажі мінер. вод, який мали віденські аптикарі, установляє цло від загреничних вод, а вкінці визначує нагороду 3 зол. дукати для того, хто вивезе за границю 100 фляшок краєвих мінеральних вод), проєктує коштом 8.000 зл. будову державного дому для цивільних осіб у купелевій стації Склї, видає спеціяльні розпорядки в справі боротьби з заразними хоробами, з помором худоби, зі скажениною, видає для людности краю поучення про ратованнє топільників і висильників і т. д. Патент з 14 вересня 1776 р. установив у Львові collegium medicum — суроґат пізнійшого медичного виділу, до якого належав також нагляд над санітарними порядками в краю й якого президентом і цілою душею був протомедик Крупіньский. Згадаймо ще дальші енерґічні заходи уряду й Крупіньского коло спопуляризовання здобутків тодїшньої медицини між людністю при помочи перекладів й ориґінальних праць (одні й другі — в польській мові), підвисшеннє державних видатків на санітарні цїли у Галичинї (перед 1776 р. — 8.930 зл. річно, по 1776 р. — коло 25.000 зл.) і т. д., а будемо мати хоч частиннє розуміннє того, що мусїла зробити Австрія в перших хвилях по окупації, щоби хоч в части привести до ладу санітарні відносини в краю, так дуже занедбанім під сим оглядом давним польським урядом.

У розгарі одначе сеї енерґічної акції др. А. Крупіньский

дн. 27 цвітня 1783 р. умирає, а на його місце протомедиком Галичини стає дн. 2 жовтня 1783 р. др. Ф. Mac-Hugh.

*
* *

Таким способом оглянули ми всї вичислені на початку нові працї по історії Галичини 2-ої пол. XVIII ст. Звернїм на них нашу увагу ще раз — загально.

Що тикаєть ся праць кс. В. Хотковского, а спеціяльно його історії гр. к. церкви у Галичинї, то про неї подали ми наші замітки вже висше при її реферованню. Невикористаннє матеріялів із: Церковного Музея й митроп. капітули у Львові, еп. капітули в Перемишлї, Василиянських монастирів у Львові й Жовкві роблять її в першій мірі — неповною й односторонною. Що віденські архіви мають дуже важні матеріяли до історії нашої церкви по переходї Галичини під Австрію — се правда; що автор користав з них цїлими пригорщами й витягнув з їх пивниць богато незнаного й інтересного — сього також нїхто не заперечує. Одначе опирати історію гр. к. церкви на одних тільки віденських архівах (з римських архівів автор користає в тім випадку не богато) — нїяк не можна. Признав се сам автор що до історії рим. кат. церкви у Галичинї, при писанню якої, не зважаючи на віденські й римські архіви, користав так богато з архіву рим. кат. еп. капітули у Кракові. Не використав також цїлої друкованої вже лїтератури до історії нашої церкви у Галичинї. Коли-б був звернув на неї більшу увагу, тодї не був би брав може в оборону нї митр. Володковича, нї еп. Білянського[1]), був би виробив собі може инакший погляд на історію руських еп. капітул[2]), був би знайшов друковані матеріяли (ґуберн. акти, цїлу

[1]) Головно сього останнього, який розтратив величезний фонд львівської капітули, зібраний Л. Шептицьким, („habetur authentica manu Canonici Jacobi Bucniowski anno 1798 conscripta spezificato substantiae Capituli, nempe: dukatow 35.341, srebr. p. złot. 236.668, gotowych złot. p. 2,200.062, kleinotów, zegarkow złotych, srebrnych naczyń, łańcuszkow złotych. Suma: pożyczonych i gotowych zł. polsk. 3,072.508 czyli 768.127 reń. K. M., dukatow 170,694$^{1}/_{16}$, dukat po 18 złotych" — див. М. Малиновскій, Исторична вѣдомôсть о крылосахъ (капитулахъ) въ восточной церквѣ загально, и о крылосахъ рускихъ въ Галичѣ, потомъ во Львовѣ и въ Перемишли особно — Рускій Сіонъ. Льв. 1877, ст. 34).

[2]) М. Малиновскій, op. cit., Рускій Сіонъ, 1876—77.

урядову пертрактацію й ин.) до спадку по еп. Л. Шептицькім[1]), був би довідав ся дечого інтересного про стан низшого і висшого шкільництва у Галичині в рр. 1772—1800 взагалї й руського — спеціяльно[2]), про стан гр. к. церкви й гр. к. духовенства у хвилї переходу Галичини під Австрію[3]), про процес між еп. Л. Шептицьким і Василиянами за св. Юрську церкву[4]) і т. д. і т. д. Тоді — може-б „przykre rozczarowanie", яке принесли авторови „badania dziejów Cerkwi", було трохи меншим, і може-б не зовсїм треба було „zmieniać dotyczasowe wyobrażenia o Rusinach" і не признавати ся, „że się przez całe życie mylił" (див. Przedmowa, ст. VII)... Взагалї-ж, які сї признання автора — характеристичні! Історії руської церкви присвятив він у своїм житю богато часу, бо, як сам признаєть ся, навіть латинську діссертацію для промоції в Монастері у Вестфалїї (1869 р.) писав про початки церкви на Руси до 1320 р. І на підставі своїх дослїдів виробив був він собі певний погляд на неї (позитивний — як виходить з „передмови"), який мав довго — через ціле житє — аж до... перескоку в противний бік — до повного її осуду... Перескок, як бачимо, не малий. Та коли скоки від екстрему до екстрему — річ анормальна у щоденній полїтицї, то тим більш анормальна вона в серіозних наукових дослїдах, яких головними прикметами повинні бути — певність тез і арґументів.

По концепції історії Галичини XVIII ст. взагалї — кс. Хотковский належить, як ми згадали вже на початку, до школи кс. Калїнки з часів його т. зв. історичного оптимізму.

Инший характер мають праці двох других польських авторів — проф. краківського унїверситету дра В. Токажа й В. Шумовского.

---

[1]) ibid. [2]) Ів. Ем. Левицький, Погляд на розвій низшого і висшого шкільництва в Галичинї в рр. 1772—1800 (Матеріяли до культурної історії Галицької Руси XVIII і XIX віку — Збірник іст.-фільос. секції Н. Т. ім. Ш. т. V. Львів, 1902); А. С. Петрушевичъ, Сводная галичско-русская лѣтопись (1700—1800) і Доповненія і т. д.

[3]) Матеріяли до історії галицько-руського духовенства в XVIII в. (Збірник іст.-фільос. секції Н. Т. ім. Ш. т. V); Др. Ів. Франко, Причинки до історії Галичини в XVIII в. (Записки Н. Т. ім. Ш. т. XXVII) й ин.

[4]) И. Р. Войниловець, Церковь и монастирь св. Юрія у Львовѣ (Дѣло, 1900, чч. 89—121) — статя оперта між ин. на рукоп. актах львів. митроп. капітули й львів. вас. монастиря.

Спеціяльно-ж — праця проф. Токажа! Хоч оперта виключно на офіціяльних матеріялах, то цифри й факти, які подають сї матеріяли, такі вимовні, що автор не відважив ся ся заперечити їм голословно. Що більше! Під їх невідпорним напором і переконуючою силою — він сам у всїх майже важнійших питаннях переходить зовсїм отверто на їх сторону, заперечуючи тим самим переважній части обвинувачень, які кинув був на австрійську ґосподарку у Галичинї 2-ої пол. XVIII — 1-ої пол. XIX вв. згаданий кс. Калїнка й які раз-у-раз повтаряли й повтарають за ним сторонники його історичної концепції через цїлу 2-гу пол. XIX ст. аж по нинїшній день.

Погляди проф. Токажа на ролю австрійської адмінїстрації кін. XVIII — поч. XIX вв. в економічно-ґосподарськім житю Галичини, в історії розвою галицьких міст, в боротьбі з пиянством, в заведенню раціональної рільної ґосподарки, в піднесенню ремісел і т. д. — зазначували ми при реферованню його книжки. Тут звернемо ще тільки коротко увагу на відносини автора до найбільш дразливого в польській історіоґрафії питання — до селянської полїтики австрійського уряду в нашім краю. „Коли в 1790 р. польська опінїя у Галичинї — каже він у передмові до роздїлу: Polityka włościańska rządu austryackiego (ст. 191) — звернула ся проти Йосифинського систему, то в його критицї поминено майже зовсїм церковні реформи, діткнено тільки легко ґерманїзації, сильнїйше — адмінїстраційної самоволї, але головно звернено ся проти фіскалїзму і законодавства в селянских справах. Виступлено тодї з горячою обороною селянських відносин, які були у Галичинї перед окупацією. Сказано, що нове законодавство й адмінїстраційна практика розпустили тільки всї соціяльні узли, не причиняючись зовсїм до полїпшення долї селянина. Той погляд, так гарно сформулований потїм Калїнкою, втримав ся у нас у відношенню до тих часів по нинїшній день. — Є в нїм без сумніву — каже дальше автор — богато слушности, одначе нинї не можна приймити його без обмежень. Селянські відносини за часів Річи-посполитої були далекі від тої досконалости, про яку говорили автори брошури п. з. „Uwagi nad rządem galicyjskim“. Рішала про них остаточно самоволя шляхти, не вязана нїякою контролею держави, а також звичай, далекий сам-собою від досконалости, з яким у додатку дуже часто не числили ся за богато.

Коли мова про усуненнє надужить, то без сумніву австрійські часи принесли зміни на ліпше. Остаточно цїлий той ряд грошевих кар, відбираннє права держави, засуджуваннє навіть на тюрму — діткнув винуватцїв і не допустив до угніту селянина. Сього не можна заперечити. Панщизняні відносини не були ідїлею і в Галичинї, а державна опіка над селянином мусїла мати додатний вплив". — Піднїсши всеж таки деякі закиди проти австрійського селянського законодавства (його наглість, адміністраційна практика, певне незрозуміннє місцевих відносин), за якими не можна не признати справедливости, автор вкінцї говорить таке: „Нема сумнїву, що воно було випливом охоти — ослабити шляхту, як той стан, який тодї виключно представляв польскість у Галичинї й мало на метї — оперти ся на селянинї. Така тактика була тодї правилом в опік.-полїцiйних державах, була тим більш потрібною на теренї заборів. Одначе австрійському урядови не треба було того, щоби витворити в хлопських масах фермент і звернути його проти шляхти. Коли до того дійшло вже тодї, то було то радше результатом ужитих способів, чим свідомої цїли" (ст. 192).

Поруч з працею дра В. Токажа треба поставити також працю В. Шумовского, яка представляє культурну місію Австрії в нашім краю з иншого боку — з боку її заходів і дбайливости коло народнього здоровля.

І вона також — зі свойого боку — розбиває безпощадно історіософію кс. Калїнки.

Хоценський співанник Левицьких.

Подав *Володимир Гнатюк.*

Недавно дістала бібліотека Наук. Тов. ім. Шевченка невеличкий співанник, що — як видно з дат — довго був власністю попівської родини Левицьких, а вийшовши від них, перебув доволї довгу вандрівку, поки дістав ся на нинїшне місце. Мабуть по смерти Левицьких дістав ся він у руки о. Лаврецького, пароха в Улючи і декана бірчанського; від нього перейшов співа́нник до його сусїда, тодї сотрудника в Яблоници Руській, о. Альбіна Федоровича, що помер як парох Бахова. Звідти перейшов на власність о. Кароля Федоровича, декана і пароха в Войславичах у Сокальщинї. О. К. Федорович дарував його д. К. Паньківському у Львові, а він передав уже його до бібліотеки.

Співанник почав списувати попович Іван Левицький; титулова картка співанника звучить: Piesni swieckie pana Jana Lewickiego, popowicza choceńskiego. Перша сторінка співанника зачинаєть ся написом: „Poczynaią się piesni swieckie y ucieszne ruźne“. Потім іде перша пісня: Широкоє болонейко, — писа́на латинкою.

Продовжував списувати пісні Михайло Левицький, пізнїйший властитель збірничка. Що вони оба списували пісні, на се маємо докази в співаннику, бо їх власноручні підписи. Чи списував їх іще хто инший, сього не знаємо. Вправді почерки пера дуже ріжнородні, але се можна пояснити тим, що оба Левицькі тримали збірничок довгі літа, вписували до нього пісні

в ріжних часах, отже й почерк їх зміняв ся. Маємо вказівки, що збірничок пробув у родині Левицьких поверх 50 літ і що в тім періоді все щось дописувано до нього. І так: На ст. 137 маємо напис: „Nayswięsza Panno formuy m[o]ię rękę, abym wypisał Syna twego mękę. Koniec. Ad mu ..... m Deo glorya. Amen. 1777 anno“. На ст. 202 знов та сама формулка і дата: „Anno domini 1802“. А під сподом иншою рукою: „1831-ie, 21 7bris“. Ся сама дата повторяєть ся ще на ст. 54: „Anno domini 1831, dnia 18 Januarii. Michał Lewicki“. На ст. 26 маємо знов дату: „Wypisałem te piesni w roku 1832-ie, 28 kwietnia. Мӥха̃йлъ Левӥцкїй, ręką własną“.

Належить зазначити ще й инші написи, розкидані по збірничку. На ст. 127 маємо підпис: Jan Lewicki, popowicz choceński. На ст. 132 під піснею доволї вільного змісту дописка: Te pieśń nie barzom dobrze wypisał, bom chory był. На ст. 170: Jan Lewicky, popowicz choceński te piesni pisał, ecc. А далї: Bogu w Truycy iedynemu niech bedzie chwała. Amen. І знов формулка: Naysw. Panno і т. д.

Крім того маємо ще декуди проби пера, прим. на ст. 158, де виписані сентенції: Христос раискую искупив сладост', терпаше ѿкрутну страсть. Czaplia chuda ryby iada, swinia tłusta u błocie siada. Ӕкъ wрачъ на колачъ без плуга не ѿрет, так и дѧк небоӑк без книгъ не ра..... (нечитко). На ст. 164 виписана знов еврейська азбука з назвами: alef, bet і т. д.

Збірничок має кантичковий формат і оправний в шкіру зі старої холяви. Папір у ньому неоднаковий, а декуди вправлені також картки зі старих куренд, між иншим епископа Ант. Шептицького, як на ст. 17 та 220. Весь збірник містить у собі 134 песи, з того більшість — польські пісні; руських є 51 і то двоякі; одні зложені церковною мовою (переважно духовні пісні), другі народньою. Писано їх також неоднаково, бо одні кирилицею, другі латинкою. Що до характеристики пісень, то вони дуже ріжнородні; є тут духовні твори і світські; одні лїтературного (зглядно штучного) походженя, другі народного; одні знані вже з друку — але переважно в відмінних варіянтах —, иньші недруковані ще ніде; одні з них мають вповні лїтературну вартість, другі — се лиш верзіфікаторські вправи кандидатів на „піїтів“, які одначе, як видно, знаходили собі читача, не вважаючи на всю їх бездарність і цїлковиту непоетичність. Цїлий збірничок, що представляє собою поетичну антольоґію, вказує нам також, чим інтересували ся наші предки з кінця XVIII і початку XIX ст., що

належали до тодішних інтелїґентних верств, та які й до кого та чого були їх симпатії. Не вважаючи на вроджене почутє руськости і елєментарної любови до свого, вони підлягали вповні впливам польської шляхетчини і були пересяклі на скрізь її духом. Не диво, що так довго треба було новим поколїням переломлювати ті впливи.

Що до самої місцевости, з якої збірничок походить, то належить сказати, що Хоцень, се маленьке сїльце, яке числить ледви 312 душ і належить до парохії в Середнім Великім, перемиської епархії. Почта до нього Лїско. З місцевих метрик можна би певно розвідати ся близше про властителїв збірничка, та на разї вистануть і сї інформації, взяті від о. К. Федоровича.

Зміст сього співанника такий:

1. Pieśń pierwsza. Поч. Szyrokoie bołoneyko woda zabrała. Текст її друкую низше.

2. Piesń swiecka druga. Поч. Postawlu ia storożeyku o małeykoy chwyły, || Żeby moiey slicznoy damy ynszi ne lubyły. || Oy ty orłe, orliczeyku, sczo wysoko litasz, || Powicz że mi wsiu prawdoyku, jesły ty tam bywasz. Далї текст пісні польський: Powim ia ci nowineyke smentne, nie wesołe і т. д.

3. Piesn trzecia swiecka. Поч. Oy biada ż mi s tym Jasieykom, || Co un stoi pod okenkom.

4. Piesń czwarta swiecka. Поч. Miała babuseyka sztyry diwoyki, jak iałuwoyki; uticho moia, choroszaia. Се варіянт пісні, надрукованої також у Я. Головацького (т. II, ст. 480—482, ч. 16).

5. Piesń piąta swiecka. Iszła panna z kościoła, w ogrudeczek skoczyła. Се пісня про покритку, що стратила двоє (або більше) дїтий, через що чорти вхопили її живцем до пекла. Пор. Етноґр. Збірник, т. IX, ст. 126–127, ч. 16—17.

6. Piesń szosta swiecka. Поч. Przyiechali deputaty z woyny, popisali gospody spokoyny.

7. Piesń o Narodzeniu Panskim. Поч. A spis Bartek, Symek, Woytek, Maciek, Walek, Tomek, Kuba, Stachu. Найбільша пісня в співаннику (колядка), що обіймає 9 його сторінок.

8. Нота: Вышнѧго небесных силъ великій воевода, || Его же по бѹнтах в небѣ совершенна стала сѧ згода. || Кто ıако Богъ, крикнулъ — поклонѣм сѧ, || Мы же вси смиренно молѣм ся; || Той бо єст небѹ и земли творца, || Царствію не имѣѧй конца.

9. Тут подані на цїлій сторінцї виривки із ріжних пісень (церковних).

10. Piesń żegnaiącym się z swiatem. Поч. Żegnam cię, muy świecie wesoły, || Już ide w smiertelne popioły.

11. Пѣснь на Рождество Хр. Поч. Новаѧ радость свѣту сѧ завила. Пор. Богогласникъ, 1886, ст. 8—9, ч. 4.

12. Пѣснь на Рождество Хр. Поч. Радѹйте сѧ vси людие, радостъ намъ в неба спадѹе. Пор. Богогласникъ, 1886, ст. 54—56, ч. 30.

13. Пѣснь на Рождество Хр. Поч. Мариѧ дѣва намъ породила, Квѣтокъ райский пожадний. Пор. В. Гнатюк, Угроруські духовні вірші. Ст. 143, ч. 104.

14. Пѣснь на Рождество Хр. Поч. Триѹмфѹйте vси на небеси архангели и ангели.

15. Piesń o Bożym Narodzeniu. Поч. Hey nam, hey. Pastyrzenta niebożęta z fuiarkami, z piszczałkami. Hey nam, hey.

16 Piesń o końcu życia. Поч. Przydzie godzina, a godzina opłakana ||, Od wszystkich praktykowana żyjących.

17. Piesń swiecka. Поч. Ach nieszczęśliwe marności swiata. Текст сеї пісні подаю низше.

Поч. Piesń swiecka mazurska. Поч. O Eliaszu, cny proroku, || Dopomóż mi tego roku, || Bym ia mogła męża dostać, || Nie chciałabym mniszką zostać. Порноґрафічна.

19. Пѣснь с. Іѡанѹ Златоѹстомѹ. Подобенъ: Straszliwego maiestatu Panie. Поч. Мысль и разѹм люцкіи не достиже, || Іѡана златоѹста їже. Пор. Богогласникъ, 1886, ст. 352—353, ч. 167.

20. Пѣснь на ѹцѣлованіе ранъ Ісѹсъ Христовыхъ. Подобенъ: O Boże wieczny. Поч. Идѹ ко тебѣ Исѹсе коханий. Текст сеї пісні поданий далї.

21. Пѣснь Рождествѹ Христовѹ. Поч. Гой, гой. Сѧдмо в коло, а весоло заспѣвваймо, выкрикаймо. Текст пісні поданий далї.

22. Piesń swiecka. Поч. Żadno stworzenie nie iest tak strapione, || Jako me serce, gdy żalem zranione. Нарікання панни, що не може жити без кавалера.

23. Пѣснь Рождествѹ Хр. Подобен: W. żłobie leży, któż pobieży. Поч. Се славное, предивное чѹдо днесь исполни сѧ.

24. Пѣснь на Рождество Хр. Поч. Σтраны всего свѣта крикнѣте, вси людіе внемлѣте.

25. Пѣснь Рождествѹ Хр. Слава бѹди во вышних Богѹ, || Дѣющемѹ благодать многѹ.

26. Piesń o zajoncu. Поч. Siedzi sobie pod miedzą zaiąc, || Swemi uszkami ruchowaiąc.

27. Mazurska. Поч. Idzie chłop z miasta podpiwszy sobie, || Plątaią mu się nożyska obie.

28. Piesń o niestateczney młodzi. Поч. Niebu by się młode lata prawie rownały, || Gdyby się w swym nieodmiennym statku chowały.

29. Pieśń o Narodzeniu Pańskim. Поч. Pasterze mili, coście widzieli? || Widzieliśmy maleńkiego Iezusa narodzonego.

30. Колядка з початком: Pastuszkowie, bracia mili, || Gdzieści na ten czas chodzili.

31. Pieśń swiecka. Поч. Zawsze żyie w tęskności, zawsze lamentuie, || Nie mam szczęścia do ciebie, choć nieraz probuie. Порноґрафічна.

32. Пѣснь на Рождество Хр. Поч. Христосъ сѧ съ панны раждаетъ, || Богъ человекомъ сѧ ставаетъ.

33. Piesń swiecka. Поч. Wesoła ia, wiosna będzie, wesołyi ludzie wszędzie.

34. Колядка з початком: Z wesołoscią i radoscią anieli spiwają, || Wzbiwszy głosy pod niebiosy Iezusa witają.

35. Пісня з початком: Ta oraw mużyk pry dorozi. Текст поданий далї.

36. Пісня, в якій приказуєть ся музикантови грати на ріжні лади. Поч. Ray rum, ray rum. Zagray że mi po nimiecku. Така сама пісня знана також в нашій мові. Співають її звичайно по весїлях у Київщинї.

37. Пісня на Воведеніє. Поч. Wostrubite, wosklyknite, mater carewu sozowite (зам. prosławite). Пор. Богогласникъ, 1886, ст. 214—216, ч. 105.

38. Пісня на Воскресеніє Хр. Поч. Sotorżestwuyte wsy kupno nyni. Пор. Богогласникъ, 1888, ст. 121—123, ч. 61.

39. Piesń o Panu Iezusie. Поч. Będąc przestraszony przezornym widokiem, || Że się Bóg swoiey smierci lęka.

40. Piesń o Panu Iezusie. Поч. Iezus zraniony, na me duszne rany || Tak wiele razy iuż medyk doznany.

41. Żołyńska. (Пісня про Петруся). Поч. Czy czuwałyste o takoy nowyni. Текст поданий далї.

42. Piesń swiecka. Поч. Hey Marysiu, Marysieyku, Boga się nie boisz. Текст поданий далї.

43. Piesń druga [swiecka]. Поч. Dotąd szczęśliwy wiek moiey doli, || Puki nie znało serce swywoli.

44. Пісня про убійство з любови. Поч. Hey dobranoc, hey dobranoc, szczęśliwa godzino. Текст поданий далї.

45. Piesń swiecka. Поч. Nie mogę się rezylwować, komu więcey aplaudować. Текст поданий далї.

46. Piesń swiecka. Поч. O iak piękna twoia zrzenica Iunonie podobna.

47. Piesń swiecka. Поч. Pókiż boginie swemi piesczoty będziesz mię martwiła.

48. Мазурська пісня. Поч. A ia tyz Mazur bardzo bogaty, || Swicą się na mnie przesliczne saty.

49. Piesń huzarska. Поч. Tam za gurami, tam za lasami, || Tancowała dziefczynoyka z husarami. Текст надрукований далї.

50. Tablica Pitagoresowa... Krótkie opisanie, jako się według tablice rządzić ma. (Текст і колесо).

51. Piesń swiatowa (про Сербина). Поч. Niedaleko od Krakowa czarnieie sia czarna rola. Текст поданий далї.

52. Pisń kozacka. Поч. Maty syna wyprawlała w dałeku krainu. Текст поданий далї.

53. Piesń o Narodzeniu Pańskim. Поч. Przybieżeli tak sliczne anieli, || Wszyscy w bieli, złote piurka mieli.

54. Pieśń do nayswię[t]szey Panny za dusze w czyscu męki cierpiące. Поч. Przez czyscowe upalenia, || Którzy znoszą przewinienia.

55. Pieśń o naysw. Pannie szkaplerza swiętego. Поч. Witay, Pani, my poddani do nog padamy.

56. Пісня дїточа про заяця. Поч. Siedział pod miedzą zaiąc, || Swoie ząbkie klapowaiąc.

57. Пісня з насмішками над Мазурами. Поч. Mazurkowie bracia mili, || Kiedy sie w karcmie popili. Текст поданий далї.

58. Piesń przypominaiąca wczesne przygotowanie na smierć. Поч. Postrzesz się w rozumie obrany, co się twemu oku podoba.

59. Пісня на Воведеніє Богородиції. Поч. Архіерее Захаріє, пріими дѣвицꙋ, трилѣтную юницꙋ. Пор. Богогласникъ, 1886, ст. 205—208, ч. 101.

60. Pieśń o boskiey opatrzności. Поч. Ach nieskonczony Boże w swey dobroci.

61. Пѣснь Іꙋсꙋ Зборовскомꙋ. Поч. Милосерднѣйшій Богъ пресвѧтѣйшій в єдиномъ словѣ, || Вси прибѣгайте, главы склан᧞йте в градѣ Зборовѣ.

62. Пѣснь Рождествꙋ Христовꙋ. Поч. Видѣвъ Богъ, видѣвъ Творецъ, що миръ погибаєтъ. Пор. Богогласникъ, 1886, ст. 9—11, ч. 5.

63. Pieśń o nayswięńszey Pannie Maryi. Поч. Z oney strony polia, iasnieie sia zoria, || Przechodzi sie sliczna panna z anielskiego dwora. Текст надрукований далї.

64. Пѣснь ѡ любви невѣсцкой к молодомꙋ. Поч. Сѣюжъ ꙗ на ѡгородѣ та петрꙋшечкꙋ. Текст надрукований далї.

65. Piesń o Narodzeniu Pańskym. Поч. Wołasz taty, spiewasz maty, spiy że spiy moy Iezuniu.

66. Piesń swiatowa. Поч. Na nebesnoy hori, preswiatoy sobori, alyluia. Текст поданий далї.

67. Двостих: Iak rybom wolne morze, a ptak gdzie chce, liata, || Tak mądremu fortuna w każdom kącie swiata.

68. Pieśń o zaiącu. Поч. Siedzi sobie zaiąc pod miedzą, || A mysliwy o nim nie wiedzą.

69. Piesn o Maćku. Поч. Iechał Macik bes wieś drogą. Текст надрукований далї.

70. Piesn swiatowa. Поч. Mam liata, dorosłego wonsa, || Tylko mie w tym natura konsa. Журба парубка, що не знає, який стан обібрати собі.

71. Пѣснь Богꙋ Ѡтцꙋ небесномꙋ. Поч. Вси тѧ хоры, ангелъ дворы Христе славѧтъ. Пор. Богогласникъ, 1886, ст. 142—143, ч. 72.

72. Пѣснь ѡ человѣкꙋ мѣзерном. Поч. Чловече мѣзерный, естес порох земный. Текст надрукований далї.

73. Пѣснь свѣцкаѧ. Поч. Ѡй ꙗкъ серцꙋ не нꙋдити, || Кого любляю, не видѣти. Текст надрукований нижше.

74. Pieśn swiatowa kawalerska. Поч. Czy pamiętasz ty złodzieiu, coś mię obiecował, || Gdyś w stodole na słomie ze mną noc nocował. Порноґрафічна.

75. Piesń swiatowa ucieszna. Поч. Prosił panny za wroty, || By mu dała za złoty || Konia postawić. Порноґрафічна.

76. Pisń Tywrowska. Поч. Tecite wsy hrady y wesy, yzbrannyie wsia łyky, caryie, władyky.

77. Пѣснь страстем Христовымъ. Поч. Не сплю же ѧ цѣлу ночъ да встанꙋ ранейко. Текст надрукований нижше.

78. Piesń swiecka. Поч. Siedzi panna w okeneyku jak rużowy kwiat, || Zapłakała czarne oczka, zminil iey sie swiat.

79. Piesń albo wymówka męża z żoną. Поч. Czym ia oszalał, czy zaszedł w głowe, || Żem w dom sprowadził złe białogłowe.

80. Piesń swiecka. Поч. Wesołe ptaszki bu[ja]ją po dębie, || A ja nieszczęsna odieżdzam ciebie.

81. Konfederacka. Поч. Wszystko wszy ziedli, a reszty gnidy. Порноґрафічна.

82. Piesń o kochaniu. Поч. Oy żale się, żale, przed tobą, muy panie, || Że zła nadgroda za sczyre kochanie.

83. Ta piesń może się spiwać podczas komplementuw. Поч. Usty nie wymówię. a sercem nie powim || Powziętey miłosci ku tobie.

84. Широко розповюднена пісня з початком: Wdzieję ja żupan, wdzieje ja kontusz, szablę przypaszę.

85. Panieńska miłość. Поч. Okrutny tyranie wszelakiey piękności, || Czemu nie wierzysz moiey życzliwości? — Bo ją ni masz. (Пісня в відповідями).

86. Odpowiedź damy. Поч. Kto uparty sobie w żarty miłość zwykł obracać.

87. Piesń o Bożym Narodzeniu. Поч. Pasli pastyrze woły. || U zieloney dębrowy.

88. Piesń swiatowa. Поч. Iuż na opak swiat idzie, a nic mie nie przydzie.

89. Пѣснь ѽ чꙋдовномъ ѽбразѣ Зарваницком. Поч. З емпѣровъ горных Богъ сѧ ꙗвлѧет, || Оу Зарваници чуды сіѧетъ. Пор. В. Гнатюк, Угроруські духовні вірші, ст. 187—189, ч. 148.

90. Piesń o Nayswieńszey Pannie w Rohozeńskom obrazie. Поч. Побꙋдила до скрꙋхы сердечной, кто тѧ видѣвъ болеснꙋ || В роговенскомъ ѿбразѣ Царицꙋ чꙋдотворнꙋ небеснꙋ.

91. Пѣснь свѧтомꙋ Стефанꙋ. Поч. Страданіє мꙋченика Стефана выхваляймо, || Во кимвалѣхъ доброгласныхъ пѣснь емꙋ воскилицаймо. Пор. Богогласникъ, 1886, ст. 388—89, ч. 184.

92. Пѣснь свѧтой мꙋченици Варварѣ. Поч. Предстателницꙋ ѿ смертной годинѣ Варварꙋ свѧтꙋ восхвалимъ. Пор. Богогласникъ, 1886, ст. 357—359, ч. 169.

93. Колядка, інтересна тим, що в нїй виступають перед Христом представителї ріжних племен (Русин, Москаль, Ковак, Поляк, Мазур, Нїмець, Угрин, Подоляк, Циган). Поч. Do nóg twoich upadamy, się zniżamy.

94. Piesń o marności swiata. Поч. Przeżywszy szczęście, losy płakać musze, || Ieżelim cie kochał, kochałem cię z dusze.

95. Piesń druga tymże tonem, z alfabetu. (Парубок бажаючи оженити ся, переходить ріжні кандидатки поазбучно — Anna, Barbara, Cecylia, Dorota і т. д. — але жадна не подобаеть ся йому.) Поч. Nie chcąc swego wotum mienić, || Trzebaby mnie się ożenić.

96. Колядка з початком: Oto tak ziawienie, leży Bóg na sienie.

97. Po moskiewsku. Двостих: Chrystos sia narodył: Chwału iemu dat'! || Herod sia zasmutył: Ieb....a mu mat'.

98—101. Чотири повіншованя польські на Різдво.

102. Любовна пісня з початком: Hey kto kocha potaiemnie, || Znaczy niby nadaremnie.

103. Любовна пісня з початком: Hey co za profikt w kochaniu || Nie mieć żadney nadgrody.

105. Пісня про Мазура. Поч. Nasz Mazurek iak ogurek, || W tańcu razny ma kosturek.

105. Любовна пісня: Поч. Tiaszkaia ricz lubyty, || A w odłehłosty żyty. Текст надрукований низше.

106. Любовна пісня літературного складаня, як і попередна. Поч. Nechay nahorodyt nebo twoi trudy. Текст надрукований низше.

107. Пісня нещасного. Поч. Hey nesczasływy, szczo ia dumaiu, || Swoju dolu prokłynaiu. Пор. Записки, т. 88, ст. 155, ч. 3.

108. Во мѣсто кинoника ꙋсопшимъ. Поч. Ісꙋсе Царю помниши, || Ꙗко за мѧ плоть носиши.

109. Пісня на Покров Богородиції. Поч. Błahowistyte dneś radośt wsemu myru. Пор. Богогласникъ, 1886, ст. 200—201, ч. 98.

110. O sw. Antonim pieśń. Перемазана і подана далї під ч. 115.

111. Pieśń o św. Iózefie. Поч. Ia was sercem kocham całym, || I w miłosci chce bydz stałym.

112. Pieśń o P. Jezusie. Поч. Przybądz, moy Iesu, niech z swiata zbędę.

113. Woskresenyiu Chrystowu. Поч. Weseło kryknite, || Chrysta woskressza chwałyte.

114. Пісня до Христа. Поч. O Chryste caru jedyny, || Ahncze Bożyi bez wyny.

115. Pieśń o św. Antonim. Поч. Iak byś powinna boska opatrzności, || Bydź pochwalona od okoliczności.

116. Думки про марність світа. Поч. Długosz mi fortuną błąkać się pozwolisz w niepomyslney swiata krainie.

117. Пісня про ловця і дівчину. Поч. Poiechał na łowy || W zielone dąbrowy.

118. Pieśń o Narodzeniu Pańskim. Поч. Pasterzy pasli swoy trzod na przełogu, || Ali anieli spiewaią chwałe Bogu.

119. Пѣснь Пресв. Богородици. Поч. Возбранной Дѣво мати, пꙋчина благодати. Пор. Богогласникъ, 1886, ст. 229—230, ч. 112.

120. Михаилꙋ пѣснь. Поч. Михаиле гетмане ꙋжасный, || Над всѣх свѧтых ты єстес прекрасныі.

121. Самборска. Поч. Возиграйте дꙋбровы, || Ꙗви бо сѧ Самборови || Источникъ воды живиѧ, || Мати Христова Маріѧ.

122. Pieśń o Niemcu. Поч. Ach ia nieszczęśliwa, cuż ia uczyniła. || Żem ia Niemca szołdre k śobie przywabiła.

123. З пісні під ч. 42. подані чотири перші стрічки і дві остатнї.

124. Пѣснь ꙋкраинскаѧ. Поч. Иде козакъ з Ꙋкраины. Текст надрукований низше.

125. Любовна пісня з початком: Ой лѣтала голꙋбойка по Ꙋкраинѣ. Текст надрукований низше.

126. Любовна пісня з початком: Дѣвчинойко красна, || Где воլойкы пасла? Текст надрукований низше.

127. Piesń, kedy z panną młodą wybiraią się. Поч. Oy dziewczyno, kochanież moie, || Iuż ci nie pomoże płakanie twoie.

128. Wołanie z czystca do nas żyjących. Поч. Więzień w czystcu zatrzymany || Na Iezusa prosi rany.

129. Nota. Фраґмент із пісні з початком: Pryimy caru syie błahodaru.

130. Пѣснь семаѧ свѣцка. Поч. Ишовъ медвѣдь через поле, мало го гѹси не зѣли. Письмо сеї пісні так вилиняло, що її не можна цілу відчитати. Варіянт її пор. Я. Головацький, Нар. пѣсни Гал. и Угор. Руси, т. II, ст. 131, ч. 95.

131. Piesń osma swiecka. Поч. Pamiętasz, złodzieiu, coś mi obiecował, || Gdyś w stodole na słomie ze mną noc nocował? Відміна пісні з під ч. 74.

132. Piesń dziewiąta swiecka. Поч. A gdziesz ty poiedziesz, Iasieyku kochany?

133. Piesń swiecka dziesiąta. Поч. Seykewyczu moie serce, żytny kołosoyku. Текст надрукований низше.

134. Piesń swiecka. Поч. Oy łystoykom dorożeyka prypała. Текст надрукований низше.

Дам тепер вибір інтереснїйших пісень збірничка, руських і польських, які подадуть найлїпше його характеристику й оцінку. Публїкація як найбільшого числа таких пісень потрібна не лише для пізнаня їх поетичної й артистичної вартости, але й тому, що через те зможемо усталити бодай приблизно час їх повстаня, що для кождого історика лїтератури має не малу вагу.

1.

Пѣснь Рождествѹ Христовѹ.

Гой, гой! Сядмо вколо, а весело
Заспѣваймо, выкрикаймо
Бога нарожденна,
В ѩслахъ положенна.

Гой, гой! Панна сына повиваєт
И панною пребываєтъ;
Слѣчная Діянна
Мати єстъ и панна.

Гой, гой! Архангели со ангели,
Херѹвими з серафими
Поютъ пѣснь новѹю,
Ємѹ трисвятѹю.

Гой, гой! Слава во вышних поюще,
На земли мир глаголюще:
Богъ вродил ся нынѣ,
Лежитъ во ѧскинѣ.

Гой, гой! Старый Ѿцю, тобѣ за [працю
Добрый хлопче, ты молодче,
Знаєшъ ты дорогѹ,
Провадь насъ ко Богѹ.

Гой, гой! Влѣзь на звышку, скини кышку!
Мацимъ з хаты дает знати,

Що южъ ѡтговѣв ся,
Христос народил ся.
Гой, гой! Сꙋсѣдонки горѣлонки
Напіймо сѧ, спѣшѣмо сѧ:
Пришолъ Богъ из неба,
Витати го треба.
Гой, гой! Пастыріє, ꙗк звѣріє,
Старым пꙋтем вси з вертепом
Бѣгнꙋт к Вифлеѡмꙋ,
К ѡ҆трочатку томꙋ.
Гой, гой! Поприбѣгали, полѣгали
Близко Бога у порога,
Там вси спочивали,
Бога враз витали.
Гой, гой! Чем сѧ бавишъ, мой [товариш?
Хочеш пити, весел быти,
Тилко сѧ встыдаєшъ,
Що грошій нё маєшъ.
Гой, гой! Дай горѣлки из барилки,
А ты Грицꙋ дай склѧницꙋ:
Напіймо сѧ медꙋ,
Єстъ грошій, ꙗкъ ледꙋ.
Гой, гой! Ꙗ заправды люблю [завжды
Ꙗко маткꙋ подостаткꙋ
У корчмѣ сѣдѣти,
Коли єстъ що пити.
Гой, гой! Милый Миню, возми [дыню,
А ты Мацку неси качку,
Леґомину майте
И Бога витайте.
Гой, гой! Нꙋно Дацкꙋ, печи качкꙋ,
А ты Стецкꙋ мели гречкꙋ,
Наваримо смꙋкꙋ,
Дамо Богꙋ штꙋкꙋ.
Гой, гой! Сꙋтъ у теты макортеты,
Хоч ꙋкрасти, ѡген класти,
А печи ѡплатки,
До Божои маткы.

Гой, гой! Ꙋ дорогꙋ по пирогꙋ,
Ѡсифови по кнышови,
Маріи дѣвици
Ꙁсыпте мѣхъ пшеницѣ.
Гой, гой! В моєй мамы сꙋт у ꙗмѣ
Двѣ сорочки з манкетами:
Треба єднꙋ взѧти,
Бога повивати.
Гой, гой! В єи дочок пѧт соро- [чокъ,
А ꙋ сына естъ єдина:
Феломꙋ ходити,
А Бога повити.
Гой, гой! Милый Кꙋба, лѣзь на [дꙋба,
А ты Бартку вовми карткꙋ:
Ꙋ дꙋды заграйте,
Бога величайте.
Гой, гой! Ставши в ножок, клич- [мо в рожок,
Ты Матѣю соловѣю:
Ꙁаграйте дитѧти,
Що лежитъ з быдлѧти.
Гой, гой! Панна стоитъ, бо сѧ [боитъ,
А ꙋ Стаха нѣмаш страха:
К Богꙋ пристꙋпаєтъ,
На сопѣлкꙋ граєтъ.
Гой, гой! Кривый Хома сѣдѣв дома,
Ꙁавстыдав сѧ, що забавил сѧ
При кꙋлѧх штылгати,
Бога привитати.
Гой, гой! Тріє цари дают дари,
А мы вѣрꙋ за ѡфѣрꙋ
И надѣю маймо,
В любви сѧ кохаймо.
Гой, гой! Теперъ Богꙋ покло- [нѣм сѧ,
А потом к немꙋ спѣшѣм сѧ,
Бы насъ Богъ до неба
Впровадил, где треба.

Гой, гой! Нѣкомѹ тое не вадит,
Кого Богъ в небо впровадит:
Ѿт початкѹ свѣта
Не познае лѣта.

Гой, гой! Кто не хочет пива пити,
Той негоденъ в корчмѣ сѣдѣти:
А мы піймо нынѣ
В щасливой годинѣ.

2.

Пѣснь на ѹцѣлованіе ранъ Ісѹсъ Христовыхъ.

Идѹ ко тебѣ Ісѹсе коханий,
Ѹцѣлоvати тѣла твого раны,
Не так, як Юда, котрый лобзаніем
Был тебѣ, Христе, на смерт преданіем.

Идѹ ко тебѣ з серцем и ѹстнами,
А ґды бым vозмогъ с ты[ми] афектами
Оуцѣлоvати тя, ꙗк пресвятаꙗ
Пречиста мати v слезах тонѹщаꙗ.

Идѹ ко тебѣ, нех же тꙗ цѣлѹю,
Бо тꙗ, мой пане, праvедно милѹю
Праvедным сердцем, болше ꙗк сам себе,
Не ѡтдал' же мꙗ, нех ѡсꙗгнѹ тебе.

Цѣлѹю правѹ, Христе, тvою рѹкѹ,
Быс мꙗ не ѡтдал на vѣчнѹю мѹкѹ;
Цѣлѹю ораз лѣvѹ рѹкѹ тvою,
Быс хтѣл збаvити грѣшнѹ дѹшѹ мою.

Цѣлѹю раны пресвятаго бокѹ,
Не дай на згѹбѹ страшнаго vирокѹ.
Цѣлѹю праvѹ ногѹ тvою, Христе,
Нех серце слезы лѣет ѡпочисте.

Цѣлѹю лѣvѹ ногѹ тvою, пане,
Нех сѧ юш конец злости моей стане.
Цѣлѹю древо креста пресвѧтаго,
Цѣлѹю слѣды гробѹ камѧнаго.

Цѣлѹю, Боже, зраненое тѣло,
Желе тꙗ ѡбравил, их жалѹю ѕѣло.
Жалѹю, пане, длѧ щирой милости,
Змилѹй сꙗ, змилѹй, ѡтпѹсть грѣхоvъ злости.

3.

Пѣснь страстем Христовымъ.

Не сплю же ѧ цѣлȣ ночъ да встанȣ ранейко,
На Бога моєго раны поглѧну смȣтнейко;
Рȣчейки єго, ноги пробили
И кров з водою з бокȣ сточили:
Лѣйте сѧ слезойки!

А ꙗкаж то бѣда — лютра за сȣсѣда
Блиско себе маєт, єще поглядаєт
Ѡчейками милейкими,
Словейками щирейкими
Рай мȣ ѡбѣцȣєтъ.

Возрѣвши болезно мати распѧтаго
Тя сына и Бога найȣкоханшаго,
Ани стерпѣти ѡт жалю може,
Ꙗкȣю болѣзн на крестѣ, Боже,
Ѡт Жидов терпѣл єс.

Не знаю, що творѧт безȣмне жидовство,
Выполнит сѧ в той час все моє божество:
И пекло само все сѧ потрѧсет
И народ вшыток назад сѧ вернет
До роскоши небесnои.

Востань грѣшна дȣше, не рыдай и не плач!
Идет царь небесный из горных палац;
И тебе з собов ѡбѣцѧлъ взѧти,
Тилко приказалъ грѣхов престати,
Вѣчне з ним бȣдешъ жити.

4.

Piesń swiatowa.

Na nebesnoy hori,
Preswiatoy sobori — ałyłuia!
Swiatyi sia sobrały,
Wsy praznykowały
Z wosduchamy newydymy
Y anheły cherowymy — hospody pomyłuy.

Wseho swita batko.
Trapezy poratk[o] — ałyłuia!

Zasiły ostatki
S caramy, s proroki;
Po pod stiny swiaszenyki,
Koło pieca muczeny[ki] — hospody pomyłuy.

Petro z aposto[ły]
Sidiat poza stoły — ałyłuia!
Pred stołom władyki,
W kutach pustełnyki,
Na prepiczku mołodyci,
Podla nych stoiat diwycy — hospody pomyłuy.

Nykołay na[s]z czesnyy
Wziaw sia do poczesny — ałyłuia!
Propyw do Ywana,
Nachyływszy zbana;
Kryknuw welmy na Parasku,
By podała z medom flaszku — hospody pomyłuy.

Kłycze Stec: Yhnate!
Zdorow pane brate — ałyłuia!
Fedor-Fetko [d] Wasyłyia:
Pyi do mene, budu y ia — hospody pomyłuy.

A Petro yz P[r]ockom
Pyły wyszniak horczkom — ałyłuia!
Olexa z Sawkoiu,
Medok pyły konowkoiu;
Pantyłymon [z] Kiryszakom
Podpywały sobi zbankom — hospody pomyłuy.

Syonskiie doczki
Zahrały w skrypoczki — ałyłuia!
Na cymbałach Hrycko,
H woboie Hawryłko;
Seńko kłycze wziawszy dutki,
Hryc pesczałku wziawszy w ruki — hospody pomyłuy.

A Dawyda cara
Podpoiła Sara — ałyłuia!
Hryc wziaw w dutki hraty,
Hopki wytynaty;
Olexycha płeszcze w ruki,
Potskakuie do rospuki — hospody pomyłuy.

Sałamona kniazia
Podpoiła Pazia — ałyłuia!
Ywry też [z] Soneiu
Tamował sercem ieiu — hospody pomyłuy.

A Mychayło w trubu
Kryknuw na wsiu hubu — ałyłuia!
Hodi, hodi homonity,
Czas do domu tay pi(u)ty — amyń, amyń,
Spywaiuczy: Hospody pomyłuy.

Ся пісня безперечно дяківського походженя. Паралельні пісні до неї надруковані у Я. Головацького: Народ. пѣсни Галицкой и Угор. Руси, т. II, ст. 497—501, ч. 6—7.

5.

Пѣснь ѿ чл҃вкꙋ мѣзерно҃.

Человече мѣзерный,
Єстесъ порох земный;
На що сѧ надѣешъ,
Же вродꙋ піекнꙋ мѣеш?
Не дꙋфай на вродꙋ,
Бо пойдешъ до гробꙋ,
Анѣ на богатство,
Бо то єстъ все хробацтво;
Нѣ в сребро, нѣ в злато,
Бо то все єстъ блато;
Анѣ в славꙋ свою,
Не возмешъ єи з собою;
Нѣ в шаты дорогіє,
Бо тоє прꙋдко згніє;
Нѣ в гербъ, нѣ в бꙋвалꙋ,[1])
Нѣ марности свѣта славꙋ.
Ѡ человече марный,
Где твой живот славный?
Во смердѧщом гробѣ,
Завше спомни собѣ.
Покис вживал свѣта,
Грѣшнос тратил лѣта,
Не знал єсъ ѿ смерти,
Же треба ꙋмерти;
Дꙋфал єс в зброю свою,
Нѣбы с ким до побою;
Дꙋфал єс в скарбы свои,
Ѿто днес юж не твои,
А юж треба гнити
И в пеклѣ горѣти.
Восплачи сѧ ревне,
Быс быя в небѣ певне.
Єще проси Бога,
Бы к немꙋ дорога,
Бы схотѣл прі́ѧти,
А не памѧтати
На всѣ нашѣ злости
И непоцтивости.
Ѡ ѡтче и сыне.
Во троици єдине!
Прійми дꙋшꙋ мою
До вѣчнаго покою,
Там где святыхъ лики
В небѣ сꙋт на вѣки
Со ѡтцем и сыномъ,
Во тройци єдиной.

---

[1]) Булаву.

У Я. Головацького: Народ. пѣсни Галиц. и Угор. Руси, т. II, ст. 569—571, ч. 10, надрукована пісня, в якій початок (перші три строфки) сходить ся в початком нашої пісні, але дальша частина взята з окремої пісні, що зачинаєть ся словами: „Фалшивая юность, зрадлива фортуна“. Пор. В. Гнатюк, Угроруські духовні вірші, ч. 74 і 223.

6.

Пѣснь свѣцкаѧ.

Ѡй ꙗкъ серцꙋ не нꙋдити,
Кого люблю, не видѣти;
Кого мысль моѧ кохает,
Серце во мнѣ ꙋмлѣвает.

Великаѧ серцꙋ тꙋга,
Ґды не виджꙋ своего дрꙋга;
Рада бым з ним говорити,
Бꙋдꙋт люде нас сꙋдити.

Ѡчи видѧт и не плачꙋт сѧ,
Не встыдѧт сѧ, не встыждꙋт сѧ:
Ахъ горе, горе, болѣзнь моꙗ,
Проливаю слезы своѧ.

Лꙋчше было не знати сѧ,
Ниж любивши ростати сѧ;
Лꙋчше было не счинати,
Ниж любивши перестати.

Течет вода по долинѣ,
Широкій листъ на ꙗлинѣ[1]);
С ним люблю сѧ, ѡбымꙋ сѧ
И к миломꙋ пригорнꙋ сѧ.

И к миломꙋ, ґ миленкомꙋ,
К его личкꙋ бѣлейкомꙋ;
Запрѣгайте конѣ в санки,
Поидеме до коханки.

Пріихали пред ворота,
Выйшла мила крашша злота;
Пріихали на пре[д] дворѣ,
Выйшла мила длѧ розмовы.

Ѡй де жієшъ, пребываєш,
Мене молодꙋ забываєшъ?
Ѡй ꙗ жію край Дꙋнаю,
Тебе, серце, споминаю.

У Я. Головацького: Народ. пѣсни Галиц. и Угор. Руси, т. I, ст. 302—303, ч. 121 передрукована ся пісня зі збірника Вацлава з Олеська (ст. 321), але вона містить лише перші чотири строфи.

7.

Szyrokoie bołoneyko woda zabrała,
Lubyw że ia diwczynoyku, ona ne znała.
Oy żal nepomału,
Lubyw ia tia, diwcza z mału,
Ludem ne sobi.
Oy żal mini bude,
Koły iey wozmut lude,
Moia ne bude.[2])

---

[1]) Має бути: калині.
[2]) Сей приспів повторяєть ся по кождих двох стрічках.

Lubyw że ia diwczynoyku, ona ne znała,
Wkupyw ia iey ponczoszeyki, ona ne brała.
Lubyw że ia diwczynoyku, ona ne znała,
Wkupyw ia iey czerewiczky, ona ne brała
Lubyw że ia diwczynoyku, ona ne znała,
Wkupyw ia iey spodnyczeyky, ona ne wziała.
A u polu kyrnyczeyka zarubłennaia,
Oy już moia diwczynoyka zamowłennaia.
A u polu kyrnyczeyka zamułennaia,
Oy już moia diwczynoyka zuruczenaia.
A u polu kernyczeyka, dwa żurawli piut,
Oy już moiu diwczynoyku do slubu wedut.
A u polu kyrnyczeyka, dwa ptaszeyky piut,
Oy już moiu diwczynoyku ot slubu wedut.
Jeden wede za ruczeyku, a druhomu żal,
Tretemu sia serce kraie, sczo iey ta ne wziaw.
Czetwerty stoit w okeneyku, iak rużowy kwit,
Zapłakaw sy czorny oczka, aż sia zminył swit.
Postawlu ia kernyczeyku na swoiem dwori,
Aczey pryde diwczynoyka po wodu ko mni.
Posadżu ia ta wyszenku na swoiem dwori,
Aczey pryde diwczynoyka na wyszni ko mni.

Отсю пісню надрукував уже Я. Головацький у „Гал. народ. пѣсняхъ“ аж у двох варіянтах, але оба вони супроти тексту нашого співанника представляють лише фраґменти. Перший варіянт (т. III, ст. 420, ч. 172) має стрічку 1—2 співанника і половину (тристрічкову) рефрену та стр. 13—14, отже дві строфи; другий (т. III, ст. 133, ч. 2) має також дві строфи, які відповідають стр. 13—14 і 17—18 (хоч не зовсім накривають ся). Дальші стрічки сього варіянта належать до иншої пісні.

8.

Ta oraw mużyk pry dorozi[1])
Ta zawisyw torbu na berezi.
Ta jedna diwka torbu wkrała,
Ta na berezi zawisyła.
Ta iey maty tay sprachała:
Ta de ty, doniu, noczowała?
Noczowała ja [z] szkolarami
Ta pod czornymy baranamy.
Ta bołyt mene tay serdeyko,
Ta bołyt mene tay y dusza,
Ta szczo postilka tay chorosza.

---

[1]) По кождій стрічцї співаєть ся: Гей, гей! і повтаряєть ся чотири остатнї склади стрічки.

9.

Żołyńska.

Czy czuwałyste o takoy nowyni,
Że zahubłeno mołodcia w Żołyni?
Za iednu paniu, szczo muża mała,
Że nerownoho sobi pokochała.
Kochała ieho bez try czwerty roku,
Wziaw on od pana z rus[z]nyci po boku.
Staw sia Petrunio u pana prochaty:
Racz mia, panoyku, żytiom darowaty!
Zradyłes pana, pokochałes paniu,
Wpałes mi w ruky, iako łys u jamu.
Ia iey ne kochaw, sama mia kochała,
Po piat raz na deń po mia prysyłała,
Za szestym razom sama pryichała,
Wirnyi słuhy sprowadyły pana.
Wziały, zwiazały y kynuły w wodu:
Na-sz tobi, Petruniu, za twoiu urodu.
Kynuły w wodu w weczer w subotu,
Welmożna pani derła sia po płotu.
Kryknuła potym hołosom do neba:
Myłoserdny Boże, czoho im szczy treba?
Hey słuhyż moi, słuhy wirneykyi,
Budteż wy myni teper priazneykyi.
Ta dayteż znaty do matuni ieho,
Nechay szukaie synoyka swoieho.
Hey stała sia tam meży ludmy rada,
Szukała ieho żołyńska hromada.
Szukały ieho czerez dwi nedili,
Nykomu toho wpadku ne powiły.
Y znayszły ieho w umańskoy hranycy,
Postawyły ieho w żołyńskoy ułycy,
Ta dały pani czerez popa znaty,
Czy bude welmożna tiło nawydżaty?
Hey wziała na sia żupan synuseykyi,
Zawyła hołowu w rubczyk tonuseykyi.
Brnuła wodamy, hustymy łozamy,
Obmywała bił[i] łyczka drobnymy słezamy.
Szytu spodnyczku po pas zamaczała,
Biłyi nożeyky o kamiń sz[cz]ybała.

W subotu bez den dzwonoyky hraly,
W nedilu pry służbi tiło pochowały.
Ni oteç, ni maty Petrunia chowała,
Sama welmożna czerwony sypała.
Ta było znaty ta po perszom razi,
Że pani w atłasach, a ty w farmazi.
Welmożna pani bude isty, pyty,
A ty, Petruniu, budesz w zemły hnyty.

Ся пісня має вже свою літературу і коли вона в нас повстала (у Стрийщині), то цікаво буде зазначити, що вона вже перейшла до Білорусів. Пор. Я. Головацький, Народ. пѣсни Галиц. и Угор. Руси, т. I, ст. 62—64, ч. 20. — П. Чубинський, Труды, т. V, ст. 1068—1071, ч. 204—205. — Зоря (львівська), 1880 (пісня і переказ про Петруся та його вбійство). — Z. Rokossowska, Pieśni z Jurkowszczyzny (Zbiór wiad. do antr. kr., т. VII, 3), ст. 171—172, ч. 11. — С. Малевичъ, Бѣлорус. народ. пѣсни (Сборникъ Акад. Наукъ, т. 82). Ст. 54—55, ч. 16.

10.

Pisń kozacka.

Maty syna wyprawlała w daleku krainu:
Oy id(ż) że ty, moy synoyku, w sczasływu hodynu.
Tecze riczka newełyczka tay proływaiet sia:
Ide kozak na Wkrainu, wszystkim kłaniaiet sia.
Kłaniaiet sia otcu, matci, wszytkoy rodynoyci:
Ne dayte tu zahynuty moiey diwczynoyci.
Maty moja stareykaia, na woini zahynu,
Pryimyż moiu diwczynoyku za rodnu ditynu.
Oy sczoż by to, moy synoyku, za hodyna nastała,
Żeby czudża diwczynoyka za rodnu została.
Iedna hora wysokaia, a druhaia nyska,
Iedna myła dalekaia, a druhaia błyska.
Oy ja tuiu dalekuiu kaminiom zameczu,
Oy do toy błyzękoy sokołom połeczu.
Sywyi hołub, sywyi hołub, hołuboyka sywsza,
Myłyi mini otec, maty, diwczynoyka mylsza.
Bo yz otcem, matinoykow hrichu nabawlu sia,
Z diwczynoykow lahu spaty, ne nahoworu sia.
A u polu żyto, żyto, tam kozaka wbyto,
Czorneykoiu załoboiu łyczeyko nakryto.
Oy ta wyszła diwczynoyka tay pożałowała,
Oy odkryła załoboyku tay pociłowała.

Ся пісня зложена з фраґментів инших пісень і не представляє ніякої заокругленої цілости. Вона може послужити доказом, що вже сто літ тому назад „вигибали“ народні пісні і з ними творило ся тє саме, що й нині.

11.

Пѣснь ѿ любви невѣсцкои к молодомꙋ.

Сѣюжъ ꙗ на ѿгородѣ та петрꙋшечкꙋ, за ѿгородом та чорнꙋшечкꙋ,
Полюж ꙗ на ѿгородѣ та петрушечкꙋ, за ѿгородом та чорнꙋшечкꙋ;
И рвꙋж ꙗ па ѿгородѣ та петрꙋшечку, за ѿгородом та чорнꙋшечкꙋ.
Рѣжꙋж ꙗ молодомꙋ та каплꙋн тлꙋстыи, а старомꙋ та кочан капꙋсты.
Варюж ꙗ молодомꙋ та каплꙋнъ тлꙋстыи, а старомꙋ та кочан грысти.
Даюж ꙗ молодомꙋ на полꙋмискꙋ, а старомꙋ на́ тарелискꙋ.
Стелюж ꙗ мододомꙋ та периночкꙋ, а старомꙋ та вереточку.
Лѧгꙋж ꙗ к҄ молодомꙋ та ѿченками, а к҄ старомꙋ та плеченками.
И сплюж ꙗ молодого ѿбѣмаючи, а старого Ѿпыхаючи.
Бꙋджꙋж ꙗ молодого та цѣлꙋючи, а старого поштꙋркꙋючи.

В сій пісні оброблена та сама тема, що в гаївці п. н. „Чому дідусь не женить ся“, лише иншим способом.

12.

Пѣснь ꙋкраинскаѧ.

Иде козакъ з Ꙋкраины,
Подмовѧчи ґречны панны.
Ой так, моѧ голꙋбойко, такъ.[1])
Скоро паннꙋ выпросили,
До кариты посадили;
Ис кариты высадили,
До избы єй вировадили.
Было паннѣ велми дивно,
Же в издебцѣ барзо зимно.
Висит ланцꙋхъ на коморѣ,
Нема быдла на ѡборѣ.
Ѻна сѧ зафрасовала,
Же фортꙋна в него мала:
Продай, вашец', злоты пасы,
Повыкꙋпꙋй (ѡ)боры, лѧсы;
Ѩкже ѡно пекнѣ бꙋде,
Коли свой лѣс в домꙋ бꙋде.
Продай, вашец', злоте чепце,
Повыкꙋплѧй сивы жребце;
Ѩкже ѡно пекнѣ бꙋде,
Коли коник в домꙋ бꙋде.
Продай, вашець, злоты чꙋбы,
Повыкꙋплѧй волы, плꙋгы;
Ѩкже ѡно пекнѣ бꙋде,
Коли свой плꙋгъ в полю бꙋде.
Продай, вашец', тоты манели,
А возми сѧ до кꙋдели;
Ѩкже ѡно пекнѣ буде,
Коли їмосц' прѧсти бꙋде.
Продай, вашец', рꙋкавички,
А возми сѧ до терлички;
Ѩкже ѡно стройно бꙋде,
Коли їмосц' терти бꙋде.
Ѩк сѧ матка довѣдала,

[1]) Сей приспів повторяєть ся по кождій другій стрічці.

Ажъ ѡ сто миль пріихала:
А гдежъ твои, зіенцю, слꙋгы,
Щос пріижджал, ꙗк и дрꙋгы?
Слꙋгы были намавꙗны,
Конѣ были пожычаны.
Ид же, матко, без соромꙋ,
Возми си дѣвча до домꙋ.
Ѻт менес взꙗлъ, ꙗко зорꙋ,
А мѣ давашъ самоѳорꙋ.
. . . .
Решта мѣ сꙗ що зостане,
Вкꙋплю си клꙗчъ на хованіе.

13.

Ѻй лѣтала голꙋбойка по Ꙋкраинѣ,
Ѻй ронила[1]) сиве пѣрꙗ по долинѣ;
Не так тꙗжко томꙋ пѣрю лѣтати по долинѣ.
Ꙗк мѣ тꙗжко сиротонцѣ ꙋ чꙋжинѣ.
Ходитъ голꙋбъ по ꙋлици та гꙋркаетъ[2]),
А своеи голꙋбойки та шꙋкаетъ.
Ѻй ци спиш, мое серце, да ци не спиш,
Чем ты зо мнов, серце мое, не говориш?
Ꙗк ꙗ маю, серце мое, говорити,
Лежит нелюб на рꙋченках, бꙋде бити.
Ѻй ѡтсун сꙗ, серце мое, ѡт нелюба,
Забю его з тꙋга лꙋка, ꙗк голꙋба.
Ѻй ци забіеш, серце мое, ци не забіеш,
Тилко ты мѣ, серце мое, жалю знайдеш.
Покын ѡтца, покын матеръ и родинꙋ,
Вандрꙋй зо мнов, серце мое, на Вкраинꙋ.
На Вкраинѣ щꙋка рыба из шафраном,
Бꙋдеш жити за козаком, ꙗк за па[ном].
А ꙋ Пол'щи щꙋка рыба из водою,
Бꙋдеш жити за Полꙗком из бѣдою.

Паралєлї: Wacław z Oleska, Pieśni pol. i rus. ludu galic., ст. 391—392, ч. 247.

14.

Дѣвчинойко красна,
Где волойкы пасла?
За горою при долинѣ,
Там травойка росла.

Дѣвчинойко моꙗ,
Да ци волꙗ твоꙗ,
Скажиж минѣ всю правдойкꙋ,
Ци бꙋдешъ ты моꙗ?

Заказала мати
Правдойкꙋ сказати,
Заказала нелюбаꙗ
З милым розмовлꙗти.

Ѻй пѣдꙋ ꙗ, пѣдꙋ,
Где мене прошено,
Заковтаю, запꙋкаю,
Щобы ѡтворено.

[1]) В орігіналї: ранила. [2]) В оріг.: горкаетъ.

Вышла дѣвчинойка
И рѹчейкѹ дала:
Витай, витай, мой милейкій,
Давном тѧ чекала.

Чекалам, чекала
Годинѹ з вечера,
Не моглам сѧ дочекати,
Пошлам сама спати.

Коничейкѹ сивый,
Бѹдь же мѣ щесливый,
Занесь до дѣвчины.
До той чорнобрывой.

Ѡй сама ѧ, сама,
Пшеничейкѹ жѧла:
Пріидѹ до домойкѹ,
Не маш дома пана.

Не маш пана в домѹ,
Слѹгы не потомѹ,
Дала бы ѧ, дала,
Але не машъ комѹ.

Бодай тоты рѣки
Травою заросли,
Що моего милейкого
За Дѹнай занесли.

Бодай тоты човны
Ѡгнем погорѣли,
Що моего милейкого
За Дѹнáй заплыли.

Ѡй гаюж мой, гаю,
Зеленейкій гаю,
Кохавши сѧ, любивши сѧ —
Розстати сѧ маю.

Ѡй гаюж мой, гаю,
Зелена лѣщино,
Любиш мене, не покын же,
Хороша дѣвчино.

15.

Seykewyczu, moie serce, żytny kołosoyku,
Ne poznałam po stanoczku, [a] po hołosoyku.
Y na mene, y na tebe newynnaia sława,
Mowiat lude, Seykewyczu, żem s tobow stoiała,
A ia s tobow ne stoiała, ai nocz noczowała.
Oy litała zazułeyka popud nebesamy,
Zapłakała diwczynoyka troma hołosamy.
Oy litała zazułeyka ta mowyła: kuku!
Poday, poday Seykewyczu, skroś okeyce ruku.
Podała by ia ty obi strocha pochodywszy,
A swojeho mołodoho spaty położywszy.
Staraia cerkowcia, nowaia dzwunnycia,
Pryidy, pryidy Seykewyczu, jak zyide zornycia.
Kuryła sia dorożeyka y hay zełeneyki,
Kuryw iey pan Seykewicz konem woroneykym.
Ne tak mi żal dorożeyky, sczo sia zakuryła,
Oy iak mi żal diwczynoyky, sczo sia zażuryła.
Ne żury sia, diwczynoyko, w tu(c)hu ne wdaway sia,
Za czotyry nediłeyki mene spodiway sia.
Wydyt mi sia ne żuru sia, w tu(c)hu ne wdaiu sia,

Oy iak wyidu na ułycu, ot witru wwalu sia.
A u poły kyrnyczeyka, zołotyi .... (не читко),
[Tam] diwczyna wody brała, mini obiciała.
Oy dayże mi, diwczynko, szos mi obiciała,
Koło toi kyrnyczeyky, hdes wodycu brała.
Oy ysczy ia ne dawała, borony mia Boże,
Ieno tobi choczu daty, dopomoży Boże.
Wandrowały szkolarczyky z tureckoy szkoły,
Napysały na papery da czornoy browy.

16.

Tiaszkaia ricz lubyty,
A w odłehłosty żyty;
Skażu prawdu nenarokom,
Hodyna sia stane rokom
Terpiaczy wzdychania,
Szczo swoho kochania
Ne wyżu.

Hey koły bym toie znaw,
Kochania bym perestaw,
A to ne pomirkowaw sia,
W diwczynoyci zakochaw sia.
Tiaszko perestaty,
Ny isty, ny spaty
Ne mohu.

Własni iak bym zwiazany
Od diwczyny kochanoy,
Kotra mene znewołyła,
Koły mini tak mowyła:
Ia tebe kochaiu,
Ia tobi spryjaju
Wirneyko.

Woliw bym ia umyraty,
Nysz takuiu postradaty,
Kotra byłą zyczływoiu,
Boday była zdorowoju;
Boże uwełyczay,
Mene z neiu zwinczay,
Proszu tia.

17.

Nechay nahorodyt nebo twoi trudy
Y tiaszkaho serca wzdychania,
Kotoryi dla mene ponosyt zawsiudy
Szczyroi myłosty kochania.
Ia tobi wirnym sercem zpryiała,
Pokym w swobodi swoiey hulała
Y druhaho wirnaho ne mała.

A teper nam myłost ruky iuż zwiazała
Czerez poprysiahy y sluby
Tomu, kotoromu wirnem słubowała
W pari prowadyty inkluby.
Ne znaiu, czym by tobi płatyty,
Chyba wdiacznoscią nadhorodyty
Za twoi prychylny starania.

Nechay że za toie Hospod swoi dary
Zływaiet z neba wysokosty,
By powinszowały pomyslnoi pary,
Powinszowały w znaiomosty.
Znaty, szczo boska sudyła wola,
Czy tyż to moia taka nedola,
Szczo mnia twoia pryiazń mynuła?

A ktoż mini tuiu stratu nahorodyt,
Kotoru ia bidny ponoszu,
Sły ne Boh, kotoryi ludy w pari zwodyt,
Dast on mini inszu choroszu.
Hey znaiu ia ieho sudy,
Wełyczat że on ludy,
Ia w nem maiu nadiiu.

Ne dbaiu o stratu, kotra ne wernet sia,
Choczay iest czoho żałowaty,
A komu Boch sudyt, nechay dostanet sia,
Ia ne budu po ney płakaty.
Iest taia ieszcze na switi,
Szczo zo mnoiu maiet żyty,
Iak mi ieho sudy pozwolat.

Ne budu nykoły z Bohom sia spriczaty,
On o mni zawsze pamiat maiet,
Na ieho to woły, iak daty, tak wziaty,
Nech sia nykt z Bohom ne spriczaiet.
Weseło wsiudy żyiet,
Chociasz ieho sercem ymiiet,
A zawsze w potisi zostaiet.

18.

Pieśń o Nayśw. Pannie Maryi.

Z oney strony polia
Iasnieie sia zoria;
Przechodzi sie sliczna panna
Z anielskiego dwora.

W ogrudeczku była,
Trzy wianeczki wiła:
Pirszyi wianek Iezusowi
Na głowke włożyłą.

W drugim wianku chodzi,
Gdy Iezusa rodzi;
Trzeciy wianek niestracony,
Bo sie synem godzi.

Wzieła go za rączke,
Prowadzi na łączke
Y urwała slicznyi kwiatek,
Dąwałą mu w rączke.

Na łące usiadszy,
Kwiateczkow narwawszy,
Wiic wianek Iezusowi,
Lzami sie zaliawszy.

A ten wianek będzie
Od złych Żydow startyi,
A ia matka niesczęsliwa
Pod twym krzyżem bolesciwa,
[będę strapiona.

Czy skłonisz głoweyke,
Czy podasz rączeyke:
Weyrzyi, Iezu, maliusięki
Na twoie mateyke.

19.

Piesń swiecka.

Ach nieszczęsliwe marności swiata,
Już upłynęły me młode lata!
Ten nie kawaler, co bez oręża,
A jam nie pani, gdy nie mam męża.
Anim ja pani, anim ja wdowa,
Już upłynęło lat mych połowa:
Jam nieszczęśliwa, żem przebierała,
Marniem się swiatu oszukać dała.
Była fortuna, liczne dukaty,
Któż się odważy na stare gnaty?
Bo w młodym wieku każdy ci służy
Do lat dwudziestu, nie będzie dłuży.
Przestrzegam siostry i grzeczne damy,
Jeźli was nie chcą, zwabiajcie samy.
Niech wam Bóg szczęści, daj wam to Boże,
Chwytajcie męża, jak która może.

20.

Piesń swiecka.

Hey Marysiu, Marysieyku, Boga się nie boisz,
Widziałem cię przez okienko z Barnadynem stoisz.
Nie długoż ia z Barnadynem stała,
Tylkom iemu gałązeczkę rozmarynu dała.
Hey puyde ia na skargę y do gwardyiana,
Co ty chodzisz, Marysieyku, do Dominikana.
Zaprosił cię xiądz farski do swey izdebeczki:
Napiymy się, Marysieyku, cukrowey wuteczki.
Iezowit cię też zaprasza na swoie porcyie,
Żebyś miała, Marysieyku, z nim kąferęcyię.
A Trynitarz zawsze, Maryś, do ciebie się stawił,

Karmalita swoim kosztem piękny szkapler sprawił!
Kapucyan choć też stary, przyciska do siebie:
Kochay że mię, Marysieyku, będziesz prędko w niebie.
A Pawlini częstochowscy o cię zazdrościli,
A Markowie y z dudkami za to się pobili,
Na co Kasiu-ście do kata za mąż wyprawili.
Benedykcie, a wy wszyscy, pobłogosławili,
Obarłani cię poznali, chodzili po parze,
Skoro wyszli, zaraz przyszli y Missyonarze.
Czy do ciebie, Marysieyku, swoy interes mieli,
Obaczyli iaki kolor ku twey rubney bieli.
Bakalarze z studentami zawsze przychodzili,
Do Marysi o pułnocy oknem ułazili.
Bazylian do cię kłania, rad pohoworyty,
Czernec prosyt: Chody, waszeć, ne budu bawyty.
Hey przyszed pop yz daleka, lecz go odprawiono:
Nie dla ciebie, popie chłopie, Marysiu zrobiono.
Oy Marysiu ta kochanież moie.
Byway zdrowa, a pamiętay na wzdychanie moie.

21.

Piesń swiecka.

Nie mogę się rezylwować,
Komu więcey aplaudować;
Konkurętow barzo wiele,
Każdy pod noszki się sciele,
Każdy rad by mnie.

Ieden piękny y bogaty,
Wszystkiego ma dość intraty;
Tylko do kochania twardy,
Bo nadęty, pyszny, hardy,
Żyie zuchwale.

Drugi piękny, urodliwy,
Tylko do mnie nieszczęsliwy;
Sama nie wiem, co takiego,
So mnie odtrąca od niego,
Nie wiem co czynić.

Trzeci pijak, szaławiła,
Pić y hulać rzecz mu miła;
Upiwszy się, bardzo głupi,
Kto chce, to go wyłupi,
Każdy go biie.

Czwarty zołnirz doswiadczony
Y w komendzie zasłużony;
Wiele gada, nie nagada[2]),
A iam go słuchać nie rada,
Bidny muy swiecie.

Piąty dobry organista
Y rozmowa w niego czysta
Y maister sztuk do choru,
Tylko nic niema honoru,
Nie kce y tego.

[1]) В оріґіналї: nienada.

Szusty dobry komanista,
A przeczytać nie wi lista,
Bo się, widze, z kuždym biie,
A fortuna iego ginie:
Y mnie by zniszczył.

Siudmy siwiec bardzo stary,
Co dzień mu trzeba na mary;
Po staremu trupem trąci,
Nie miałabym takiey chęci
Puść za starego.

Osmy bardzo kordyiaka
Y fortuna ladaiaka;
Impętyczny ten kawaler,
Oprocz duszy, nie wart taler:
Niech go nie widze.

Dziewiąty zaś kiepskiey mowy,
Iak u prosty białogłowy;
Sam się stawi, honoruie,
Ia iego nie akceptuie
Wielkiego chwasty.

Dziesiąty zaś natarczywy
Y dla mnie nie iest zyczliwy;
Nie będzie u mnie dziedziczył,
Bo by w garnek krupy liczył
Y mnie by zmorzył.

Подібна пісня, де дївчина перекидає жениxів і нарештї аж за десятого децидуєть ся вийти, є і в нас. Пор. Я. Головацький, Народ. пѣсни Галиц. и Угор. Руси, т. III, ст. 472—474, ч. 4.

22.

Hey dobra noc, hey dobra noc, szczęśliwa godzino,
Ktorędy mi się powracasz, naymilsza dziefczyno?
Hey widziałem grzeczne damę w kościele klęczącą:
Y pacierze nie muwiłem na nią się patrzący.
Gdybym tak myslał o Bogu, iak dziefczyno w tobie,
Iuž bym dawno swiętym został, krolował bym w niebie.
Rayskie iapko, co na wrotach, strużа potrzebuje:
Trudno tego iuż rozłączyć, kto z kim respektuje.
Wiele kropel iest u morzu, ile gwiazd na niebie,
Cięžko mi żyć, grzeczna damo, na swiecie bez ciebie.
Przysniło się grzeczney damie na łuszku leżącey,
Niby Jasio iuż utonuł przez moıze płynący.
Hey utonuł, hey utonuł, lecz chusteczku zgubił:
To dla ciebie, serce Kasiu, żem cię szczyrze lubił.
Hey skoczyła grzeczna dama z łužka białeykiego:
Ni masz mego Jasiunieyka, serca kochanego!
Hey dla Boga, hey dla Boga, dla Boga żywego,
W posrzod morža tonącego mieczem przebitego.
Hey skoczyła grzeczna dama z brzegu wysokiego,
Hey wyieła ostry miecz z boku Jasiowego.

Hey wyieła, hey wyieła, sama się przebiła:
To dla ciebie, serce Jasiu, żem ci szczyra była.
Nie wi oyciec, ani matka o naszey przygodzie:
Popłyneło dwoje luda, iako lod po wodzie.

Паралелї: Wacław z Oleska, Pieśni pol. i rus. ludu galicyj. Ст. 281, ч. 100 і ст. 461, ч. 354. — Żeg. Pauli, Pieśni ludu pol. Ст. 94—95, ч. 7.

23.

Tam za gurami, tam za lasami
Tancowała dziefczynoyka z husarami.
Niechay skacze, niechay tańcuie,
Wera(m) Boże ona tego pożałuie.
Wpadła z wyszni, widzielismi,
Rozdarła si farbanine, zszywalismi.
Ieden zszywał, drugi trzymał,
A trzeci nieboraczek na nio kiwał.
Poszed po nią ociec y mać:
Pudzże, dziefcze, do domu spać.
Hey nie puide, idzcie sami,
Bo ia będę tańcowała z huzarami.
A na łące żulte kwiecie:
Kołysała dziefczynoyka małe dziecie.
Kołysała, zapłakała:
Czego iam się wera(m) Boże doczekała!
Dzieciąteyka maleykiego,
Iak rąbeczek białękiego.
Hey nie puyde, bo sie boje,
Zagubiłam teraz klucze od pokoiu.

Ся пісня надрукована також у Ж. Павлї, Piesni ludu polsk. w Galicyi, ст. 161, ч. 4, але в дуже скороченім видї, бо має лише чотири двострічкові строфки. Словаки знають її також. Пор. P. Šafařík, Pjsně swetské lidu slow. w Uhřjch, I, ст. 47, ч. 14. — Пор. також мої: Етноґр. Мат. з угор. Руси, т. III, ст. 225—226, ч. 300 - 301.

24.

Piesń swiatowa.

Niedaleko od Krakowa
Czarnieje sia czarna rola:
Nie orana, ani siana,
Chodzi po niey grzeczna panna.
Wije wianki z macierzanki,
Tak wsze wijaią panienki.

Przyszed do niey cny młodzienic:
Day mie, panno, z ieden wieniec.
Ja by tobie y dwa dała,
Gdybym sie brata nie bała.
Idź do sadu wyszniowego
Złapać węża zielonego;
Postaw że go u piwnicy,
Namocz że go u sklanicy;
Namocz że go w czarney pisze,
Dla bracieyka mego — dusze.
Bracieyko idzie ys pola:
Day mi piwa, siostro moja.
Oy dam ja ci tego piwa,
Nie piłeś go, jako żywo.
Pan brat pije, s konia leci:
Pamiętay, siostro, na dzieci.
W ten czas będe pamiętała,
Jak ja będe swoie miała.
Strułaś brata, struła bys mie,
Oy nie puydziesz, panno, za mie.
Ani bráta, ni dworaka,
Choć bys poszła za żebraka.

Отся пісня дуже популярна не лише в нас (під назвою Сербина), але і в инших народів. Про неї написав окрему статю проф. М. Сумцов, пор. Кіев. Старина, 1893, ч. 11. Варіянти її диви: Я. Головацький, Народ. пѣсни, т. I, ст. 206—209 і II, ст. 582 (5 вар.). — П. Чубинський, Труды, т. V, ст. 481. — Закревскій, Старосвѣт. Бандур., I, ст. 54—55, ч. 69. — O. Kolberg, Pokucie, II, ст. 52—54. — C. Neymann, Mat. etn. z Pliskowa (Zbiór wiad., т. VIII, 3), ст. 169. — B. Popowski, Piesni ludu ruskiego (Zbiór wiad., т. VIII, 3), ст. 8, ч. 8. — A. Petrow. Lud ziemi Dobrzyńskiej (Zbiór wiad., т. II), ст. 73—74, ч. 81. — Ciszewski, Lud z okolic Sławkowa (Zbiór wiad., т. X), ст. 294—295, ч. 209. — O. Kolberg, Lud, I, 8 (32 варіянти). S. III, N. 24; S. IV, N. 212—213; XII, 406—411; XVI, 475. — А. Соболевскій, Великор. пѣсни, т. I, N. 134—140. — Шейнъ, Великоруссъ, ст. 216—219, ч. 821—829. — Шейнъ, Бѣлорус. народ. пѣсни (1874), ст. 234—235, ч. 409. — J. Erben, České P. 417, 478. — Štreckelj, Slov. pesmi, т. I. ст. 229—231, ч. 156—158. — Fr. Kuhač, Južno-slov. nar. pop., т. III, ст. 930—931. — Миладиновци, Болгарські пісні, ст. 363, ч. 262. — Nesselmann, Litauische Volkslieder, N. 330. — O. Kolberg, Pieśni ludu litews. (Zbiór wiad., т. III, ст. 208—209). — Porembowicz, Pieśni ludowe, ст. 135.

25.

Mazurkowie bracia mili,
Kiedy sie w karcmie popili
J tak do siebie muwili:
Gdybyśmi powiedzieli,
Jaki my rodziny mieli!
Łup, łup, łup, benc, benc, benc,
łup, łup, łup, łup.[1]

Jednegośmy oyca mieli
Y tego nam utopili;
Y to dobrze uczynili,
Bo wsze w karczmie piiał
Y z ludzmi sie biiał.

Jedne jeśmi matke mieli
Y te nam yspalili;
Y to dobrze uczynili:
Szła z dymem do nieba,
Bo tego potrzeba.

Jedne jeśmi ciotke mieli,
Także y te udawili;
Y to dobrze uczynili:
W nocy pić wołała,
Spać nam nie dawała.

Jednegośmi szwagra mieli
Y tego także ubili;
Y to dobrze uczynili:
Bo po nocy chodził
Y niewiasty zwodził.

Jednegośmi brata mieli
Y tego nam uwiesili;
Y to dobrze uczynili:
Pod wysoką gurą,
Pod iedną figurą.

Siostra także jedna była
Y ta nam sie skozaczyła;
Y to dobrze uczyniła:
Wesoła nowina,
Powiła nam syna.

Jedne jesmi swinke mieli,
Także y te nam zabili;
Y dobrze to uczynili:
Po ogrodach chodziła,
Szkode ludziom robiła,

Był to piesek płatkowaty,
Co dozirał naszey chaty;
Posed do miasteczka,
Zdybał złego cłecka.

26.

Pieśń o Maćku.

Iechał Macik bez wieś drogą,
Kaśka za nim kci-kci nogą:
Maćku stuy! Maćku stuy!
Poczekay, nie miniay domek muy.

Maciek sie tysz rozgniewawszy,
Swoie dzieci zostawiwszy,
Poiechał, nie czekał y minoł:
Boday noge wywinoł.

Kaśka sie tysz rozgniewała,
Dzieci oknem wyrzucała
Na błoto łopato;
Tam do licha za tato!

Gdy sie Macik z drogy powrucił,
Dzieci z błota powywłuczył:
A to co? Hey dla Boga
Day batoga, zonka liedaco.

---

[1]) Сей приспів повторяєть ся по кождій строфці.

27.[1])

Oy łystoykom dorożeyka prypała,
Dawno sia ia yz myłeykym wydała.
Oy koby tobi, moi myłeykiy, iak mini,
Prybywaw by ty, serce moie, yd myni.
Chodyt hołub po ułycy, hukaiet,
A swoiey hołuboyky szukaiet.
Oy hołube, hołuboyku, ne hukay,
Ynszoy hołuboyky ne szukay.
Ne hniway sia, moy myłeyky, na mene,
O sczoż bo ia ne howoru do tebe.
Ne hniway sia, moi myłeyky, zo mnoiu,
Oy sczoż bo ia ne howoru s toboiu.
Ia do toho, ia do toho słoweykom,
A do tebe, serce moie, serdeykom.
Oy łetiły dwa hołuby czerez dwir,
A wdaryły kryłoykamy w moy pori(c)h.
Oy hołuby, hołuboyky, powiczte mi prawdoyku,
Oy cy maie moy myłeyky na serdeyky tużeyku.
A wdar koniu kopytamy w worota,
Wyidy, wyidy, diwczynoyko mołoda.
Diwczynoyka k nemu wyiszła, ruczeyku mu dała,
Wytay, wytay, moy myłeyky, dawnom tia czekała.
. . . . . . (не чітко) nowyi żupan deliiu,
Byway, byway, moy myłeyky, w nedilu.
. . . . . . (не чітко) . . . . . . druhaia,
Luby mene, diwczynoyku mołodaia.

---

[1]) Сю пісню подаю на кінци тому, що вона не відчитана в цїлости.

Студії
над галицько-українськими граматиками XIX в.

Написав ***Михайло Возняк.***

VIII. Граматика Лозинського.

Звучня.

Граматика Лозинського ділить ся на дві нерівні части, менше одної третини займає „elementarna część grammatyki“, більше двох третин „etymologiczna część grammatyki“; в першій частині злучив автор правопис і звучню, в другій подав науку про види. Недостає в тій граматиці науки про пні і складні. Тут і там у другій частині, частійше в першій спостерігаєть ся думку про більшу практичність й одвітність духови української мови латинської азбуки або бодай гражданки супротив кирилиці. Се вже останки полемічного запалу Лозинського в боротьбі за введеннєм польського абецадла до українського письменства, проти якого проекту виступив з немудрими арґументами Осип Левицький, а значно основнійшими Маркіян Шашкевич[1]).

По азбуці, поділї самозвуків і співзвуків, зазначенню, що в українській мові двозвуки неможливі, задержуєть ся довше Лозинський над мягченнєм співзвуків. З природи мягчення уже виходить, що можна мягчити тілько язикові співзвуки, але тілько Україниці уживають мягко на його думку всїх язикових. А що мягченнє співзвука повстає через доданнє й, тому й найлїпше означувати початкове й кінцеве мягченнє через j[2]). Попри ѣ не треба вже

[1]) Докладну історію сеї боротьби Лозинського подає др. Маковей в цитованій статї на стор. 31—44.

[2]) Лозинський: Grammatyka języka ruskiego, стор. 14—15.

другого мягчення (не пригньѣт, але пригнѣт), а ъ можна опускати.

Нема ніякого правдивого українського слова, яке зачинало би ся від а або є, бо в такім разї додає звичайно Українець співзвук j (Janheł, Jewka). Виїмки з того правила невеличкі: a, ach, Apostoł, Amiń, ej! дальше частиці, переймлені з польської мови: abo, ałe, aby, й вкінці чужі іменники, яких не присвоїла собі ще мова частим уживаннєм! Й додаєть ся навіть при и, ї, але тут звучить воно дуже слабо (jihła). Замісць j додаєть ся h до а в іменнику: Ганка[1]). Перед початковими о й и чути в українській мові w, прим. woko, worju, wucho, wuhol, але його занедбуєть ся у письмі. Деякі говорять: hinszyj, horiszki, hostryj, horobec замісць: jinszyj, woriszki, wostryj, worobec[2]).

У вимові поодиноких самозвуків і співзвуків відмічує появу о замісць є в словах: огєнь, слєзи, єдєн, єго, єму, єно, отже: ohoń, ślozy, oden, joho, jomu, ono. В словах єно й єщє часом навіть опускаєть ся je, прим. вилвим го 'щє 'носѧ кою батєнька. Нема цїлком підстави писати ё (всё, злодѣём). По горлових к, г, х звучить и як і (nohi, ruki, muchi), по твердих співзвуках як y (hroby, didy), хоч декуди кажуть: muky, kydaj, jakyj. Замісць инакши говорять деякі онакши[3]). Перед j читаєть ся ї як у (spasenyje). Замісць ѣ уживають українські писменники в Росії ѝ, ѣ або ї[4]). Буква ы стоїть на кінцї 2 відм. жіночих іменників (головы), на кінцї деяких прикметників (свѧтый), в словах на ынѧ (пустынѧ), в середині деяких слів (бывъ, былье), в дієсловах на ываю (добываю), в словах вы, мы, ты, быти для ріжницї від: ми, ти, бити, й на Українї також по к (широкый)[5]). Хоч деякі пишуть: он, отєц, овєс, ось, орєл, але в тих разах в, яке вимавляє Українець перед початковим о, треба також зазначувати письмом, бо в загальній вимові чути виразно: wona, wotec, wowes, wosy, woreł, а потім іще сильнїйше виступає в там, де о переходить в і: win, witcja, wiwsa, wirła[6]).

Що до співзвуків, латинське g віддавала кирилиця через кг або ґ, а гражданка вживає знаку г, того самого, що на означеннє латинського h. Тому деякі українські письменники приймили латинське g (gнит). В слові господар опускаєть ся склад го й говорить ся spodar. Не треба приймати за Сербами одного знаку на означуваннє двох звуків дж, як виходить з приміру: ходжу, хо-

---

[1]) ibidem, стор. 16. [2]) ibidem, стор. 17. [3]) ibidem, стор. 18.
[4]) ibidem, стор. 19. [5]) ibidem, стор. 20. [6]) ibidem, стор. 21.

дищ[1]). Замісць з у словах: звон, кукурўза, ганза, зьобенька, зюба, бўнз, бринза увійшло з польської мови дз: dzwon, kukurudza, handzia, dziobeńka, bundz, bryndzja[2]). На низинах перемиського округа виговорюєть ся к в словах: лижка, миска, триска як ґ: łyżga, mysga, trysga, але се провінціоналїзми. Л опускаєть ся у минувшім часї, отже: пéк*), дер, нéс, гриз замісць пéкл, дерл, нéсл, гризл. Так само не чути л в слові jabko. Р є мягким співзвуком в кінцевих складах ар й ир мужеських, також ре середнїх іменників (винарѧ, пастирѧ, морѧ) і на кінцї дієслів у складї рю (варю). Опускаєть ся р в слові горнчар і говорить ся гончар. Хоч дехто кінчить 3 ос. одн. дїєслів на ет (мает), але се є провінціоналїзмом і після загальної вимови треба кінчити сю особу на е[3]). Замісць хв говорять декуди f (fala зам. хвала), инші знову вживають хв зам. ф (Хвеська зам. Feśka), ще инші кладуть п зам. ф і говорять: Степан, Опанас, каптан, плѧшка. Правда, ц в кінцевім складї ец мужеських іменників, також це у кінцевім складї середнїх іменників звучить твердо, але в инших відмінках мягчить ся: котец, кóтцѧ, серце, серцѧ[4]).

Дальше йдуть роздїли про переміну самозвуків, співзвуків, про заміну самозвуків на співзвуки та складу на самозвук. Умовами переходу е й о в і зазначені корінність звука, а потім і замкненість складу. Як латиньске y звучить се перехідне і по мягко сичачих співзвуках (шесть, szyśt)[5]). Не переходить е в і, як є вставлене (пес, пса), в закінченню еси, 2 ос. одн. теп. ч. (зовеш), в 2 відм. мн. жіночих і середнїх іменників (меж, серц), перед співзвуком р (верх, смерть), перед ж, яке додаєть ся для притиску (бўдеж нам там бўде!) та в словах: без, честь, тесть, через, лен[6]). Як і й и виговорюєть ся також корінне замкнене о, отже: Бог, бок, воз, кость, рой, плот, злость, стол, способ, вѣрность, пойдў, поймў, треба читати: Bih, bib, wiz, kist', rij, płyt, złyśt', stył, sposyb, wirnyśt', pijdu (pidu), pijmu[6]). Для зазначення переходу е й о в і кладе Лозинський над е й о перевернене і. Не зміняє о свойого звука в словах, в яких воно вложене для лекшої вимови (пѣсок, сон), в здрібнїлих словах (коничок, матѣнойка, паньматочка), в відмінкових окінченнях ом, ов, ох (хлопом, ногов, на коньох), також

[1]) ibidem, стор. 22. [2]) ibidem, стор. 23. [3]) ibidem, стор. 24.
[4]) ibidem, стор. 25. [5]) ibidem, стор. 26. [6]) ibidem, стор. 27.

*) Задля недостачі в друкарнї знаку Лозинського на означеннє і, що повстало з о й е, а саме перевернeного і й накиненого на о й е, вживаю у таких разах оксії, а знаку л з бічним в (лв) замісць в накиненого над л.

в 2 відм. мн. жіночих і середніх іменників (ворон, ворот, болот), перед р (корч, борщ, борши), в складі ов (довг, вовк, вовна, кров, повно, жовтый, товк; виїмки: во́вцѧ, во́вса), в приіменниках: воз (возмꙋ), роз (рознесꙋ), об (обӣ҆дꙋ); в окликах: ой! вот!, а дальше в словах: тот, той, ной, кроть, дощ, гром, хлоп, вош, сонце, тонкїй, ворон, крок, колька та в кінцевім складі ос двоскладових слів: колос, волос, голос, перед ж, доданим для притиску (болотож то болото), вкінці в 5 відм. говорить ся вотче не witcze, отож на Україні: панвотче![1]).

Коли л опираєть ся на попереднім самозвуці, звучить як в, отже был, лапал, до́л, горѣлка, подо́лки читаєть ся: byw, łapaw, dyw, horiwka, podywki. А хотяй л зміняє свій звук на в, одначе все повинно ся його писати, бо таке л є або цїхою якогось згляду або служить для розріжнення однозвучних слів. Сю зміну можна би зазначувати тим робом, що накидаєть ся в над л (л^{в})[2]). На таке рішенне сього питання вплинув крім Копітара й Добровський, перший не зазначуючи в письмі v, яке повстало з ł, в мові Країнців у своїй граматиці, другий противлячи ся писанню о, що повстало в іллїрийськім нарічію з ł, в Slovan-ці. При подїлї співзвуків на сильні і слабі говорить Лозинський про заміну на відповідні сильні слабих співзвуків, як що кінчать вони склад або коли стоять перед иншим співзвуком або з ним разом спливають ся в один склад. І так заміняють ся: в на п, д на т, в на ф, г на х, з на с, а ж на ш, прим. хлѣб — chlip, дѣд — dit, ров — rif, снѣг — snich, воз — wis, нож — nysz. Тому в слові где не чути г, хоч воно там повинно бути, чого доказом слово нѣгде. Таких перемін слабих співзвуків на сильні не треба зазначувати в письмі[3]). По зазначенню переміни д і т в с перед окінченнєм дієіменника ти, а ґруп гт і кт у ч, хоч на Україні говорить ся лѧгти, бѣгти, пекти, втекти, підчеркує мягкість співзвука с перед ть (го́сть — hyśt', кость — kiśt') і заміну з і с на твердші перед твердими (нижджꙋ зам. изджꙋ, нижшїй зам. низшїй, вишшїй зам. висшїй) та наводить іще мягченнє співзвуків: з на ж, с на ш, ц на ч, г на з і ж, х на с і ш, к на ц і ч, т на ч, ст на шч (щ)[4]), пояснюючи таке мягченнє нераз дуже примітивно.

Під заміною самозвуків на співзвуки розуміє Лозинський появу j замісць и в слові idu (идꙋ), як що се слово лучить ся з приіменником, який кінчить ся на самозвук, бо українська мова не

[1]) ibidem, стор. 29. [2]) ibidem, стор. 30.
[3]) ibidem, стор. 32. [4]) ibidem, стор. 34.

терпить двох самозвуків разом, прим. zajdu (заидȣ), pryjdu (приидȣ), perejdu (переидȣ), pojdu (поидȣ). Колиж приіменник кінчить ся на співзвук, перед j вкладаєть ся для лекшої вимови **о**: rozojdu (розидȣ), obojdu (об-идȣ). Злучник **і** переходить також часто в j (й), передусїм у віршах[1]). Приіменник ȣ перемінюєть ся в в (вже, вмер, в тебе зам. ȣже, ȣмер, ȣ тебе), хоч на Україні подибуєть ся і противне явище (usi, uzjał зам. wsi, wzjał). Заміна складу на самозвук виступає на думку Лозинського в теперішнїм часї дієслів, прим. кȣпȣе від кȣповал, а відворотне явище, склад замісць самозвука виступає в 3 відм. одн. мужеськи́х іменників, прим. Ивановѝ зам. Иванȣ[2]).

Коротко застановляєть ся автор над тим, які самозвуки та співзвуки вставляють ся і викидають ся у нашій мові. Вставними самозвуками є о й е. **О** вкладаєть ся, коли другим зі співзвуків є к або в (л^{в}), пр. пѣсок, церков (хибно зачислює тут форму: ишол^{в}), також в 2 відм. мн., пр. дѣвок; по приіменнику, що кінчить ся на співзвук, як слово, зложене з приіменником, зачинаєть ся двома співзвуками, пр. вѣдобрал^{в} (вѣдберȣ), розорвал (розриваю), пѣдогнал (пѣдганяю), пѣдомною, передомною, надомною; вкінцї приіменники з і с прибирають о як перед мн, так і перед кождим сичачим співзвуком, а приіменник в тодї тілько прибирає о, коли по нїм стоять мн або два співзвуки, з яких перший є в, пр. со сестрою, зо землѣ, со мною, зо страхȣ, во мнѣ, во второк, во встȣжки. Межи всї инші співзвуки вкладаєть ся е (пес, ковес, котец, ворел, восел), також у 2 відм. мн. (масел, ковец)[3]).

Прояви мягчення мішає, коли говорить про вкладаннє ж в 1 ос. одн. теп. ч. (воджȣ, ходжȣ) і ль в такім самім разї по б, п, в, м (люблю, ловлю, коплю, дрѣмлю), або пояснює се таким примітивним способом, що воджȣ приймило ж тому, щоби 1 ос. відріжнити від 4 відм. одн. водȣ і т. д. Поприіменниковим називає н, яке додаєть ся до заіменника третьої особи в 2, 3, 6 і 7 відмінках обох чисел у всїх родах, пр. з него (z jeho), з нéи (z jei)[4]). Опусканнєм співзвуків називає такі появи, як щезненнє д перед л: вéл$_{в}$ (вéдл), клал^{в} (кладл), перед с у слові: рóдство: ristwo, ristwiannyi swjata, щезненнє т перед л: плел^{в}, (плетл), замел^{в} (заметл), щезненнє л в минувшім часї по співзвуцї з виїмкою таких випадків, коли д і т стоять перед л, вкінцї щезненнє к перед ш (солодшїй, коротшїй)[5]).

---

[1]) ibidem, стор. 35. [2]) ibidem, стор. 36. [3]) ibidem, стор. 37.
[4]) ibidem, стор. 38. [5]) ibidem, стор. 39.

Короткими розділами про скорочуванне письма, чого велить учити ся з граматики церковно-славянської мови та з букваря, та про наголос, якого одиноким і найліпшим учителем уважає звичай говорення, кінчить автор першу часть граматики. Про наголос знає Лозинський тілько, що богато слів за зміною наголосу зміняють своє значінне, що наголос в богатьох словах перескакує з одного складу на другий, що більше в однім і тім самім слові є наголос в ріжних околицях ріжний. Звідси й тяжко підвести наголос у нашій мові під якісь правила[1]).

Морфольоґія. Іменник.

Друга, більша частина граматики Лозинського обіймає науку о девятьох частях мови. Від загального правила пізнавання роду зі значіння відбігають здрібнїлі і згрубілі іменники, які мають рід після окінчення, отже кôнь муж. р., конина жін. р., а кониско сер. р. Середнього роду є також дѣвча й бабиско, хоч говорить ся також: той кониско, тота бабиско[2]). Що до закінчення, мужеські іменники кінчать ся на твердий співзвук, мягкий, а й о, а імена осіб також на и: Снѣгȣрски, Левѣцки. Закінчені на а відміняють ся в однинї після першої форми жіночих іменників. Отся табличка представляє окінчення відміни мужеських іменників:

	Однина	Множина
1.	—	и (ѣ)
2.	а або ȣ	ив (ѣв) (ив)
3.	ȣ (ови, еви)	ам
4.	як 2 або 1	як 2 або 1
5.	е або ȣ	и (ѣ)
6.	ом	ами
7.	ѣ або ȣ (и)	ах[3]).

Взірцями для мужеської відміни є: голȣб, грôб, вовк, бȣсько, ковалъ, конь, коровай. Які іменники а, а які ȣ приймають в 2 відм., Лозинському тяжко означити. Се певне, що а мають в 2 відм. всї імена животних сотворінь і всї дво — або більше складові слова. Виїмку з того правила творять двоскладові неживотних річий, що мають е або о вставлене (мозог, мозгȣ, пѣсок, огень, перец, вѣтер), дальше многоскладові, які означають збір (горох, порох, ячмень, поломень, олѣй). Ті всї приймають в 2 відм. ȣ[4]).

---

[1]) ibidem, стор. 40. [2]) ibidem, стор. 42.
[3]) ibidem, стор. 44. [4]) ibidem, стор. 46.

Замісць ꙋ мають животні в 3 відм. ови, але часом і неживотні приймають се закінчення (дꙋбови). Де якого закінчення ужити треба, рішає евфонія і звичай говорення. Мягкі пні мають в 3 відм. еви зам. ови. Деякі імена ростин мають 4 відм. = 2 відм. (зтал дꙋба, найшол гриба)[1]). В 5 відм. мають ꙋ іменники, закінчені на ж, ч, ш (мꙋжꙋ, грачꙋ, грошꙋ), на гортанні г, к, χ (снѣгꙋ, смѣχꙋ, вовкꙋ), як що не є божими та людськими іменами, які мають є, вкінці закінчені на мягкий співзвук, також р і ц (коню, ковалю, краю, коровайꙋ, перцьꙋ, господарю), одначе животні на ц мають у 5 відм. е (творче, χлопче, жеребче, стрїльче). У всїх инших іменників виступає в 5 відм. е. Зам. ом прибирають мягкі пнї в 6 відм. ем. В 7 відм. виступає двояке закінчення: ѣ або ꙋ; ꙋ приймають сї іменники, що творять 5 відм. на ꙋ, всї инші кінчать ся у 7 відм. на ѣ[2]), хоч деякі вживають також в іменниках, закінчених на гортанні співзвуки, в 7 відм. ѣ (на порозѣ, в чоловѣцѣ, в горосѣ), а дехто вживає навіть и зам. ꙋ (на кони, на двори, в огни, в колачи).

У множинї мають в 2 відм. тверді пнї закінчення ив, мягкі ѣв, але деякі мягкі і ий (їй) (коний, гостий, людий, грошїй, тернїй). Зам. ам мають у 3 відм. мягкі іменники також ом (коньом, гостьом). Люди має 4 відм. рівний 1 відм. (ꙗ видѣлъ тоти люди). Закінчені на мягкий співзвук або ш викидають часом у 6 відм. а й скорочують ся (ко́ньми, го́стьми, гро́шми)[3]).

Іменники, які для лекшої вимови кінцевих співзвуків мають в 1 відм. одн. вставні о й е, викидають їх у дальших відмінках (ворла, пѣскꙋ). Не тільки е, але й н викидають чернец (черцꙗ) і горнец (горцꙗ). Швец має в 2 відм. шевцꙗ. Іменники на ц і р мягчать ті співзвуки в инших відмінках (χлопцьа, винарꙗ), але в іменнику пец не мягчить ся ц ніколи (пеца, пецꙋ), хоч Лозинському звісно, що по українськи є властиво пе́ч (жін. р.). Неправильно відміняєть ся четвер о стільки, що приймає в 2 відм. г, господь, де дь в дальших відмінках тверднe (господа, господꙋ), день, що має мн. дни, дний зам. днѣ, днѣв, дальше Хрїстос (Хрїста)[4]). Імена народів на нин відкидають у множинї ин і приймають окінчення е (россїꙗне, россїꙗнив). Слово люди вживаєть ся тілько в однім відмінку однини, а се в другім (Такого там люда было). Великдень приймає в усїх инших відмінках о межи к і д, а брат має в множинї: братьа, братїй, братьам[5]).

---

[1]) ibidem, стор. 47. [2]) ibidem, стор. 48. [3]) ibidem, стор. 49.
[4]) ibidem, стор. 50. [5]) ibidem, стор. 51.

Богацько спільного з мужеською відміною має відміна середніх іменників, для якої взірцями є: дєрєво, сотворѣньє, милосєрдїйє, имѧ, тєлѧ. Розпадають ся вони на дві форми, яких окінчення на поодинокі відмінки подає отся табличка:

	I форма.		II форма.	
	Однина	Множина	Однина	Множина
1. 4. 5.	о, є	а	мѧ, а (ѧ)	(мєн, ат) а
2.	а	—	(мєн) (ат) є	—
3.	ꙋ	ам	и	ам
6.	ом	ами	єм	ами
7.	ѣ або ꙋ	ах	и	ах[1]).

Хоч в іменниках на є виступає в прочих відмінках мягчення, одначе ц може також полишити ся незмягченим: соньца, соньцꙋ, соньцом; лица, лицꙋ; сєрца, сєрцꙋ. 7 відм. кінчить ся на ѣ і ю, перше виступає в іменників на о, друге в іменників на є, хоч по ц виступає побіч ю також ꙋ (на сєрцꙋ, на соньцꙋ), а деякі вживають и замісць ꙋ (на поли, на сєрци, на соньци). Око й оухо мають 6 відм.: в окꙋ поб. оцѣ, в оухꙋ[2]). 2 відм. мн. творить ся, коли відкинути закінчення а в 1 відм. мн., але як що в такім разї зійшли би ся два співзвуки, вставляєть ся поміж них є або о (вѣкєн, жорєн, ıаблок). Як при мужеських іменниках, так і ту виступає 6 відм. також скорочений (ко́лми, по́льми). Іменники на їє походять з церковно-славянської мови. В народнїй мові творить ся сї іменники, замінюючи закінчення страдального дієприслівника но або то на ньє або тьє (спаньє, граньє, тєртьє). Декуди стїсняєть ся є в ѣ (гризѣньє, благословѣньє, зкавлѣньє, городжиньє). Тим робом треба творити іменники, а не „uciekać się do starosławjańskiej formy na їє"[3]). В іменників коло й нєбо виступає у множинї також склад єс (колєса, нєбєса), деякі іменники вживають ся тільки в множинї, а тільки однину мають збірні іменники, прим. колосьє, камѣньє, листьє. В другій формі декуди мягчить ся т в 3 і 7 відм. і додаєть ꙋ (на лошатьꙋ, тєлѧтьꙋ)[4]).

Деклїнація жіночих іменників має три форми; взірцями першої корова та прѧжа, другої дыньа і колѣйа, а третьої гꙋсь і рєдьков. Закінчення поодиноких відмінків подає понизша табличка:

---

[1]) ibidem, стор. 52. [2]) ibidem, стор. 54.
[3]) ibidem, стор. 55. [4]) ibidem, стор. 56.

	Однина			Множина		
	I. форма	II.	III.	I. форма	II.	III.
1.	ъа	ьа	—	и	ѣ	и
2.	ы (у), и	ѣ	и	—	(ий)	ий
3.	ѣ (и)	и (ѣ)	и		ам	
4.	ȣ	ȣ	як 1		як 1	
5.	о	о (е)	е		як 1	
6.	ою (ов)	ею (ев, ов),	ию (ою) (ев, ов)		ами	
7.	ѣ (и)	и (ѣ)	и		ах[1]).	

По гортанних г, к, х стоїть у 2 відм. и зам. ы, так само и зам. ѣ в 3 відм. по ж, ч, ш. Замісць ою уживаєть ся в 6 відм. також ов, а замісць ею і ию знову ев. Такі закінчення уважає Лозинський наслідованнєм польського ą (nogą, śmiercią — ногов, смертев[2]). Творенне 2 відм. мн. такеж, як і при середнім роді. Мужеські іменники на а приймають в 1 відм. мн. також ове (старостове, дрȣжкове), а деякі на а є спільного роду (той і тая калѣка, той і тая пльотка). Дитина має у множині дѣти[3]).

Власні імена осіб, міст і сіл відміняють ся як іменники й прикметники, як де належать після свойого роду та закінчення. Зменшенне і голубленне, збільшенне і погорду означає українська мова доданнєм нових або заміною кінцевих екладів слова. Зменшенне і голубленне виражаєть ся в мужеських іменниках через доданне складів: ец, ич, ик, ок, чик, ко, цьо або вставкою складу ей (городец, панич, песик, хлѣвок, хлопчик, Михалько, Василцьо, батейко). Часом опускаєть ся останній співзвук, а додають ся склади: ньо, сьо (Ивасьо, Гриньо). В жіночих іменниках вкладаєть ся перед а чи перед останній склад ось що: к, онь, оньк, ой, ойк, ей, оч, иць (головка, дѣвонька, коровонька, дѣвойка, сестройка, сиротойка, дрȣжойка, кȣрочка, водицьа). Деякі замінюють при тім навіть жіночий рід на середній, прим. дѣвка — дѣвча. Закінчені на ка приймають склади: ка, цьа, енька, ойка, очка (мишка, церковцьа, со́льцьа, постеленька, гȣсойка, ко́сточка). Для тоїж цїли додають ся у середнім роді склади: це, ко, чко, нько, тко (коритце, житко, молочко, серденько, качатко). Погорду та зменшенне і нездарність виражаєть ся в кождім роді складами: ина, ище (столина, коровина, конище, домище, головище). Погорду та побільшенне і незручність означуєть ся у всїх родах складом иско

---

[1]) ibidem, стор. 57. [2]) ibidem, стор. 61.
[3]) ibidem, стор. 62.

(той хлописко, тота коровиско, тото дѣвчатиско), при чім мужеський і жіночий рід переходять часом на середній[1]).

Прикметник, числівник, заіменник.

Взірцями відміни прикметників: молодий, молодое, молодаѧ, мн. молодии, і козьѣй, козьое, козьаѧ, мн. козьѣи. 6 і 7 відм. муж. і сер. р. молодим, козьѣм, 3 і 7 жін. р. молодо́й, козьо́й, останні види для оминення двозначности. Лозинський не годить ся з Лучкаєм, що закінченнє ѣ прикметників в 1 відм. мн. жін. і сер. р. походить з двійного числа, але думає, що таке закінченнє дасть ся тільно тодї, коли прикметник уживаєть ся скорочено (краснѣ невѣсти, солодки ıаблка). Скорочуєть ся прикметник в 1, 4 і 5 відмінках обох чисел. І так в 1 відм. прим. свѧтый, аѧ, ое скорочуєть ся на свѧти, а, е, а низкій, аѧ, ое на низки, а, е. Трохи відмінно скорочують ся прикметники на ний, прим. годний на годен, годна, годне, холодний на холоден, холодна, холодне. Посїдаючі прикметники, що повстали з людських імен, відкидають ий, отже Ивановий — Ивано́в, Федьчиний — Федьчин[3]). В 4 відм. одн. жін. р. можна відкинути ю, пр. добрую, великую скорочуєть ся на добру, велику. В 1 відм. мн. відпадає кінцеве и, отже молоди, солодки, коровѣ зам. молодии, солодкіи, коровѣи. Звичайно замінюєть ся навіть полишений самозвук и, ы, ї на ѣ (молодѣ, краснѣ дѣвки, чорнѣ очи[4]). Тільно скорочено вживаєть ся весь, всѧ, всьо, 2 відм. всього, всьои, 3 відм. всьому, всьо́й, мн. всѣ.

Вищий степень прикметників творить ся, додаючи до пня окінченнє шій, але к і з випадають перед ш (солодшій, коршій), а деколи й о тай е перед к (ширшій, дальшій), а прикметники на рій, ний, вий і тий приймають у вищім степени ѣйшій[5]) (вострѣйшій, чорнѣйшій (чорншій), чистѣйшій). Найвищий степень (в Лозинського другий, бо вищий в нього перший) повстане, коли перед вищим поставить ся най або коли до прикметника додадуть ся частиці барз, дуже, все або „приіменник“ пре (барз богатый, дуже ладна, всемогущій, пречудний). Означаєть ся сей степень також окінченнями ѣсенькій або енькій (зимнѣсенькій, зимненькій)[6]).

Числівник еден (оден), една, едно відміняєть ся як прикметник. Цікава відміна числівника пѧть: 2 відм. пѧтьу, 3 відм.

---

1) ibidem, стор. 64.
2) Лозинський пише ь перед ѣ тільно з деклїнаційних взглядів.
3) Лозинський, Граматика, стор. 68.
4) ibidem, стор. 69. 5) ibidem, стор. 70.
6) ibidem, стор. 71.

пѧтьꙋ (ом), 6 відм. пѧтьома (пѧтьма), 7 відм. пѧтьох (пѧтьꙋ)[1]. Так само відміняють ся числівники на т і ть, отже шесть, девѧть, оденадсѧт, се́мнадсѧт, во́сьмнадсѧт, двадсѧт, девѧтьдесѧть і т. д. Порядкові числівники, прим. первий (першїй), дрꙋгїй (вторїй), третїй, четвертий відміняють ся на взір прикметників.

По народнїй відмінї особових заіменників находять ся ось такі замітки. Довші види: мене, тебе, менѣ, тобѣ (також себе, собѣ) і т. д. уживають ся тодї, коли на заіменнику є притиск, пр. мене, тебе и его любит, ꙗ дам тобѣ, инакше кладуть ся скорочені: мѧ, тѧ, го, мꙋ, ми, ти (си, сѧ), пр. о любит мѧ! дам ꙗ ти! По приіменнику або коли відповідаєть ся заіменником, уживають ся також довших видів: на него, на тебе, ко тобѣ або комꙋ дати? менѣ, емꙋ. Вказуючі заіменники отсї: той (тот), тал (тота), тое (тото); сой, сїѧ (соса), сїе (сосо); вон, вона, воно; самый (сам), самаѧ (сама), самое (само)[2]. Сой має в дальших відмінках: сого, сомꙋ і т. д., сїѧ: сои, со́й, сїю (сосꙋ) і т. д. мн., сін (соси), сих[3]. Мой відміняєть ся правильно, коли поминути такі види, як 3 і 7 відм. одн. жін. р. мойей або цїлком неможливий вид 2 відм. мойеѧ[4]. Відносні заіменники у Лозинського два: которїй (котрїй), котораѧ (котраѧ або котра), которое (котре) й никоторїй, никотораѧ, нико́торое. Заіменник кто є також відносним, але тодї, коли відноси́ть ся до речення, що має заіменник той, таѧ, тое (щасливий (той), кто гроши мае). Що (чо) з заіменником третьої особи заступає також місце відносного заіменника. Відміна питайного заіменника: кто, чо (что, шо, що, што)[5] правильна. Чїй, чїйе (чїе), чїйа (чїѧ) має в 2 відм. чїйого (czyjoho), чїйеѧ (чїеѧ), в 3 відм. чїйомꙋ, чїйей (чїей), в 4 відм. чїйого або чїй, чїйе, чїйꙋ (чїю) в 6 і 7 відм. муж. і сер. р. чїйѣм, для жін. р. 6 відм. чїйейꙋ (чїею, чїйов), а в 7 відм. чїйей (чїей)[6].

Дїєслово.

У вступних увагах розріжнює дїєслова: діяльні (перехідні) і неперехідні. Одні й другі можуть означати дїйство, яке раз відбуваєть ся чи якийсь стан раз трівае, або повторюєть ся. Дальше можуть бути дїєслова недовершеними й довершеними. Крім того є також починаючі і неособові дїєслова. З огляду на конюґації є дїєслова правильні або неправильні. Перші мають дві відміни. До

---

1) ibidem, стор. 73. 2) ibidem, стор. 78.
3) ibidem, стор. 79. 4) ibidem, стор. 80.
5) ibidem, стор. 81. 6) ibidem, стор. 82.

першої відміни зачислюють ся дієслова, які мають в 2 ос. одн. теп. ч. (ѣш), до другої, що мають тамже єш. До способів: виказуючого, умовного й приказуючого додає як четвертий дієіменник[1]).

Конюґація зачинаєть ся відміною помічного дієслова быти (бꙋти): теп. ч. єм (м) (єсьм), єсь (сь), є (je) (єст), єсьмо (сьмо), єсьтє (сьтє), сꙋт. Мин. ч. ꙗ был (бꙋлв), буд. бꙋдꙋ, умовний спос. ꙗкбы ꙗ был, жєбы ты была, кобы вона была, щобы мы были[2]), прик. сп. бꙋдь (бꙋди), нꙗй (нєхай) бꙋдє і т. д. В теперішнім часї звичайно опускаєть ся помічне дієслово. Дуже часто опускаєть ся заіменники двох перших осіб, а їх місце заступає єм, єсь (здоровєм, хорїй-єсь). Як що слово кінчить ся на самозвук, додаєть ся тілько м, сь (мꙋдрам, глꙋпась). У множинї приходить на місце особового заіменника: сьмо, сьтє (мꙋдрисьмо, дꙋракисьтє). Найчастїйше додаєть ся єм (м), єсь (сь), сьмо, сьтє до минувшого часу, де заступають місце особових заіменників (былєм, былам, былом, былєсь, былась, былось, былисьмо, былисьтє). Тіж закінчення м, сь, сьмо, сьтє, додані до особових заіменників, означають притиск: ꙗм наказал, тысь зробил, мысьмо повѣли, высьтє нє слꙋхали. Замісць быти говорять декуди бꙋти[3]).

Взірцем першої конюґації є коньчꙋ, иш (ѣш), ит (ѣт, имо (ѣмо), итє (ѣтє), ат; мин. ч. ꙗ ко́ньчил, мин. док. ч. ꙗ зко́ньчилв, буд. ч. бꙋдꙋ коньчил або коньчити, буд. док. ч. зконьчꙋ. Умовний спос. мин. ч. жєбы ꙗ был, а, о коньчил, а, о, мин. док. ч. жєбы ꙗ был, а, о зконьчил, а, о. Прик. сп. коньчи, нꙗй коньчит (ѣт) і т. д. Дієіменники: коньчити, зконьчити, дієприслівники (в Лоз. imiesłów czynny): коньчачи, коньчивши, зконьчивши, страдальні дієприкметники: коньчєный, аꙗ (а), оє (є), зконьчєный. Страдальний дієприслівник (imiesłów bierny bezosobisty): коньчєно, зконьчєно. 1 ос. мн. прик. спос. кіньчать деякі на о (хвалѣмо). Діяльні дієприкметники: коньчачїй, аꙗ, оє; коньчившїй, зконьчившїй. Дієіменник заступає в нашій мові особову конструкцію, подібно, як у польській і великоруській мові. (Ой вжє мєнѣ в батєнька нє быти, З красной рꙋти вѣнцѣв нє вити)[4]).

Подібно, як взорець першої конюґації, відміняєть ся і взорець другої конюґації лапайꙋ (лапаю). Дехто кінчить 3 ос. одн. теп. ч. на т (лапаєт, гриєт, колєт); инші в дієсловах на аю викидають йє, а додають т (лапат, вибєрат, сватат), а на Україні говорять також: зна, бѣга, слꙋха, напова. Знову Гуцули вживають у множині:

---

[1]) ibidem, стор. 89. [2]) ibidem, стор. 91.
[3]) ibidem, стор. 93. [4]) ibidem, стор. 97.

малим, зналим (ми мали, ми знали). Слово маю додаєть ся у скороченім виді: м8, меш, ме, мемо, мете, м8т до дієменника инших дієслів: бытим8, доглѧдатимеш, плюватиме, знатимемо, йѣхатимете, йѣхатим8т¹), але Лозинський не зазначує, що се будучий час.

Далї йдуть вказівки, як творити страдальний рід і поодинокі часи діяльного роду. Теперішнїй час велить Лозинський виводити від минувшого, через що повстає замішанина так, що виїмки містять в собі тілько само або й більше дієслів, ніж обіймлено правилом²). Минувший доконаний час виражаєть ся або доконаним дієсловом того самого походження (лѣгал — лѣгл), або „приіменником", який означає довершеннє, (грал — виграл), або доконаними дієсловами иншого походження, одначе того самого значіння (брал — взѧл)³). В 2 ос. прик. спос. може кінцеве и відпасти, а тодї попереднїй співзвук мягчить ся (плати, йѣдь). Замісць бѣгни або бѣжи говорить ся здрібнїло бьей. Часом уживаєть ся 2 ос. того способу замісць 3 ос., пр. понагай Бо́г зам. нѧй ти Бог поможе⁴). Також дієіменник може мати здрібнїлий вид: спатоньки, йѣстоньки, летѣтоньки⁵). В діяльнім дієприслівнику минувшого часу опускаєть ся л, коли перед ним стоїть який співзвук (бѣгши, гризши, пекши), але в двох дієсловах лишаєть ся л зглядно в, що повстало з нього, а викидаєть ся д і т: вевши—ведлши, мевши—метлши⁶).

Неправильними дїесловами є: йѣм, повѣм, дайв, ид8, йѣд8, хоч8, возм8, полю; ем (есьм)⁷). Повѣм відміняєть ся як йѣм, йѣш, ст, мо, сте, дьат; мин. ч. йѣл, прик. сп. йѣдж⁸). Від дай8 буд. док. ч. дам, ш, ст, мо, сте, д8т; від йд8 мин. ч. ишол, буд. док. ч. пойд8⁹). Йѣд8 творить мин. ч. йѣхал, прик. сп. йѣдь. Хоч8 відміняєть ся ось як: хочеш або хотиш, хоче або хотит, хочемо або хотимо, хочете або хотите, хоч8т або хотьат. Прик. сп. хочи (хоти), нѧй хоче, хотѣймо, хотѣйте, нѧй хотьат¹⁰). Возм8, возмеш, а замісць полю — полов8, половеш¹¹) відміняєть ся далї цїлком правильно.

Невідмінні части мови. Додаток Лозинського до граматики.

Одні прислівники походять від прикметників тай означають прикмету віддільно від предмету, инші не походять від прикмет-

¹) ibidem, стор. 100. ²) ibidem, стор. 102—107.
³) ibidem, стор. 107. ⁴) ibidem, стор. 109.
⁵) ibidem, стор. 110. ⁶) ibidem, стор. 111.
⁷) ibidem, стор. 112. ⁸) ibidem, стор. 113.
⁹) ibidem, стор. 115. ¹⁰) ibidem, стор. 116.
¹¹) ibidem, стор. 117.

ників й означають місце, час, спосіб або инші обставини. Утворені з прикметників прислівники кінчать ся на о (солодко), є (злє), ѣ (добрѣ, ладнѣ) і степенують ся (ладнѣйши, найладнѣйши, раненько, ранѣсьенько). З прислівників иншого роду відмічу замітнійші; місця: гдєкольвєк, восьдє, вондє, гин, всюдє, прич, вон, тꙋдый, тамдый, никодый, вѣдкїйсь, вѣдтий, вѣдкїйиндє, надов, овзєм, долѣв; часу: гнєт, нєвзабари, воногды, пизьно; числа: досїй, допоти, дꙋжо, зтилько, годѣй; способу: ниць, вшир, повпєрєк, вплав, согласно, хильцьом; відповіди: воистинно, правдивѣ, пєвнѣ, знай, видай[1]).

Приіменники ділить автор на розлучні, що лучать ся з поодинокими відмінками, та нерозлучні, що самі без инших слів не можуть стояти (роз, ви, пєрє, воз). Відмічує уживанне у хибнім значінню приіменника бєз зам. чрєз (чєрєз) і зазначує, що с уживаєть ся для означення скуплення, а з для означення порушення із місця і матерії, з якої щось зроблене. В заіменниках никто й ничто кладуть ся часом приіменники межи ни та кто або что, пр. нидлѧкого, нискимъ, нидочого, нивчимъ, низачто[2]).

Зі злучників замітнійші: или, зась, но, ним — то, ли (додаеть ся до кінця слова, прим. бꙋдєшли), как (бо), тажє, валєджи (прецїнь), злучники жє й ж додають ся на кінці слів для означення притиску (конюж мой коню!)[3]). Окликом кінчать ся невідмінні части мови.

Першою статею додатку е „O różnicy języka ruskiego według rozmaitych okolic“. Наперед іде одна замітка з галицької теріторії. Тут, передусім в низше положених околицях Перемишля, а також у Гуцулів, що до чого покликуеть ся на граматику Вагилевича, виговорюеть ся самозвук а по мягких співзвуках і по ж, ч, ш як є, а ж, ч, ш нїби мягчать ся (wzjeł, krutjet, tele, swynje, pjet', sje, cisarje, wynarje, żjel, czjes, szczjesływyj, duszje). Деякі стїсняють се є так дуже, що вимовляють його як і (Gospodyni si boit, Marysi my imje, koszuli dla mołodoho). Свій звук заховуе а в словах длѧ, всѧ[4]). Лозинський противний, аби таке а означувати двома точками, як се робив Левицький[5]).

Прикмети української мови в Угорщинї збирае з Лучкаєвої граматики. Мова угорських Українців зближуеть ся до словацької мови. В 1 і 2 ос. мн. дієслова на айꙋ викидають йє: знамє, знатє,

---

[1]) ibidem, стор. 117—119. [2]) ibidem, стор. 121.
[3]) ibidem, стор. 122. [4]) ibidem, стор. 124.
[5]) ibidem, стор. 125.

3 ос. одн. кінчать такі дієслова на т: бѣгат, лапат. Угорські Українці задержали богацько церковно-славянських слів (пѫть, хижа, имати, желати, ждати), инші слова утворили з правдиво славянських корінів: скорнѣ (чоботи), крисачок (капелюх), нагавки (штани), приспанка (повія). Прикметників уживають там скорочених (чорнѣ очи, зелене сѣно, бѣли камень, богати трави). Дальше говорять: оуже зам. вже, бѫти, бѫл зам. быти, был, оден зам. еден, што зам. що, гварѣти зам. говорѣти, чи зам. як, кади тады зам. кодый тодый, се зам. ся, идѫ доминв зам. идѫ до домѫ, ріжнять ся вкінці наголосом і вживанням деяких угорських слів[1]).

Правда, чим далї на схід, тим вільнїйші Українцї в Росії від польонїзації, але мають за те деякі слова а навіть і види переймлені з великоруської мови, прим. окінчення дієіменника на ть (жить), опускання л в заіменнику ся, як що додаеть ся його до виду дїяслова, закінченого на самозвук (просилась, молилась)[2]).

В литовській Руси вживають богацько польонїзмів, крім того кінчать прислівники на е, а 1 відм. мн. прикметників жіночого й середнього (часом і мужеського) роду на ие (всякие киевскіе приходи). Говорять також: сподѣвацця, кохацця, його, йомѫ зам. сподѣватися, его.

Білоруська мова, якою говорять у мінській і вітебській губернії, (в Лоз. білоруська мова є діялектом української), відзначаєть ся ось чим. Замісць о, ѣ, е вживаеть ся а: табье, каго, багато, баюся, грахов, дьакчина, вярный, нягодни, вялѣки, бярэза. Замісць е стоїть ье: пьерина, нье, цьебье. Ць і дзь заступають т і д: цьепьер, цихо, спацѣ, дзень, бѫдзе, дзѣво. Вкінці 3 ос. теп. ч. обох чисел кінчить ся на ць: плачець, вѣсѣць, йедѫць, крешѫць, кажѫць. Одначе часом опускаєть ся се ць: поглядае, нарѣкае, промавляе[3]).

На Україні заходять такі відміни: а зам. о (багато, казак, гарѣлка, адже), а й ѫ стїсняють ся до і: krij (край), мѫж (myż), 3 і 4 відм. особового заіменника третьої особи звучить як ji (ей, ю), а замісць его, емѫ, тое говорять: joho, jomu, teje; при степенованню прикметників уживаєть ся че замісць ши (лѫчче, мягче, красче); замісць кінцевого тся уживаєть ся цця (обливаецця), а замісць се, ся, сього — це, ця, цього; приіменник в звучить як ѫ (ѫсѣ, ѫ слѣд, ѫ лѣс, вже, в його); нема поприіменникового н (до його): замісць ит в 3 ос. одн. теп. ч. уживаєть ся е (моле,

---

[1]) ibidem, стор. 126. [2]) ibidem.
[3]) ibidem, стор. 127.

ходе, вроде). Говорять також: є вози (сȣт), гдежто вони е?, а дальше: кае, каȣт. Помічені відтїнки навели Лозинського на заключеннє, що новгородське нарічіє творить перехід малоруського нарічія до великоруського, а білоруське нарічіє або мінське творить перехід малоруського до московського[1]).

Друга й остання замітка додатку говорить „o niektórych sposobach mówjenia“. Ось вони: вашець, для пошановання кого промовляєть ся до нього в множинї, нативам зам. на вам, видит, видай, бач польсь. podobno, понагай Бóг, Бóг ме, присяй Богȣ, присясто Боже, спасиби, далиби, проби, крий Боже, простиби, бодай здоров (Бог дай здоровлѧ!), Бог заплать (з польсь.), стóй погоди, казнае (кат знае). В щоденній мові уживають слів: каже, мовит, повѣдают і т. д., хоч без них можна обійти ся, пр. Тл чи каже хочеш пойти за него? Чоловѣк ꙗк той мовит розмантое знае. Чоловѣкбы ꙗк повѣдают не рад никомȣ шкодити[2]).

Безперечно граматика Лозинського є найкращою з усїх до неї виданих граматик, навіть від граматики Вагилевича, про яку буде дальше мова. Про неї висловили ся з похвалою львівські „Rozmaitości“. Редакція поручила сміло граматику Лозинського аматорам славянських мов, „gdyż ona mieszcząc w sobie z tła i ducha jego, dla narzecza małoruskiego porządnie ułożone i uzasadnione prawidła; objaśnia je oraz treściwemi uwagami i porównaniem z językiem polskim, pokrótce wprawdzie, ale dostatecznie i przekonywająco“. Зі вступу, як і цїлости твору показуєть ся, що автор забирав ся до працї з розвагою і підготованнєм, а свобідний від сторонничости мав на оцї тілько голу правду[3]),

В укладї граматики держав ся Лозинський як взірця Копітаревої граматики з 1808 р. „Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark“. А що взяв в основу своєї граматики живу мову люду, дбаючи після своїх сил і знання о її чистоту, що й у справі правописи підходив під погляди Копітара на се питаннє, подобав ся Лозинський Копітареви[4]), дарма, що за те

---

[1]) ibidem, стор. 127—128. [2]) ibidem, 128—129.

[3]) Rozmaitości, pismo dodatkowe do Gazety Lwowskiej, 1846, Ч. 41, стор. 335.

[4]) Доказом того замітка „Nota amici rei et personae“ — Копітара на рукописи „Руського весїля“ Лозинського, писаній гражданкою. Ся рукопись переховуєть ся у бібліотецї львівського унїверситету. Копітар хвалив Лозинського за збірничок весїльних пісень у народній мові:

саме не припала до вподоби граматика Лозинського консисторії. „Чув ем вôд Миклошича, писав 1844 р. Іван Головацький до брата Якова, що написано в Галиччинѣ три Граматицѣ для шкôл, до выбору — Лозинского мае бути найлутша, але вôд Консисторя не прійнята, бо дуже популярна“ [1]), иншими словами за дуже народня.

Народню струю своєї граматики завдячував Лозинський на мою думку Могильницькому. Й коли перечитати рукопись Могильницького а потім граматику Лозинського, так і насуваєть ся думка, що Лозинський звернув сильнїйше увагу на се, що назвав Могильницький простор҃ѣчїємъ і се просторѣчїє взяло в його переконаннях верх над мовою, в якій написана граматика Могильницького. Знайомість з граматикою Могильницького не відбила ся погано на граматиці Лозинського, бо Лозинський нї не взорував ся на граматиці Могильницького нї навіть не наслїдував її. Слабими тілько згадками з граматики Могильницького можна вважати в граматиці Лозинського деякі такі самі приміри на перехід о в і (Богъ, бобъ, кость, рой, столъ), замітку, що три прикметники викидають у вищім степені ок або ек, вичисленнє їх (глибокїй, широкїй, далекїй), дальше степенованнє прикметників: короткїй, гладкїй, низкїй і тонкїй, закінчуваннє дієіменника на ти й уважаннє ть окінченнєм дієіменника в великоруській мові, дві конюґації і деякі инші подробиці. За Могильницьким причислив і Лозинський білоруську мову як діялект до української. Тому, що є певне свідоцтво про щонайменше чотири переписані тексти граматики Могильницького, не вчислюючи ту бруліону, не потрібно й сумнївати ся, що принайменше бруліон а може ще й який переписаний текст граматики находив ся по його смерти в його бібліотеці, яку саме порядкував Лозинський. Не заглянути до рукописної граматики не міг Лозинський, який так живо інтересував ся всякою граматичною статею. Авторитет Могильницького був у Лозинського великий, як що заключати з того, що Лозинський не полемізував з поглядами Могильницького в його Вѣдомости та приймав їх за свої, а на інвек-

---

„Vix poteras feliciorem materiam pro tua chrestomathia dialecti ruthenicae eligere“. Хибно відніс сї слова др. Маковей до граматики Лозинського (Три галицькі граматики, стор. 28).

[1]) Др. К. Студинський, Кореспон. Як. Голов. в лїтах 1835—49, стор. 109—110. Друга зі згадуваних граматик се граматика Вагилевича, що вийшла друком 1845 р. Яка третя граматика й чи дїйсно була тоді в цензурі яка третя граматична рукопись, незвісно.

тиви Левицького Осипа против Могильницького відповів рішучою обороною покійного дїяча.

Граматика стояла Лозинського богацько труду[1]). Вже друга редакція граматики мусїла мати повнїйший характер, ніж перша,

---

[1]) Як старанно доповнював Лозинський кожду редакцію своєї граматики, можна пізнати з отсеї лїтератури, використаної автором у граматиці: Abhandlungen der böhmischen Gesellschaft, 1791; Atheneum, VI, 1841; I. B. Wortforschungslehre der polnischen Sprache, 1812; Д. Бантиш-Каменський, Исторія Малой Россіи, Ч. II, 1822; Biblioteka warszawska, 1841, 1842 (K. Libelt, O literaturze niemieckiej); Blätter für literarische Unterhaltung, 1834; Вагилевич, граматика, 1845; M. Wiszniewski, Historya literatury polskiej, 1840, т. I, 1844, т. VI; Voltiggi, Ricsoslovnik iliricskoga, italianskoga i nimacskoga jezika, 1803; Volnej, Alfabet Europejski zastosowany do języków azyatyckich, 1819; Востоков, граматика, 1831; Vuks Stephanovitsch kleine serbische Grammatik von J. Grimm, 1824; Ґреч, Rys historyczny literatury rossyjskiej, 1823; Денница, 1842 (I. K. Purkinje, O jedności literackiej między plemjonami sławjańskiemi), 1843 (Доля галицко-русского языка); Добровський, Institutiones, 1822; Dunder, Andrie Kačica Razgovor ugodni naroda slovinskoga, 1836; Engel, Geschichte der Königreiche Halitsch und Wladimir, 1796; Ergänzungsblätter zur öster. Zeitschrift für Geschichts- und Staatskunde, 1835, (Berichtigung der Umrisse zu einer Geschichte des religiösen und hierarchischen Zustandes der Ruthener, звідси взяте число Українців — 15 міл.); Żochowski, Części mowy odmieniające się, 1838; Zaleski (Wacław z Oleska), Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego, 1833; Зубрицький, Historyczne badania o drukarniach rusko-sławjańskich w Galicyi, 1836, Rys do historyi narodu ruskiego w Galicyi, 1837; Illyrisches Blatt, 1836; Калайдович, Іоаннъ Ексархъ болгарскій, 1824; Карамзин, Исторія государства россійскаго, 1818, т. I, т. IV і V; Копітар, граматика, 1808; Левицький, граматика, 1834; Odpowiedź na zdanie o wprowadzeniu Abecadła polskiego do pismiennictwa ruskiego, 1834; Лучкай, граматика, 1830; Могильницький, Rozprawa o języku rnskim, 1829; Münchener allgemeine Literatur-Zeitung, 1819; Józ. Muczkowski, Grammatyka języka polskiego, 1836; Noakowski, Grammatyka rossyjska dla użytku Polaków, 1837; Описаніе всѣхъ обытающихъ въ россійскомъ государствѣ народовъ, 1799; Павскій, Филологическія наблюденія, 1841; Rozmaitości Gazety Lwowskiej, 1840, 1843; Сборникъ Муханова, 1836; Slovanska, 1814, 1815; Фатер, Grammatik der russischen Sprache; Volkslieder der Wenden in der Ober- und Nieder-Lausitz, 1841; Die nenesten Zustände der katholischen Kirche beyder Ritus in Polen und Rußland seit Katharina der II. bis auf unsere Tage, 1841; Шафарик, Geschichte der slavischen Sprache und Literatur, 1826; Starožitnosti slovanské, 1837; Slovanský Národopis, 1842; Schleiermacher, O Alfabecie harmonijnym, 1835; Schlözer, Nestor, russische Annalen, 1802—09; Fr. Szopowicz, Uwagi nad Samogłoskami i Spółgłoskami w ogólności oraz nad niektóremi głoskami Abecadła polskiego, 1827; Jahrbücher für slavische Literatur, Kunst

бо автор використав тут о половину більше того числа лїтератури, яке узгляднив при першій редакції. Ще більше доповнив Лозинський третю редакцію, де трохи не стільки нової лїтератури, з якою приступив до писання першої редакції граматики. Для пізнання мови закордонних Українцїв мав Лозинський при першій редакції граматики всього 2 збірники пісень: Цертелева з 1819 р. та Максимовича з 1827 р., більше при другій редакції, бо другий збірник пісень Максимовича з 1834 р., „Запорожську старину“ Срезневського, „Малороссійскія повѣсти“ Квітки та „Приказки Гребінки“ з 1834 р., найбільше при третїй редакції, а саме: збірник Маркевича з 1840 р., другу частину повістий Квітки й „Чари“ Тополї з 1837 р., „Вітку“ Костомарова та „Малороссійскія повѣсти и разсказы Хомы Куприенка“ з 1840 р., вкінці „Украинскій Сборникъ“ Срезневського та „Снјпъ“ Корсуна з 1841 р. З инших фолькльорних збірок і альманахів були звісні Лозинському: „Русалка Днїстрова“, „Pieśni ludu ruskiego“ Żegoty Pauli з 1839 р., „Pienia“ (1842) і „Ukrainki“ (1844) Падури, збірки приповідок Ількевича та в „Athenaeum“ з 1844 р. й Вінок (1845).

Талановито написана граматика Лозинського з її фізіольоґічними поясненнями природи звуків, з втягненнем мови російських Українців до граматики для заманіфестовання одности українського народу на цїлім його просторі була би заступила в своїм часї в части конфіскату „Русалки Днїстрової“, як була би так дуже не спізнила ся зі своїм виходом. За один рік по її виході надійшов богатий в цїкаві епізоди 1848 р., який і видвигнув потребу граматики рідної мови, але в рідній мові. Граматика Лозинського задля чужої одежі в трьох останнїх лїтах 40 рр. а задля народности в 50 рр. пішла в забуте. Щирих інтенцій Лозинського, поставити українське відродженнє у Галичинї на сильні підвалини народности, не зрозуміли сучасники й нема сумніву, що коли була би вийшла в своїм часї друга редакція його граматики, вона не була би відограла сеї ролї, яку повинна була й сміло могла, не була би паралїжувала недотепних міркувань Левицького, бо проти Лозинського були тодї задля його непорозумітого проекту введення латинської азбуки в українське письменство в Галичинї — з незначними виїмками всї передові Українцї в Галичинї. Не повело ся також Лозин-

---

und Wissenschaft, 1845 (Bemerkungen über den Artikel: Das Schicksal der gallizisch — russischen Sprache und Literatur). Нарочно подаю дати, щоби можна було мати змогу рішити, яку лїтературу міг використати Лозинський в поодиноких редакціях своєї граматики.

ському з українсько-німецькою граматикою, яку виготовив на конкурс з 1840 р.

IX. Участь Кирила Блонського, Антона Добрянського, Івана Жуківського, Осипа Левицького, Осипа Лозинського й Антона Могильницького в конкурсї з 1840 р. на українсько-нїмецьку граматику.

Письмом з дня 18 липня 1840 ч. 3689/760 віднесла ся надвірна шкільна комісія до львівської ґубернії в справі розписання конкурсу на українсько-нїмецьку граматику з нагородою 300 зр. за вдатний виріб. Мотивом такого зарядження був намір „der hierländigen ruthenischen Bevölkerung die Erlernung der deutschen Sprache möglichst zu erleichtern, und den Unterricht in dieser Sprache an den hierländigen Volksschulen thunlichst zu befördern". Як на взірці вказувано на чесько-німецьку та країнсько німецьку граматику. Визначивши речинець по конець червня 1841 р., поручала ґубернїя письмом з 19 серпня ч. 52538 обом греко-католицьким консисторіям повідомити про конкурс „die für eine solche Leistung insbesondere geeigneten Individuen" і заохотити їх до написання такого підручника. Вироби треба було доручити найближшій консисторії, яка мала відослати їх ґубернії[1]).

Консисторії віднесли ся в сїй справі до шкільних надзорів (львівська дня 8 вересня), аби вони подали до прилюдної відомости зміст конкурсу й вишукали людий, здібних до такої праці. Крім того самі консисторії завізвали до укладу граматики тих людий, про яких знали, що займають ся граматичними чи лїтературними речами. І так львівська консисторія завізвала до участи в конкурсї пароха Бяткова Кирила Блонського, пароха Угринова Григорія Шашкевича, професора моральної теольоґії Венедикта Левицького, окружного директора шкіл у Коломиї Миколу Верещинського, укінченого богослова Антона Могильницького та пароха церкви Петра

[1]) Додатки. 6. Конкурс з 1840 р. на українсько-німецьку граматику. Отсей документ, як і богато дальше наведених або тілько використаних разом із трьома граматиками, словом то все, під чим не буде подана яка бібліотека, находить ся у львівській митрополичій реґістратурі. За ласкаве позволенне використати сей матеріял в отсїй праці складаю мою щиру подяку директорови реґістратури о. Володимирови Семкову, як рівнож дякую щиро на сїм місцї кустосови „Церковного музея" у Львові дрови І. Свенціцькому за ласкаве улекшенне користувати ся граматикою Могильницького.

й Павла у Львові Івана Жуківського. Сповіщаючи їх про умови конкурсу, завзивала консисторія: „Da nun dem Consistorium Ihre besondere Vorliebe für die ruthenische Sprache, und das Studium(,) mit dem Sie sich auf die gründliche Erlernung derselben vorlegen(,) bekannt ist — so werden Sie in Folge dieser hohen Andeutung hiemit aufgefordert, sich der Verfaßung des fräglichen Lehrbuches nach den höchsten Orts angesetzten Modalitäten zu unterziehen".

На запит ґубернії з 17 серпня 1841 р., чи надійшли які еляборати, відповіла львівська консисторія, що надійшли чотири виробп, але з них викінчений тілько один, прочі три неповні. Сей повний еляборат навіть не був плодом львівського дієцезанина, але перемиського. Сюди прислано його анонїмно, бо автор не повинен був присилати свойого виробу львівській консисторії, тому й хитре виправданнє його на письмі, залученім до виробу. „Da aber nicht alles in der Welt gelingt, писав анонїм, so hat man beschloßen, um nicht in eine unangenehme Stim(m)ung versetzt zu werden, falls das Exemplar durchfallen sollte, die Fertigung folgendermassen auszudrücken: Mit Gott, Kaiser und Vaterland". Неповні виробп походили від Блонського, Жуківського та Могильницького[1]). Консисторія зажадала від авторів як найскоршого викінчення і прирікла по одержанню недостаючих частий відіслати вироби враз з їх оцїнкою ґубернії. Але тілько один Жуківський не відмовив жаданню консисторії.

Скорше справила ся з порученим дїлом перемиська консисторія. Уже 21 вересня 1841 р. переслала ґубернія елябората Осипа Левицького, Антона Добрянського тай Осипа Лозинського львівській констисторії „zur Prüfung und gutächtlicher Aüßerung über deren Anwendbarkeit" до кінця будучого місяця себто жовтня. Присилка сих виробів дала змогу референтови Михайлови Куземському відкрити автора анонїмної рукописи. Показало ся, що вироби анонїма й Осипа Левицького ідентичні. Оцїнка виробів проволокала ся. Просьбою з дня 18 жовтня віднесла ся консисторія до ґубернії о продовженнє речинця, бо з причини ще й инших занять не можна було зробити оцїнки виробів. А хоч одержала консисторія бажану

[1]) Блонський прислав 23 червня 1841 три аркуші свойого еляборату, пять дальших аркушів 9 липня, а кінцевих аркушів не прислав мимо своєї обіцянки та зазиву консисторії. Жуківський представив частину свойого виробу 30 червня, а решту пізнїйше. Могильницький прислав по речинцї 13 серпня один аркуш свойого виробу через скільський шкільний надзір (був тоді адмінїстратором у Хутарі) й мимо зазиву консисторії не прислав докінчення.

проволоку, не була готова з порученою оцінкою і в новім речинції, тому вдруге, а дальше й третій раз звернула ся з такоюж просьбою, на що одержала відповідь, що має звернути ґубернії вироби безумовно до 25 марта 1842 р.

Про мову виробу Блонського можна мати деяке розуміннє з отсих виписок в оцінції Куземського: „Когда человѣкъ говоритъ, даютъся слышати голоси; произноситися, словко, тезоименитыя". Термінольоґія давня. Тому, що виробови недоставало більшої части, закінчив референт свою коротку й нескладну оцінку заявою, що саме з повищої причини не можна видати означеного осуду про сей виріб.

Далеко суцільнійшим можна уявити собі образ українсько-німецької граматики Жуківського на основі заміток Куземського. В сім виробі богацько дечого не подобало ся референтови, передусім правопись і термінольоґія. „Die Rechtschreibung ist ganz neu, реферував Куземський, es finden sich gewisse Zeichen auf den einzelnen Worten, welche nun verschiedene Aussprache andeuten sollen. Die in der Schrift gebräuchlichen Halblaute ъ und ь — welche zur Verschäfung oder Linderung der einzelnen Sylben gebraucht werden — fallen ganz weg. — Ferner kommen Benennungen vor, welche keineswegs den richtigen Sinn geben" пр. „о словахъ загаломъ, голова зам. глава". Незрозумілими були для референта терміни: „звуки, самозвуки, знаки письменнѣ = букви, сполозвуки, склади початковѣ = Vorsylben, призвук = Betonnung, члонок = Geschlechtsart, головни слова = Hauptwörter, скланяня, личники = Zahlwörter, числа засаднѣ = Ordnungszahlen, заимки особѣстѣ, привлащающѣ, пытающѣ, звертаючий заимок = Zurückführendes Fürwort, змысл зносящій = leidende Form". Референт бажав собі термінів: „букви, согласни, членъ, склоненіе, числа основательныя, мѣстоимена личныи, притяжательніи, вопросительніи". Автор граматики викинув ъ, а прецінь навів його як ціху першої деклінації. Впрочім гнівало референта, що „fast durchgehends Wörter eingeschaltet sind, die weder in der ruth. Sprache gebräuchlich, noch mit dem Geiste dieser Sprache verträglich sind". Ту й навів на приклад слово „скланяня" зам. „склоненіе". Термінольоґію назвав неукраїнською (ruthenisch), „sondern nach dem polnischen modulirt, daher erstens unverständlich, und zweitens auffallend". Жуківський розріжняв триконюґації, не дві, як хотів Куземський. Зробивши ще кілька менше важних заміток, зазначував референт, що „in dieser Art ist die ganze Ausarbeitung bewerkstelligt".

Подібними своїми прикметами не подобала ся референтови й граматика Лозинського[1]). Він закинув їй, що є незрозумілою, хоч уложена після німецького взірця, пр. „языкъ нѣмецкій означае, такъ якъ каждый инный, единочастнии бреценя (голоси) (,) которіися бесѣдними начиняями вирабляютъ, черезъ пис'меннии знаки, которіи лѣтерами (Buchstaben) зовемо". Автор не навів азбуки. Дальше були „die Benennungen der einzelnen Redetheile ganz neu — und unverständlich" (о покладахъ = von den Sätzen), вкінці й конструкція не була строго граматичною, бо Лозинський писав: „имена сутъ троякого роду зам. рода". Ось так коротко справив ся референт з виробом Лозинського.

Цїлком недокладні замітки про виріб Добрянського. Автор ужив слів: „рожницю зам. различіе, голосу зам. голоса, опричъ зам. кромѣ, часослово зам. глаголъ"; невистарчаючо вичислив іменники після їх роду в українській мові, не згадав про іменники подвійного роду, навів три деклїнації іменників після їх роду, а в Левицького було їх чотири. Трохи більше сказано про сей виріб у загальнім рефератї про всї елябората. Ту зазначено, що Добрянський держав ся німецького взірця, але все узгляднював українську мову, а дальше стояло: „Die Darstellungsart des Dobrzański ist kurz und bündig, und die in derselben gebrauchte Sprache ist sehr gut, und so beschaffen(,) daß dieselbe in allen Gegenden der hiesigen Diözese von jederman leicht und anstandlos verstanden werden kann; jedoch hat sich derselbe mehrfach gegen den grammatikalischen Gebrauch versündiget, und die deutsche Sprachlehre selbst

---

[1]) У своїй автобіоґрафії оповідає Лозинський, що коли перемиська консисторія завізвала його написати конкурсову граматику, прислав Копітар чесько-нїмецьку та країнсько-нїмецьку граматику на взірцї Лаврівському, Левицькому, а як amicus personae й для Лозинського на руки епископа Снїгурського. Колиж тих книжок не доручено Лозинському, попросив він Копітара о країнсько-нїмецьку граматику, на що дістав відповідь, що Копітар уже вислав книжку на руки Снїгурського, а тепер знову написав до Метелька в Люблянї, аби вислав бажану книжку Лозинському (Литературный Сборникъ, 1885, стор. 118). А що посилка прийшла 10 мая 1841 р., а з кінцем червня кінчив ся речинець, не богато скористав з сеї посилки Лозинський. Тому дуже в пригодї стала йому чесько-нїмецька граматика, яку вислав Ганка 5 жовтня 1840 р. з Праги. Урадуваний Лозинський подякував Ганцї листом з 18 жовтня за „Mluvnice německého jazyka" та „für die beym Niederschreiben der ruthenisch-deutschen Sprachlehre zu beobachtenden Winke". (Францевъ, op. cit. стор. 644).

nicht überall erschöpfend behandelt". Недоставало також зовсім додатку німецького підручника[1]).

Лишав ся останній виріб — Левицького. Й тут найшов референт богацько незрозумілих висловів, пр. „него", дальше деякі уваги, які показували, в чім українська мова сходить ся з німецькою а в чім ріжнить ся від неї, хоч і дуже добрі, не повинні були мати місця у малій граматиці, не подобало ся також йому богато слів: „орудія бесѣды, череда буквъ, змѣна гласныхъ, замѣсть зам. мѣсто", польонізми „вінцей" і „барзъ" зам. „больше" та „дуже", „жебракъ, потѣчокъ, селедецъ зам. оселедецъ, цимало, царевичъ, рыцарь, халупа, гнилий зам. струпишалый, не здало казати зам. неможна мовити, срозумѣлый зам. зрозумѣный, хотѣти пити зам. прагнути", семівокалїзація у й ин. На поодиноких буквах находили ся знаки, що мали означати ріжну вимову. Цікава замітка про правопись: „Der Verfaßer dieser Sprachlehre scheint selber seiner Schreibart nicht sicher zu seyn, indem er manchmahl einen Buchstaben setzt, und gleich darunter einen anderen gleichsam als Erläuterung beisetzt" (чясови-часови). В загальній оцїнцї конкурсових граматик зазначено, що правила добрі в виробі Левицького, одначе закинено виробови за великий обєм і вживанне незрозумілих слів. Львівська консисторія годила ся з думкою перемиськоі що до виробу Левицького[2]), тілько не приставала на його мову[3]). Згідно з такою оцїнкою рішила консисторія велїти референтови виготовити точний спис змін, які мав поробити Левицький у своім підручнику, щоби можна було предложити його ґубернїї для апробати також на львівську архідієцезію.

---

[1]) Додатки. 7. Оцїнка Кузємського конкурсових виробів. Хибним є заперечення Дїдицького, що Добрянський нїколи не уложив конкурсової граматики. (Литературный Сборникъ, 1885, стор. 118). Не дивно, що нїчого не згадав про неї і в житєписи Добрянського. (Антоній Добрянскій, его жизнь и дѣятельность въ Галицкой Руси, 1881).

[2]) Лозинський оповідає у своїй автобіоґрафії, що перемиський референт Гр. Гинилевич висказав ся про вироби Добрянського, Левицького й Лозинського: „Alle drei haben die Aufgabe mit Glück gelöst" і поставив потім на першім місцї граматику Левицького, на другім Добрянського, на третїм Лозинського, додаючи при тім: „Das Bemühen des H. Łoziński auch Etwas zu leisten, ist lobenswerth". Довідавши ся про се, запротестував Лозинський до надвірної шкільної комісії і написав також до Копітара. Уряд хотів знати, хто виявив урядову тайну Лозинському, й наробив йому богато неприємностий. (Литературный Сборникъ, 1885, стор. 118—119).

[3]) Додатки. 7. Оцїнка Кузємського конкурсових виробів.

Сей спис змін мала передискутувати консисторія на засіданню і віділслати ґубернії. Куземський виготовив замітки[1]) та зреасумував їх на засіданню. Тимчасом явив ся у референта особисто Левицький і справив рукопись після вказівок референта[2]). Куземський виготовив кінцеву оцінку конкурсових виробів для ґубернії, де поручив до апробати як найбільше вдатну граматику Левицького[3]). Письмом з 28 січня 1843 р. повідомила львівську консисторію ґубернія, що конкурсову нагороду одержав Левицький[4]). Так умів Левицький одержати нагороду за українсько-німецьку граматику, хоч прилюдно було звісно, що граматика Добрянського була найліпшою[5]).

Книжки Левицького видруковано 4000 примірників, по 2000 для обох дієцезій, а авторам звернено рукописи, при чім консисторія заявила Блоньскому признаннє, а Жуківському навіть з додатком „велике“ за їх охоту причинити ся для загального добра. Ні оден з учасників сього конкурсу не виготовив короткої української граматики на зазив консисторії 1844 року. Прислали свої вироби два свіжі аматори граматичних занять, один із них автор граматики, що вийшла друком 1845 р., отже перед граматикою Лозинського, хоч Вагилевич зачав думати про граматичні досліди після того, як уже була готова перша редакція граматики Лозинського й приготовляла ся друга.

(*Далї буде*).

---

[1]) Друкую їх в додатках під ч. 8 п. з. Замітки Куземського до українсько-німецької граматики Левицького.

[2]) Додатки. 9. Полагода бажаних змін в рукописи Левицького.

[3]) Додатки. 10. Кінцева оцінка конкурсових виробів для ґубернії.

[4]) Додатки. 11. Наділеннє конкурсовою нагородою Левицького.

[5]) Ос. Лозиньский, Bemerkungen. (Jahrbücher, 1845, стор. 128).

Причинки до історії руського духовного семінаря у Львові від 1837—1851 р.

Подав **Юрій Кміт.**

Свойого часу стрінув я в біблїотецї львівського духовного семінаря матеріяли, що можуть бути причинком до історії польських конспірацій між нашими теольоґами. Дещо з сього подав я давнїйше у „Записках", а тепер маю під рукою відпис актів, які завдяки польським конспіраціям тикають ся головно заборони світських книжок і часописий, та всяких зносин з людьми поза семінарськими мурами, ревізій, як найточнїйшого нагляду над питомцями, тикають ся далї заборони театральних представлень у семінарі, а попри се відслонюють нам теж дверцї до внутрішнього семінарського житя. Цікавим з того боку являєть ся „Протокол", переведений ректоратом з питомцем четвертого року теольоґії Йосифом Чемеринським. Я що до себе ставлю дуже високо сей акт, бо тут виведені на сцену живі люди, що самі себе і своє окруженнє характеризують як найвлучнїйше. Недоговорювання або протягання висвітлюють неоцно як найповнїйше та найдокладнїйше. Сей документ оголошу колись пізнїйше. Гарним доповненнєм до сього протоколу є знову справозданнє ректорату про інтелєктуальний та релїґійно-моральний стан питомців. Навчаннє та веденнє тодїшньої молодїжи були сього рода, що вповнї відчужували від с в о й о г о і вбивали в зародї всякий проблиск вольного духа. Автором сього непростимого ретроґрадства був митрополит Михайло Левицький. Дійшло до того, що студент теольоґії Йосиф Чемеринський при протоколї дня 10 січня 1845 на запит наставника: „Od kogo Pan do-

stajesz książki świeckie — daremnie, czyli za pieniędzy, którzy czytacie i kiedy — jakiej treści bywają te książki?" заявляє: „Ponieważ żadnych książek świeckich ani przez ciąg mojego bytu w Seminarium, ani na świecie będąc, prócz książek scholastycznych nie czytałem, przeto ani takowe daremnie, ani za pieniądze dostawać nie starałem. Nie jestem bowiem dzieciem, ażebym nie przewidział, jakie skutki z tego mogłyby wyniknąć, gdybym się zatrudniał podobną lekturą. Z resztą kto widział u mnie takowe książki, niech powi to do oczy". Треба справді чудовати ся, коли що виднійше зринало в сьої затхлої атмосфери...

На звістку про конспірації серед деяких питомців „дня 4 марта 1837 р., пише проф. К. Студиньский на основі „Gestions-Protokoll"-ю русько-кат. мит. Ординаріяту, зажадав митрополит від ректорату дух. семінаря, щоби доніс „qui Alumni praeter Novalia Allgemeine Zeitung nominata, alia quaecunque et qualia periodica Novalia legere consveverunt, a quo item et qua via eadem obtineaut". Колиж ректорат подав бажаний спис питомців і додав, що крім „Allgemeine Zeitung" читають вони ще „novalia polonica cum appedice Rozmaitości", а побіч сього й инші книжки, які дістають через книгарню, митрополит видав заборону читати сї книжки, а рівночасно приказав питомцям, щоби не сміли без відомости ректора які небудь книжки купувати, або передплачувати"[1]). Ся характеристична заборона, разом із софістерійним оправданнем її автора, звучить:

Nr. 29. Auf den Bericht vom 6. d. M. Zahl 76 wird dem Rektorat aufgetragen:

1) Den Zöglingen das Lesen der Allgemeinen Zeitung und des an die Lemberger pohlnische Zeitung geknüpften Anhangs Rozmaitości, gänzlich zu verbiethen.

2) Sich an die Konsistorial-Verfügung vom 12-tber 834. Zahl 2850 streng zu halten, und keineswegs zu dulden, dass die Zöglinge Zeitungen, Zeitschriften und Bücher, sie mögen wie immer beschaffen seyn, je ohne Vorwissen des Rektorats einkaufen oder pränumeriren.

Es ist schon an sich selbst auffallend, wie ein Zögling, der seiner durch beigebrachtes Zeigniss erwiesenen Armuth wegen, aus dem Seminariumsfond unterhalten wird, die Kosten des Einkaufs oder der

---

[1]) К. Студиньский, Польські конспірації в роках 1831 - 46.

Pränumeration von Büchern und Zeitschriften zu tragen vermag. Ein solcher ist entweder nicht ganz mittellos, und müsste, in Gemässheit der bestehenden Vorschriften wenigstens zum theilweisen Ersatze seines Unterhalts in dem Seminarium verhalten werden; oder, er ist wirklich ohne alle Mittel, und dann kommt es zu besorgen, dass er, um für die Bücher und Zeitschriften zu zahlen, Geld auf irgend eine unerlaubte Weise suchen, oder Schulden machen werde. Das Rektorat wird daher einsehen, dass es nothwendig sey, die Zöglinge vom Einkaufe, und von der Pränumeration der Bücher und der Zeitschriften abzuhalten.

Sollte übrigens das Rektorat erkennen, dass dies ohne allen Anstand geschehen könne, und dass es sich um nützliche Bücher handle, so ist doch darauf unerlasslich zu bestehen, dass der Kauf, oder die Pränumeration, so wie der Empfang der auf diesem Wege angeschafften Werke, immer nur mittels des Rektorats selbst geschehen, und keinem Zöglinde gestattet werden soll, sich in unmittelbare Berührung mit den Buchhändlern und Sammlern von Pränumerazionen zu setzen, und unmittelbar von diesen die Bücher und Schriften zu empfangen.

Hievon sind sämmtliche Zöglinge mit dem Bedeuten in die Kenntniss zu setzen, dass falls einer oder der andere sich beikommen lassen sollte die gegenwärtige Verfügung zu verletzen, er eine strenge Ahndung, und allenfalls auch die Entlassung aus dem Seminarium und die Ausschliessung vom geistlichen Stande zu gewärtigen habe.

Lemberg den 9. März 837.

Michael Metropolit.

Сю заборону проголошено питомцям дня 10 марта 1837. Але видко, вона не була дуже успішна в наслїдках, коли нелеґальна лїтература ширила ся далї. Тим то треба було її проголосити в друге усїм питомцям. Стало ся се 8 лютого 1838 р. Для більшого впливу і враження були присутними при сьому читанню усї наставники семінарії.

Ворохобні, конспіраційні привиди не давали спокою високій презідії ґубернії, а вже найбільше бентежили вони митрополита Левицького. Вишукувано ріжні притоки, аби мати все око звернене на питомців, аби слїдити кождий їх рух, аби могти увійти до їх нутра і відгадати, що там чинить ся, на що заносить ся... Презідія ґубернії письмом з дня 9 марта ч 2275/999 віднесла ся до консисторії, а митрополит письмом з дня 14 квітня 1846 р. ч. 1579 завізвав ректорат семінаря „eine Darstellung des intellektuellen und religiös-moralischen Zustandes des unter der Leitung desselben stehenden Seminariums und dessen

Personalstand dem Metropolitan - Ordinariate vorzulegen, und eine besondere Angabe der Gebrechen beizufügen, welche das Rektorat etwa an den Zöglingen wahrgenommen, und entweder seinerseits bereits verbessert habe, oder sich in der Lage finde, die Mittel hiezu von den höheren Behörden zu erbitten. **Ректорат виготовив справозданне найперше на бруліоні, з якого ми зробили відпис; жаль тільки, що не можна було стрінути кваліфікації семінарського персоналу. З огляду на важність порушених питань подаємо в цілости сю відповідь:**

Hochwürdigstes Metropolitan - Ordinariat!

Mit dem hohen Erlasse vom 14 April l. J. Zhl: 1579 ist dem Seminar-Rektorate aufgetragen worden:

a) die Darstellung des intellektuellen,

b) des religiös - moralischen Zustandes der gr. kath. Seminarzöglinge sammt dem Personalzustande vorzulegen, als auch

c) die an den Zöglingen wahrgenommenen Gebrechen anzugeben.

In folge dieses Auftrags wird Einem Hochwürdigsten Metropolitan Ordinariate ehrerbiethigst Nachstehendes berichtet:

ad a) die Zöglinge des hiesigen Seminariums besuchen die öffentlichen Vorlesungen im Universitätsgebäude. Im Seminariumgebäude befinden sich für jeden theologischen Jahrgang abgesonderte Musäen, in welchen die Zöglinge vor und nach öffentlichen Vorlesungen, in den bestimmten Stunden den Studien obliegen, wo auch von den Studien Präfekten drei Mal in der Woche mit den Zönglingen die Correpetitionen abgehalten werden, und zeuge der vorgelegten Semestraltabelle haben die Zönglinge die Prüfungen, mit wenigen Ausnahmen, mit gutem Fortgange bestanden. Ausser den obligaten Studien besuchen im laufenden Schuljahre: 22. Zöglinge des zweyten theologischen Jahrganges die exegetischen Vorlesungen; 9. Zöglinge des ersten theologischen Jahrganges die Vorlesungen über die arabischen, syrischen und chaldäischen Dialekte; 10. Zöglinge aus verschiedenen Jahrgängen die österreichische Staatsgeschichte; 1. Zögling die Numismatik; 3. Zöglinge die classische Literatur; 3. Zöglinge die Landwirthschaftslehre; 13. Zöglinge die Geschichte der Philosophie; 16. Zöglinge polnische Sprache und 35. Zöglinge besuchen die Vorlesungen über die Lehrmethode bei dem Taubstummen Unterrichte.

Das hiesige Seminarium besitzt eine auserwählte Bibliothek, aus welcher auf jedes Verlangen die Bücher den Zöglingen ausgefolgt werden; über diess werden auch öfters jene Werke, welche in der

Seminarbibliothek nicht vorfindig sind, aus der Universitäts-Bibliothek zum Gebrauche der Zöglinge ausgeliehen.

Dieses liefert den Beweis, dass die gr. kath. Seminarzöglinge die intellektuelle Bildung sich augelegen seyn lassen.

ad b) Betreffend den religiös-moralischen Zustand, verrichten die Zöglinge nach den Hausstaten das Morgengebet, hören täglich die h. Messe, vor Mittag und Abendessen, als auch nach denselben, beten sie die üblichen Gebete, vor dem Schlafengehen aber versammeln sie sich täglich zum Gebete und zur Erforschung des Gewissens in der Kirche. An Sonn- und Feyertagen wohnen die Zöglinge dem Hochamte bei, nebst dem wird alle Samstag und Sonntad die Vesper und an grossen Feyertagen auch die Morgenandacht in der Seminarkirche abgehalten. Zwey Mal in der Woche hält der Pater Spiritualis geistliche Exhortazionen, und die h. Schrift wird von dem hiezu vom Hochwürdigsten Ordinariate bestimmten Studien-Präfekten cursorisch explanirt.

Über diess verrichten sämmtliche Zöglinge alle zwey Monathe die h. Beichte und empfangen das h. Abendmahl.

ad c) Unter die Gebrechen, welche an den Zöglingen wahrgenommen wurden, können gerechnet werden,

1. dass die Zöglinge vor Beendigung der theologischen Studien Ehebündnisse geschlossen haben, dieser Unfug ist aber durch erneuertes Verboth abgestellt worden;

2. das Tabakrauchen, von welchem die Zöglinge, welche schon in Gymnasialschulen an das Rauchen sich gewöhnt haben, weder durch Ermahnungen, Zurechtweisungen, noch durch Arreststrafe sich abschrecken lassen;

3. der Leichtsinn, welchen die Zöglinge dadurch an den Tag legen, dass sie während der Ferien keine dem geistlichen Stande angemessene Kleidung tragen; das Rektorat ermangelt nicht vor Entlassung der Zöglinge auf die Ferien denselben zu bemerken, dass sie sich anständig betragen, diese Bemerkung aber wird schlechterdings nicht beachtet;

4. zu diesen Gebrechen gehört auch, dass mehrere Kandidaten des geistlichen Standes, welche in das Seminarium aufgenommen werden, der slavischen Sprache und des Kirchengesanges unkundig sind. Die Ursache dieses Übels scheint zu seyn, dass diese Kandidaten von ihren Aeltern zum Lesen der slavischen Kirchenbücher und zum Kirchengesange nicht abgehalten werden, dass dieselben während der Gymnasial und philosophischen Studien die gr. k. Kirche niemals oder sehr selten besuchen, oder auch zum geistlichen Stande keinen Beruf

haben, daher die slavische Kirchensprache und den Kirchengesang für minder nöthig halten. Das Rektorat gibt sich alle Mühe, solche Zöglinge dahin zu bringen, dass sie neben den theologiscsen Studien, welchen sie obliegen, auch dem Erlernen des für den Seelsorger unentbehrlichen Kirchengesanges sich widmen, aber ungeachtet der getroffenen Vorkehrungen, dass die Zöglinge in 24. vertheilt, wöchentlich zweymal in dem Kirchengesange unterrichtet werden, kann er sich doch des erwünschten Erfolgs nicht erfreyen.

Der anbefohlene Personalstand des Seminariums wird sub ·/· gehorsamst beigeschlossen.

Lemberg am 3 Maji 1846; mund. 7-a Maji 846.

Ciepanowski.

Президія ґубернії звістила митроп. Ординаріят, що питомці II. року: Яримович Михайло, Чайковський Михайло, Калечинський Антін, Церкевич Кирило і Лукашевич Іван читають нелеґальні книжки. Митрополит звернув ся до ректорату семінаря з припорученнєм перевести в згаданих питомців як найточнійшу ревізію, а рівночасно питав, чи вистарчають до спинення неценвурної лектури поставлені загрози та примінювані кари? Коли-б не вистарчали, то може-б продумати що инше...

Ректорат письмом з дня 3 мая (1846 р. (mund. 7-a Maji 1846) ч. 211 відповів отсе:

Nach Einlangung des hohen Auftrages vom 16. April l. J. Zhl. 30. wurden alle Sachen der Zöglinge, Hörer des II-n Jahres der Theologie, Jarimowicz Michael, Czaykowski Michael, Kaleczynski Anton, Cerkiewicz Cyrill und Łukaszewicz Johan untersucht, ob nicht verbothene Bücher oder revoluzionäre Schriften unter denselben sich befinden. Nach Verlauf einer Woche und zwar am 23. April l. J. wurde bei diesen Zöglingen als sie aus den Collegien nach Haus kamen, in der Absicht, ob sie nicht ein verbothenes Buch mitgebracht haben, eine strenge Revision vorgenommen, aber sowohl am 17 als am 23 April l. J. ist nichts verdächtiges vorgefunden worden.

Beim Cerkiewicz Cyrill, dessen Bruder Theophil vor zwey Jahren wegen Lesen verbothener Bücher aus dem Seminar ausgeschlossen wurde, war schon vier Mal im laufenden Schuljahre die Untersuchung vorgenommen, aber ausser der, mit dem in Czernowitz studirenden Stipendisten unterhaltenen Korrespondenz, ist nichts entdeckt worden.

Was den Antrag anbelangt, wie dem Lesen verbothener Bücher zu steuern wäre, so ist das gehorsame Rektorat des unvorgreiflichen Dafürhaltens, dass die bereits vorgeschriebenen in dem Wirkungskreise

des Seminar-Rektorats liegenden Massregel, diesem Übel zu begegnen hinreichen, dass nämlich die Zöglinge sorgfältig überwacht, unverhofte Übersuchungen bei ihnen vorgenommen, die Zöglinge manchmal bei ihrer Rückkehr aus den Collegien oder Spaziergängen sogleich revidirt, und den fremden, zum Seminarium nicht gehörigen Personen der Zutritt zu den Zöglingen ohne Vorwissen des Seminar-Rektorats nicht bewilligt werde.

Одначе митрополит не заспокоїв ся тою відповідю, але зараз на другий день (8 мая 1846 р. ч. 37) вислав письмо до ректорату семінаря, в якому заявляє, що хоч „keine verdächtige Bücher vorgefunden seyen, so wird doch dem Ehrwürdigen Seminariums-Rektorate anempfohlen die besagten fünf Zöglinge auch künftighin streng zu überwachen und überhaupt der früheren hohen Willensmeinung gemäss sämmtliche Zöglinge des Seminariums vom Lesen verbothener Schriften sorgfältigst abzuhalten, ihre Bücher öfters und unversehens zu revidiren, ihnen die Berührung mit verdächtigen Menschen streng zu verwehren und falls etwas Verdächtiges zum Vorschein kommen würde, hienüber dem Ordinariate zur weiteren Berichterstattung an Ein hohes k. k. Landes Präsidium unverweilt anzuzeigen.

В мурах руського духовного семінаря у Львові від самих початків заснования давали питомцї час до часу, головно в мясницї, театральні вистави. На сї вистави приходила публика з міста. Се не подобало ся митрополитови Левицькому. Він у противенство своїм попередникам кількома наворотами висилав заборони в тому дїлї, але семінарська управа толерувала представлення, тільки, видко, заказано було подавати про се звістки до публичної відомости та обмежено вступ публицї з міста. Десь коло 20 падолиста 1850 р. відограли питомцї якусь комедію. Про сю виставу написав якийсь Наум у віденському Вістнику. Коли про се дізнав ся митрополит, вислав до ректора Слимаковського отсе характеристичне та інтересне письмо:

Nr. 16. Admodum Reverendo Ioanni Slimakowski, provisorio Seminarii Rectori.

In Ephemeride Viennensi Wiestnik nuncupata facta est nuper publici juris disputatio contentiosa occasione lusus Comici in Seminario circa 20. Novembris a. el. instituti.

Similes lusus impediunt Alumnos in studiis ecclesiasticis, turbant ordinem et disciplinam Seminarii et Candidatos status clericalis mi-

nime decent, illi enim ad Seminarium suscepti sunt et impensis fundi Religionis aluntur, non ut Comedias ludere discant, sed ut se idoneos reddant ad gerendum suo tempore sacrum curae animarum munus, quod ipsis humeris Angelorum formidandum est. Atque ideo lusus isti jam annis superioribus ex parte Ordinariatus Metropolitani interdicti erant.

Interest proinde scire, quis hoc non obstante lusum Comicum in Novembri a. el. permisit? quis commediam productam composuit? — qui Alumni ejus actores erant? — et quis illorum, nomine Naum tectus, contentiosae disputationis in supra dicta Ephemeride ocenzentis author fuit?

Non dubitamus Adm. Dominum provisorium Seminarii Rectorem educationem Alumnorum vocationi ecclesiasticae conformem cordi habere, et ideo requirimus Eundem, ut Nobis adaequatam de praemissis relationem praestet.

Unioviae die 2 Februarii 851.

Michael Metropolit.

Miscellanea.

З руїн Галича.

Пробуваючи у Галичі для студій над його памятками, на половині дороги між Залуквою а Крилосом, відкрив я на поли руїну якоїсь камінної будови, зарослої в тім місци терном,[1] а в значнійшій части заораної та обсїваної збіжем. Руїна простягає ся на дві сумежні ниви, засїяні житом і конюшиною. Пробні розкопи, які підняв я своїм коштом, виказали у тому місци в землі велику масу потовченого каміння-вапняка, котрий характеризує всї галицькі монументи старокняжої доби. Знайшлись при тім обломки каміння тесаного, як неменче кусники з слїдами містерної романської різби, якою був окрашений головний вхід (порталь) та зверхнї стіни будови. Найшлось тут чимало обломків цеглин, форми плиткових клинців, 3 цм. грубих, о скісних боках, котра то прикмета характеризує того рода плитки і цеглини з українських будівель XI і XII столїтя. Серед черепя з якихось великих посудин, грубого звиш на 1 цм., найшлось також малесеньке двоушне горнятко, завбільшки невеличкого яблока, з круглим сподом. На пів метра глибоко находилось багато ріняка, з котрого були зложені фундаменти усїх старогалицьких будов. Та найважнїйше, що тут, на цїлій ширинї розкопаної ями показала ся решта первісного помосту. Поміст сей зложений з плиток, себто випалюваних цеглин на верстві глини та свого рода „підтростинованю", з котрого одначе лишили ся тільки правильні рівнолежні ровики в глинї. Чи се була тростина, чи який иньший матеріял на разї було менї годї викрити задля браку всякого слїду. Вохкість глини, прикритої

невеличкою верствою землї й каміння, підсичувана безнастанно атмосферичними опадами, знищила се „підтростиноване“, а також і самі плитки помосту, бо вони дуже крихкі. Вони спосні з глиною немов в одноцїльну масу і підносять ся разом з верствою глини. Всюди в глинї при делїкатнім піднесенню відкриває ть ся виразний слїд рівнолежних ровиків, а се є певним доказом, що поміст сей оцїлїв нерушений до тепер від часу будови. З обломків романської різби, з цеглин з характеристичним профілем і з решти оцїлївшого помосту з імітаціями розет в квадратних полях, можемо вивести, що се була якась величава церква з XII в. Память її серед народа зовсїм затратилась.

Інтересний самий горб, на котрім стоїть та руїна. Він простягає ся далеко на південний захід, від того місця, де стояла ся церква. Тут він стрімкий і каже догадуватись, що колись обгороджений був валами, сплянтованими вже перед многими віками. Зараз близенько на кільканайцять кроків полишила ся ще до нинї яма 5—6 м. діяметра. У нїй виростає великий корч бзу. Се безперечно засипана керниця або завалена пивниця. На тім самім горбі яких 100 м. звідси на полудневий-захід стояла друга камінна церква. Її відкопував проф. Шараневич, відкрив решти фундаментів, описав у книжцї про Галич і назвав ту руїну церквою св. Анни. Там також нинї чисте орне поле, а в місци, де були три вівтарі, висипали гостинець.

Йосип Пеленський.

Буквар Ос. Лозинського з 1838 р.

У бібліотецї Наук. Тов. ім. Шевченка переховуєть ся під ч. 159 рукописний **Букварь Ѩзыка Руского** Ос. Лозинського. Походить він з 1838 р., а радше з 1837, як можна вносити з поправленої сїмки на вісїмку. На рукописи дві дописки: „Nr. 100. praes. 16 Feb. 1838“ і Nr. 499 adm. ad impr. d. 15/5 1838. Крім заголовної картки обіймає рукопись 48 сторін тексту малої 8° на білім бібулястім папері. Хоч і не був би зазначений автор на заголовній картцї букваря чужою рукою „Łoziński“, зрадила би його крім мови замітка на першій сторінцї тексту: **Кропкованоє ё вимавлѧй ıак ѣ, а кропкованоє ӧ ıак ѣ або и. н. п. мёд, грӧб, плӧт читай: мѣд, грѣб, плит.**

Так само велить Лозинський читати сї переміни в друкованій граматицї з 1846 р.

Буквар починаєть ся малою азбукою: а, б, в, г, д, є, ё, ж, ѕ, з. и, ї, к, л, м, н, о, ӧ, п, р, с, т, ȣ, оу, ф, х, ѿ, ц, ч, ш, щ, ъ, ы, ь, ѣ, є, ю, ѡ, ꙗ, ѧ, ѯ, ѱ, ѳ, ѵ. Потім вичислені: самоголосны і соголосны та поданий знак твердости: ъ і знак мягкости: ь або '. В §§ 2—11 містять ся склади та слова від лекших до щораз тяжших, в § 12 имена бȣкв или писмен, в § 13 велика азбука, в §§ 14—18 вправа на великі букви, розділ слів на склади й короткі речення, а в § 19 представляєть ся дїтям хосен із науки: Че-рез на-ȣ-кȣ на-бы-ва-є-мо роз-ма-и-тих вѣ-до-мо-стей, з ко-то-рих є-дни нам сȣт по-трё-бни-и, дрȣ-гї-и по-жи-точ-нї-и, а ин-ни-и при-ем-ни-и. Для то-го и ꙗ хо-чȣ на-вчи-ти-ся чи-та-ти, пи-са-ти и ра-хо-ва-ти; бо то-є ста-но-вит по-ча-ток до дал'-шо-и на-ȣ-ки.

У трьох дальших параґрафах подає автор найпотрібнійші відомости з граматики. Подаю сї параґрафи в цїлости, бо з них можна знати, якої мови та якої термінольоґії був би ужив Лозинський, як був би написав свою граматику по українськи: § 20. Мысли наши обявляємо через мовȣ. Мова складаєся зо слӧв, слова зо соголосок (силяб), а соголоски з поєдинчих голосок. Тии голоски означаются в письмѣ через бȣкви. Мова єст образом мыслей, а писмо образом мовы.

§. 21. Оучитель подає нам ко читаню розмаитии правила, котории тямити нам каже. Тии правила сȣт:

Бȣква г вимавляєся часом ꙗк пол'скоє g, на приклад в словах: грȣнт, грис, господар.

Бȣква л єслися перед-идȣючою самоголосною слȣчаѥ, вимавляєся ꙗк в. н. п. был, чȣл, лапал читай: бив, чȣв, лапав.

Бȣкви є, ѧ (ꙗ) и ю вимавляются на початкȣ слова або и по самоголоснӧй ꙗк їє, їа, їȣ, н. п. є-го, мо-єй, ꙗ-ко, тво-ѧ, Юсь-ко, во-ю-ю.

Бȣкви оу ї ꙗ пишȣтся на початкȣ, а ȣ ї ѧ в серединѣ и на кӧнци слова, н. п. оу-хо, на-ȣ-ка. мо-гȣ, ꙗк, тяж-ко, сѣ-мя.

§. 22. Иннии правила слȣжат ко складаню соголосок, а тии сȣт:

Самоголоснии сȣт, которїи сами ся вимавлают, так же при них дрȣгого голосȣ не чȣти н. п. а, є, ѣ, о, ȣ.

Согласныи зась не могѹтсѧ вимовити, абы при них еще самогласнои чѹти не было н. п. к (ка), ш (ша).

Јак много в словѣ находитсѧ самогласних, тил'ко ест и соголосок или силѧб. Так в словѣ: голова ест три самогласних (о, о, а), одже и три ест голосок: го-ло-ва,

Сголосна межи двома самогласними стоѧча, бересѧ до надходѧчои самогласнои, н. п. ма-ти, рада.

Двѣ або три соголосници, если сѹт нероздѣл'нии (то ест, которїи перед самогласнов разом дадѹтсѧ вимовити, берѹтсѧ до надходѧчои самогласнои, н. п. мо-кро, ма-сло. Если зась сѹт роздѣл'нии т. е. которїи разом перед самогласнов трѹдно вимовити, ꙗк н. п. нн, мк, рс. ли ин., то сѧ роздѣлѧют и ено остатнѧ-бересѧ до настѹпѹючои самогласнои н. п. твер-дый, сил'ный, крест-ный, змерз-лый.

Двѣ або три самогласнии все сѧ роздѣлѧют н. п. во-ю-ю.

Слова ꙗк сѹт зложении, так сѧ и роздѣлѧют н. п. при-ходжѹ, об-ношѹ, сиво-окїй.

У §§ 23 — 27 находимо моральні вказівки для дітий: як мають заховувати ся у школї, щоби наука принесла хосен, що свавільних, непослушних, неуважних і лїнивих учеників карає учитель. Дальше накликує Лозинський до побожности, взиває до чистоти й остерігає перед лїнивством: Бѹдь харный, має упоминати учитель, мийсѧ, чешисѧ, чисто вберайсѧ; а бѹдеш мати здоровье и станешсѧ прїемним в кождой сполечности. На нехарного око позирати не може.

Стережисѧ лѣнивства, бо кто робити не хоче, ѣсти не повинен. Не дайсѧ завстидати пчолѣ, що вѣд рана до вечера не ено длѧ себе але и длѧ Человѣка працѹе. Посмотри на мѹравлѣ, ꙗк вони в лѣтѣ сберают и на кѹпки носѧт, абы чим зимовати мали. Попри катехизмові моралї: шанувати й любити родичів, не робити нікому нїчого немилого, шкоди, не ошукувати й не красти, не бути зухвалим, повинувати ся власти й виконувати її прикази, бо „покорное телѧ двѣ корови ссе", витати всїх християнським поздоровленнєм, уступати першенство гіднїйшому, не переривати нікому бесїди, не насмівати ся з нікого й не прозивати, говорити про померших або добре або нїчого, дякувати, як хто поправляє похибки, є тут і правила доброго поведення: Хочеш быти скромним, не хвѣй же тѣла твого на всѣ сторони, не крѹти головою, не стрѣлѧй очима, не махай рѹками, не викрикай голосьно; але стой просто; очи нѧй

бȣдȣт в мѣри, рȣки тримай при собѣ, а єно так голосьно мов, абы тѧ тии чȣли, с которими бесѣдȣєш.

Нôс отераючи иди на сторонь, роби тое тихо и май чистȣ хȣсткȣ. Подôбнѣ чини, коли плюєш або харкаєш.

При столѣ сѣдѧчи, не операйсѧ локтьом на ним. Ѣдж помалȣ и малими вкȣсами, абы тѧ лакомим не названо.

Не вчисѧ пити горѣлки, котора не одного здоровѧ, славы и маеткȣ позбавила; чиста вода ест найпридатнѣйша длѧ здоровѧ.

При столѣ не обтерай рȣк в обрȣс або одѣнье, бо на то тра хȣсткȣ мати.

Ним що повѣш, перëд помысли" (§ 26).

§§ 28—39 обіймають старобіблійні оповідання, яких зразком нехай буде перше: На початкȣ прич Бога ничого не было. На Єго слово стало сѧ всьо, що видимо и не видимо. Бог сотворил тотȣ землю, котра обарвлена квѣтами, травами и рослинами; отемнена лѣсами; нагорблена горами и скалами; перерѣзана рѣками, озерами и морѧми; обточена синѣм небом; освѣтлена соньцьом, мѣсѧц(ь)ом и звѣздами; наповнена звѣрѧтами, птахами и рибами, свѣдчит о Єго всьомогȣчôй Силѣ, недостигненôй Мȣдрости и неограниченôй Добротливости. Паном зась той землѣ и єй творив, постановил Бог человѣка, которого тѣло зо землѣ оулѣпил и живим дȣхом натхнȣл.

На доказ, що наш ıазык рȣскїй вѣдмѣнный троха вѣд ıазыка книг церковних (§ 40), наводить у §§ 41—43 моралізуючі виречення церковно-славянською мовою. В §§ 44—46 є мова о титлах або знаках писмо скорочаючих, в § 48 щоденні молитви, а § 48 говорить о знаках просодїйних, якими є: криска (,), криска с кропков (;), двѣкропки (:), кропка (.), знак спочинкȣ (—), знак пытан-я (?), знак викрик-у (!). Вклад побочнои мысли показує знак ( ), а (*) оказȣє Оувагȣ. Знаки оѯїа (´) и варїа (`) означают, же на тый соголосцѣ (силѧбѣ) натиск или продовженье голосȣ спочиває. В § 49 вчить автор, де писати великі букви.

Молитви перед наукою і по науці в § 50 уложені народньою мовою: Боже, Ты Мȣдрости вѣчна! зошли нам твого свѧтого Дȣха, абысьмо за помочев Єго ласк и дарив освѣтили нам розȣм. Дай нам оувагȣ, понѧтїе, памѧть и охотȣ до наȣки, котрȣ в имѧ Твое розпочинаємо; абысьмо с пожитком дȣш наших сѧ вчили, а Тебе Дателѧ всього Добра на вѣки хвалили(,) аминь.

Дякуемо Ти Гди! за наукꙋ, котрꙋсь нам дозволил з оуст нашого оучителя вѣдобрати; а просимо Тя, поблагослови томꙋ зернꙋ, що в наших дꙋшах посѣяное зостало; абы было закладом дал'шого в наꙋцѣ постꙋпꙋ и бил'шого освѣтлѣня дꙋш наших. Май також всѣх наших Наставникив в Твоей опѣцѣ, бо вони чꙋвают над добром нашим. Через заслꙋги Твого Сына а нашого Збавителя(,) аминь.

В останнїх пятьох параґрафах говорить ся о знаках личбы (§§ 51—54), де й подана чисельна вартість букв, і містить ся табличка множення един раз един (§ 55).

Чому Лозинський не видав друком свойого букваря, хоч його апробувала цензура, причина незвісна. Можна здогадувати ся, що Лозинського вразило тодї неапробованне цензурою його граматики в другій редакції, а потім не спішив ся робити видатків на друк підручника, який уже видав Лаврівський в 1838 р. в Перемишлї п. з. **Бꙋквáрь нáродногѡ Рꙋского іазы́ка Въ крöлéвствахъ Галíцїи и̂ Лодомéрїи оу̂живáного, ѡ̂разъ нѣмéцкогѡ и̂ пóл'скогѡ, для шкóлъ парафїáл'ныхъ рꙋскихъ.** Як видно вже зі сього довгого заголовку, буквар Лаврівського перевисшав буквар Лозинського обємом, за те уступав йому правописею і мовою. Для шкільного ужитку був би буквар Лозинського не дістав затвердження задля народньої мови та напів фонетичної правописи, а нинї він стає одним документом більше ревної працї Лозинського для розвою народньої мови в початках нашого відродження в галицькій Українї.

Подав *Михайло Возняк.*

Відклик австрийського уряду за добровільними жертвами на війну.

(В 50 лїтну річницю битви під Маджентою).

Недавні події в Росії з часів японської війни, богослуження по церквах і біжницях та збирання добровільних датків на воєнні цїли нагадали минї анальоґічні події галицькі з льомбардської війни 1859 р., коли рабіни обїзджали міста і місточка і взивали своїх вірників до складання жертв на покрите воєнних видатків. Нижше подаю лист, який писав лат. парох Strzedula з Старого міста, (тепер Старого Самбора) до свого шкільного товариша, о. Антона Назаревича, пароха Мшанця. Він був в біжници на відправі і все потім описав. Подаю виривок з сього

листу. Пояснюю тільки загадку, що рабін обертав ся „то до Ляма, то до Фішля“. Се були найзаможнїйші жиди в Старім містї Лям і Фішель Абердам, що доробили ся значного майна, торгуючи з місцевими міщанами і дооколичними селянами, а потім позичали гроші селянам на лихву, чим своє майно подвоювали і потроювали, а не одного мужика пустили з торбами. Майже в кождім селї мали свого вірника Жида, який селян до них спроваджував і був „порукою“ випозичених гроший.

Kochany ks. Antoni!... Piszesz mi, ażeby Ci donieść o sławnym Rabbi, który tu u nas kazał, — była to Missia żydowska wysłana ze Sambora, jak ten Rabbi sam mówił, przez WP. Starostę Balka, ażeby w małych miasteczkach obwodu tego samborskiego w żydach zapalił ducha męstwa i odwagi dla obrony kraju potrzebnego, a raczej, ażeby ich skłonił do ofiar pieniężnych niesienia.

Ten Rabbi nazywa się po niemiecku: Samborer-Kreis-Rabiner, nim przyjechał, Vorsteher żydowski tutejszy chodził sam z kurendą najprzód do Duchowieństwa tutejszego obydwóch obrządków — potem do c. k. i miejskich urzędów i wszystkich na to kazanie, które po południu w niedzielę o godzinie 5 w szkole żydowskiej było, zapraszał. Przyszedłszy tam i przetłoczywszy się przez ciasną żydami nabitą szkołę aż do ołtarza, w którem za firankami przykazania ukryte, zasiedliśmy, rozumie się tylko parter noble, przed samem ołtarzem na ustawionych przez całą salę krzesłach podobnie jak w teatrze i siedziliśmy wszyscy w kapeluszach, a w ołtarzu, bo głową firanki dotykał, stał w ogromnej czapie futrzanej Pan Rabbi, na dole u podnóżka ołtarza po obydwoch stronach tutejsi more — moraini, a tuż za nami do drzwi i za drzwiami jeszcze i za oknami różnego gatunku żydzi równie wszyscy w czapkach futrzanych. Gdy wszyscy z upału, zaduchy i waporów nie bardzo przyjemnych weszli w poty, Rabbi w płachcie białej z srebrnym kołnierzem i czapie obrócił się do firanki, uchylił takowej, pocałował, co tam za nią ukryte i obróciwszy się znowu do nas, rozłożył na pulpicie przed niem stojącą księgę, a pod nią skrypta i spoglądając raz na skrypta, drugi raz na nas zaczął kazać po niemiecku, a to od tych słów: Der Krieg ist ein Übel, ktory text założony może 50 razy powtórzył w ciągu kazania; — przedsięwziął sobie dowieść: „dass der Krieg kein Strafgericht Gottes sei“, tylko „eine Folge der Leidenschaften der Menschen“, dowodził i dowodził różnemi sposobami, które, można mu przyznać, że w piękne ubierał kwiatki oratorskie, alež przecież na końcu wyszło, że: „der Krieg ist eine Zulassung Gottes“, a ultimatum: nie żałujcie dać, co możecie, bo tyż to najważniejsze. — Z tego wszystkiego ci żydzi, co nie dobrze umią po niemiecku, nic nie rozu-

mieli, a którzy wyżej uczeni, sylogizmów nie pojęli — więc P. Rabbi, przeprosiwszy nas noblesse po żydowsku też miał żydom tłomaczyć, ale z tego zaledwie może 10-ciu żydow mogło kotrzystać, bo obracając się i nachylając to na lewą stronę do Lama, to na prawą do Fischla, cichem głosem gadał i gadał, ale co, to niewiem. Na końcu ukłonił się, starł pot z czoła i zlazł z ołtarza, a żydzi zaczęli naprzód jakiś Kriegsgesang, może ten, kiedy zdobywali Jerycho, a potem Segen Österreichs, aryą do naszej trochę podobną i koniec. Twój prawdziwy przyjaciel ks. Strzedula d. 30/5 1859.

подав *Михайло Зубрицький.*

Наукова хроніка.

Огляд часописей за р. 1908.

(*Докінченнє*)*).

З наукових часописей, видаваних на Українї по російськи, київські **Университетскія Извѣстія** (р. XLVIII) принесли небогато, як звичайно, чогось, що так чи инакше належало-б до українознавства. Зазначимо виклад прив. доц. В. Розова „Новѣйшее направленіе русской лингвистики въ дѣлѣ изученія древнихъ русскихъ и церковно-славянскихъ памятниковъ въ связи съ общимъ ходомъ развитія европейскаго языкознанія“ (№ 1), Г. Чудакова „Отношеніе творчества Гоголя къ западно-европейскимъ литературамъ (№ 3, 10), проф. В. Перетца „Новые труды по источниковѣдѣнію древнерусской литературы и палеографіи“ (6) і нарештї прив. доц. В. Розова „Отчетъ о командировкѣ въ Австрію, совершенной лѣтними каникулами 1907 г.“ (10). В працї проф. Перетца для нас має інтерес його оцїнка книги І. Беляева „Практическій курсъ изученія древне-русской скорописи“, де він вказує на грубу помилку автора, котрий типову українську скоропись зве „западнорусскою (бѣлорусскою)“, а також його другий додаток до працї „Описанія сборника пѣсенъ Виленск. Публ. Библ. начала XIX ст.“ В сьому збірнику описані ріжні українські церковного характеру пісні. В справозданню д. Розова знаходимо вказівки на ріжні документи до української історії, що переховують ся в приватних польських бібліотеках Галичини.

Записки Императорскаго Харьковскаго Университета — в тих можемо занотувати тільки дві бібліоґрафічні замітки — Д. І. Багалія „Отзывъ о сочиненіи „Крестьяне въ Лѣвобережной Малороссіи“

---

[1]) Див. т. XC.

(кн. 1, ст. 12—17) і пр. доц. Г. А. Ільїнского „Критическій разборъ „Украинской грамматики“ А. Крымскаго“ (кн. 4, ст. 13—19).

Д. Багалій подає зміст, а далї докладну оцїнку конкурсової працї про „Селян на лївобережній Українї“, представленої в історично-фільольоґічнім факультетї харк. університету і висловлює свої думки, що в сїй працї треба доповнити і що змодифікувати. Висновок його такий: „навіть в теперішньому нескінченому свойому виглядї праця невідомого автора уявляє з себе серіозну, совісну працю, що має наукове значіннє; се проба дослїдити на підставі перших джерел одно з найважнїйших питань в історії Лївобережної України, а заразом і в соціяльно-економічній історії XVII—XVIII вв.“

Пр. д. Г. Ільїнский розглядає т. I, в. 1 і т. II, в. 1 „Украинской грамматики для учениковъ высшихъ классовъ гимназій и семинарій Приднѣпровья“ Аґатанґела Кримського. Рецензент признає наукову вартість його працї, про котру він говорить, що се перша проба повної історично-діялектичної граматики української мови, — проба, котру треба признати загалом удатною, не зважаючи на великі трудности, що перешкоджали авторови в його роботї. Особливо підчеркує він, що „Граматика“ Кримського має на метї представити фонетичну і морфольоґічну структуру української мови у всьому обємі її етноґрафічного розповсюдження. „Автор, каже він, прегарно обзнайомлений з українською діалектольоґією, не обмежуєть ся на самім опису особливостей української лїтературної мови, але систематично й стало притягає до порівнання дані й инших говорів. Ся обставина, одначе, нї трохи не позбавляє граматики Кримського суцїльности й внутрішньої єдности, бо він представляє діалектичні верстви в українській мові на тлї лїтературного, східно-українського наріча, — мови Котляревського й Шевченка, — котре й покладено в основу „Граматики“. Освітлюючи факти сього наріча паралельними явищами инших говорів української мови, автор рівночасно нїколи не губить історичної перспективи, але з приводу кождого видатнїйшого явища української мови робить широкі дослїди в области давнього українського письменства, щоб таким чином вияснити ґенезіс сього явища, хід і спосіб його розповсюдження“. Далї вказує рецензент на хиби сеї працї. Перша хиба — не однакове трактованнє річи; коли фонетика української мови виложена цїлком науково, морфольоґія виложена популярно й „для специяліста тратить майже всякий інтерес“. Та головні хиби, на думку рецензента отсї: автор „не зовсім критично“ відносить ся до українських памяток давньої київської лїтератури; не звертає уваги на те, що деякі з давнїх київських памяток являють ся копіями з полуднево славянських оріґіналів, і через се вважає за украінїзми деякі болгаризми. *М. З.*

Труды Кіевской Духовной Академіи. Древняя стѣнопись въ Кіевской Спасской на Берестовѣ церкви, Н. Петрова (кн. II). — Була думка, що в київській Спаській церкві на Берестові зберегли ся в деяких місцях фрески з часів дотатарських, а може ще й Володимирових. Отже проф. Петров, провіривши історію будови церкви, перестудіювавши докладно теперішнє мальовання церкви і написи, а також користуючи ся альбомом знимок, який знаходить ся в музею київської академії і був зроблений в 1863—67 рр. реставратором старинного стінного мальовила священиком Желтоножським, каже, що в сій церкві не могло бути старинного мальовила з дотатарського періоду, бо цілий будинок поставлено на ново за митрополита Петра Могили і церков помалювали в 1644 р. грецькі майстри, які задержали старо-візантийські традиції, хоч в сім мальовилї слїдно по части також західний вплив, який в XVII в. діставав ся до південно-руської іконоґрафії. Обговорене великої статї А. Риболовського п. н. „Варлаамъ Вонатовичъ, Архіепископъ Кіевскій, Галицкій и Малыя Россіи“ полишаємо до дальшої книжки. Сказаніе о блаженномъ Рафаилѣ, митрополитѣ кіевскомъ, прот. П. Орловського (кн. VI—VIII) — се біоґрафія митрополита Рафаіла Заборовського, що був на київській катедрі від 1730—1747 р., написана на підставі друкованого й архівного матеріялу та перенята глибокою пошаною автора до того митрополита. Рафаіл був родом із Заборова в Галичині. Вступивши на катедру після траґічного усуненя з неї його попередника Варлаама, він не мав охоти вступати в суперечку з синодом та иншими міродатними кругами. Сам побожний, старав ся насаджати між своїми вірними побожність, запомагав матеріяльно Київо-Могилянську Академію і Київо-Софійську катедру. Умер в 1747 р. Кияни доси шанують його память як чоловіка сьвятого житя. Западно-русскія дворянскія фамиліи, отпавшія отъ православія въ концѣ XVI и въ XVII в. П. Викторовського (кн. IX—XII) — в чотирьох книжках поміщено початок статї, яка очевидно буде ще довго тягти ся; доси подані звістки про отсї роди: князїв Острожських і князїв Заславських, що були скремою галузю роду князїв Острожських, князїв Збаражських та їх галузи Порицьких та Воронецьких і князїв Вишневецьких, що були великою галузю роду князїв Збаражських. Автор слїдить головно за тим, коли і серед яких обставин члени тих родів перейшли на католицизм. Статя написана на підставі друкованих жерел, але не всї ті жерела використав автор.

Кіевскія Епархіальныя Вѣдомости. Къ 800-лѣтію Кіево-Златоверхо-Михайловскаго монастиря, прот. П. Орловського (чч. 24, 25 і 32) — автор подає, що в бібліотецї Київо-Софійського собора є рукопись з першої половини XVIII в. п. н. „Краткая опись имѣній мона-

стиря Златоверхаго Михайловскаго Кіевскаго", а в ній знаходить ся „сказаніе о лицахъ, бывшихъ благодѣтелями монастыря, отъ основанія его до 1736 года". На основі сього „сказанія" автор подає відомости про добродіїв Київо-Михайловського монастиря: руських князів і московських царів, польських королів, українських гетьманів (Богдан Хмельницький, Виговський, Юрій Хмельницький, Многогрішний, Самойлович, Мазепа, Скоропадський), митрополитів та ин. Кіевскій Златоверхо-Михайловскій монастирь (чч. 26 і 27) — з приводу 800-лїтнього істнованя монастиря подані про нього історичні звістки. Князь Конст. Конст. Острожскій, ревнитель православія и защитникъ русской народности въ Зап. Руси (чч. 6—10) — з приводу 300-лїтніх роковин смерти сього історичного діяча подана його докладна біоґрафія. Медовареніе къ престольному празднику святой Софіи Кіевской въ 1623 году, прот. П. Орловського (ч. 35). Бібліоґрафічні записки про книжки: „Святитель Іоасафъ Горленко, епископъ Бѣлгородскій и Обоянскій (1705—1754)", кн. Н. Д. Жевахова, т. I і II (чч. 17, 30 і 34); „Сказаніе о блаженномъ Рафаилѣ, митрополитѣ Кіевскомъ" прот. П. Орловского (ч. 36).

Волынскія Епархіальныя Вѣдомости. Константинъ Константиновичъ князь Острожскій, доблестный защитникъ православія и охранитель интересовъ православной церкви, прот. Константина Левитского (чч. 8—13), — з приводу 300-лїтних роковин смерти кн. Острожського. Новооткрытое подлинное письмо преподобнаго Іова Почаевскаго къ царю Михаилу Ѳеодоровичу Романову (ч. 15) — в сім листї з 1 мая 1626 р., писанім українською мовою, преподобний Йов просить царя пожертвувати щось на Почаївську Лавру, що потерпіла від пожару, підчас якого згоріла вся церковна утвар. Ориґінал сього листу є в Московськім архіві; копію передав редакції київський професор С. Голубєв. Пѣснь о чудотворномъ образѣ Почаевскомъ Пречистой Богородицы (ч. 24) — тут надрукована пісня з рукописи 1648 р., яка зберігаєть ся в Київській Духовній Академії. В піснї говорить ся, як підчас турецької війни Почаївський образ Божої Матери охоронив і вибавив Почаївську Лавру від знищеня її Турками. Русскій философъ 18-го вѣка Григорій Саввичъ Сковорода, Г. Рафаловського (ч. 28, 29, 31, 34, 35, 36, 37) — біоґрафія Сковороди, написана доволї докладно і живо. Историческій очеркъ Городищенскаго женскаго монастиря, свящ. В. Струмінського (чч. 47—48) — з приводу 500-лїтнього істнованя Городищенського монастиря подані звістки, як сей монастир перенесено в 1858 р. з м. Полонного (Новоград-волинського пов.) до м. Городища (Заславського пов.) до будинків, побудованих дворянином Яковом Погрошевським та князями Любомирськими в половині XVIII в. для Кармелїтів.

Православная Подолія (виходить від 1906 р. замість „Подольскихъ Епархіальныхъ Вѣдомостей“): Замѣчательные уроженцы и дѣятели Подоліи прошлаго времени. 1. Николай Вас. Бобрецкій, Л. С. М—ча (ч. 12—15) — споминн про уроженця Поділя, сина священика Бобрецького, професора зоольоґії, ректора київського університету, який умер 1907 р. Подольская „шляхта“ и ея бытъ, свящ. М. Ястрембского (ч. 51) — етноґрафічний нарис побуту дрібної шляхти, яка живе по селах західного Поділя. Подольскія колядки и щедрівки, К. Шероцького (ч. 1—4) — надруковано 40 колядок і щедрівок з коментаріями. Народныя игры при похоронахъ (этнографическій етюдъ), свящ. В. Шероцького (ч. 36). Бібліоґрафічні записки про видання: Указатель Подольскихъ Епархіальныхъ Вѣдомостей 1862—1905 (за весь час їх видавання, Каменець Подільський 1907) (ч. 1); Холмская Русь и мощи Йосафата Кунцевича, свящ. М. Ястрембского, Харків 1908 (ч. 51).

Херсонскія Епархіяльныя Вѣдомости: Деревни Марто-Ивановка, принадлежащая приходу Александрійскаго Успенскаго собора, проф. В. Никифорова (чч. 12—13) — подані звістки про залюднене міста Александрії та її передмістя чи села Марто-Іванівки, заложеної в XVIII в. і названої в честь її власників Марти й Івана Ошкалів. Столѣтіе со дня освященія Одескаго каѳедральнаго Преображенскаго собора (додаток до ч. 15) – первісно побудовано в Одесї, при її закладаню, в 1794 р. деревяну церкву імени св. Николая; ся церква простояла до 1808 р. Потім побудовано камінний собор, посвячений в 1808 р. Часть сеї будови стоїть і до нинї разом з пізнійше прибудованими частями. В названій статї представлена докладно та історія собора.

Кишиневскія Епархіальныя Вѣдомости: Списокъ древнѣйшихъ церквей Бессарабской губ., В. Курдиновського (чч. 9, 10 і 13) — продовжене статї, початої в 1907 р. Преосвященные викаріи Кишиневской епархіи (чч. 39—40): тут подана докладна біоґрафія епископа Дмитра Сулими, уроженця Харківщини, що від 1811 р. був вікарієм, а від 1821 р. епархіяльним архієпископом Бесарабії. Як вікарій був сотрудником митрополита Бодоні-Бапулеско. Перекладав богослужебні книги на молдавську мову.

Екатеринославскія Епархіяльныя Вѣдомости і Таврическій Церковно-Общественный Вѣстникъ (Тавр. Еп. Вѣд.) не приносить нїчого замітного.

Полтавскія Епархіальныя Вѣдомости: Переяславскій епископъ Сильвестеръ (1118—1123 гг.), авторъ начальной лѣтописи, Вол. Пархоменка (ч. 15) — в короткій статї автор подає звістки про сього лїтописця на основі дослїдів учених Срезневського, Бестужева-Рюміна, Голубова (в його приготовленій до друку „Исторіи Выдубецкаго монастиря“) та ин.

Изъ исторіи Переяславско-Полтавской епархіи 1785—1807 гг., Вол. Пархоменка (ч. 16—17) — автор подає звістки про Полтавсько-Переяславську епархію з того часу, коли окремий переяславсько-полтавський епископ Іларіон Кондратковський був перенесений в 1785 р. до иншої епархії, а його епархію злучено з київською митрополичою епархією. В тім самім році титул переяславсько-полтавського епископа одержав Віктор Садковський, що жив у Слуцку й управляв православними церквами, які були в Польщі. Опісля, від 1793 р. титул переяславського і бористовського носили вікарії київської митрополії: Дмитро Устинович до 1795 р. і Амфілохій Леонтович до 1799 р. Останній як епископ від 1799 р. управляв відновленою Переяславського-Бориспольською епархією. Статя в 1908 р. не скінчена. Памяти святителя Іоасафа Горленка, свящ. М. Чубова (ч. 35) — подані звістки про Йоасафа Горленка на підставі двотомової праці про нього кн. Жевахова. Рукописный требникъ XVIII вѣка, свящ. В. Романова (ч. 29) — автор, описуючи старинний требник та подаючи зміст його й ріжних уваг на нім, дає характеристику старого духовенства та його побожного настрою. Архистратиго-Михайловская церковь села Комаровки Кобелякскаго уѣзда и ея приходъ (ч. 28—30) — історичні звістки, які не сягають в старину далї XVIII в. Нынѣшнее состояніе епархіальнаго древнехранилица и виды на будущее, свящ. В. Романова (ч. 3) — подають ся відомости, що музей містить ся поки-що в архієрейськім домі в одній кімнаті, але тепер переносять на архієрейське подвіре старинну деревяну церков українського стилю з Ромен, яка буде місцем зберігання старинних церковних річий, книг та ин. предметів церковної старини. Бібліоґрафічні записки поміщені про отсї видання: Очеркъ исторіи Переяславско-Бориспольской епархіи (1733—1786 гг.), Вол. Пархоменка, Полтава 1908 (ч. 8); Труды Полтавской ученой архивной коммисіи, вып. V, Полтава 1908 (ч. 25); Очеркъ исторіи города Чернигова і Былое Черниговской земли, А. Яричина (ч. 26).

Черниговскія Епархіальныя Извѣстія: Матеріалы 1666—1677 гг. для жизнеописанія св. Ѳеодосія, Архіепископа Черниговскаго (ч. 10) — матеріяли взяті з московського архіва міністерства судівництва і міністерства заграничних справ і оповідають про приїзд Теодозія до Москви та побут у Москві деяких його земляків, як еміґранта з Могилева Теофіла Бобровича та ин. Слово, сказанное игуменомъ Кіевско-Николаевскаго монастиря, префектомъ академіи Стефаномъ Яворскимъ, при погребеніи святителя Ѳеодосія Угаицкаго, архіепископа Черниговскаго (ч. 5) — промова надрукована з власноручної рукописи Ст. Яворського, що зберігаєть ся в архіві св. Синода. Переклад сеї промови на сучасну російську мову з увагами уміщений в чч. 8—9. Черниговскіе каѳедраль-

ные соборы — Златоверхій Спасо-Преображенскій і Борисоглѣбскій — священно-историческіе памятники-храмы XI вѣка, ихъ прошлое и современное состояніе (чч. 5 і дальші), свящ. А. Єфімова — дуже докладна історія тих храмів, ще не скінчена. Гдѣ находились старинные несуществующіе нынѣ храмы города Чернигова, П. Добровольського (ч. 14). На основі історичних дослїдів і старинних плянів означене місце храмів Михайлівського (збудованого кн. Святославом Всеволодовичем коло 1174 р.), Михайло Федорівського, Богоявленського, Николаївського, Стрітенського та ин. Достопримѣчательная святиня Симеоновской церкви села Топчіевки козелецкаго уѣзда Черн. губ., свящ. А. Єфімова (ч. 2). Поданні звістки про поважану в тій місцевости ікону св. Миколи, подаровану арх. Теодозием Углицьким власникови села Шрамченкови. В тій церкві є також срібна чаша, жертвована до церкви в 1680 р. з написом: „Леонтій Шрамченко, обозный полковый Нѣжинскій“. Учрежденіе Черниговскаго Епархіальнаго Древнехранилища (чч. 14—15) — описаніе вещественныхъ и письменныхъ памятниковъ Черниговскаго епархіальнаго Древнохранилища (чч. 13—15). Археологическій съѣздъ въ Черниговѣ (чч. 17—18) — докладні звістки про хід праць і засїдань археольоґічного з'їзду, який відбув ся в Чернигові в серпнї 1908 р.

Курскія Епархіальныя Вѣдомости: Завѣты древняго церковнаго зодчества и иконографіи, Г. Булгакова (чч. 2—28) — описана будова вівтаря, жертвенника і ризниці, а також розміщення образів у вівтарі і храмі на підставі старих грецьких і руських памяток будівництва та іконоґрафії; зі староруських памяток вказуєть ся на храми Київа, Полоцка та инших міст України і Білоруси. Очеркъ исторіи Бѣлгородско-Курской епархіи въ XVII—XVIII вѣкахъ (чч. 9—12 і 33—36) — згадавши про початки християнства та про церковну управу в пізнїйших часах, автор говорить докладно про час і обставини заложення Білгородської епархії на Україні коло 1667 р. та про єрархів тої епархії, між якими були й Українці, як митрополит Юстин Базилевич (1702—1709), епископ Епіфаній Тихорський (1722—1731), основатель харківської колеґії, та Аресеній Берло (1735—1744). Троцкій монастирь въ городѣ Бѣлгородѣ (ч. 45) — подана історія сього монастиря, якого головна церква була коло 160 літ катедральним храмом Білгородської епархії, а тепер звісна з того, що в ній лежать мощі Йоасафа Горленка (1748—1754). Указы Преосвященнаго Іоасафа Горленко, епископа Бѣлгородскаго и Обоянскаго (додаток до чч. 18, 21 і 23) — укази взяті з архіва Харківської дух. консисторії й надруковані кн. Н. Жеваховим. Матеріалы для исторіи церквей Рыльской десятины 1628—1744 гл. (додаток до чч. 2—10), — продовження початого в 1907 р. оголошування матеріялів, — і Ивановская десятина Рыльскаго уѣзда (додаток до (ч. 13—17).

Бібліоґрафічні записки (чч. 3 і 7) про видання кн. Жевахова: Матеріалы для біографіи святителя Іоасафа Горленко, епископа Бѣлгородскаго и Обоянскаго (1705—1754 гг.).

Воронежскія Епархіальныя Вѣдомости в статї Ф. Полікарпова: Заселеніе и образованіе Нижнедѣвицкаго уѣзда (ч. 20) подають історію кольонїзації краю в XVII—XVIII в.

Холмская Церковная Жизнь: Кто послѣ епископа Діонисія Збируйскаго управлялъ Холмской уніатской епархіей? Ѳ. Кораллова (ч. 14) — на основі архівних даних автор рішає поставлене ним питанне так: після смерти першого унїятського холмського епископа, що вмер 18 падолиста 1603 р. від морової зарази, правив Холмською епархією до 7 мая 1604 р. священик церкви св. Миколи в Холмі Сидір, а опісля визначено епископом Авраама або Івана Андреєвського, що в монашестві приняв імя Арсенія; при посвяченю він дав обіт усе оставати в унії з римською церквою. Нѣсколько словъ о древностяхъ церковныхъ бывшаго села Криницы, Ѳ. Кораллова (ч. 15) — автор подає, що в селї Криниці, 16 верст від Томашева, була в XVII—XVIII в. православна церква, яку в XIX в. розібрав поміщик, матеріял з неї ужив він на свої потреби, а церковні річи зложено в пивниці; автор додає, що обовязок церковного брацтва бодай обгородити те місце, де колись стояла церков. Описаніе бывшей Сычинской церкви Сѣдлецкой губерніи Константиновскаго уѣзда, М. Панасюка (ч. 15) — подані звістки про стару Сичинську церков, збудовану при кінцї XVII або з початком XVIII в. Карлом Радивилом, і говорить ся про инші памятки церковної старини, що остали з церкви, як православний антимінс з 1684 р., останки іконостаса, записки на богослужебних книгах XVIII в. та ин. Проектъ абъ уничтоженіи Руси въ областяхъ подвластныхъ Польщѣ въ началѣ XVIII вѣка въ связи съ обзоромъ бытовыхъ отношеній между южно-руссами и Поляками, Ѳ. Кораллова (ч. 16) — хоч „projekt na zniszczenie Rusi“ не новий і про нього згадують ся в численних історичних працях, які виясняють взаїмні відносини Українців і Поляків в XVIII в., то він не був надрукований в повнім текстї і тому автор подає той текст в російськім перекладї з друкованого примірника, що в Холмськім Брацькім Музею.

Минскія Епархіальныя Вѣдомости — записки Метера (в додатку) — докінчення початих в 1907 р. записок про часи польського повстання 1861—3 р. Открытіе Минскаго Церковнаго Историко-Археологическаго Комитета и музея при немъ (13. февраля 1908 г.) — в додатку до чч. 6—7 уміщені історичні промови про кн. К. К. Острожського, про житє Минщини і т. д. Четыре письма профессора Кіевской д. академіи И. И. Малышевскаго къ епископу Минскому Евгенію (ч. 7) — сї

листи в 1879 р. в справі виданя „Твореній св. Кирилла Туровскаго“, яке вийшло 1880 р.

Полоцкія Епархіальныя Вѣдомости: Князь К. К. Острожскій какъ борецъ за православную вѣру и русскую народность, Н. Богородського (чч. 10—13) — статя написана на основі друкованих праць преосв. Макарія, Костомарова, Малишевського й ин. Судьбы школьнаго просвѣщенія въ Сѣверо-Западной Руси, К. Євсеєва (чч. 5—9). На основі друкованих матеріялів говорить ся про парохіяльні школи в давних часах, про братства та їх школи і про Єзуїтів, які захопили в свої руки просвіту в Польщі в XVIII в.

Могилевскія Епархіальныя Вѣдомости: Подъ польскимъ владичествомъ (ч. 1—14) — під сим титулом надрукована рукопись, знайдена в архіві могилївського архієрейського дома, яка містить в перекладі з польської мови на руську: 1) „польскихъ королей привилегій, данныхъ Могилевскимъ архіереямъ“, 2) „книги „Status causae“ и „Replica“ Георгія Конисскаго, архіепископа Бѣлорусскаго, о имѣніяхъ, принадлежащихъ Могилевскому Архіерейскому дому и тяжебнаго дѣла еп. Конисскаго съ унитскимъ митрополитомъ Феліціаномъ Володкевичемъ“; видавець здогадуєть ся, що сей переклад зроблений самим Георгієм Кониським. Библія князя Конст. Острожскаго, происхожденіе и просвѣтительное значеніе ея въ исторіи Русской церкви, Л. Брилліантова (чч. 7—9) — в сій статї показано, які славянські переклади лягли в основу Острожської біблії (1581), а також, яке значінє мало се виданнє для дальших видань біблії. Изъ матеріаловъ по исторіи Могилевской епархіи (чч. 13—20) — тут надруковані отсї два документи: привилей польського короля Яна Казиміра з 1664 р. для могилївського жіночого монастиря по рукописи, знайденій в архіві могилївського архієрейського дому; інвентар могилївської катедри, зроблений після смерти Єроніма Волчанського, епископа білоруського, 15 грудня 1754 р. (в перекладі з польської мови). Матеріалы для исторіи эпохи, личности и сочиненій Преосвященнаго Георгія Конисскаго, Архіепископа Бѣлорусскамо (ч. 23). — тут поданий реєстр кореспонденції і біблїотеки архіеп. Георгія Кониського, зроблений після його смерти, в 1795 р. (статя в 1908 нескінчена). Біблїоґрафічна записка (ч. 4) про книгу: Е. Бѣлицкій, Подъ польскимъ игомъ. Очерки и штрихи изъ жизни Могилевскихъ православныхъ Бѣлоруссовъ въ XVIII в. Вильна 1908 г. *Ю. С.*

Научно-литературный Сборникъ, орґан львівської „Галицко-русской Матицы“, вийшов у 1908 р. трома книжками. З того — одна (I) заповнена виключно белетристикою, одна (II) — крім одної ориґінальної статї — самими передруками й перекладами (Ю. А. Яворскій, Къ вопросу объ Ивашкѣ Пересвѣтовѣ, публицистѣ XVI-го вѣка — передрук

із київських „Чтеній О-ва Нестора-літоп." (1908), кн. XX, в. 3[1]); Эм. Калужняцкій, О существѣ и значеніи народно-этимологическихъ опредѣленій христіанскихъ святыхъ — переклад із „Zbornik-a u slavu V. Jagića" й ин.), а тільки остання (III—IV) містить матеріяли до відродження галицької й угорської Руси XIX ст., вібрані д-ром Іл. Свєнціцким (а) Карпато-русское славянофильство. б) Угро-русское движеніе періода возрожденія). Статя В. Залозецького п. з. Русскія языческія божества: Карна — Жля — Мара — Яга-Пага стараєть ся пояснити одно з т. зв. „темних місць" у Слові про похід Ігоря, а то — загадкові імена: **Карна** і **Жля**. В супереч їх дотеперішньому пояснюванню (як імена половецьких ханів) автор уважає Карну — поганським богом вітрів бурі (= ґерм. бог вітрів Kari), а Жля — богом огню (= Лжа, Ложь = сканд. бог огню Logi). Матеріяли д-ра Іл. Свєнціцкого будуть обговорені окремо на иншім місці.

Вѣстникъ „Народного Дома" [Львів] приніс у 1908 р. ч. II-гу мало цікавих „Своежитьев-их запис-ок" Б. А. Дідицького (вийшла також окремою відбиткою), які обговорюємо низше в бібліоґрафічнім відділї. Той сам автор подав також свої „Вспоминки о бл. п. Платонѣ Костецкомъ" (ст. 125), які одначе не дають нічого до характеристики згаданого галицько-українського, а пізнійше польського публіциста. Крім сих двох статий Б. Дідицького згадаємо ще про причинки Г. Полянського до біоґрафії галицько-українського діяча пол. XIX ст. Льва Трещаківського (Изъ жизни бл. п. Льва Трещаковского, ст. 140) і цілий ряд статий і заміток ред. Ф. Свистуна: Пергаменныи документы музея о. прал. Петрушевича (ст. 1, 22, 55); Бумажныи документы музея о. прал. Петрушевича (ст. 57, 91, 111, 130); Старопечатныи славяно-русскіи книги уибліотеки „Нар. Дома" въ Львовѣ и розвитіе книгопечатанія на Руси (ст. 17); Политическое польско-русское стихотвореніе Рудольфа Моха изд 1848 г. (ст. 29, 42); о. Стефанъ Петрушевичъ (ст. 166, 176, 191); Отставка крыл. Михаила Малиновскаго (ст. 207) й ин. *Кр.*

---

[1]) Згадана статя д-ра Ю. Яворського, видана також окремою відбиткою з „Чтеній" (Ю. А. Яворскій, Къ вопросу объ Ивашкѣ Пересвѣтовѣ, публицистѣ XVI-го вѣка. Кіевъ, 1908. Ст. 28+1 фот.), являєть ся у своїм київськім виданню повнійшою (має фот. репродукцію записи в збірнику з 1753 р., в якій згадуєть ся імя Пересветова) від передруку в „Сборни-у". Зазначимо також, що згадану статю помістила ред. „Сборника" як **ориґінальну** працю, не зазначуючи зовсім, що се **передрук**.

З загальних російських журналів **„Вѣстникъ Европы“** дав одиноку статю на українську тему — се некрольоґ покійного В. Т. Антоновича (IV); написаний він коротенько і дає лише загальну характеристику українського вченого. В статї Ветрінского про Чернишевского є згадка про знайомість Костомарова з Чернишевским в Саратові, але письменник користується лише відомими вже джерелами (IX. 226 — 228). Журнал **„Русская Мысль“** не дав спеціяльних статей на українські теми; занотуємо лише в статї С. Русової про вчительські спілки в славянських землях (VIII) невеличку згадку про вчительські спілки в Галичинї та в Буковинї; але автор не застановляєть ся близче на шкільних відносинах у Галичинї. Журнал **„Русское Богатство“** умістило статю С. Єфремова „Изъ общественной жизни на Украинѣ“ (VII); статя ся дає дуже коротенький нарис суспільного житя на Україні в XVII—XIX вв., детальнїйше застановляєть ся на подіях останнїх років і в звязку з ними на витворенню українських полїтичних партій; в деяких місцях автор передає свої враження свідка сеї еволюції; статя вийшла недавно по українськи, з деякими доповненями. Журнал **Современный Міръ** (давнїйше М. Божій) не дав нїчого з сучасного українського житя. *О. Г.*

Извѣстія Отдѣленія русскаго языка и словесности Имп. Академіи Наукъ (т. XIII) принесли і в сім роцї богато цінних статий як по язикознавству, так і по історії славяно-руського письменства. Відділ язикознавства дав отсї важнїйші працї: Ф. Фортунатова — Старославянское -тъ въ 3-мъ лицѣ глаголовъ, А. Томсона — Родительный-винительный падежъ при названіяхъ живыхъ существъ въ славянскихъ языкахъ і М. Васильева — О вліяніи неіотированныхъ гласныхъ на предыдущій открытый слогъ. По русскому язику варті уваги статї: П. Симони — Памятники старинной русской лексикографіи по рукописямъ XV—XVII в. (Греческій словарикъ XV—XVI в., Толкъ языка Половецкаго XVI в., Рѣчи тонкословія Греческаго пол. XVI в.) з примітками і поясненями акад. Ѳ. Корша; Б. Китермана — Явленія диссимиляціи согласныхъ звуковъ въ русскомъ языкѣ (діссіміляція звуків з огляду на місце артикуляції і на характер артикуляції — $^{м}/_{н}$ перед п: лаппа, $^{м}/_{в}$ перед н: повни, $^{мн}/_{вл}$: ковлата, $^{нн}/_{л'н}$: свящел'никъ, лемк. низильный; гля, х кому, хто; секлетарь, антилерія, фонталъ, паламарь; кѣсто, кіятръ; утрата звуків: патрет, здрасте, (αμφορεύς) з особливим узглядненем однородної працї Grammont-a: La dissimilation consonantique dans les langues indoeuropéenes et dans les langues Romanes 1895; Н. Дурново рецензія на лекції по історії русск. язика проф. Е. Ѳ. Будде і В. Чернышева — Народные говоры селеній, распаложенныхъ отъ Боровска до Москвы по старому

московскому тракту. Латишськими і литовськими говорами займає ся И. Эндзелинъ, а новою теорією про початки румунського язика і балканського романства А. И. Яцімірський (кн. 3 ст. 386 - 409). Старославянським і староруським памятникам присвятили кілька статей: Г. Ильинскій — Мануйловскій апостолъ XIII в. А. Соболевскій — Слова Петра Черноризца (полудневого славянина, може болгарського царя, пізнійше монаха) і Изъ церковно-славянской учительной литературы (слова Григорія „Наньзіянського" = Григорія еппа болгарського поч. XI в.), А. Шахматова — Предисловіе къ Начальному кіевскому своду и Несторова лѣтопись і А. Петрова — Къ лѣтописному сказанію о славянской грамотѣ (хронольоґія перекладу перших славянських книг з грецького перед 6406 роком) переносять нас в область найцікавших і найбільше неясних питань нашого найстаршого письменства. Сюда треба зачислити також статю В. Городцова — Древнее населеніе Рязанской области (по поводу статї А. А. Шахматова — Южныя поселенія Вятичей), в якій автор, опираючись на археольоґічних находках, вказує на три ріжні культури, взаємини Кривичів з Фінами і на боротьбу Вятичів з Фінами по Оцї; Вятичі „отъ Ляховъ" а не „ляшського племени". Толковою Палеєю займає ся А. Ристенко (кн. 2) і К. Истомин (кн. 4). — Староруській штуцї присвячено статї А. Соболевского (о лицевих рукописях) і Д. Айналова (гл. рец. Записки т. 90). — Питаням з области літописної хронольоґії присвятив користну роботу Н. Степанов — Таблицы для рѣшенія лѣтописныхъ „задачъ на время". — Билинам присвячені статї: В. Миллера — Илья Муромецъ и Алеша Поповичъ (кн. 1: Илья и идолище, Алеша і Тугарин, щó старше? Бій Алеши з Тугарином) і Н. Коробки — Сказанія объ урочищахъ Овручскаго уѣзда и былины о Вольгѣ Святославичѣ (кн. 1), з екскурсами в область порівняного сюжета (про підпали за помічю звірят, картини природи, билина і норм. саґа). — Ucrainica також богаті в сім томі. Ол. Грушевскій дав статю „Къ характеристикѣ взглядовъ „Исторіи Руссовъ„ (кн. 1 — обговорена в Записках, т. 90). Статя Н. Кульмана — Изъ исторіи общественнаго движенія въ Россіи въ царствованіе императора Александра I (кн. 1) присвячена виключно питаню про участь Каразина в редакції Записки 1820 за освободжене кріпаків (не редаґував її) і про його двоїстість як політично-суспільного діяча (ліберал — консерватор — прислужник правительства). — Проф. Сумцовъ боронить М. П. Старицького як драматурґа, против закидів в пляґіятї (кн. 3), а проф. М. Сперанскій дає дуже сердечну характеристику Н. Дашкевича, як ученого й українського патріота (кн. 2). Старшому українському письменству посвятили статї: Ѳ. Покровскій — Посланіе пресвитера Никольскаго Василія изъ Дольней Руси объ исхожденіи св. Духа (— ав-

тор догадуєть ся, що се був Угрорусин, діяч пол. XVI в.; поданий і текст). В. Рѣзановъ — Еще одна кіевская школьная драма (песа „Свобода“ 1701 р., що дійшла до нас тільки в обширній „проґрамі“). — Найстаршому українському письменству присвячені праці: М. П—ій Иларіонъ, митрополитъ кіевскій и Доментіанъ, іеромонахъ Хиландарскій (бібліоґрафічна замітка — про жерела Іляріона по Єфрему Сир., про вплив Іляріона на Доментіяна в житю Симеона) і рецензія С. Розанова на працю Goetz-а про київо-печ. Лавру. — Досить загальний інтерес представляє також праця А. Орлова — О нѣкоторыхъ особенностяхъ стиля великорусской исторической беллетристики XVI—XVII в. (кн. 4). *І. С.*

Журналъ Министерства Народного Просвѣщенія дав декілька цікавих статей на теми з українознавства і загального змісту. Зі сфери славістики занотуємо статї: д. Ильинского — про значіннє Аѳона в історії славянського письменства (XI, обговорено в Записках т. 87) і д. Яцімірського про руминську фільольоґію (IX, обговорено в Записках т. 85). Історії київського періода дотикають статї д. Вестберга „Къ анализу восточныхъ источниковъ о Восточной Европѣ“, де автор, між иньшим, дає перегляд цікавих для нас арабських свідоцтв про Сакаліба і Русь, пробуючи знайти деяким нове поясненнє (II); д. Знойка про походи кн. Святослава на Схід (XII, буде обговорена окремо) і д. Лянскоронського про бій Витовта в Татарами 1399 р. (VII, обговорена в Записках т. 85). До історії устрою в. князївства Литовського належать дві статї — Леонтовича про литовсько-руську шляхту (III—VII, буде обговорена окремо) і д. Лапко про ґродський суд (I, обговорена в Записках т. 85). Новійших часів дотикаєть ся статя Олександра Грушевського про Костомарова (IV, обговорено її в Записках т. 83). Деякі дрібнички з шестидесятих років дає статя Платонової про письменницю Кохановську (XII і далї). Між рецензіями згадаємо цінну статю Михайла Грушевського про книгу „Болеслав-Юрій II“ (IX) і замітку Петровского про книгу Тершаковця (VI). Занотуємо також два некрольоґи: В. Т. Антоновича (нап. Лянскоронський) (VI) і Дашкевича (нап. Флорінский) (IX). Некрольоґ Антоновича дає досить повний нарис житя і діяльности покійного вченого се найлїпший некрольоґ Антоновича в російських виданнях. Не можна сказати того про некрольоґ Дашкевича: автор некрольоґа дуже коротко говорить про праці покійного професора на теми українознавства і старанно підкреслює, що покійний ніколи не був українофілом.

Варшавскія Университетскія Извѣстія вийшли в сім році в меньшім обсягу через ненормальні обставини діяльности університета. Занотуємо тут велику працю Карского „Бѣлоруссы. Историческій очеркъ

звуковъ бѣлорусскаго нарѣчія“ (II—VI). В статї Боброва про наших кирило-методієвців згадаємо деякі поправки до біографії Гулака на підставі документів архива Дерптського унїверсітета (V — буде обговорена окремо на иншім місцї). **Ученыя Записки Юрьевскаго Университета** не дали нїчого для нас спеціально цікавого. З загальних статей зауважимо курс педагогіки Грунского (VII — VIII). Теж саме прийдеть ся сказати і про **Ученыя Записки Казанского Университета**, занотовавши з загальних статї Архангельского по історії новійшої російської літератури. *О. Г.*

Христіанское Чтеніе. Крім інтересних статей проф. Жуковича: Первый польскій сеймъ послѣ убійства Іосафата Кунцевича (січень і март), Передъ казацкимъ разгромомъ (варшавскій сеймъ 1625 года) (серпень—вересень) і Новые матеріалы для начальной борьбы съ церковной уніей, обговорених уже в т. LXXXIII Записок, знаходимо ще отсї статї: Къ вопросу о началѣ христіанства въ Херсонѣ Таврическомъ, К. Харламповича (III) — про сю справу автор зводить разом те, що зроблено в послїдних часах ученими, як др. Іван Франко („Святий Климент у Корсунї“, Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, 1903, VI), В. Латишев („Житія св. епископовъ Херсонскихъ“, Зап. Имп. Академіи Наукъ, VIII, в. 3), С. Шестаков („О началѣ христіянства въ Херсонѣ“, Київ, 1907) та ин., приходячи до виводу, що „питане про початок христіянства все ще таки не рішене“. Христіанство на Руси въ періодъ догосударственный, А. Корташева (V) — ся невелика статя дотикаєть ся того-ж питаня, що й попередня; крім того говорить в нїй про початок христіянства в Скитії взагалї та в инших місцевостях південної Росії. Автор використовує найновійші наукові дослїди Василевського, Латишева, Кулаковського та инших. Дѣло учителя Могилевской семинаріи Іосифа Василевскаго съ архіепископомъ Георгіемъ Конисскимъ, Пл. Горючко (II) — ся справа відносить ся до 1791 і 1792 р.; мова тут про суперечки особистого характера між учителем семинарії Василевським та архієпископом Георгієм; вона харектеризує головно тогочасне жите в семінарії і відносини до неї епархіяльного архієрея, що поступав зовсїм самовладно і самовільно. Изъ переписки преосвященнаго Смарагда (Крижановскаго), Архіепископа Рязанскаго, проф. Н. Глубоковского (XII) — кореспонденція належить до 1833—1835 рр., коли Смарагд був епископом полоцьким і виленським; в його листах до обер-прокурора св. Синода С. Нечаєва є богато цікавого про унїятство. Къ матеріаламъ для „Біографическаго Словаря“ воспитанниковъ С. Петербургской духовной Академіи, Л. Мацїєвича (I—III) — тут подані відомости: 1) про епископа Порфірія Успенського, при нїм надруковані з докладними коментарями його листи до одеського протоєрея Павловського, що відносять ся до 1841—1856 рр., а також відривки зі справоздання Порфірія про

ревізію київської Духовної Академії 1869 р.; 2) про Василя Судакевича, уроженця Поділя; вихованця Петербургської Духовної Академії, що вмер 1849 р. в Уремі на Угорщині, де був настоятелем тамошньої російської церкви, збудованої 1863 р. на гробі великої княгині Олександри Павловни.

Богословскій Вѣстникъ — З історичних статей можна назвати тільки статю Г. Воскресенського: Изъ церковной жизни православныхъ Славянъ. Буковинско-далматинская митрополія (червень), — закінчене статї, початої 1907 р., де побіч історичних відомостий подані також звістки про теперішній стан митрополії та її діячів.

В часописи **Православный Собесѣдникъ** можна вказати тільки на статї: Внутренная организація общихъ южнорусскихъ необаптистовъ (також штундистів), о. Алексія (січень) і його-ж: Религіозныя движенія на югѣ Россіи во второй половинѣ XIX ст. (падолист). В останнїй статї подані звістки про кольонїзацію Південної Росії в XVIII—XIX ст. та показаний склад людности, серед якої повстали секти.

Странникъ приносить тільки в бібліоґрафічнім відділї річи, для нас інтересні, а саме рецензії на видання: Єфименко, Исторія Украины, Спб. 1907 і її-ж: Южная Русь, т. I і II, Спб. 1905—1906 (май); Миловидовъ, Старопечатныя славяно-русскія изданія, вышедшія изъ западно-русскихъ типографій XVI—XVIII вв., Москва 1908 і його-ж Описаніе славяно-русскихъ старопечатныхъ книгъ Виленской публ. библіотеки, Вильна 1908 (VII—VIII). *Ю. С.*

Извѣстія Императорской Археологической Коммиссіи (Вип. 26—28)— випуски 26 і 28 являють ся заразом 1 і 2 випусками „Вопросовъ реставраціи“ в котрих комісія має замір містити крім біжучих протоколів своїх засїдань, присвячених справам реставрації давних памяток, також і архівні матеріяли анальоґічного змісту, окремі статї по питанням реставрації й досліди над давньою архітектурою. Друкуючи протоколи своїх засїдань, комісія „бажає повернути в загальне користанне цінний науковий матеріял, що нагромаджуєть ся при обговоренню реставраційних питань, переховати друком думки й виводи спеціялїстів, що брали участь при обговорюванню сих питань, і дати можливість зацікавленим особам слїдити за становищем і ходом в Росії справи охорони старинних памяток архітектури“. В сих двох випусках знаходимо дещо й до старинної української церковної архітектури (В. 26, ст. 19, 42, 49, 61; В. 28, ст. 53—57, 58—62, 89, 105). Випуск 27 містить у собі такі матеріяли й розвідки, що належать до давньої історії теперішньої української землї: В. Латишев — „Эпиграфическія новости изъ Южной Россіи. Находки 1907 г.“; М. Ростовцевъ — „Новыя латинскія надписи

съ юга Россіи". В. Шкорпил — „Три свинцовыя пластинки съ надписями изъ Ольвіи"; G. Hirst — „Ольвійскіе культы". Окремі книжкові додатки до випусків 26 і 27 містять у собі 13 і 14 випуски археольоґічної „хроніки й бібліоґрафії". Зміст випуску 13, який дає археольоґічну хроніку за другу половину 1907 року, складаєть ся з отсих пятьох розділів (кождий з них складаєть ся з відповідних витинок з періодичної преси): I. Діяльність наукових інституцій і товариств; II. Музеї; III. Відомости про роскопки, памятки старовини, скарби і знахідки; IV. Бібліоґрафія; V. Ріжні відомости. До сього треба ще додати „Огляд російських періодичних видань за другу половину 1907 р." й „Нові книги історично-археольоґічного змісту, що вийшли в Росії в другій половині 1907 р." Випуск 14, що дає археольоґічну хроніку за першу половину 1908 р., опріч усіх відділів, які містять ся в 13 в., містить ще „Огляд чужоземних часописей" в 1907 і 1908 році. *М. З.*

Чтенія въ Обществѣ Исторіи и Древностей Россійскихъ мало дали в сім році для нас цікавого. Найбільшу увагу звертає на себе рецензія Ейнгорна на статї Плохинського про чужоземців в Гетьманщині (I): в сій великій рецензії-статї не вдовольняєть ся автор звичайними коротенькими увагами рецензентів, але дає старанний перегляд спостережень Плохинського, доповняючи, що той проминув і не зауважив. Більш загальне значіннє має праця Миловидова — катальоґ давніх друків західно-руських друкарень (I): автор користав ся переважно коштовними збірками Віленської Бібліотеки. Починаєть ся катальоґ з 1525 р. (Вільно) і закінчуєть ся 1800 р.; працю сю докладно обговорено в Записках в т. 88. Далї згадаємо невеличку замітку Маркова про подвійне йменнє жінки кн. Володимира київського в билинах: Евфросінія — Евпраксія. Д. Марков нагадує, що таке подвійне йменнє мала дійсна псковська княгиня жінка князя Ярослава Володимировича (II). Між матеріялами занотуємо надруковану д. Готьє звістку про поселенців в Оренбурзї 1740 р.: для нас цікаво, що між сими поселенцями були й Українці (I). Зауважимо також наведену між матеріялами офіціяльну запись в Посольськім Приказї про приїзд „н Москве на вѣчное житье" з Київа чернця Дамаскина 1/XII 1650 (I).

Зовсім несподївано зустрічаємо в додатку літоґрафію — портрет Полуботка з малюнка Милорадовича виданнє Давиденка з 1870 р. (кн. IV).

Історична часопись **Русскій Архивъ** умістила кілька уривків з листування Максимовича, з примітками В. В. Данилова; тут знаходимо листи Хомякова з деякими доповненнями про цензурну плутанину з поезією „Кіевъ", призначеною Хомяковим для збірника „Кіевлянинъ" (I). В листах І. Аксакова цікава згадка про „Основу" і її ролю для росий-

ської інтеліґенції (III). Дають деякі дрібнички листи Сомова (X) і Барсукова (V). Нове дещо і для біоґрафії Максимовича — як він шукав через знайомих постійної посади в Москві або думав приїхати читати виклади. В часописи **Историческій Вѣстникъ"** маємо невеличку замітку Юдина „Къ біографіи Н. И. Костомарова" (VI), де наведено формуляр урядової служби історика; нового тут нема. Занотуємо також статї Рудакова — про археольоґічний зїзд в Чернигові разом з описом самого міста (X), Кореневського про подорож по Холмщинї (VI), Несторовського про побут Українців в околиці Хотина та Новоселиці (V): цікаві тут головним чином фотоґрафічні образки. В часописі **Русская Старина** занотуємо дві компілятивні замітки на цікаві для нас теми — про К. Острожського замітка Круковського (IV) та Мезерницького про Стародуб — коротенький історичний начерк, на жаль поверховний (V).

О. Г.

Русскій Филологическій Вѣстникъ (т. LIX—LX) дав закінчене двох більших праць, що друковали ся в нім довший час, а то: В. Боброва — Русскія народныя сказки о животныхъ і П. Заболотского — Очерки русскаго вліянія въ славянскихъ литературахъ новаго времени (рец. в Записках т. 89). З инших статей звертають нашу увагу: „Труды Московской Діалектологической Комиссіи — Сводъ матеріаловъ: Тульская, Воронежская, Рязанская, Костромская, Вологодская, Пермская и С-Петербургская губ."; Архим. Меѳодія (Великанова) — „Старопечатная 2-ой полов. XVI в. Псалтырь въ слогоудареніяхъ ея глагольныхъ формъ. Матеріалы для исторіи ударенія въ русскомъ языкѣ"; Г. Ильинскаго — „Пергаменныя рукописи П. А. Сырку" (17 фраґментів по 1 до 6 листків, 2 неповні кодекси Стихирария XIV—XV в. 79 л. і Служеб. Мінеї XIII в. 66 л.), А. Михайлова — Древнеславянскій перевод книги Руѳь (т. 60 — доповненя по руськ. списку XVI в. глагольського памятника виданого з Часослова 1396 р. аббатом І. Вайсом) і А. Соболевского — „Русская литература XVII в. въ освѣщеніи В. О. Ключевскаго" (60 т.—вказівки на неточність і поверховність даних автора III-ої ч. „Курса русской исторіи" по руському письменству). — В статї Н. Соколова (т. 60) „Открытіе и, -е. ӑ различнаго качества", находимо огляд праць язикознавців, починаючи від Шляйхера (пол. 60-их рр.) до пол. 80-их рр. — Р. Брандт — „Удобочитаемость, какъ желательный принципъ правописной реформы" (т. 60) дає свої виводи, предложені правописній підкомісії Академії Наук. Автор відступив в сїм докладі від первісної позвукової правописи, щоб хоч тим способом зєднати більше прихильників для правописної реформи. Отже він боронить вже тільки одного знаку на і, зам. дотеперішнїх трьох — и, і, ѵ; не хоче ѣ, ѳ і получень -дн-, -лн-, -чн-, що дають чисте -н-, зглядно -шн-. Бо-

ронить однородности прикметникових закінчень мн. ч. -ыи або -ые, евентуально паралельности всїх трьох закінчень -ые, -ыя, -ыи (-і...). Накінець рад би видїти в 2-ім відм. од. ч. прикметників -ово зам. -ого, бо -ово не стоїть в ніякій ґенетичній звязи з -ого, тільки являєть ся паралельним незалежним відмінкам великорущини, та осібний знак для h (в словах Господь, благо, когда). Коли вважати на тон докладу, то переконуємо ся, що авторови не ходить вже нї про що більше, як про викинене пережитків ъ, ѳ, ѵ, та упрощене ґруп -лн-, -дн-, -чн-; решта може й лишити ся. Значить, автор реформи зближив ся з більшістю Академічної Комісії, якої предложене упростити русску правопись, чи санкціонувати деякі уживані зміни в нїй, має найбільше виглядів на принятє. — Для славістів цікаві причинки В. А. Францева — Изъ переписки гр. Н. П. Румянцова (з С. Б. Лїнде т. 59, якої предмет — словарні роботи Лїнде, виміна книжками і просьби про них, вовсім як в початковій переписці наших діячів з російськими ученими тої пол. XIX в.). — Українїстам найцікавші будуть хиба статї В. В. Данилова — „Письма русскихъ писателей къ М. А. Максимовичу" і „О. М. Сомовъ, сотрудникъ Дельвига и Пушкина" (т. 60), що свідчать про певну ролю Українців Максимовича і Сомова в русскій лїтературі та вказують на деякі звязи Сомова і Гоголя на ґрунті українознавства. Про писаня Сомова на українські теми автор тільки згадує.

Хоч зіставлення сї не без інтересу, одначе мало переконують, що на кінці статї висказав і сам автор, вказавши на психопатольоґічний підклад богомолки. Роботи Данилова про Максимовича і Сомова (РФВ 1908) дали нагоду С. Браиловскому до статї: „Слѣды архива М. А. Максимовича (VI), в якій автор справляє деякі невірні дані попередника і доповняє їх новими матеріялами, особливо про участь Сомова в процесї декабристів. — З історично-лїтературних статей важна для українїста стаття К. Б. Бархина — „О „Гоголевскомъ" направленіи" (I, 36 ст.), де автор протиставить „Пушкинському" напрямови — Гоголївський, через що боронить гадку, що Чернишевский в роботї „Очерки Гоголевскаго періода русской литературы" (1855—6) говорив дійстно про напрямок Гоголя, а не про Білїнского. *І. С.*

Филогическія Записки були присвячені переважно питаням російської лїтератури XIX в. і практичним лекціям по теорії словесности і по елементарній граматиці. Зі статей по иншим питанням, міг би заслужити на увагу анонїмний розділ з праці „О ереси богомиловъ" п. з. „Культурныя движенія въ Московской Руси во второй половинѣ XV в." (II), як звід важнїйших матеріялів і робіт з того періоду. Більше загального інтересу представляє стаття К. Бархина — „Объ изученіи писемъ литературныхъ дѣятелей" (кн. VI): автор вказує на значінне

студій і видавництва кореспонденції письменників. Важнійші причини зводить він до таких моментів: внутрішне единство і свіжість почувань — переживань, множество автобіоґрафічних і суспільних даних, історія творчости художника чи там ученого. Сї моменти ілюструє автор рядом виписок і вказівок з видань кореспонденції ріжних письменників. Статю кінчить автор висказом Тена — „щоби зрозуміти оточенне, треба обяснити поодинокий культурний тип в його найскритших думках і буденних занятях“. — З робіт Українців зазначимо статю В. Данилова — „Разсказъ Г. И. Успенскаго: „Богомолка“ (III), в якій автор стараєть ся провести паралелю між кількома літературними жіночими типами (Катерина з „Грози“ Островского, Ліза і Лукерія з „Дворянского гнѣзда“ і „Живыхъ мощей“ Турґенєва, та словацькою леґендою про княжну Тересу — невісту Христа).

Живая Старина в сїм річнику дала пять статейок, узятих безпосередно з української етноґрафії.1) В. В. Даниловъ: Малорусская пѣсня XIX вѣка про убійство помѣщика (І, ст. 17—24) — автор передруковує тут зі збірника Б. Грінченка пісню про убійство пана Саливона (К. Селивановича) в селї Дорожиці, Ніжин. пов., якого довершили його піддані, мстячись так на нім за всякі панщизняні насильства, що допускав ся на них. Побіч того подає також новий варіянт пісні, записаний в сусіднім селї Андріївцї, а надто наводить звичайну панщизняну пісню, до якої причеплено на кінци дві стрічки про Саливона:

Ой виорав Саливон город па табаку,
І убили Саливона, пропав за собаку.

Сю пісню порівнує з иншою, де вже не згадуєть ся імени пана. Для зрозуміня пісні подає автор також невеличкий коментар. 2) Н. И. Коробка: Малорусская сказка объ убіеніи стариковъ и миѳъ происхожденіи свиньи у туземцевъ Гервеевыхъ острововъ (II, ст. 155—158) — автор згадує тут про істноване трьох теорій що до повставаня творів народньої словесности: а) міґраційну (Бенфея), що зводить усьо до давних літературних жерел; б) теорію самостійного повставаня поодиноких творів у ріжних місцях незалежно від себе; в) теорію праісторичного обміну. До останньої схиляєть ся сам і нею поясняє анальоґію між українським оповіданем про убиване старців і оповіданем із тихоокеанського острова про повставане свині. Очевидно, коли хто хотїв би всї три теориї доводити до крайностий, то вони зійшли би на абсурд, бо не можна повстаня всїх творів устної словесности пояснити одним способом; але деякі твори можна поясняти то одною, то другою, то третьою теорією. Кождий нарід творить у себе безнастанно і тут нема ніяких виїмків. Із того одні твори мають чисто льокальний характер і вони не розширюють ся поза свій нарід, племя, околицю, а навіть село; инші набирають загального значіня і починають міґрувати з села до села, з краю до краю, від одного народа до дру-

гого. Можуть повставати також і повстають поодинокі твори незалежно від себе в ріжних місцях. Можуть мати рівнож жерело в писаній літературі. Але се не виключає й иншої можливости. На се можемо нині дати багато доказів, тому суперечка про висшість одної теорії над другою — се лиш пуста балаканина. 3) В. В. Даниловъ: Малорусская этнографія на XIV археологическомъ съѣздѣ (III, ст. 227—279) — на зїзді було всього три реферати з нашої етноґрафії, з того два виголошені в українській мові. Перший — се А. Мілера: „Лотосъ въ украинскомъ орнаментѣ", з якого висновками автор годить ся. Про другий — Х. Ящурживського: „Почитаніе ключей и колодцевъ въ Малороссіи" автор не згадує нїчого. З третїм — С. Шелухіна: „Украинскія причитанія надъ умершими" автор полємізує, заперечуючи, щоби в нас не були відомі наймані плачки на похоронах та щоби голосїня були продуктом індівідуальної творчости плачки; замітки його справедливі. 4) И. Абрамовъ: Историческія пѣсни, найболѣе распространенныя на Волыни (III, ст. 347—350) — автор подає чотири піснї, які називає чомусь „думами", вибрані з паперів Городецького музея барона Штайнґеля: а) Про Бондарівну. б) Про Коваленка. в) Про Немирівночку. г) Про Почаївську гору. Чому вони мають бути найбільше розповсюднені на Волини, сього не говорить, анї не подає числа місцевостий, в яких вони знані: факт, що їх співають лїрники, не поясняє сього також. 5) Ив. Абрамовъ: Волынская сказка про жаднаго попа и бѣднаго Кирика (III, ст. 351—352) — се відома вірша про Кирика, не розбита одначе на стихи і надрукована як проза; варіянт не особливий і вже далеко лїпший надрукований у посмертній збірцї О. Кольберґа: „Wołyń".

Теріторіяльно можна зачислити до сеї ґрупи ще дві статї: 1) А. Миловидова: Историческая легенда пинчуковъ о началѣ вѣры католической въ пинскомъ уѣздѣ (IV, ст. 427—434). Автор сеї леґенди силкуєть ся виказати, що Пінчуки походять від Жидів католицької віри, прогнаних із римської держави ще в I ст. нашої ери, тому не можуть бути силою держані при православній вірі. З сеї леґенди видно дуже добре, як творять ся ad hoc леґенди про походжене ріжних племен, хоч не мають ніякої історичної підстави. 2) П. Мезерницкій: Народный театръ въ г. Стародубѣ Черниговской губерніи (III, ст. 353—361; ст. 479—486). Поданий тут текст відомої пєси „Царь Максимиліанъ", розуміеть ся в російській мові. Українських впливів не слїдно ніяких. Текст ріжнить ся в дечім від оголошених уже друком доси.

З инших інтереснїйших статий варта тут зазначити отсї: 1) Очерки Бѣлоруссіи. V. Каутунъ. VI. Запасваніе гаўяда, А. К. Сержпутовскаго (I, ст. 25—23) в якій подають ся відомости про хоробу волося, знану і в нас під назвою „kołtun polski" та вірованя злучені з першим вигоном ху-

доби на пашу на весні. 2) Фаллическій памятникъ Котахевскаго монастыря, Павла Флоренскаго (I, ст. 56—58), де автор вказує на фалічний камінь, переховуваний в Котахев. монастирі, Тифліської ґуб., а до якого до нинї сходять ся безплідні женщини і помолившись перше в церкві, сідають на нього голим тїлом надїючись, що тим способом прийдуть до дїтий. 3) Народныя пѣсни, Л. И. Семилуцкой (I, ст. 59—74, II, 219—231), де подана невеличка збірка пісень, записана від селянки А. Шехавцевої з села Грушки, Курської ґубернії. Находимо в нїй одну пісню, відому також у нас: Ой деж тая керниченька, що я воду брав (тут зачинаєть ся вона: За рѣчинькай, за быстраю цымбалики бьютъ). 4) Дѣдовщина въ Сибири, В. И. Анучина (I, ст. 84—91) — під сею назвою надруковано тут 13 пісень із Сибіра (єнісей. пов), між якими приходить дві знані в нас: Ч. 11: Было во прошломъ году (перевізник перевозить дївчину через ріку, в заміну за що вона мусить вийти за нього за муж). Ч. 13: У барина, у боярина, у него-то была дочь хорошая (молодиця вийшовши за муж за розбійника при праню пізнає білє свого убитого брата). 5) В великій статї: Этюды по исторіи поэтическаго стиля и формъ, В. Ф. Шишмарева автор покликаєть ся декуди й на наші народні піснї. 6) „Камень на морѣ“ и камень алатырь, Н. И. Коробки (IV, ст. 409—426), в якій автор стараєть ся виясните, що таке „білий камінь на морі“ (у колядцї) та білий камінь, що цвите без корінєчка“ (у загадцї) і доходить до висновку, що се старинний культ каміня, знаний колись у нас і у всїх Славян, як вони ще представляли собі, що камінї живі істоти та деяким із них складали божеську честь. В додатку до сього річника друкував ся другий випуск статї Н. И. Виноградова: „Заговоры, обереги, спасительныя молитвы и проч.“ та показчик змісту до всїх попередних річників журнала (нескінчений ще).

Між рецензіями поміщені коротенькі відзиви на отсї книжки і статї: 1) Україна, т. IV (I, 107); 2) Вл. Даниловъ, П. А. Кулишъ и Кіев. Старина подъ ред. В. Г. Лебединцева (I, 108); 3) В. Даниловъ, Матеріалы для біографіи И. И. Костомарова (I, 109); 4) Я. П. Новицкій, Малороссійская и Запорожская старина въ памятникахъ устнаго народ. творчества та: Малор. историческія пѣсни, собр. въ Екатеринославщинѣ (II, ст. 250); 5) В. Даниловъ, Къ характеристикѣ И. Г. Кулжинскаго (II, 251); 6) Др. І. Святицький: Відроджене білоруського письменства (Ш, 378); 7) Памяти В. И. Жуковскаго и И. В. Гоголя (тут надруковано збірку українських пісень Гоголя) (IV, ст. 509); 8) Етноґрафічний Збірник, т. XXIV; 0) Матеріяли до укр. етнольоґії, т. X. Обі остатні книжки наведені під російськими титулами; про першу з них написано 8 стрічок, про другу 14.

Этнографическое Обозрѣніе не дало в сім річнику ні одної статї анї замітки, що дотикала би впрост української етноґрафії, і лише дві невеличкі рецензійки входять в її межі, а то на книжки: 1) Ивановъ, Жизнь и повѣрья крестьянъ Купянскаго уѣзда; 2) Пѣсни, собранныя Н. В. Гоголемъ (великоруські й українські). Статий із загальної етноґрафії і то передовсім присвячених далеким народам народам, нема що тут розбирати, а хиба зазначити важнійші: 1) Ограниченіе отношеній между однимъ изъ супруговъ и родственниками другого, А. Н. Максимова. 2) Замѣтки по поводу употребленія слова: фетишизмъ, В. Н. Харузиної. 3) Групповой бракъ, А. Н. Максимова. 4) О левиратѣ и нѣкоторыхъ другихъ обычаяхъ башкиръ Екатеринбургскаго уѣзда, Д. К. Зеленина. 5) Черемисская секта кугу-сортá, С. К. Кузнецова. 6) Изъ наблюденій надъ турецкой пѣснью, В. А. Гордлевского. 7) Объ одномъ свадебномъ обрядѣ, А. Н. Максимова. Між замітками подана одна близша до нас п. н. „Коляды и Купало въ Бѣлоруссіи", А. И. Петропавловского, де зібрані коротенько колядні і купальні віруваня і замітка п. н. „Людоѣдство на островахъ Ниссанъ",взята з німецької „Zeitschrift für Ethnologie", де стверджуєть ся факт істнованя людоїдства до нині і описуєть ся докладно випадок зарізаня одної женщини та поділу її частий між присутних спільників. *В. Г.*

З польських часописей загáльного характера варшавський місячник **Bibliotekа Warszawska** не приніс анї одної статї, яка своїм змістом дотикала би безпосередно українознавства. З инших згадаємо статю Ґ. Смульского п. з. Niemcy w Galicyi (I, ст. 17, 340), в якій подано історичний огляд німецької кольонізації на теріторії, що становить нинїшну Галичину від найдавнїйших часів аж по кін. XVIII ст. й характеристику її нинїшнього стану. **Ateneum Polskie** — новий науково-культурний місячник, що став з поч. 1908 р. виходити у Львові — приніс між ин. дві статї, які по своєму змісту належать безпосередно до катеґорії ukrainica; се — Ф. Равіти-Ґавроньского Spóźniona miłość. Epizod z życia Mazepy (II, 3), обговорена вже в „Записках" т. LXXXVI і — д-ра Й. Бузека Rozsiedlenie ludności polskiej i ruskiej w Galicyi (IV, 1—4), яка також повинна бути обговорена окремо на иншім місцї. З инших згадаємо: проф. А. Криньского Języki słowiańskie, ich rozwój i stosunki wzajemne (III, 1) — інавґураційний виклад на львівськім унїверситетї й В. Собєского Pessymizm i optymizm w historjozofii polskiej (II, 2) — інтересна характеристика двох напрямів у польській історіоґрафії дотично концепції польської історії перед упадком Річи Поспол.: краківського — пессимістичного (Калїнка, Шуйский, Бобжиньский) й варшавського — оптимістичного (Корзон, Рембовский, Ашкенази). У **Przewodnik-у naukow-ім і literack-ім** (місячнім додатку до офіціяльної „Ga-

zet-и Lwowsk-oï") за 1908 р. занотуємо отсї статї: Волиняка Wołoczyska (I) — один розділ з більшого опису староконстантинівського повіту; А. Прохаски Województwo Ruskie wobec rokoszu Żebrzydowskiego (IX—XII) — характеристика становища шляхти Руського воєводства супроти сього повстання; д-ра П. Домбковского Zezwolenie księcia względnie pana na zawarcie małżeństwa według dawnego prawa polskiego (X) — один розділ з більшої працї, в якім автор обговорює право дозволу князїв згл. панів на заключуваннє подружа своїми ленниками чв пiдданими й право до ріжних оплат (куна, куниця, cunagium, новмщина, nuptiale, dirginale, viduale, свадебне й ин.), які вважає останками колишнього iuris primae noctis (пор. скептичний погляд на се питаннє проф. М. Грушевського — Історія України-Руси т. I², ст. 305). З инших згадаємо ще тенденційну замітку М. Роле про пок. В. Антоновича (Włodzimierz Antonowicz, IV), оперту на виписках: з листу Леонарда Совіньского до Dra A. I. (Роле) з 1867 р. і зі згадки W. C. у петербурськім „Kraj-у" (№ 61) — і статю К. З. Przemysł górniczo-hutniczy w Galicyi z roku 1906. Nafta i wosk ziemny (VI—VIII). *Кр.*

Przegląd Narodowy (новий місячник) не приніс для нас нічого цікавого. Згадаємо хиба статю дра Т. Барановского п. з. Wieś polska w okresie między Unią Lubelską a Konstytucyą 3 maja (т. II, ст. 390—415), в якій автор стараєть ся дати характеристику головно правного становища селянина за час від унії Люблинської до кінця Річи Посполитої; статя невірна і тенденційна, силкуєть ся вибілити польський режім. З иньших зазначимо ще немудрі, більш публїцистичні статї З. Мілковского п. з. Ukrainizm galicyjski (т. II, ст. 141—156) і К. Бартошеввкого п. з. Przyczyki do kwestyi ruskiej (т. II, ст. 12—45). В першій з сих статий автор робить спробу на підставі перегляду історичних фактів від найдавнїйших і до наших часів вияснити ґенезу новітнього українського національного руху в Галичині, приходячи до наївних висновків про ролю „австрійської інтриґи" в справі розбудженя національної самосвідомости серед українського народу. Поява сього руху („ukrainizm-y", як його, глузуючи, зве автор) є, на його думку, явищем штучним, викликаним або посторонніми для народнього житя фактами (як напр. полїтика „divide et impera" австрійського уряду), або вузько-еґоїстичними інтересами окремих ґруп населеня (духовенства, козацької старшини). Автор другого, стоячи також на ґрунтї „історичному", займає одначе трохи відмінну позицію: „między kwestyą dzisiejszą w Galicyi" — каже він — „a przeszłością naszą dziejową niema żadnego związku". В часоп. Przegląd Powszechny можна зазначити тільки статю дра Л. Каро (том XCVII, ст. 181—198), яка дотикає справи польських робітників до Німеччини й инш. країв Західної Европи,

написану на основі актів, добутих в Міністерстві внутрішних справ, Президиї ц. к. Намісництва і Виділї краєвім. Розвідка ся заразом торкаєть ся і української людности Галичини, бо, як каже автор, в подаваних ним числах — „są... liczeni także Rusini galicyjscy..." Питаню про еміґрацію присвячена й друга статя дра Л. Каро п. з. „Nasi wychodźcy zamorscy" (том IC, ст. 149—165 + 352—372). В часоп. **Przegląd Polski** інтерес для пізнаня історії польського „Drang nach Osten" — польонізациї і латинизациї західної частини української етноґрафічної території — мають спомини Ottonówn-и з рр. 1872—1905 п. з. Podlaskie „Hospody pomyłuj", які яскраво і мальовничо розкривають перед читачем той процес, яким наша західня окраїна переходила поволи, дякуючи своїй темноті і несвідомости, під цілковитий культурний, а заразом і політичний вплив польський; мемуари сї не менше цікаві і для зрозуміня значіня й оцінки тих заходів російського уряду в його боротьбі з унією на Підляшю, які довели до знаних сумних наслїдків — заникане української людности через латинізацію і польонізацію.

О. Н.

Kwartalnik Historyczny в кн. I подав статю проф. А. Брікнера п. з. Co sądzić o „Żywotach Cyryla i Metodego?" Автор, знаний з своїх давних виступів на полї, збирає коротко лїтературу до подій солунських братів, почавши від роботи батька славістики Добровського (1823 р.) аж до найновійших часів; головно ж праця проф. Брікнера посвячена полеміці з др. Ів. Франком (його статею п. з. Святий Климент у Корсуні). З инших статей заслугує на нашу увагу меморіял, уміщений у „Miscellane-ях" др. Бр. Ловїньским п. з. Głos Niemca biurokraty z roku i o roku 1846 (с. 46—76) про звісні селянські розрухи у зах. Галичині — доносить центральному правительству про хиби адміністраційного устрою, передовсїм деяких округів зах. Галичини, при тім знаходимо в нїм богато цікавих відомостий про стан тодішнього населеня Галичини взагалї. В кн. II—III, що вийшли разом, уміщено на вступі кілька праць, присвячених науковій діяльности пок. проф. краківського унїверситету Пекосїньского (с. 187—271). В першій з них п. з. Franciszek Piekosiński jako wydawca źródeł др. В. Семкович підносить його заслуги на тім полї. В другій статї п. з. Franciszek Piekosiński, jako heraldyk i sfragistyk, розглядає др. Семкович між иншим рунїчну теорію Пекосїньского і його погляд, що герби на Русь і Литву дістали ся дорогою рецепції з Польщі. Др. Семкович зібрав старанно полеміку Пекосїньского з Малецким, Яблоновским, Грушевським і иньшими і на підставі праць сих учених влучно доказав хибність погляду Пекосїньского. Про Пекосїньского як історика польського права написав солїдну статю краківський професор др. Кутшеба, виказуючи основно позитивні і неґативні

сторони його діяльности. Подібно М. Ґумовский оцінив його діяльність як нумізмата. З инших праць, уміщених в сих випусках, звертає нашу увагу на перший погляд робота др-а Колянковского п. з. Sprawy polskie przed stolicą apostolską (с. 321—343), з часів релїґійної революції в Німеччині, в якій одначе нових відомостий, які би відносили ся до нашої історії, знаходимо небогато. Стрічаємо тут не безінтересну табличку сум, які складали титулом такси і аннат біскупи в першій половині XVI ст., між ними деякі з міст, положених на українській теріторії. В „Miscelane-ях“ подає др. Прохаска свої замітки на тему неясного в подробицях повстаня Грицька Константиновича проти Скиргайла, означуючи хронольоґію сих подій на час між рр. 1387—1391; автор здогадуєть ся, що сей Грицько Константинович був королївський братанич. Під тою-ж рубрикою подав Т. Корзон „Розмову силїстрийського баші з львівським хорунжим Беґановским“. Сам документ хронольоґії не має, одначе з огляду на те, що говорить ся в нім про битву під Берестечком, як про минулу, належить його датувати часом що найменше по сій події. З сього документу довідуємо ся, як дивили ся на козацьку справу правлячі польські сфери, як старав ся укрити перед турецьким башою грозячу небезпеку польський посол, а в якім осьвітленю виступає та сама справа зі становища баші. В кн. IV більших статей, котрі би лучили ся тїсно з нашою історією, не стрічаємо. Др. Семкович умістив на вступі статю п. з. Włodycy polscy na tle porównawczem słowiańskiem, де говорить про подібні суспільні верстви в Чехах у полудневих Славян, Хорватії, Сербії, Болгарії і Румунії і згадує також про бояр на Руси і шляхоцькі роди на Угорщині. В статї п. з. Teorya Peiskera o niewoli prasłowiańskiej w świetle krytyki (с. 640--657) полемізує др. Крчек з автором сеї теорії, немов би Словяне через довгий час жили в турко-татарській і ґерманській неволї. В другій статї п. з. Datastanagirk Mechitara Gosza i statut ormiański z r. 1519 виказує др. Куттеба, о скільки статут сей опирає ся на вірменській книзї прав або т. зв. датастанаґірку з другої пол. XII в. і виказує схожість богатьох розділів обох кодифікацій, як також їх ріжниці. В рубриці „Miscellanea“ подана між иншим кореспонденція першого галицького ґубернатора ґр. Перґена з кн. Кавніцом з кін. 1773 і поч. 1774 рр., але не знаходить в нім важнїйших звісток, що дотикали б безпосередно тодїшньої нашої людности. Між рецензіями надруковано оцінки українських праць: Доманицького про козаччину при кінцї XVI в., В. Герасимчука про Виговського і Юрія Хмельницького, проф. К. Студинського: Польські конспірації серед руських питомців і духовенства в роках 1831—1846 і Кревецького про ґвардію 1848 р. *Ф. С.*

Przegląd historyczny до історії України подав розвідку І. Т. Ба-

рановского Podlasie w przededniu unii lubelskiej (т. VII, стор. 48, 173, 299) і дві статї А. Прохаски Z dziejów samorządu ziemi chełmskiej і Z życia biskupa przemyskiego — їх обговоримо докладнїйше в бібліоґрафії „Записок“. Нові жерела і працї до діяльности Кирила і Методія оцїнює проф. А. Бріккер; Ф. Ґайслер пише про відносини польського оповідання про Пяста до леґенди про св. Германа. П. Домбковский дав статю польського права Uprawnienia złączone z własnością dóbr ziemskich. В. Кентшиньский помістив розвідку про авторство двох діяріїв про похід псевдо-Димитрія. З загальнїйших тем занотуємо А. Шельонґовского Zlewisko bałtyckie a cywilizacya śródziemnomorska — дуже загальні вказівки про передісторичні взаємини двох центрів культури. Пок. проф. Л. Ґумпльович дав ширші реферати із приводу Раценгофера Soziologie і Маєвского Nauka o cywilizacyi. *Крч.*

Wiadomości numizmatyczno-archeologiczne закінчили в сїм роцї своє істнованнє в давнїйшій формі, видавши два випуски, з досить попутаною сіґнатурою (порядкові числа 72—74) і заповівши на будуче новий орґан краківського нумізматичного товариства, що й став в р. 1909 виходити в видї місячних випусків в відмінній формі. В згаданих двох випусках крім звісток про нахідки римських монет на українській території, поданих Пшибиславским, згадаємо дві статейки К. Болсуновского: про застїжку з гербом кн. Заславських, куплену ним припадково в Київі, і Wiek bronzowy w środkowej Europie, де він, виступаючи против поглядів Нїдерле, боронить середньо-азийського походження европейської бронзи. *М. Г.*

Miesięcznik Heraldyczny — орґан заснованого у Львові в 1908 р. „Towarzystw-a Heraldyczn-ого“ — не приніс у своїх 7 випусках за мин. рік нїчого для нас цїнного. Згадаємо хиба статю З. Л. Радзімінського O tożsamości tytułów „Kniaź“ і „Książę“ w dawnej Rzeczypospolitej (№№ 4—7), в якій автор в супереч противному твердженню проф. А. Бріккера (Kwart. hist., 1908, IV, ст. 693—8) доказує, що оба згадані титули ідентичні. *Кр.*

Przegląd Prawa i Administracyi приніс у 1908 р. продовженє статї проф. дра П. Стебельського п. з. Proces kryminalny Teofila Wiśniewskiego i towarzyszy o zbrodnię zdrady stanu na podstawie źródeł urzędowych (ст. 33—62, 97—110, 207—223, 370—398, 457—469, 546—568, 692—722, 896—912). Статя не ще закінчена і може бути обговореною по видрукованю останнїх роздїлів. *О. Н.*

Lud (т. XIV) зі зміною редакції та заряду в польськім етноґрафічнім товаристві у Львові, зміняєть ся також помалу, і не зашкодить тут сього зазначити. В сїм річнику перший раз не здибаємо нї одного, навіть найменшого причинка з української етноґрафії. Видно, що редактори

прийшли нарешті до переконаня, що бажаючи друкувати що з української етнографії, треба конечно з неї щось знати, чого їм доси бракувало. Таке переконанє і така зміна в кождім разї корисні і треба лише при них витревати. Ще й инша зміна впадає в очи. Новий редактор, Шимон Матусяк, видно запалений етимольоґ, що й відбиваєть ся на змісті журнала. На 13 статий в сїм річнику 7 належить редакторови, а з того 6 етимольоґічних: 1) Olimp polski podług Długosza. 2) Dodatek do „Olimpu polskiego". 3) Co myśleć o Kraku? 4) Piorun a Perkun. 5) „Tria idola" na Łysej Górze. 6) Olsza czy Olza. В статях тих дуже мало або й зовсїм нема нїякої етноґрафії, а що до самої етимольоґізацїї, то треба признати, що в нїй багато рішучих і дотепних гіпотез, але чи багато лїнґвістів згодить ся з ними, то инша річ. Вони нагадують менї найбільше подібні етимольоґізованя пок. Партицького. Дуже мало спільного з етноґрафією має також статя д-ра М. Янїка: „Zbytek w pismach Mikołaja Reja", де описуєть ся люксусові потрави, напитки і ин. богатих шляхтичів, спроваджувані з заграниці. Поступаючи анальоґічно мусїли б нинїшні польські етноґрафи описувати кінські перегони, гру в рулетку, автомобілї і т. д. Але чи дійсно се етноґрафія? Так само не має виробленого погляду на задачі етноґрафії др. Фр. Крчек, який друкує далї (друга й третя сотка) „Nowe przyczynki do drugiego wydania „Księgi przysłów" S. Adalberga", вибираючи дуже старанно з ріжних авторів, старших і молодших, ріжні фрази, звороти, вислови. Ба, але якаж то має бути будуча „księga przysłów", народня чи нї? От що цїкаво було би знати, бо таких річий в кождім разї не годить ся мішати. Між матеріялами доволї інтересний опис „Wesela w Przyborowie, parafii szczepanowskiej" К. Качмарчика і „Opis wesela w Juszczynie" Юл. Наваляного та „Budownictwo i zdobnictwo w Jurgowie na Spiżu", Й. Стоклоси. Рецензійний відділ дуже слабенький; в нїм обговорено ледви 9 книжок тай то без нїякої системи. Тимчасом сей відділ, ведений порядно, міг би бути найцїкавійший в журналї. *В. Г.*

Віденський місячник Ukrainische Rundschau приніс також в 1908 р. ряд статий, які мають на цїли інформувати заграницю про українські справи — в минувшости і теперішности. Отже: переклад давньої статї проф. В. Антоновича п. з. Drei nationale Typen (№ 12) — про тип Українця, Поляка й Великороса; проф. Хв. Вовка п. з. Die Ukrainer in anthropologischer Beleuchtuug (№ 11); дра Ст. Томашівського п. з. Zur Karte des ukrainischen Wohngebietes (№ 2) — замітки про українську етноґрафічну теріторію з нагоди появи етноґрафічної карти України Аітова; В. Доманицького п. з. Wer sind Kosaken? (№ 9); проф. В. Антоновича п. з. Die polnische Schlachta (№ 12); В. Кушнїра п. з. Potocki (№ 5) — історична сильветка роду

Потоцьких; R. Le Mang п. з. Galizien vor 1868 (№ 9). Окремо згадаємо широку статю дра В. Бачинського п з. Die ukrainische Schule im polnischen Joch (№№ 1—3, 6—12), в якій представлено опіку галицької Кр. Шк. Ради над українськими народніми й середніми школами у Галичині (1. Учительські семінарі. 2. Викладова мова у галицьких сер. школах. 3. Переслідуванне української молодіжи у галицьких учительських семінарах. 4. Реміснечі, торговельні й ин. фахові школи у Галичині. 5. Засновуванне середніх шкіл у Галичині. 6. Число й розклад середніх шкіл у Галичині. 7. Поміщенне українських ґімназій. 8. Приймaнне до сер. шкіл. 9. Вступні іспити до сер. шкіл. 10. Наука у галицьких сер. школах. 11. Корупція у гал. сер. шкільництві. 12. Окружні шкільні інспектори. 13. Господарка у видавництві шкільних книжок гал. ц. к. Кр. Шк. Ради. 14. Типи народніх шкіл у Галичині). Дальше: К. Паньківського п. з. Die Anfänge der wirtschaftlichen Organisation bei den Ruthenen in Galizien (№ 2); В. Кушніра п. з. Die nationalen Verhältnisse in Lemberg und anderen ostgalizischen Städten (№ 11); дра З. Кузелї п. з. Die Ausländer über die Ukrainer (№№ 1, 10); В. Доманицького п. з. W. Antonowytsch (№ 12) й ин. Крім сього подано ще богато менших інформаційних статий з обсягу української історії, історії літератури, політики, а також декілька перекладів з українських письменників (Коцюбинського, Стефаника, Стороженка). *Кр.*

Archiv für slavische Philologie (т. XXX) дав найбільше статей по сербо-хорватському письменству: Остоїча — Монастирські літа Досифея Обрадовича і Захар Орфелїн як фільольоґ, Слави Печіновскої — Прерадовичеві „Пісні Лїнї", Тентора — Чакавський говор міста Чрес (Керзо), А. Івіча — кирилївські грамоти віденських архівів (XVI—XVII в. переважно з Боснії), Грабянского — Прогнане сербських назв свят з календаря (цензурні відносини в Австрії 1826 р.), Вайса — Про лїтурґічний спів у глаголашів (XV—XVI в.), Чурчін — Коцебуе в сербохорватськім, Йовановіч — Два невидані переклади Альберта Фортіса. — По старославянському і староруському письменству находимо отсї статї: Гейльцерна — Причинок до критики текстів старослав. памятників (на підставі порівнання слова Епіфанія Кипрського про Погребеније Господне — Супр. ркп. вид. Север. 447, Мікл. 337 з грецькими варіянтами Ескуріяльського ркп.), — виказує велике значіне старослав. текстів для установленя грецького оріґіналу; Яґіча — Середнеболгарський фраґмент першого чуда вмч. Міни XV в. і Яцімірського — Найстарші славянські хронїки молдавського походження, Альтенкірха — Взаємини між славянами і греками в пословицях (з річевим показчиком). По старопольщині появила ся в Архіві тільки статя проф. Яґіча — Корролярії до пісні Bogarodzica (47—57), важна деякими подробиц-

цями, що мають боронити польського характеру пісні. Автор переходить спірні слова першої і другої строфи, при чім замічає, що друга строфа иншого походження як перша (53), і на основі порівнання їх зі старопольськими і старочеськими приходить до виводу про їх польське походженнє. [Bogorodzica — bohorodice (Passio s. Georgii, Psalter. Poděbr.) bogorodzicza (Modlitwy Wacława 14 a, 18 a; bogarodzice 46 a); католицькі Хорвати знають таки bogorodica. Błogosławiena — bogosławiena — bogiem sławiena (Modl. Wacł.: błogosłowiena, bogosłowiena) одвічає первісному εὐλογημένη — κεχαριτωμένη — benedicta — благодатьная. Zwolena має крім паралель Пілята ще нову (Bibl. pis. pols. Nr. 54 ст. 49—47) swolona dziwka. Фразу без предмету читає автор так, як вона є, не принимаючи пізнїйшої поправки „spust winam“, а прихиляеть ся радше до гадки, що Kyrie eleison може бути тим далеко закиненим предметом, або щось затрачене. Вказавши на ріжниці в будові обох строф (1-а внутрішні рими, 2-а переважно кінцеві з иншим ритмом), автор годить ся з чотироскладовим krz'ściciela і стягненим односкладовим j'goż. Dziela з „дѣля“ дало з часом dla-dle, подібно як цѣсарь-цьсарь-царь. Bozyc-Bozice має в польськім починаючи з XIII в. досить паралель, рівно як і неповні імперативні форми]. — Не без значіння для Українців буде статя Доната — Зиґфрида Самуїла Каппера житє і діяльність, яка знайомить нас з пражським поетом, що під кінець 30-их років займав ся, під впливом Челяковського, українськими піснями і дав 11 німецьких романц — переспівів тих пісень (Ost und West 1840, стих п. з. Die Botschaft, Österreich. Morgenblatt 1839 — Kosakenromanzen). Сї переспіви, хоч зложені під впливом Ленау, судячи по цитатам Доната дуже близкі до українських ориґіналів. — Найбільше цікавого для україніста дає розпочата студія A. C. Croiset v. d. Kop — Die russischen Übersetzungen polnischer Literaturwerke, але про неї скажемо в бібліоґрафічнім відділї.

Mitteilungen der k. k. Zentralkommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale 1908, VII. крім деяких загальних статей і вказівок про захованє старинностей не дали в сїм річнику нїяких даних важнїйших для австрійської України. Знаменне се супроти множества даних — справоздань консерваторів західної Галичини ґр. І. Шептицкого, дра Копери і радн. Лепшого про старинности польські. З східно-галицьких консерваторів дав докладне справозданє проф. Абрагам про намірене відновленє катедри св. Юра у Львові і про потребу заховати ненарушимим Василиянський монастир у Львові, що в своїм часї було предметом живих і гострих статий і думок. — Останками паленого похоронного обряду з часів вандрівки народів, знайденого в Хотимірі, заопікувала ся жандармерія, і рішено постаратись про пересланє нахідки у Відень. — Бу-

ковинськими старинними будівлями і церковною стінописею займались живо і з великим успіхом місцеві консерватори — Німці. І так на реставрацію церкви св. Юрія в Сучаві дістали вони 56.000 К., а на зовнішню віднову 4.500 К. На перебудівлї в монастирі в Драгомирні міністерство просвіти визначило 100.000 К., а на монастир в Путні 10.000 К. *I. C.*

Zeitschrift für österreichische Volkskunde — в сім річнику невеликого, але живо редаґованого орґану віденського етноґрафічного товариства, маємо ось які важнїйші статї: An. Dachler: Nordische Bauernhäuser подає тут опис (із 26 малюнками) народнього будівництва північно-ґерманських народів: Шведів, Норвежців, Данців. Старші, курні хати тамошні нагадують своїм цїлим устроєм, розкладом і пляном вповнї наші бойківські будівлї і тому було би корисно перевести між ними подрібно паралелю. 2) Dr. Aug. Stegenšek: Grabverse aus Gobonitz (in Steiermark und Umgebung), зібрав на двох цвинтарях 93 словінських і 51 німецьких надгробних написів (віршів). Останнї друкує тут власне в комплєтї, подавши коротко їх характеристику. Завважує при тім, що тепер надгробні вірші подибують ся що раз рідше, бо виходять із моди. У нас не займав ся ще ніхто сею темою, бо на сільських деревляних хрестах — дуже нетрівких — таких написів не дасть ся[1]), а мійські камінні гублять ся між иншомовними, які переважають усюди в нас по містах. А тимчасом такі написи бувають нераз дуже інтересні й не позбавлені гумору, як ось хочби отсей, присвячений синови мужика, що звав ся „Ochs" (віл):

> Hier ruth das iunge Öchselein,
> Dem alten Ochs sein Söhnelein.
> Gott der Herr hat's nicht gewollt,
> Dass er ein alter Ochs wer'n sollt' (ст. 214).

(Тут спочиває молодий Волик, синок старого Вола. Очевидно Пан Біг не бажав, щоби він став старим Волом). 3) Prof. Dr. Ad. Dörler: Sagen und Märchen aus Voralberg — тут подано 12 народнїх оповідань, знайдених між посмертними паперами німецького ученого. 4) Alois John п. т. Egerländer Tänze описує місцеві танцї, але не трактує їх із ширшого становища, тому вони мають лише чисто місцеве значінє. 5) Wilh. Tschinkel в статї Volksspiele in Gottschee описує 40 забав дїтий і дорослих осіб, які тепер виходять уже з ужитя. 6) Prof. Joh. Bachmann п. т. Bräuche und Anschauungen im nordgauischen Sprachgebiete Böhmens. Автор подає тут жмут звичаїв і вірувань німецьких селян,

---

[1]) Колиб їх хто знайшов, то було би дуже добре, щоби списав і прислав Етноґр. Комісії до зужиткованя.

між якими приходять знані також у нас. 7) Prof. Dr. R. F. Kaindl п. т. Deutsche Lieder aus der Bukowina подає решту текстів пісень (ч. 35—54), яких частина надрукована ще в попереднім річнику. 8) Leo Rzeszowski в статї: Die deuschen Kolonien an der Westgrenze Galiziens подав опис сих кольоній, але дуже загальний, тому в ніякім напрямі не повний, але з огляду на брак відповідної лїтератури все таки корисний, бо приносить хоч які-такі інформації про німецьких кольоністів в околиці Бялої. До опису долучено кілька пісень і коротенький словарець, із яких видно, що місцевий діялект дуже інтересний та що його не зрозуміє той, хто знає лише лїтературну німецьку мову, а не чув нїяких народнїх дїялектів. 9) Auguste Kochanowska п. т. Bukowinaer Jahrmärkte подала дуже гарний і живий, але більше белєтристичний, ніж етноґрафічний опис (гуцульського) ярмарку в Вижници. Се й одинока статя в журналї, що сягає в царину української етноґрафії. Крім вичислених статий належить тут іще зазначити провідник по музею товариства (Neuer Führer durch das Museum für öster. Volkskunde) з 31 малюнками, в якім вичислені також предмети, зібрані між галицькими та буковинськими Русинами. Побіч статий подають ся ще в кождім числї журнала дрібні замітки на ріжні теми, етноґрафічна хронїка з Австрії (хоч тут нема систематичности і не згадуєть ся про працї всїх народів в Австрії), рецензії (дуже неповний відділ, в якім не можна знайти бодай усїх важнїйших праць, друкованих в Австрії) та звістки з етноґр. товариства і його музея.

Zeitschrift des Vereins für Volkskunde (берлїнська) з українського фолькльору в сім річнику — з виїмкою замітки Кайдля, про що дальше — не дала нї одної статї; про иншіж мусимо висловляти ся як найкоротше з огляду на брак місця, тай то лиш про найважнїйші, які й вичисляємо: Rich. Loewe: Rübezahl im heutigen Volksglauben — зібрані тут віруваня й оповіданя про гірського духа, прозваного іронїчно „Rübezahl“, що має проживати в „Riesengebirge“. Анальоґічної істоти в віруванях нашого народа нема, хиба щоби брати в загалї поняте „дідька“, який може робити добре і зле, раз видавати ся розумним, другий раз дурним і т. д. — Georg Schläger: Nachlese zu den Sammlungen deutscher Kinderlieder — се докінчене статї з попереднього річника, в якій подані пісні під ч. 201—283. У нас нема ще подібної окремої збірки дїточих пісень, хоч вони чим раз більше виходять з уживаня. — Joh. Bolte: Der Schwank von der faulen Frau uud der Katze — є й у нас відоме оповідане про те, як чоловік казав тримати лїнивій жінцї кота і бив його, а кіт не переставав драпати жінку, доки вона не пообіцяла поправити ся. Автор подає на сю тему дві віршовані поемки, виняті зі старих рукописів, зі своїми увагами. — Bagrat Chalatianz:

Die iranische Heldensage bei den Armeniern — тут подано 6 оповідань (ч. 7—12, инші в попереднім річнику) про вірменських народнїх героїв. — Joh. Hertel: Der kluge Vezier, ein kaschmirischer Volksroman. Тут подане в перекладї оповідане про мудрого везира, незвичайно обємисте, чим загалом виріжняють ся східні казки (ось хочби для прикладу взяти: Тисячу й одну ніч). — Joh. Bolte: Ein Weihnachtspiel aus dem Salzkammergute. Тут поданий текст дуже інтересної різдвяної песи, представлюваної простим нїмецьким народом. — P. Sartori: Das Wasser im Toten gebrauche. Тут подані похоронні звичаї ріжних народів і звязане з ними уживане води, яка має очищуюче значінє. — Luise Gerbing: Die Thüringer Volkstrachten — авторка використовує богату лїтературу до своєї теми, але дає лише три малюнки, що рішучо за мало для такої статї, в якій говорить ся про народню ношу. — Дуже богатий розділ, названий „Kleine Mitteilungen", — в нїм я зазначу лише дві статейки: J. Bolte: Zum deutschen Volksliede, де автор у продовженю статейки з попередного річника, подає під ч. 31—35 пісні, обставлені численною лїтературою. Приходять одначе між ними і не чисто народні, бо Нїмцї загалом не потягають докладної ріжницї між тим, що сам народ утворив, а що лише переняв від висших кляс і спопуляризував у себе. R. F. Kaindl: Beitrage zur Volkskunde des Ostkarpathengebietes. Се також докінчене статейки з попередного річника. Автор подає тут кілька вірувань про знахарів, узятих із часописий, які переважно відносять ся до буковинського народа, а крім того кілька вірувань про птахів (ненароднього походженя), винятих із одного польського рукопису. З третього розділу п. н. „Berichte und Bücheranzeigen", в якім обговорено доволї значне число книжок із етноґрафії ріжних народів, зазначу два більші огляди: Neuere Arbeiten zur slavischen Volkskunde. — Сей огляд ведеть ся систематично що року. Рубрику: „Polnisch und Böhmisch" веде тут проф. А. Брікнер, лише що він занадто розширює границї етноґрафії і говорить тут часто про річи, які з нею мають мало що спільного, прим. Poliński, Dzieje muzyki polskiej w zarysie; W. Łoziński, Życie polskie; L. Chłędowski, Dwór w Ferrarze (sic!) і т. д. Рубрику: „Südslavisch, Russisch", (при останній фіґуруємо й ми) веде проф. Ю. Полївка, який інформує дуже докладно нїмецьких читачів про всї визначнїйші працї. Розумієть ся, що такі огляди незвичайно корисні і помічні не лише аматорам етноґрафії, але й специялїстам. J. Bolte: Neuere Märchenliteratur (450--461). Тут подає автор (редактор журнала) дуже цїнний огляд казок усїх західних лїтератур. Такі огляди, як Брікнера, Полївки і Больте, можна справедливо вважати прикрасою журнала і шкода лише, що инші спеціяльні журнали не вступають у їх слїди.

В. Г.

Zeitschrift für Ethnologie — до украïнознавства в сім річнику близше підходить тільки статя Е. Фішера Über Ursprung der rumänischen Bojarenfamilien (с. 343 і далї), де автор представляє на підставі язикових й історичних вказівок походжене румунського боярства; присвячено увагу й українським впливам. З загальної археольоґії зазначимо розвідки В. Белька про початки зелїзної техніки (с. 45), Беценберґера Vorgeschichtliche Analekten (с. 760) і Клятша порівнанне австралїйських і тасманських камінних виробів з передісторичними виробами Европи (с. 407). З більш спеціяльних робіт важнїйші отсї: Віґерса про нові палеолїтичні знахідки (с. 543), Гольляка—про східно-пруські цвинтарища (с. 145), Шнайдра про мальовану посудину камінної епохи в Чехії (с. 573), Гінденбурґа про урни з меандричним орнаментом, знайдені коло Кеніґсберґа (с. 773). *Крч.*

З поміж розвідок угорської історичної часописи Századok зазначимо наперед дві статї фільософічного й методичного характеру. Перша: І. Сентпетері про індівідуальну й колективну історіоґрафію (Szentpétery I., Individualis és collectiv törtenetírás, ст. 193—212), де автор обговорює теорії Барта, Сіммля, а найбільше Е. Мейера, стаючи головно на становищи сього останнього; друга І. Маджара про історичну теорію К. Лямпрехта (Madzsar I., Lamprecht Károly történelelmélete, ст. 481—539), обговорює основнїйше і ширше нїж попередня головні новочасні проблєми історичної науки, втягаючи крім самого Лямпрехта ще погляди Керста, Бернгайма, Ленца, Вайса, Ріккерта, Вундта, Вінтера, Барта, Шпранґера, Рахфаля, Бельова, Брейзіґа, Мейера й ин. — До української історії притикає праця І. Лукініча про барона Фр. Бетлена з Керешд (Lukinich I., Keresdi báró Bethlen Ferencz 1601—1653) і вона буде обговорена окремо в бібліоґрафії. — Зріст заінтересованя угорських істориків найдавнїйшими часами мадярського житя виявив ся кількома новими причиниками як ось: Б. Говман дав статю про східні жерела нашої праісторії (Hóman B., Östörténetünk keleti forrásai, ст. 865—883), головно з нагоди книжки Маркварта „Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge"; Я. Меліч про початок і язик мадярщини (Melich J., A magyarság eredetéről és nyelvéről, ст. 750—751), де автор відкидає нову теорію (Pröhle) про автохтонність мадярської мови і турецьке походжене Угрів-завойовників; Я. Карачонї, пишучи про імя Хазарів (Karácsonyi J., A. Khazar nemzet nevéről, ст. 97—104), виявив фільольоґічну ученість в родї нашого Партицького: Хазар = козар = пастух кіз; khazar = kazir = karily = károly = kárány etc.; против такого язикового гокус-покус виступив П. Кеменеш (Kemenes P., A Khazar nemzet nevéről, ст. 459—461), вказавши, що Хазари нїколи не називали ся „козарами"; згаданий висше Карачонї зібрав з угорських диплъомів

звістки про край Бродників (Borodnok ország, ст. 609—614) і показавши безосновність поглядів Гунфалві про значіннє слова „бродник", старає ся означити близше положіннє бродинського краю (в нинїшнїй Молдавії); той сам автор дав (Három adat a „három helynévről", ст. 83 - 85) поправки до пояснень Меліча назв сіл: Lehota, Volya й Ohaba в попереднїм річнику часописи (пор. „Записки", т. LXXXVI, ст. 210), вказуючи передусїм, що сї назви звляють ся вже ранїйше, нїж думав Меліч, та що Volya слово не польське, а руське [тут зазначимо, що назва Воля походить з нїм. Weiler, наперед приняло ся у Поляків, опісля у нас, одначе що до Угорської Руси, то Карачонї каже правду: тамошнї Волї самі руські кольонїї, польської нема анї одної]; найдавнїйші документальні звістки про волоські оселї в Семигородї вібрав Л. Садецкі (Szádeczky L., Az oláh település legelső okleveles emléte, ст. 577—581) подаючи знайдену ним грамоту з р. 1292, де єсть перша згадка про румунські оселї (Ілї, Сад, Фенеш) і стверджуючи відомий мадярський погляд, буцїм то Румуни в Семигородї пізний захожий елемент; деякі поправки до сеї статї дав Карачонї (Megjegyzések az oláh telepités kérdéséhez, ст. 847—849), вказуючи м. и. й на давнїйші слїди волоських осель; йому відповів Садецкі (Az oláh település kérdéséhez, ст. 938—940) досить пристрастно, обороняючи своє становище. — Вкінци згадаємо, що д. Стрипський подав в наших „Записок" (т. XVI) записку про перемиських „суботників" Adalék a szombatosok történetéhez, ст. 567—568), вказуючи звязь їх з семигородськими сектантами.

У Történelmi Tár появили ся м. и. такі матеріяли: Причинки до історії роду Перейнї (Adatok a Perényi esalád történetéhez, ст. 1—11), подані Ш. Горватом, містять у собі акт лелеського конвенту з р. 1450, яким на порученє палятина переведено маєтковий подїл між двома членами роду Перейнї. Маєтки того роду обіймали майже цїлу нинїшню столицю Уґочу з замком Нялаб (тепер в руїнах) і містом Сивлюшем. Сьогодня переважна частина того простору заселена Русинами; цїкаво отже, який був етнїчний характер його перед 460 роками? Акт відкриває се в части тим способом, що називає поіменно двори підданих (sessiones iobagionales), а з того бачимо ось що: Сивлюш (тепер через добру половину руський) не має нїякого руського імени, тільки нїмецькі та мадярські; Сасфалу (тепер майже чисто руське) єсть ще нїмецьким селом (його назва = саське село), в меншости мадярським; Ардів (тепер в $^1/_3$ руський) не має нї одного руського імени; так само Веряця, Вел. Копаня, Черна, Крива, Нж. і Вж. Шард, Нж. і Вж. Чінґави (тепер всї чисто руські села) не мають анї одного імени, що зраджувало б Русина; в однім тільки селї Хижах (Tharna) з трьох імен

одно певно руське: Максим (Makzem), а два инші можливо: Johannes Kaynyk, Gregorius. Отсї факти потверджують погляд, висловлений мною кількома наворотами, що Угорська Русь — се пізний кольонїзаційний здобуток українського племени. — Я. Карачонї подав реєстр угорських грамот: фальшивих, хибно датованих і недатованих по кінець XIV в. (Pótlások, hibaskeltű és keltezetlen oklev. jegyzәkéhez, ст. 24—49). — М. Вертнер опублїкував ряд нових грамот 1260—1498 (Kiadatlan—oklevelek, ст. 378—400 і 481—522). — До історії боротьби Фердинанда I і Заполї за угорську корону важна переписка Ст. Бродарича, вид. Ґ. Куянї (Brodarics István velelezése, 1505—1538, ст. 258—293 і 321—345). — Редактор часописи А. Комаромі вів дальше свою несистематичну збірку архівних матеріялів (Leveltári kutatások; ст. 59—78). — Збільшений саме тепер інтерес до історії угорського повстання 1703—1711 спричинив видане збірки письм Франца II Раковці до мармароської столицї (II. Rákoczi F. fejed. levelei Máramaros vármegyéhez, ст. 574—594) та збірки про воєнні події 1709 р. в Липтовщинї, виданої К. Тальом (Kurucz hadjárat Liptóban, ст. 400—430). — Вкінци згадати треба принагідну збірку А. Комаромі соймових памяток (Magyar országgyülési emlékek, 523 550), зложену з пяти ріжних наказів послам і семи посольських донесень з сойму. Межи ними іструкція столицї Уґочі з р. 1722 має один такий пункт (4): „Що дотикаєть ся пропаґанди грецького обряду, особливо з огляду на парохів, їх ароґанцію і безосновно присвоєні собі неприналежні їм права, як в справі розводів так і в инших подружних справах, похоронах, обходженя правників — то все те признаєть ся чужим а навіть шкідним для латинського обряду і противним краєвим законам; тому то пп. посли, маючи в сїм напрямі докладнїйші відомости, для ліпшого результату повинні порозуміти ся з депутатами инших столиць, старати ся справу Русинів і їх парохів завернути назад до згоди з краєвими законами і канонами св. столицї, щоб на будуще не було ніяких непорозумінь та щоб в питанях церковних підлягали вони свому найвисшому зверхникови світл. аґрійському епископови, а в питанях світських судови світському". [Треба знати, що в Уґочі єсть 63% гр. кат., а тілько 8% р. кат.].

Найменше для нас інтересного принесла Ethnographia. Я. Шепривді (Seprődi J.) обговорив широко XXI т. „Етноґрафічного Збірника" (ст. 52—61); М. Матунак подав кілька словацьких пісень про опришка Яношика (Jánosik és társai, ст. 299—309), не знаючи праці В. Гнатюка, виручила його редакція, давши відповідну замітку; наш земляк др. Г. Стрипський надрукував збірку пісень семигородських мадярських лірників т. зв. „іґріц" (Igriczek — énekes koldusok, ст. 345—

353), виводячи їх від українських кобзарів та лірників (igrecz = ігрець) та даючи характеристику сих останніх. — В додатку до сеї часописи A. M. Nemzeti Muzeum Ertesitöje не появило ся таки нічого інтересного з нашого становища. *С. Томашівський.*

Часописи за р. 1908 обговорені в сім томі:

Университетскія Извѣстія (Київ.).
Записки Императорскаго Харьковскаго Университета.
Труды Кіевской Духовной Академіи.
Кіевскія Епархіальныя Вѣдомости.
Волынскія Епархіальныя Вѣдомости.
Православная Подолія.
Херсонскія Епархіяльныя Вѣдомости.
Кишиневскія Епархіяльныя Вѣдомости.
Полтавскія Епархіальныя Вѣдомости.
Черниговскія Епархіальныя Извѣстія.
Курскія Епархіальныя Вѣдомости.
Воронежскія Епархіальныя Вѣдомости.
Холмская Церковная Жизнь.
Минскія Епархіальныя Вѣдомости.
Полоцкія Епархіальныя Вѣдомости.
Могилевскія Епархіальныя Вѣдомости.
Научно-литературний Сборникъ.
Вѣстникъ „Народного Дома“.
Вѣстникъ Европы.
Русская Мисль.
Русское Богатство.
Извѣстія Отдѣленія рус. языка и слов. Имп. Академіи Наукъ.
Журналъ Министерства Народного Просвѣщенія
Варшавскія Университетскія Извѣстія.
Ученыя Записки Юрьевскаго Университета.
Ученыя Записки Казанскаго Университета.
Христіанское Чтеніе.
Богословскій Вѣстникъ.
Православный Собесѣдникъ.
Странникъ.
Извѣстія Императорской Археологической Коммиссіи.
Чтенія въ Обществѣ Исторіи и Древностей Россійскихъ.
Русскій Архивъ.
Русскій Филологическій Вѣстникъ.

Филологическія Записки.
Живая Старина.
Этнографическое Обозрѣніе.
Biblioteka Warszawska.
Ateneum Polskie.
Przewodnik naukowy i literacki.
Przegląd narodowy.
Przegląd Powszechny.
Przegląd Polski.
Kwartalnik Historyczny.
Przegląd historyczny.
Wiadomości numizmatyczno-archeologiczne.
Miesięcznik Heraldyczny.
Przegląd Prawa i Administracyi.
Lud.
Ukrainische Rundschau.
Archiv für slavische Philologie.
Mitteilungen der k. k. Zentralkommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale.
Zeitschrift für österreichische Volkskunde.
Zeitschrift des Vereins für Volkskunde.
Zeitschrift für Ethnologie.
Századok.
Történelmi Tár.
Ethnographia.

Бібліоґрафія

(рецензії і справоздання).

Herman Hirt — Die Indogermanen, ihre Verbreitung, ihre Urheimat und ihre Kultur. I—II. Strassburg, 1905—7, ст. 771+4 мапи.

Герман Гірт, липський лінґвіст, вже від довшого часу займав ся студіями з сфери індоґерманської культури і дав ряд студий з сих питань, пізнійше задумав дати суцільний образ індоевропейського розселення і культури, між иньшим — як він каже в передмові — аби виводи в сій справі звісного єнського лінґвіста О. Шрадера, з яким липський професор здавна слояв в непримиренїй опозиції — людям що дальше стоять від сих справ не здавали ся „загально признаними в науції порівняного язикознавства“. По словам Гірта, він „як раз в найважнійших виводах Шрадера мусить сумнївати ся що до їх правильности“, і дає тепер виклад своїх поглядів на всю суму індоевропейських старинностей. Одначе в поленіку з Шрадером входить рідше, вважаючи очевидно за ліпше противставляти свій образ його образови. Зрештою взагалї не тільки критична, а й взагалї аналїтична сторона стоїть на другім плянї; автор, видно, хотїв дати легко написану книгу для людей, „що далї стоять від сих справ“. Книга справді читаєть ся легко; автор переважну частину апарату виніс в додатки. З сього боку вона являєть ся повним контрастом Шрадеровому курсу. Але на скільки сї прикмети справді роблять книгу приємнійшою до читаня, на стільки зменьшують користь від неї для людей, яких інтересує не загальна синтеза автора, а виясненне тих спеціальних питань, з яких виникає загальний образ індоевропейської культури чи індоевропейського розселення. При-

хилюючи ся до теорії індоевропейської правітчини в нинїшній Нїмеччинї, представленої Мухом і Косінною, Гірт a priori отожнює неолїтичну культуру сих країв з індоевропейською культурою і замість доходити скрупулятною аналїзою всього приступного матеріалу в кождім поодинокім питанню індоевропейської культури, дуже часто просто ілюструє сю індоевропейську культуру неолїтичною культурою північної Европи. Се робить тим неприємнїйше враженнє, що не тільки сама теорія правітчини в Нїмеччинї у автора не арґументуєть ся особливо старанно, а й сам автор на ріжних місцях своєї працї виявляє певне ваганнє в близшім означінню сеї правітчини — то обмежаючи ся краями на захід від Висли, то забираючи туди й литовсько-словянські краї. За всїм тим розуміеть ся і людям, що близше стоять сеї справи, знайдеть ся не одно цїнне і цїкаве в працї проф. Гірта. Він богато думав над деякими питаннями з сфери індоевропейської культури, а перед обробленнєм сеї працї ще відсвіжив свій матеріал паралелями з архаїчного полуднево-словянського житя, зробивши для того спеціальну екскурсію. І в тих питаннях, де він розходить ся з своїм єнським супротивником, рація не всюди по сторонї сього останнього. *М. Грушевський.*

O. Schrader — Sprachvergleichung und Urgeschichte. Linguistisch-historische Beitrage zur Erforschung des indogermanischen Altertums. T. I—III, Єна, 1906—7, ст. 235+559—XII.

Нове, третє з ряду, виданнє звісної працї заслуженого лїнґвіста й історика культури стріло ся з аналоґічним курсом його опонента в сих питаннях проф. Гірта; виданнє сього останнього трохи випередило Шрадерове, і в другій части своєї роботи Шрадер вже міг зробити ряд критичних заміток до праць свого антаґонїста. Які б не були хиби Шрадерових поглядів, порівняннє обох праць випадає на його користь; хоч би й не згоджуючи ся з ріжними виводами чи методом Шрадера, чоловік заінтересований якимсь питаннєм з індоевропейських старинностей чи з культурної історії знайде в його курсї богатий запас фактів, лїнґвістичних і культурно-історичних, богаті вказівки на лїтературу, інтересні паралелї. Між другим і третїм виданнєм, та й новійшою своєю працею — словарем індоевропейських старинностей (1901, див. рец. в Записках т. LIX), Шрадер значно збогатив свій апарат, запас своїх відомостей, круг своїх помічень. Прийнявши до серця закид одного з своїх рецензентів про розмірну бідність словянського матеріалу, він очевидно особливу увагу звернув в сей бік, відбув для сього екскурсію до Росії й приложив старання познайомити ся з російською науковою

літературою, й на ріжних місцях справді пописуєть ся своєю знайомістю з деякими російськими працями. Не всюди проявляє потрібну критичність в орієнтованню в сїм просторім і далекім йому морі, і близше обзнайомлений читач може і з усміхом стріне деякі здобутки його з сеї сфери, в роді звісного твердження ак. Соболевского, що „Русскій народъ въ лингвистическомъ отношеніи представляетъ единое цѣлое. Инородческая, финская кровь, входившая въ обилии въ теченіе многихъ вѣковъ и входящая даже доселѣ въ сѣверо-восточную отрасль русскаго народа, не сдѣлала русскихъ сѣверянъ ни финнами ни финно-руссами... Она не оказала ни малѣйшаго вліянія на единство русскаго языка", І, с. 152 (добре, що хоч Шрадер мав третє видання „Лекцій", а не перше, де ак. Соболевский твердив так катеґорично не тільки про лінґвістичну, а й антропольоґічну одностайність „русскаго народа"). Або кілька сторін перед тим (І, с. 142): Auch Kleinrussisch und Weissrussisch können nach dem Urtheil ausgezeichneter Slavisten wie z B. dem Sobolevskij's (Vorlesungen z. Gesch. d. russ. Sprache[3] p. 2) nicht als selbstständige Sprachen dem Grossrussischen gegenüber gelten". Від специялїста-лїнґвіста, хочби й німецького, можемо вимагати, щоб, говорячи про словянські діалекти, знав про них щось більше, ніж покликати ся на Urteil російського фільольоґа. Друге, що можна помітити в порівнянню з попереднїм виданнєм — се перенесеннє центра ваги (зазначене самим автором) з матеріалу лїнґвістичного на матеріал річевий, археольоґічний і історичний. Автор толкує се (в передмові-епільоґу) більш практичними мотивами; але має воно й глибше значіннє, яке виступає перед нами з кінцевої глави І части:

„Лїнґвістична палеонтольоґія як самостійна галузь науки — мертва; але її доньцї, котру вона обдарувала житєм — коли все не обманює нас — судило ся довше і пліднїйше житє. Коли ми схочемо придивити ся значінню сеї молодої науки індоевропейських старинностей, то се найлїпше можемо зробити, порівнюючи її з лїнґвістикою; — в звязку з її питаннями і завданнями вона з простого додатка до порівняного язикознавства поволї розвинула ся в осібну галузь знання з самостійними завданнями і дорогами" (с. 229).

Сей процес розвою найлїпше ілюструють власні працї Шрадера, від першого видання сеї книги до сього останнього. Уже в своїм „Словнику" відсунув він на другий плян реконструкцію культури індоевропейського пра-народу, а на перше місце поставив обясненнє — за помічю даних порівняного язикознавства та історично-культурного матеріалу — явищ культурного житя поодиноких індоевропейських народів. Се становище підчеркує він рішучо і в сїм новім обробленню своєї старшої роботи. Переводячи раз-у-раз критичну переоцїнку результатів

лінґвістичного досліду, мусів Шрадер сам переконати ся, як хитко стоять остаточні виводи його. Напр. на пункті вислїду індоевропейської правітчини — сеї корони, що має вінчати розслід індоевропейської культури, в новім виданню йому прийшло ся досить значно змінити свої ранїйші погляди: правітчину сю він клав давнїйше в степах полудневосхідньої Европи, на пограничу Европи й Азії, тепер переносить її „на північ і захід від Чорного моря включно з більшою або меньшою частиною дунайської долини“ (II с. 506). Я особисто не маю нїчого против сеї зміни; й передше я не дуже правдоподібним вважав таке східне положеннє правітчини супроти ріжних фактів (Шрадер досить щедро покористував ся в своїх нових виводах тими вказівками моєї книги, які підтримали його нові погляди). Але в кождім разї сам перейшовши такі вагання, шан. учений повинний бути меньш аподектичним в своїх виводах і меньше гострим в критицї „инако мислящих“. Тим часом поруч власних екскурсів в сферу слабо уґрунтованих фантазій (напр. як він приймає Ратцелеві фантазії про обставини утворення білої раси, або Ністромові гадки про змінність форми черепа) — бачимо у нього дуже різкі висновки против деяких відмінних теорій. Особливо завзято воює він з фундаторами теорії про індоевропейську правітчину в Нїмеччинї, Мухом і Косінною. Противна сторона, роздражнена тим, не дарує теж, і проф. Косінна в своїй рецензії без церемонії називає „соромом нїмецької науки“ таке трактованнє антропольоґічних питань, яке бачимо у Шрадера (Zentralblatt für Anthropologie, 1908, ст. 226).

Розуміеть ся, сорому Шрадеру бояти ся нема чого. При всіх хибах його працї зістають ся окрасою нїмецької науки. Але трохи більше спокою і вдержливости шан. ученому можна побажати.

М. Грушевський.

Eduard Meyer — Geschichte des Altertums. Zweite Auflage, т. I, половина I і II, Штутґарт, 1907 і 1909, ст. 250+XXVIII+894.

Шановний історик старинного світа віддає також дань новим течіям в науцї. Крім соціольоґічних, чи як він їх зве — антропольоґічних екскурсів у вступі нового оброблення своєї працї додав він на кінцї першого тому і загальні гадки про еволюцію історії людства, навіяні новійшою археольоґічною й антропольоґічною лїтературою, питаннями про походженнє чоловіка, початки людської культури і т. д. І в викладї найдавнїйших епох матеріали археольоґічні і лїнґвістичні досить щедро притягнені в поміч історичним. Сильне враженнє зробило на автора, очевидно, викритє культури глиняних будов з мальованою посудою і глиняними фіґурками на Українї. Він кілька разів вертаєть ся до сього явища

(§ 533, 537, 543, 545, 570). Ориґінальність і самостійність сеї культури він ставить так високо, що взагалї вважаючи европейську культуру вповні пасивною супроти полудневої, він в двох тільки випадках признає її самостійність, і в однім з двох сих випадків — власне сїй „культурі на схід від Карпатів“. Ставить здогад, що тут власне появляєть ся обряд палення, і відси розносить ся мандрівкою в полудневоевропейських краях, і т. д. Гіпотеза, що маємо тут старо-тракийську культуру, рознесену відси в балканських і подунайських сторонах, знайшла в нїм свого прихильника. Але від теорії східно-европейської правітчини індоевропейських племен, котрої тримав ся він давнїйше, сим разом Ед. Майєр вже відступив: на нього зробило враженнє викрите фраґмента західно-европейської ґрупи (т. зв. centum-ґрупи), т. зв. тохорської мови в глубинї Туркестану, на згірях Тань-Шань. „Се перевертає всї дотеперішнї представлення про розселеннє Індоґерманів“, завважає автор (§. 569) і спішить перенести індоевропейську правітчину в центральну Азію. Так як би на очах історії напр. алянський народ з східної ґрупи (сатем-ґрупи) не переспацерував ся через усю Европу до Іспанїї і звідти — до полудневої Африки. Шан. автор занадто богато показує вражливости на нові викритя. *М. Грушевський.*

В. А. Городцевъ. — Результаты археологическихъ изслѣдованій въ Изюмскомъ уѣздѣ Харьковской губерніи 1901 года (Труды двѣнадцатаго археологическаго съѣзда въ Харьковѣ, т. I, ст. 174—225. Москва, 1905).

В. А. Городцевъ. — Матеріалы археологическихъ изслѣдованій на берегахъ Донца, Изюмскаго уѣзда Харьковской губерніи, (ibid. т. I, ст. 226—340+I—XVIII таблиць. М. 1905).

Д. Н. Анучинъ. — О черепахъ изъ кургановъ и могильниковъ Изюмскаго у., Харьковской губ. изъ раскопокъ В. А. Городцева, лѣтомъ 1901 г. (ibid. ст. 506—514+1 таблиця. М. 1905).

В. А. Городцевъ. — Результаты археологическихъ изслѣдованій въ Бахмутскомъ уѣздѣ, Екатеринославской губерніи, 1903 г. Дневникъ археологическихъ изслѣдованій. (Труды тринадцатаго археологическаго съѣзда въ Екатеринославѣ, т. I, ст. 211—285+286—365+1 табл. М. 1907).

Д. В. Городцов розпочав археольоґічні дослїди в Харківщинї 1901 р., коли московське Археольоґічне Товариство доручило йому при помочи сих дослїдів висвітлити питаннє про відносини камяних баб до могил. Розкопки робили ся на теріторії Ізюмського повіту по берегам

р. Донця. Місцевість ся, як і цїла Харківщина, в археольоґічного погляду являєть ся майже невідомою, хоч зовнїшні ознаки свідчать про те, що тут для науки можна знайти богато цїкавого матеріялу. Обидва береги Донця мають богато останків житя давних мешканцїв: курганів, камяних баб, земляних валів, городищ й инших памятників минулого житя, а рухомі піски відкривають похорони й річи пізнїйших кочовиків, бронзові стріли,- керамічні й камяні вироби давнїйших часів, а навіть останки неолїтичних стацій. Правда, питанне про камяні баби лишило ся нерозвязаним, але зате зібрано чимало цїкавого археольоґічного матеріялу — д. Городцов оглянув і почасти дослїдив памятники камяного періоду (неолїтичної доби) і металїчного (доба бронзова і залїзна). Розкопки трівали чотири місяцї й провадили ся на широку скалю, як про се може дати понятє наш рахунок, зроблений на підставі дневників розкопок: усього розкопано 88 могил.

Найцїкавійше представляють ся памятники доби, яку д. Городцев уважає бронзовою. В склад памятників сеї доби входять могили й одна стація. Могили сї що до форми своєї неоднакові, й д. Городцов дїлить їх на три типи: могили з круглою підставою й верхом над північним краєм, могили видовженої форми й нарештї могили в формі півкулї з верхом над центром підстави. Могили першого типу найбільше поширені й містять у собі похорон з камяними й бронзовими річами; далеко рідше трафляють ся могили другого типу, що теж містять подібні похорони. Найрідше стрічають ся могили третього типу, що містять у собі похорон скитського типу. Дослїди Городцова показали, що протягом одної доби (він означує її як бронзову) на берегах р. Донця, в межах Ізюмського повіту, перейшло чотири ріжні типи похорону. Найдавнїйшим являєть ся тип похорону в ямах, його заступає тип похорону в катакомбах, далї — похорон в зрубах, а потім — в насипах і на обрію. В першому роздїлї своєї працї дає автор опис похорону в ямах і огляд здобутого матеріялу. Сей матеріял показує, що похорон в ямах відносить ся до глубокої старовини й належить до одної народности. Люди сеї народности уживали переважно знаряди з кременя, одначе вже появляють ся знаряди мідяні й бронзові; культура загалом не ріжнить ся від неолїтичної. Катакомби, про які йде мова в другому роздїлї працї Городцова, дали більше археольоґічного матеріялу (начинне, ріжні вироби з каміня, форми до відливання, бронзові, мідяні й срібні окраси). Людність катакомб в далеко більших розмірах була знайома з металюрґією й скотарством, ніж людність похорону в ямах; опріч того при будові катакомб ями часто прорізували ся (відворотних випадків не було) — на сїй підставі уважає автор похорон в катакомбах за пізнїйший. „Основуючи ся, каже він, на переважнім орієнтованню скелетів головою на G., особливій формі могил

і цілком оріґінальному домашньому побуті, катакомбні похорони треба віднести до иншої народности, правда близькій по своїм релігійним поглядам до народности похорону в ямах". Здобутий археольоґічний матеріял показує, що катакомбні люди опріч скотарства знали також рільництво й оброблення волокнистих ростин. Вони все ще уживали камяні знаряди, одначе вміли обробляти металї (відливали їх і кували), з котрих їм були відомі мідь і срібло. Ще до пізнійшого часу належать похорони в зрубах. Автор уважає, що людність сього типу похоронів була зовсїм инша, бо вбачає занадто велику ріжницю в усїх найголовнійших рисах обряду й побуту сеї народности від народности попереднього типу похоронів. У сеї народности уживанне металевих знарядь вже рішучо переважає. Між иншим до сього часу й до сеї народности належить досліджене автором цікаве становище на березї озера Чарнецького. Простора площа сього становища (тягнеть ся на пів версти) може показувати, що мешканцї жили більшими ґрупами, можливо родами. В кухонних останках знайдено дуже богато кісток домашнїх звірят — корів, коней, овець, кіз і свиней. Автор думає, що ся народність належала до кочовників, хоч не наводить ніяких арґументів на користь свого твердження. Домашнїй інвентар становища, як і інвентар похорону, досить убогий. В останках знайдено велике число черепків глиняного начиння, камяні ручні жорна (можуть вказувати на істнуванне примітивного рільництва), глиняні прясла, бронзове шило. Дуже близько до похорону в зрубах стоять похорони в насипах і на обрію. Одначе їх появу треба віднести до пізнійшого часу, бо сї похорони часто лежать вище від похоронів у зрубах і опріч того вже зовсїм не знають камяних знарядь, лише бронзові й залїзні. В дальших роздїлах своєї працї говорить автор про знайдені ним старинности скито-сарматського часу, старинности VIII—XIII столїть після Хр. й про памятники історичної доби, одначе сї роздїли не дають нїчого особливо цікавого.

Праця д. Анучіна дає докладний вимір і клясифікацію черепів, які дали розкопки Городцова.

Археольоґічні досліди Городцова 1903 року в Бахмутському повітї Катеринославської ґуб. були продовженнем дослїдів 1901 року, закінчених на лївому березї р. Бахмута. Загалом беручи, розкопки дали матеріял анальоґічний тому, який дали розкопки в Ізюмському повітї. Додати тільки треба ще похорон в камяних скринях. Вже розкопки в Харківщинї показали, що похорону з скороченими скелетами не можна відносити виключно до неолїтичної доби, як се досї робило ся, бо велика частина могил з скорченими скелетами належала до металевої доби. Се ствердили й Бахмутські розкопки. В другій частинї своєї статї про Бахмутські розкопки дає автор між иншим огляд зібраних ним відомостей і фак-

тів про камяні баби. Зазначимо одну важну нахідку, яку він зробив — в одній могилї викопав дитячий скелет, в лївій руцї котрого лежала статуетка баби, зроблена з крейди. Значіннє сеї нахідки важне через те, що дає можливість уставити з певністю звязок між камяними бабами й типом похорону. Останні роздїли, де мова йде про похорон пізнїх кочовиків, не дають особливого матеріялу. *М. Залїзняк.*

П. В. Голубовскій — Историческая карта Черниговской губ. до 1300 г. (Труды XIII археологич. съѣзда т. II, 1908, 4°, ст. 1—50 + мапа).

Невдалий археольоґічний зїзд в Катеринославі в своїх Трудах приніс кілька праць вповні припадково звязаних з сим зїздом, але важних самі по собі, між иншим історичну мапу Чернигівської ґуб. покійного вже київського професора Голубовского. Праця ся була ним задумана давно, і мала бути колективною роботою його з Ол. Лазаревським і Е. Ківлицьким і мала обіймати цїлу лївобічну Україну; на харківськім зїздї Голубовский повідомив про хід робіт у сій справі і надрукував потім результати своїх вислїдів про деякі непевні місця Чернигівщини (див. Записки т. LXIV). На мапі тепер опублїкованій назначено пок. істориком звиш 50 місцевостей і подано просторий вивід їх. Він дає цінну вкладку в історичну ґеоґрафію старої України, бо пок. Голубовский був майстер в скрупулятних історично-ґеоґрафічних виводах, яких вимагає викритє малознісних місцевостей. *М. Грушевський.*

Władysław Abraham — Jakób Strepa, arcybiskup halicki (1391—1409). Краків, 1908, стор. 116+7 таблиць, 16°.

Перші віки польського панованя в Галичинї — часи бідні в історичні звістки і мало дослїджені; треба витати прихильно кожду студію, котра кидає хоч мале світло на ті малознісні відносини. Проф. Абрагам вложив немало труду, щоби змалювати особу одного з перших галицьких арцибіскупів; справа була тут тим труднїйша, що не лиш треба було виловлювати по ріжних архівах скупий матеріял, але ще й через те, що жерела були часто тенденцийні: біскуп зараз по смерти признавав ся святим і коло його особи творили ся ріжнородні леґенди; треба було бути дуже обережним, щоби в тих ріжнородних оповіданнях віднайти дійсно історичну основу.

Що до походження й роду біскупа Якова звістки дуже непевні. Передовсїм незвісне його родове імя. Папська буля, що іменує його арцибіскупом не заховала ся в ориґіналї, тільки в пізнїйшім друцї; там адреса читаєть ся „Jacobo Ruchem de Wladonna“; прізвище досить дивне, назва місцевости тепер незвісна. Дуже можливо, що тут маємо-

похибку; поправляли її па „Ruslai de Wlodawa“, а проф. Абрагам читає „Jacobo Rutheni de Wladomiria“; очевидно се лиш гіпотези. Герб Strzemię, котрий дає біскупу пізнійша традиція, вказував би на шляхотське походженнє Якова. В перших жерелах, які маємо про Стрепу, стрічаємо його членом ордену Францїшканів; якийсь час був інквізитором в справах віри, потім ґвардіяном львівського конвенту і вікарієм Руси, а 1391 р. став галицьким арцибіскупом.

Латинське арцибіскупство в Галичі, хоч заложене вже 1375 р., дотепер не встигло ще справдї зорґанїзувати ся; попередний арцибіскуп, Бернард, прихильник Угорщини, не проявляв великого інтересу до церковних справ; його процеси і інтердикти не підносили зовсїм значіння духовної власти; притім завзята ривалїзація світського духовенства з монахами, обосторонні інсинуації і боротьба розбивали й так слабі початки католицтва. Яков мав перевести тяжке діло реорґанїзації. Його діяльність інтересна для нас тим, що Яков — се перший представник католицького духовенства в Галичинї, що поставив собі дуже далекосяглі пляни і вмів їх вручно реалїзувати. В основі діяльности арцибіскупа лежало переконаннє, що католицька пропаґанда можлива тільки при успішній польській кольонїзації серед православних; на конвертитів серед Руси мало можна було числити, треба було закладати католицькі кольонїї і на них опирати всю орґанїзацію; католицька кольонїзація в будучности могла зміцнити церкву, але вперед церква повинна була дати ініціятиву й підмогу польським кольонїям. На сей напрям роботи Якова маємо інтересні вказівки. Так ще 1385 р. кинув арц. Бернард інтердикт на Львів, — центр католицької людности, — з причини спору за один дім; Яков, хоч, як духовний, повинен був годити ся з арцибіскупом, спротивив ся свому настоятелеви і станув по сторонї міста; мотив сього такий: „ne dicta civitas, inter scismaticos sita, tam turpiter depopularetur ac devastaretur“ (с. 14). Так само пізнійше на катедрі дбав пильно про се, щоби давати всякі полекші свіжим вірним хочби з матеріяльною некористю духовенства, нпр. десятину у Львові зменшив так значно, що аж скаржив ся на се львівський парох: арцибіскуп розумів добре, яку вагу має зріст католиків-кольонїстів на Руси (с. 32). Для кольонїй фундує арцибіскуп нові парохії; дійшли до нас з тих часів фундаційні акти для таких місцевостей: Глиняни (1397), Куликів (1399), Буще (1399), Вижняни (1400), Бучач (1401), Бережанці (к. 1410); появляють ся парохи і каплиці також в Сокільниках, Сарапчуках, Кротошинї, Костїєві, Ганачеві, Козельниках.

В своїх змаганнях Яков мусїв звертати пильну увагу на суперництво православної церкви. Вище ми бачили, що арцибіскуп вказував на небезпеку для Львова від „схизматиків“. Але не лиш стояв на сто-

рожі католицтва, заходив ся також коло того, щоби відбирати православю його приклонників: між иншим і ті помешені десятини мали бути припадою для православних (с. 32). І дійсно католицтво могло похвалити ся деякими успіхами. У Львові звісний в тих часах „Steczko, genant Andrzey, eyn getawter Reusse"; тоді також покинула праславе родина шляхтича Васька Волчковича, може й Грицька Кердеєвича; „divinus cultus crescit cottidie ac augetur, scismaque mira Dei dispensacione decrescit, extirpatur" (с. 40—41). Роботу католиків підпирав горячо Ягайло; пригадати тільки ті надання німецького права, що спеціяльно служить католикам, або історію перемиської катедри... А з католицькою пропаґандою Якова йшло також ширенне польщини; вперше почали ся тоді у Львові польські казання. Яков Стрепа умер 1409 р., його гріб віднайдено у Львові в XVII в. і з того часу переховують ся частини понтифікальної одіжи біскупа, інтересні як памятки середніх віків. В новійших часах роблять ся заходи коло канонізації Якова. *Іван Крипякевич.*

Władysław Łoziński — Życie polskie w dawnych wiekach (wiek XVI—XVIII); перше виданнє, Львів 1907, стор. VIII+232; друге виданнє, Львів 1908, стор. VIII+248.

Книжка має дати огляд культурного, чи радше побутового боку польського житя XVI—XVIII вв. Факт, що вона вийшла протягом двох років у двох виданнях, свідчить, що автор вдоволив нею принайменше ширші круги читачів; але й для дослідника подає книжка багато інтересного.

В першій главі описані маґнатські замки й палати: їх архітектура, внутрішнє уряджениє, особливо з артистичного боку, двірські парки й сади, наукові і артистичні збірки, становище служби й ин. Друга частина оповідає про шляхотські двори, їх оборонність, архітектурний стиль, уряджениє й знов про службу. Третій розділ присвячений описови уборів, оружа й ріжної роскоші — „сплендорів". В останній главі про „дім і світ" описана польська родина, становище жінки, характер товариського житя, всякі титулятури й церемонії, бенкети й забави, вкінці подорожи в західню Европу.

Загальні висновки, до яких доходить автор своїми студіями — дуже песимістичні. Славлена „висшість" польської культури в світлі фактів тратить дуже богато на своїм блеску. Досить навести кілька виривків з праці д. Лозінського. „Тяжко булоб і найбільш упертому прихильникови минувшини затаїти перед собою, що ціла ся роскіш, цілий сей блеск матеріяльної головно натури не збогатив культурного майна нації, не пішов на рахунок цивілізаційного до-

робку; руйнували ся на нім величезні фортуни; цїлі шкути золотої польської пшеницї брав ґданський Німець за одну якусь особливу дрібничку, так, як нинї ще Европеєць бере від Мурина слонову кість за скляне намисто, а нема чогось більше характеристичного як факт, що істнував спеціяльний рід товарів, Італїйцї звали його zoba per Polonia — обчислений на порожність і легкодушніст богатих кляс, та на темноту і легковірність убогих...“ (вид. 2, стор. 27). „Вже й ті величаві маґнатські замки, що повстали в остатнїх роках XVI в. і в першій половинї XVII в., не виростали з сили, з культурного ґрунту суспільности, не вязали ся орґанїчно з своїм світом, але все таки були йому о стільки близші й о стільки корисні, о скільки були заразом оборонні... Про великопольські палаци XVIII в. й сього не можна сказати. Були якби метою самі для себе; не було найчастїйше між ними і їх панами внутрішньої реляції смаку, широ відчутої естетичної чи може цивілїзацийної потреби й справжнього вдоволення. Колиб ся роскіш, деколи така легкодушна й деморалїзуюча, була цвітом з рідного, над міру плідного ґрунту, колиб випливала з рафінованої штуки житя, як нпр. в сучасній Францїї, з щирого, глубшого аматорства, колиб та зверхня елеґанція лучила ся була з елеґанцією умів, — або якби була вкінцї патольоґічним проявом занепаду, таким зрозумілим в націях з дуже старою культурою і дуже богатих засобами, але вже пережитих й перецвилих — все те малоб якесь умотивованнє й якусь суспільну льоґіку. Але в нації молодій, бідній, сировій ще і мало освіченій, се був контраст глузливий й через те болючий, бо сходив ся з найбільш траґічною епохою нашої (польської) історії“. (Ст. 31.) „Натомість не стрічаємо відповідного люксусу, що більше не стрічаємо навіть правдивого достатку в тім, що називаємо довірочною частиною ґардероби, в білизнї. Що правда любували ся в коронках і все читаємо про венецькі коронки, про форботи й брізи, але се відділ ґардероби тільки від свята, обчислений на зверхний ефект, а не стоїть у відносинах до богацтва футер, матерій і дорогоцїнностей, — богатший буває в виправах і спадщинах краківських і львівських міщанок, — так, що деколи будить ся підозріннє, що дбайливість про фізичну особу кінчить ся там, де повинна зачинати ся...“ Мадам де Мотвіль признає, що „не можна було бачити нїчого гарнїйшого в світї „над убори польської леґації по Марію Люізу, але дуже дивуєть ся, що під таким богатим убраннем нема біля; анґлїйська королева, жінка Карла I, чудуєть ся, що репрезентований їй синок польського посла, цїлий в золотоглаві й блаватах, не має сорочки... (с. 122—3). Взагалї товариське житє без нїякої тонкости, гумор слабий, жіноцтво без образования, — сумний світ без жінки й штуки“

(с. 152). А додати ще другий бік образу, на котрий автор тільки натякає: що на початку XVIII в. трафляли ся випадки, що пан засуджував на смерть і дійсно карав головою слугу... (с. 38).

Друге видання книжки принесло деякі доповнення, зрештою другорядного значіння: нпр. про патріярхальних панів (с. 38), про „сморґонського туриста" (с. 224) і ин. В другім виданню таксамо як в першім не дав автор нї ноток нї цитатів анї навіть простого спису жерел; хоч як боронить ся д. Ловінський перед можливими закидами, — мусимо зазначити, що се значно зменшує вартість книжки.

Ів. Крипякевич.

Ludwik Kubála — Oblężenie Lwowa z r. 1655 (Lamus, 1909, II, 185—216).

Сей новий нарис заслуженого історика написаний на лад давнїйших нарисів, які здобули йому поважне імя в науцї, а серед Українцїв ще славу доволї бевсторонного дослїдника. Як і давнїйше, автор змагає тілько до того, щоб певний момент оповісти вірно й цікаво по його головним фактам, притягає значну скількість архивного матеріялу, одначе — знов своїм звичаєм — анї не піддає його докладнїйшій критицї, анї не аналїзує, — його неясности, часом і суперечности полишає нераз на боцї. Все таки дав і сим разом гарний нарис, який особливо своїми жерельними дописками зробить велику прислугу иншим дослїдникам.

Заголовок нарису вузший нїж зміст його: в дійсности оповідане йде про події протягом 1655 р. Очевидно автор хоче в таких окремих нарисах дати цїлу історію Хмельниччини; щиро бажаємо, щоб се міг вчинити як найскорше; для польського громадянства особливо се потрібно, бо в нїм закорінили ся такі канїбальські погляди на той час українсько-польських відношень, які бачимо з одного боку у Сенкевича, з другого у Равіти-Ґавроньского. *С. Томашівський.*

R. Charmatz — Österreichs innere Geschichte von 1848 bis 1907. I. Die Vorherrschaft der Deutschen; II. Der Kampf der Nationen (Aus Natur und Geisteswelt, 242, 243), Липськ, 1909, ст. 140+175, 16°.

Внутрішнїй полїтичний розвиток австрийської держави від революції 1848 р. належить без сумніву до найцїкавійших частин новітної історії. На жаль, тілько недавно фахові історики звернули ся на се поле, тому то основних праць про ті часи дуже небогато і не всї вони відповідають усїм вимогам наукового дослїду: часи ще занадто недавні, науковий інтерес занадто тїсно вяжеть ся з полїтичними й соціяльними симпатіями, щоб можна здобути повну обєктивність і безпристрастність.

І висше наведений підручник призначений для практичних цілей, не вільний від сеї загальної хиби. Німецьке й централістичне становище автора дає окрему закраску цілому творови, яка неприємно ударяє ще сильно публіцистична форма з усіми її прикметами. Та годі сказати, щоб книжка була непридатна і з наукового боку безвартна; так не єсть — се навіть корисний підручник, тим більше, що широко закроєна праця Кольмера (Parlament und Verfassung) задля своєї форми і методи зовсім непридатна для ширших кругів.

Для нас цікаво, як автор дотикає політичних справ нашого народу. Загалом кажучи — як переважна частина німецьких істориків: перед усім зовсім не знайомий з характером і цілями політичного руху австрийських Українців; він признає, що вони послідна нація в Австрії, але всьому тому винні тільки die Bedrücker Polen, і на тім кінець... Отже не тільки в політиці австрийські Українці quantité neegligeable, так само в історіоґрафії. *С. Томашівський.*

Б. А. Дѣдицкій — Своежитьевыи записки. Ч. II: Взглядъ на школьное образованіе Галицкой Руси въ XIX ст. (Відбитка з „Вѣстника Народного Дома", 1908), Львів, 1908, стор. 98, 8⁰.

Ч. І-шу „Своежитьевих записок" пок. Б. Дідицького, що вийшла в 1907 р. й дотикала своїм змістом „исторіи саморозвитія языка и азбуки Галицкой Руси", обговорили ми вже у „Записках" т. LXXVI; там подали ми також коротку загальну характеристику самого їх автора й зазначили все те, що нового принесли для нас сї спомини. Згадану нашу бібліоґрафічну замітку закінчили ми тоді таким бажанием на адресу (живого ще в тім часї) Б. Дідицького: „маємо... надію, що по всестороннім і вичерпуючім обговоренню своїх улюблених фільольоґічно-ортоґрафічних тем у першій частині своїх „записок" автор подасть нам у дальших випусках справді важні й цікаві причинки до національно-культурного й політичного житя галицької України в 2-гій половині XIX ст."

На жаль одначе — наші надії не сповнили ся! Дальший, з черги другий — і заразом — останнїй випуск „записок" Б. Дідицького, який вийшов уже по його смерти (вмер 19. I, 1909 р. у 82-ім році житя) і складаєть ся з частини (ст. 1—96), друкованої ще за житя автора у „Вѣстнику Нар. Дома" з 1908 р. і короткого закінченя (ст. 96—98), знайденого по його смерти між паперами й оголошеного у згаданім „Вѣстнику" 1909 р. ч. 3 — знов не приніс, беручи його загалом, ніяких „справді важних і цікавих причинків". Все ті самі фільольоґічно-ортоґрафічні дискусії й мудровання, те саме балакуче теоретизованнє, та сама вкінцї старечо-дитяча фантазія і... наївність. Поза тим — тільки

один-два мемуарні фраґменти, які причиняють ся в деякій мірі до ліпшого зрозуміння певних моментів і фактів у нашім національно-політичнім житю 2-ої пол. XIX ст.

Обговорювана нами ч. II. „Своежитьевих записок“ складаєть ся з трьох розділів: I. Взглядъ на исторію школьного образованія Галицкой Руси въ XIX ст. (ст. 3—17); II. Вторый періодъ въ 1859 г. (ст. 18—43); III. Украинская фонетика (ст. 43—98). Перший розділ (Старорусскій букварь — успѣхи возрожденной Галицкой Руси) не подає взагалї нїчого нового й інтересного [зазначимо хиба як куріоз „гіпотезу“ пок. автора, що у сїльських школах Галичини у хвилї її прилучення до Австрії вживали букваря, який написав... „може самъ первѣйшій лѣтописецъ нашъ Преподобный Несторъ въ Кіево-печерскомъ монастырѣ“ (ст. 10)]. Не цікавий також другий розділ (Періодъ, начавшійся въ г. 1859 неудалою затѣею введенья въ нашихъ школахъ латинской азбуки, а кончавшійся въ 3 десятка лѣтъ потомъ своего рода азбуковою уніею-фонетикою), в якім автор відгріває між ин. ще раз історію заходів ґр. А. Ґулуховского накинути гал. Українцям латиньску азбуку (1859 р.), — історію, звісну докладнїйше з инших жерел. Вкінцї — третїй розділ (Украинская фонетика въ Галичинѣ — ей дѣйствіе и послѣдствія — борьба междоусобная партій), який пок. автор присвятив головно українській фонетичній правописї (українську фонетичну правопись уважає... „кореньмъ всего для Руси нашой зла“ — ст. 35). Тут, побіч зовсїм не інтересних, систематично повторюваних у кождій майже статї пок. Б. Дідицького, його фільольоґічно-ортоґрафічних елюкубрацій, знаходимо між ин. досить цікаві причинки до історії русифікації Холмщини (70-ті рр. XIX ст.) й виясненя ролї, яку відограли в сїй справі галицькі еміґранти — еп. Мих. Куземський й Марк. Попель.

Супроти — з одного боку — вповнї історичного характеру сих причинків (автор зазначує з притиском, що про все те, про що він говорить у „Записках“ дотично Холмщини, довідав ся особисто від згаданих: еп. М. Куземського й М. Попеля), з другого — супроти актуальности холмського питання власне нинї ми подаємо дотичний passus зі „Своежитьевих Записок“ у повнім його текстї:

„Извѣстно — каже автор — що по розгромѣ польской революціи 1863 г., въ которой уніатская іерархія Холмской Руси съ многими ей ополяченными парохами была сильно скомпромитована, наступила еміграція тѣхъ послѣдныхъ (выше 50 на 260 всѣхъ епархіальныхъ священниковъ) въ Галичину, а на ихъ мѣсто собылось и переселеніе стольких же галицкихъ духовныхъ въ Холмскую Русь. На вакантное мѣсто прогнанного номината-епископа Холмщины, о. Калинского, русское правительство аж по 5-лѣтнихъ мозольныхъ заходахъ въ Римѣ выєднало

поставленіе дѣйствительнымъ Холмско-уніатскимъ епископомъ нашого святоюрского крил. Мих. Куземского а первымъ членомъ его капитулы о. М. Попеля.

„И казалось, що именно теперь, коли въ Холмской Руси на виднѣйшихъ мѣстахъ явилось довольное число (сверхъ полъ сотки) самыхъ отъявленныхъ „твердяковъ“ галицко-русского клира, о которомъ урядовыи отчеты и доносы въ Австріи изъ-давна вопіюще голосили, що „той клиръ не благосклоненъ уніи съ Римомъ, и спріяе московской шизмѣ“, що затѣмъ теперь пожаданное Россіи дѣло возсоединенія Холмскихъ уніатовъ къ первобытному ихъ православію отбудется легко, успѣшно, безнасильственно. Но где-тамъ! оно случилося иначе! А перепоною было тутъ сему — що вы скажете! не що другое, а знова справа русско-языкова, бо такъ ничтожная будьто справа, якъ пятёхъ мѣлкихъ буквъ славяно-русской азбуки!“[1])

Зазначивши дальше те, що перед приходом до Холмщини еп. Куземського холмські уніятські владики й їх консисторії вживали урядової польської мови і що що-йно новопоставлений епископ М. Куземський завів у холмській дієцезії тогочасне галицьке т. зв. язычіе (мішанина: української, російської й церковно-словянської мови, якої ще й нині вживають галицькі руссофіли у своїх популярних виданнях), він пише дальше так:

„Ажь тогда то якось и русское правительство спохватилось въ своемъ небреженіи русскости въ занедбаной дотолъ Холмской области, и оно исполнило теперь свою великодержавную объязанность въ той способъ, що препоручило еп. Куземскому въ его епархіи завести урядовымъ языкомъ книжно-русскій языкъ, яко языкъ на все русское царство державный, и то розумѣется, съ того-жь языка свойственнымъ в е л и к о р у с с к и м ъ с л о в о п р о и з н о ш е н і е м ъ[2]). Якъ и раціональнымъ и справедливымъ уважалъ еп. Куземскій то роспоряженье центрально-русского правительства, но оно прикро поразило его разъ для того, що онъ не зналъ и не думалъ на старость изъучати книжне-русскій языкъ со всѣми его особыми примѣтами, которыя хотя отъ малорусчины лишь немного розличаются, но все таки требовали заученія; во вторыхъ черезъ то страшно поражены были и значно померкли идеалы помышленій, съ якими такъ Куземскій якъ и его галицкіи земляки прибыли въ

---

[1]) Для пояснення скажемо: пок. Б. Дідицький стояв на тім, що вся ріжниця між українською й російською мовою лежить у ріжнім виговорюванню пятьох букв (ѣ, е, и... і т. д.); отже — о д н а мова з д в о м а вимовами (duo unius linguae russicae pronuntiationes).

[2]) Підчеркнення — автора.

великодержавную Русь, надѣючись для тотожной по слову, слогу и письму малорусчины всюда найти тое тамо рôвно полное право, якимъ тамъ пользовалась рôдная посестра, великорусчина.

„Изъ той поры еп. Куземскiй передалъ веденiе урядовыхъ переписокъ епархiи духовному сподвижнику своему о. М. Попелю, отлично знавшому книжне-русскiй языкъ, а самъ ревностно занялся очищенiемъ унiатского обряда, испещренного еще изъ временъ Костюшки латино-польскими инновацiями до такой степени, що самъ народъ тутъ неохотно уважалъ себе не то унiатами, а полу-польскими католиками и бажалъ чѣмъ скорше позбытися такой постыдной унiи. Также изъ Петербурга урговали по дѣлу возсоединенiя Холмскихъ унiатовъ къ православiю, а нетерпѣливый молодшiй клиръ сталъ касовати унiю тихцемъ, безъ шуму, опуская въ литургiи молитву за папу римского. Такъ бы и успѣвало дѣло спокойно, благополучно. Но межи тѣмъ за влѣянiемъ оберпрокурора Побѣдоносцева препоручено всѣмъ нововозсоединяющимся къ православiю унiатамъ заводити въ своихъ церквахъ книгочтенiе лишь одно такъ званное древнеславянское (по Копитару), а властиво великорусское, такъ що другiи пронунцiацiи въ русско-церковномъ языцѣ за остаточнымъ уничтоженiемъ унiи въ предѣлахъ Россiи уже не допускали ся. Отъ того-то роспоряженья произойшли въ Холмской Руси весьма печальныи послѣдствiя: Нашъ дѣльный Куземскiй сейчасъ (1871 г.) зрезигновалъ изъ епископства и не исполнивши головной своей миссiи за кордономъ, вернулъ розчарованъ въ Галицкую Русь, где уже до смерти (1879 г.) не доспѣлъ митрополичого званiя, якое ему по Литвиновичу († 1869) было предназначено. Русскiй же народъ въ Холмщинѣ якъ уже отъ долшого времени и радъ былъ стрясти изъ себе накиненную ему передъ 150 лѣтами Поляками церковную унiю, но теперь, коли увѣдилъ, що по рѣшенiю Побѣдоносцева зневоленъ то дѣлати лишь за отреченiемся отъ своего споконвѣчного малорусского книгочтенiя въ своей-же прежде православной а теперь временно унiатской Церкви, народъ той сильно взволновался и во многихъ мѣстахъ и селахъ поднялъ противъ того нового православiя формальныи бунты, хотя именно теперь принятiе сего православiя было уже и властiю урядово приказано. Для усмиренiя тѣхъ бунтôвъ русское правительство выслало отличного оратора, патрiота нашого кр. Маркила Попеля, назначая того-жь и будущимъ православнымъ епископомъ Холмскимъ; та хотя М. Попель тôлько по укаранью кôлькохъ сотокъ крайне противящихся мужиковъ на поселенье въ дальшiи великорусскiи губернiи и усмирилъ Холмскую Русь, но онъ таки упорно и съ найточнѣйшимъ умотивованьемъ подъ взглядомъ языкословнымъ, историчнымъ и нацiо-

нально-примирительнымъ защищалъ супротивъ Побѣдоносцева[1]) природное право собственного книгочтенія славяно-русской церковщины якъ въ Холмской такъ и въ цѣлой Южной или Малой Руси. Вѣроятно за ту свою опозицію противъ національного шовинизма Великоруссовъ мой другъ М. Попель уже и не былъ поставленъ дѣйствительнымъ православнымъ епископомъ въ Холмѣ, но вмѣсто того сталъ онъ отъ-разу Архіереемъ — Членомъ святѣйшого православного Синода въ Петербурзѣ (promoveatur ut amoveatur!), такъ якъ въ то-же время писалъ онъ ко мнѣ коротенько но много дающіи домышлятися тіи слова: „Мой другъ Богданъ Андреевичъ! Меня съ повышеніемъ перевели исъ Холма въ Петербургъ. Der Mohr hat seine Schuldigkeit gethan!...“

На тім кінчимо нашу коротку замітку про „Житєвіи записки“ пок. Б. Дідицького, висловпюючи бажаннє, щоб як найскорше знайшов ся чоловік, який би заняв ся виданнєм його може більш інтересної, як згадані записки, приватної кореспонденції. *Ів. Кревецький.*

Анатоль Вахнянин — Спомини з житя (Посмертне виданне). Зладив Кирило Студинський, Львів, 1908, ст. 138 + портр.

Українська мемуаристика не може похвалити ся гарним розвоєм ні у Галичині, ні за кордоном, не зважаючи на богато інтересних, а одначе так мало знаних у деталях, моментів в історії українського національно-культурного й суспільно-полїтичного житя XVII—XIX вв. Передовсїм останнє — XIX ст., яке перейшло під знаком українського національно-культурного, по части й суспільно-полїтичного ренесансу по обох боках австро-російського кордону, звертає увагу кождого своєю надто великою вбогістю на історичні спомини, записки, автобіоґрафії й ин. визначнійших українських громадських діячів, які брали активну участь у національно-культурнім і суспільно-полїтичнім житю українського народу. Т. Шевченко, М. Драгоманів, В. Антонович і декілька менш відомих імен — на російській Україні, А. Шашковський, А. Заклинський, Я. Головацький, В. Ільницький, Б. Дідицький й ин. — у Галичині, — отсе й всї

---

[1]) „По упокоившомся недавно (въ февр. 1908 г.) оберпрокурорѣ К. Н. Побѣдоносцевѣ осталось премного писемъ и переписокъ, которыи, по увѣренью русскихъ газетъ, вскорѣ будутъ публикованы. Непремѣнно найдутся тамъ и письма М. Попеля, о якихъ онъ, другъ мой, заѣзжая въ гг. 70-тыхъ изъ Холма во Львовъ, не разъ мнѣ лично сообщалъ, а якіи всегда содержали довольно рѣзкую полемику противъ вредной для близнячой Руси аксіомы Побѣдоносцева: Una unius linguae russicae pronuntiatio magnorussica, где есть вѣдай и secunda pronuntiatio — Russiae Minoris.“

головнійші представники нашої мемуарної літератури XIX в. Розуміеть ся, що історично-наукова вартість їх мемуарних записок — не однакова. Найцінніїші й найінтереснійші причинки до пізнання й характеристики чи то власних осіб, чи тогочасного громадського житя подали у своїх записках — Шевченко, Драгоманів, Антонович, Головацький; дуже невелику вартість за те мають пр. обговорені „своежитьевыи записки“ Дідицького. До того — ні один із українських мемоаристів не перевів своїх записок і споминів систематично за цілий період своеї активної участи у громадськім житю. Переважна частина їх з'упинила ся тільки на поодиноких більш або менш важних моментах й епізодах, збуваючи все инше мовчанкою або ляпідарними фразами. Ті з авторів (пр. Антонович, Дідицький), які закроїли були свої мемоарні записки на ширший плян, переважно з причини смерти не вспіли вже довести їх до бажаного кінця, полишаючи тільки більші або менші фраґменти. Вкінці мусимо зазначити також характеристичний факт, що майже всі наші визначнійші мемуаристи забирали ся до писання своїх житевих споминів аж за принукою й довгими намовами своїх найблизших приятелів і знайомих і — дивним дивом — давали намовити себе все тільки... на короткий час перед своею смертю, яка переривала потім у половині їх роботу з найбільшою шкодою для потомних поколінь (пр. згадані — Антонович, Дідицький й ин). Сказане — доказ того, як мало розуміють наші громадські діячі вагу й значінне того рода літератури для історії нашого громадського житя.

Майже все те, що ми сказали в горі загально про нашу мемоаристику XIX в., треба віднести також до нововиданих мемоарів — „Споминів з житя“ пок. А. Вахнянина.[1]) „Писав їх покійний на мою просьбу, — каже у передмові до згаданих мемоарів їх видавець проф. К. Студинський. Богато подробиць пригадував покійному рідний брат, проф. Іван Вахнянин. В маю 1907 р. перебули вони оба у Карльсбаді, перший для товариства жінки, а другий для лічення. Там почав писати покійний свої спомини, а продовжував свою працю в місяці серпні 1907 р. у Спасові, в домі о. Тита Ковальського, та не закидав її у Львові перед ненадійною смертю. Не довело ся покійному докінчити почату роботу, не довело ся вигладити оповіданне. Полишив ся нарис,

[1]) Пок. Анатоль Вахнянин (вр. 1841 р. — вм. 1908 р.) — один із визначних українських політичних діячів у Галичині в останніх 2-ох десятилітях XIX ст. Будучи послом до австрійського парляменту у Відні і рівночасно до галицького Сойму у Львові, він був у 90-тих рр. мин. ст. побіч д. Ол. Барвінського одним із головних ініціяторів з українського боку, учасником і в кінці — жертвою нового (угодового) курсу в українській політиці у Галичині згл. в Австрії, звісного п. н. „нової ери“.

який видаю друком, бо і він розказує нам богато такого, про що ми, молодші, не знаємо, а що було би на віки пропало, хоч би тому, що охочих до списування мемуарів у нас не богато. Оповіданнє мішу без змін. При кінці подам деякі замітки зі сучасних видань, на які покійний покликував ся, а які доповнять у дечім спомини. Не помину також деяких листів покійного, що рівнож в неоднім з'ілюструють його житє та працю, — працю дуже широку і запопадливу."[1])

Самі „Спомини" складають ся з трьох нерівних частин: I. Автобіоґрафія (ст. 1—5), яка була призначена первісно для видаваного у Львові артистичного журнала п. з. „Артистичний Вістник"; II. Спомини з житя (ст. 6—128) і III. Про житє питомців і духовенства в часах М. Шашкевича (ст. 129—137); два останнї роздїли друкували ся найперш у львівській щоденній часописї „Руслан" (1908) і вийшли тепер окремою відбиткою.

Що тикаєть ся першого роздїлу — „автобіоґрафії" пок. А. Вахнянина, то вона написана виключно з погляду музичних інтересів її автора, який побіч педаґоґа (проф. ґімназії), полїтика й ин. був також досить замітним українським композитором у Галичинї, а в останнїх роках свойого житя — директором українського „Висшого Музичного Інститута" у Львові. Автобіоґрафія подає небезінтересний матеріял для історії нашої музики і співу у Галичинї в 2-ій пол. XIX ст.

Найширша, 2-га частина — властиві „Спомини з житя" — як ми згадали висше, автором не викінчена. Починаєть ся вона 1847 р., коли пок. А. В. вислали батьки до школи (т. зв. Hauptschule — чотирокласова нормальна школа) до Перемишля й кінчить ся 1874 р. — заснованнєм друкарнї Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові. В нїй подає він свої спомини про шкільну науку найперш у нормальній школї в Перемишлї (1847—1851 рр.), дальше в ґімназії також у Перемишлї (1851—1859 рр.), про свої теольоґічні й педаґоґічні студії у духовнім семінарі у Львові (1859—1863 рр.), перші роки учительовання у перемиській ґімназії, виїзд на історичні й ґеоґрафічні студії до Відня (1865—1868 рр.), в кінці дальше учительованнє в однїй із львівських ґімназій й участь в українськім громадськім житю у Львові в рр. 1868—1874. У споминах схарактеризовано доволї пластично едукаційний систем у галицьких народнїх і середнїх школах пол. XIX ст., житє перемиських ґімназіяльних учеників у тих часах (1851—1859 рр.), семінарське вихованнє духовних кандидатів у гр. кат. духовнім семінарі у Львові, перші хвилї істнования найстаршого укр. академічного товариства „Січ" у Віднї, житє львівської „Громади" на переломі 60-тих і 70-тих рр.

[1]) Пор. А. Вахнянин, Спомини... ст. 6.

(заснованнє „Просвіти“, „Народної Ради“ й ин.). Спеціяльно звернемо також увагу на тих декілька дрібних причинків, які подають згадані „Спомини“ до історії нашого „Наукового Товариства ім. Шевченка“ (історія навязання зносин пок. А. Вахнянина з пізнійшою фундаторкою „Наук. Тов. ім. Шевченка“ Милорадович у Відні й заінтересованнє її українськими справами у Галичині — ст. 94—97, 128).

На 1874-тім році, як ми вже згадали висше, ненадійна смерть автора перервала дальше писаннє його житевої хроніки і таким чином ціла пізнійша, поверх 30-літня громадська діяльність пок. А. Вахнянина лишила ся поза рамками його мемоарів. А власне сей період у житю пок. діяча, в якім він виступає вже не як один із пассивних тільки обсерваторів національно-культурного й суспільно-політичного житя галицької України, а бере в ньому також активну участь, був би для нас безперечно більш інтересним і важним, ніж обсерваційні записки — часом знані докладнійше з инших жерел — з його молодих, шкільних літ.

Третій розділ п. з. Про житє питомців і духовенства в часах М. Шашкевича записаний пок. автором з оповідань його батька о. Клима Вахнянина, не подає до виясненя й характеристики семінарського й пізнійшого житя духовенства у Галичині в пол. 30-тих рр. мин. ст. майже нічого нового поза те, що ми знаємо вже з праць: проф. К. Студинського,[1]) д. Мих. Тершаківця[2]), о. М. Стрільбицького[3]) й ин.; навпаки — у богатьох місцях уводить він непотрібно тільки нові баламутства й неправдиві факти, як се врештою сконстатував у передній замітці до нього сам видавець „Споминів“ проф. К. Студинський.[4]) Взагалї — без сього

---

[1]) К. Студинський, Польські конспірації серед руських питомців і духовенства у Галичині в рр. 1831—46 (Записки Н. Т. ім. Ш. тт. LXXX, LXXXII); також окрема відбитка.

[2]) М. Тершаковець, Галицько-руське літературне відродженнє. Львів, 1908; його, Матеріяли й замітки до історії національного відродження Галицької Руси в 1830 та 1840 рр. (Укр.-руський Архив. Т. III). У Львові, 1907.

[3]) О. М. Стрільбицький, Дім галицько-руського священника в 1-шій пол. мин. стол. (Нива (Львів), 1906, чч. 1—4; ibid. 1908, ч. 4).

[4]) До ряду таких баламуцтв і неправдивих фактів належить між ин. згадка про першу українську проповідь М. Шашкевича у духовнім семінарі про обовязки горожан супроти цісаря в 1838 р. (ст. 131) — тоді, як М. Ш. покінчив теольоґічні науки в 1837 р. і в 1838 р. не було його зовсім у семінарі; дальше „що патріотизму польського не видко було в семінарії“ (ibid.) й ин. Також звернемо увагу на факти, які нічим не характеристичні для тодішніх часів і не відріжняють їх нічим від нинішніх, про які одначе пок. автор згадує зі спеціяльним натиском — отже що „виклади на університеті відбували ся в латинській мові“ (на теольоґічнім факультеті відбувають ся вони тою мовою

третього роздiлу мемуари п. А. Вахнянина були би, на нашу думку, тiльки зискали на своïй iсторичнiй вартости й науковiм авторiтетї.

Вкiнцї мусимо зазначити, що своєï обiцянки, зробленоï у передмовi до другого роздiлу — подати деякi замiтки про сучаснi видання, на якi пок. автор покликував ся, ш. видавець не виконав. Не подав також заповiджених у тiй самiй передмовi листiв пок. А. В. до рiжних осiб, вiдкладаючи ïх опублiковання на инше мiсце (пор. ст. 138).

Iв. Кревецький.

Владимиръ Бобровъ — Народныя пѣсни русскаго населенiя Лифляндской губернiи, (Вiдбитка зi „Сборника Учено-Литературнаго Общества при Имп. Юрьевськомъ Университетѣ"), Юрïв, 1908, ст. 20.

В Лiфляндськiй ґубернiï переховало ся доси невеличке число кольонiстiв Великоросiв, якi зайшли туди перед кiлькома столїтями i в XVII ст. були змiцненi припливом розкольникiв. Не маючи зносин iз рештою своïх землякiв, вони вiдорвали ся цiлковито вiд впливу ïх культури, але не пiдпали також пiд вплив пануючоï там нiмецькоï культури; через те витворив ся з них окремий тип, який ще доси не дослiджений зовсїм. Першi кроки в тiм напрямi почав робити пок. В. Бобров, але передчасна смерть перервала ïх. Результатом його заходiв являєть ся отсей невеличкий збiрничок пiсень, що мiстить ледви 22 пiснї, а в тiм i кiлька вiдривкiв. Належать вони до круга родинних пiсень. Автор запевняє, що „большинство родовъ этой поэзiи, какiе можно встрѣтить въ другихъ мѣстностяхъ Россiи, здѣсь уже вымерло почти безслѣдно. Пѣсни сохранились, преимущественно, у женщинъ, да и то такiя лишь, которыя связаны съ наиболѣе важными въ жизни женщины событiями: съ выходомъ замужъ, съ игранiемъ свадьбы, а также съ положенiемъ новобрачной въ чужой семѣ. Попадаются искуственныя пѣсни, подвергнутыя искаженiю". В приложеню до збiрничка сї слова зовсїм правдивi. Ми бачимо в пiснї, як невiстку бють i як вона не значить нiчого у домi свекрухи (ч. 2), як теща напуває зятя i просить, аби не бив ïï доньки (ч. 4), якi вiдносини за мужем за старим (ч. 9), як муж не дозволяє жiнцї вiдвiдати родичiв у рiднiй сторонї (ч. 12), як у свекрухи кепсько невiстцї (ч. 15). Маємо також пiснї, в яких дiвчина снить про будучу долю (ч. 7), маємо похвалу чудового ковра, що дiвчина вишила паруб-

---

ще й нинї), що „священники по селах бавились, спiвали нiмецькi, польськi та руськi пiснї" й ин.

кови (ч. 8), бачимо, як парубок знаходить свій ідеал жінки (ч. 13), які має любко гарні кучері (ч. 14), як дївчина умирає в жалю за козаком (ч. 21), як до дївчини приходять свати (ч. 16), як дївчина стає до шлюбу і ин. До пісень ненародного походженя я зачислив би ч. 10, що зачинаєть ся:

Позно, позно вечера(о)мъ,
Когда утихне весь народъ,
И усыплется небо звѣздамъ
Во объятіяхъ своихъ,
И необъятны небосводъ і т. д.

Тут від разу видне штучне складанє. Так само ненародного походженя остатня пісня, ч. 22. Більше я не добачив.

Хоч збірничок дуже маленький, але при браку богатшої місцевої лїтератури і він сповнить свою службу. *В. Гнатюк.*

Български народни пѣсни отъ Елена В. Янкова. Записалъ и издалъ полковникъ Г. Янковъ, Пловдив, 1903, ст. XVI+266, 8°.

Хоч болгарські народні пісні мають дуже близький репертуар з сербськими, який дуже часто навіть покриваєть ся, то одначе вони не тілько не здобули собі такої популярности в Европі, як сербські, але навіть нема такого великого числа збірників болгарських пісень. Ось чому кождий їх новий збірник належить радо витати тим більше, коли він приносить нові матеріяли.

Та збірник полковника Г. Янкова цікавий ще з инших причин. По перше: Зібрані в ньому пісні походять не з самої Болгарії, але з болгарської кольонії в Бесарабії, званої Карапча або „Хасанъ-батъръ“. I хоч кольоністи головне gros пісень принесли певне в собою з батьківщини (се дотикає особливо історичних пісень і обрядових), то певно мусїли на них відбити ся і чужі впливи, які простудіювати було б дуже вдячною річею. По друге: Всї пісні числом 333, що обіймають 8200 стихів, записані від одної особи, матери полковника, Олени Янкової. Навчила ся їх по части від молодіжи села Карапчі, по части від своєї матери, яка була дуже співолюбива і знала множество пісень. Із передмови видно, що й инші члени сеї родини дуже співолюбні: вуйко полковника, а брат Олени Янкової, знає дуже багато пісень і нераз співав їх разом із сестрою; сестра ж полковника знає половину материного репертуару і від неї записав він окремо 70 пісень. Мати д. Янкова мала в часї записуваня коло 70 літ; число пісень виставляє дуже похвальне свідоцтво памяти такої бабусї, бож то не жарт носити стілько стихів

у своїй голові і не побаламутити їх. Із сього можемо мати також погляд про обем пісенного матеріялу в одної людини.

Що до розклясифікованя пісень, то д. Янков поділив їх на три головні ґрупи, зовсім раціональні. До першої части дав історичні пісні (від 1—60); до другої лїричні; сї розділив на два підвідділи: тужливі пісні (від 61—133) і веселі та сатиричні пісні (від 134 - 240); до третьої ґрупи дав обрядові пісні; сю ґрупу розділив на такі підвідділи: а) колядки (241—255); б) обжинкові пісні (256—274); в) вечерничні (275—290); г) лазариці (291—311); д) пеперудні (благальні, в яких просить ся дощу, 312—313); е) весільні (314—318); ж) приспівки (коротенькі пісні, 319—333).

Само видане зроблене добре; д. Янков старав ся в ньому заховати діялєкт, тому уживав навіть правописи відмінної від лїтературної; подавав також над словами наголоси, з чого й чужинець може їх собі присвоїти; старав ся пояснити менше зрозумілі слова. Одну одначе річ і то дуже важну забув зробити: не порівнав своєї збірки з иншими болгарськими (бодай Міладіновців, Ястребова та пісень, оголошених у „Сборнику за народни умотворения") і не подавав паралєль, без яких нинї ніякий збірник із науковими претенсіями не повинен появляти ся, бож при величезнім розрості фолькльору попросту не можливо нікому постягати відповідну літературу хочби славянських народів, а до порівнуючих студій, які нинї єдино можливі, вона конечно потрібна і без неї обійти ся годї. Очевидно, чим більше лїтератур обіймають паралєлї, тим лїпше; але мінімум, якого в сїм напрямі треба вимагати, се подаване бодай паралєль своєї лїтератури.

Зазначити належить іще, що пісень на вандрівні теми не богато (хиба може східні, не знані нам), між тимиж, що є, попадають ся деякі, знані і в нас, приміром: ч. 3: Тодорка на царска служба (про дівчину воячку); ч. 23: Робиня вдовица съ двѣ дѣчица (про брата, що оженив ся з сестрою); ч. 66: Дамянъ и Дамянка (муж убиває жінку з намови мами); ч. 76: Назлѫ Яндиза (про Сербина, на якого спонуку сестра отруїла брата); ч. 79: Иванъ циганина и бѣла Рада (дівчина пробиває себе ножем, яким мала краяти яблоко). При ближшім розслїдї може знайшло би ся їх іще більше. *В. Гнатюк.*

Статистическій Ежегодникъ Полтавскаго губернскаго земства на 1908 годъ, Полтава, 1908.

Статистико-Экономическій обзоръ Херсонской губерніи за 1906 годъ, Херсон, 1909.

Переселенія крестьянъ Харьковской губерніи. Выпускъ I. Харків, 1908.

Отчетъ Харьковской Губернской Земской Управы губернскому Земскому собранію очередной сессіи 1908 года по переселенческому отдѣлу. Харків, 1908.

Сим випуском „Ежегодники“ Полтавського земства вступили в дванадцятий рік свого істнування. Славні колись на всю земську Росію, полтавські „Ежегодники“ — тепер, після розгрому земської статистики, значно занепали й стратили в цікавости. Проте традиції колишніх добрих часів там ще не зовсім викорінились, і в торічнім випуску знаходимо досить цікавого й добре обробленого матеріялу про ріжні галузи народно-господарського житя Полтавщини.

Усього в сім випуску уміщено 6 статий: про земські склади сільсько-господарських машин, знарядя й насіння, про людність ґубернії, про рух грузів залізницями й водними шляхами, про аренду землї й про землеволодіннє. Наприкінці вміщено 21 статистичну таблицю до статї про рух грузів і 13 таблиць — до статї про землеволодіннє.

Кожна з названих статей представляє свою частину цікавости, але, не маючи змоги зупинитись на всіх їх, ми тут довше зупинимо ся тільки на двох, які нам здають ся найцікавійшими, а саме — на статях про аренду землї й про землеволодіннє.

Звертаючись до головних висновків із першої статї (про аренду), ми бачимо, що з боку поширености земельної аренди Полтавщина займає одне з перших місць серед 26 росийських ґуберній, у яких робили ся земські статистичні досліди. Аренда землї в Полтавщинї переважно носить характер короткотермінової й грошевої аренди, причім за останнїх 20—25 років аренда на довгий час усе більше й більше витїснялась арендою на короткий час. Так саме, аренда натуральна витїснялась арендою за гроші. Арендують землю переважно селяне й козаки: вони дають 99% усїх арендаторів і арендують коло $^9/_{10}$ усеї арендної землї, збільшуючи таки свою власну землю на $^1/_3$. Загалом, в арендї землї беруть участь $^2/_5$ усього числа дрібних сїльських господарств, причім на се витрачаєть ся що-року більше $7^1/_2$ міл. карб., з яких майже $^9/_{10}$ виплачують селяне й козаки, а $^1/_{10}$ — представники „благородных сословий“. Коло $^2/_5$ арендної плати лишають ся в руках селян і козаків, а коло $^3/_5$ переходить до рук дворян, купців і духовенства, які віддають найбільше землї в аренду. Пересічні арендні ціни Полтавщини належать до найвищих у Росії; з сього боку конкурувати з Полтавщиною можуть тільки Київщина, Поділє й Херсонщина. Головна форма аренди — дрібна, т. зв. „голодна“, а що арендна ціна стоїть у зворотній пропорції до розмірів арендованого участку то ясно, що селяне що-року переплачують за аренду силу зайвих грошей. Але останнє десялиліте належить до ґрупи з усе зростаючими арендними цінами.

В другій статї „Ежегодника“ (про землеволодїннє), між иншим, знаходимо дуже цікаві відомости про мобілїзацію землї в Полтавщинї. Виявляєть ся, що вже давно констатований процес демократизації земельної власноси йшов увесь останнїй час усе дужче й дужче, передаючи землю дворян до рук „простонародья“. Поруч з сим розвивав ся й другий процес уже не стільки соціяльного, скільки економічного характеру: серед земельних власників із „благородних сословій“, а головно серед дворян — відбуваєть ся економічний одбір таких власників, які збільшують і можуть збільшувати свою власність і при тім, так енерґічно, що розміри середньої й великої власности розмірно зростають. Земля починає концентруватись у них у менше число рук, але зате в більші володїння.

Той самий процес помічаєть ся й серед демократичного елєменту: народжують ся економічно сильні господарства, збільшують ся розміри володїнь, з тою лише ріжницею, що тут зростали не тільки розміри володїнь, а й число власників, себто процес розвивав ся не тільки в глибину, а й в ширину. В той час, як середня й велика власніеть економічно міцнїйшала, дрібне землеволодїннє не змогло вдержатись на колишнїй міцній позиції.

Щоб показати яскравійше, які зміни відбулись у землеволодїнню Полтавщини за останнїх 11—15 років, наводимо з „Ежегодника“ таблицю про пересїчні розміри ріжних катеґорій володїнь ранїйше й тепер:

	В дрібних господарствах (до 50 дес.)			В середнїх господарствах (50 – 500 дес.)			В великих господарствах (500 і більше дес.)		
	Було (десят.)	Стало	Зміна в проц.	Було (десят.)	Стало	Зміна в проц.	Було (десят.)	Стало	Зміна в проц.
У дворян	14	12	—15,0	154	158	+ 2,6	1481	1506	+1,7
„ духовних	9,8	8,7	—11,0	88	94	+ 6,0	—	—	—
„ купців	8,4	10,6	+26,0	168	167	— 0,7	1174	1223	+4,2
„ козаків	6,4	6,0	— 6,3	86	95	+10,0		—	—
„ селян	3,8	3,5	— 8,0	88	99,5	+13,5	—	—	—

Звідси ми бачимо, що в ґрупі дрібних господарств пересїчні розміри володїнь у всїх катеґорій властителїв (опріч купців) зменшились на 6,3—15%. Навпаки, в ґрупі середнїх господарств пересїчні розміри володїнь у всїх катеґорій властителїв (знов таки, опріч купців) зросли на 2,6—13,5%. Нарештї, в ґрупі великих господарств, і вже без усяких виняткїв, ми знов констатуємо збільшеннє пересїчних розмірів володїнь на 1,7—4,2%. Чи потрібні яскравійші докази для потверджения тої думки, що капіталїзм усе енерґічнїйше пробираєть ся в українське сільське господарство?

Той самий процес демократизації землеволодіння, з одного боку, й його концентрації — з другого, — ми помічаємо в Херсонщині, на скільки про се можна судити на підставі відомостей другого з рецензованих видань — „Стат.-эконом. Обзора Херс.-губ. за 1906 р.“ Тут ми, правда, не маємо детальних данних за більш-менш довгий період часу, а тільки за два роки, 1905 і 1906. Проте й сї обмежениі дані досить красномовно відкривають перед нами всю суть сучасних соціяльно-економічних процесів у сїльськім господарстві. В отсїй таблиці показано (в десятинах) окремо для кожної сословно-економічної ґрупи цифри потер (—) і набутя (+) землї за 1906 і 1905 роки:

	1906 р.	1905 р.
Дворяне й чиновники	—18.341	—84.231
Духовенство	—64	—80
Купці	—8.648	—2.828
Селяне-хлїбороби	+12.607	+19.953
Міщане	+5.270	+3.804
Мішані товариства (селяне й міщ.)	+6.345	+4.081
Німцї	+1.722	+6.523
Чужоземні підданці	—1.323	—296
Залївниці	+126	+108
Селянський банк	+1.659	+52.816

Як видно, „благородні сословія“ за два роки потеряли 114.192 з лишнїм десят. землї, тодї як представники станів „неблагородних“ — селян і міщан — набули за сей час 52.055 з лишнїм десятин землї. Демократизація досить значна. Що ж до процесу концентрації землї, то на ньому не вважаємо потрібним так докладно зупинятись: тут він носить приблизно такий самий характер, як і на Полтавщинї.

Звертаючись до змісту Херсонського „Обзора“, незалежно від усяких порівнань, треба сказати, що він не лишає бажати майже нїчого кращого. Як і завжди. Обзор укладено повно, зручно й з повним знанєм справи. Повторяю свою колишню фразу: коли-б усї українські земства що-року видавали такі збірники — справа української економічної науки стала-б на цїлком певний ґрунт.

Із розділів, які в даннім разї цїкавлять нас найбільше, зупинимо ся на тих, де оповідає ся про зарібну плату в сїльськім господарстві й про діяльність селянського банку. Що до першого питання, то по словам „Обзору“, у всїх повітах цїни на робочі руки в 1906 р. стояли значно вищі проти торішнїх. Зріст цїн поясняють ся, з одного боку, — малим числом робітників-заробітчан. Останнї почасти не відважили ся їхати в Херсонщину через те, що боялись, як би їх не стали

вигоняти звідти місцеві робітники, як се трапилось попереднього року, почасти-ж через те, що в сусідніх ґуберніях, які звичайно висилають у Херсонщину літніх робітників, був також гарний урожай, який і затримав їх на місцях. Тому й в жнива на робітників був великий попит, і траплялось, що наємці перебивали їх один у другого. З місцевих селян на роботу ставали всї, хто тільки почував себе хоч трохи в силах. Тяг ся на польові роботи й захудалий городських люд, а проте все відчував ся брак робочих рук. Салдатів, як се робило ся досї, сього року на роботу не пускали, й тим підтримувались на однім високім рівнї плати робітникам.

Що до діяльности селянського банку, то вона, як ще було згадано вище, в сім роцї значно розвинулась. Одначе, розвиток той був трохи однобічний: більше розвинула ся скупка поміщицьких земель, нїж продаж землї селянам. Як ми бачили вище, в одчотнім роцї банк купив 52.816 дес. землї проти 1.659 дес. у 1905 роцї. Зате продав він тільки 8.008 дес. проти 4.175 дес. у 1905 р., 8.202 дес. у 1904 р., 15.367 у 1903 роцї й 13.904 дес. у 1902 роцї. Подробицї про покупку землї селянами через банк у одчотнім роцї, рівно як і за попереднїх 7 років, представляють ся в такім видї:

Рік	Припадає десятин землї: на 1 запродаж у	на 1 покупця	на 1 душу муж. п.	Цїна 1 дес.
1899	408,9	9,7	3,3	126,0
1900	236,1	9,6	3,2	132,5
1901	421,8	11,7	4,0	137,5
1902	408,9	12,9	4,2	169,1
1903	415,8	10,7	3,7	179,3
1904	372,8	3,8	1,2	174,9
1905	521,9	10,3	3,2	161,2
1906	572,0	8,3	2,4	199,0

Наведені цифри зайвий раз показують, скілько правди є в запевненнях, що селянський банк працює на користь селян. Здавало б ся, коли вже ґровадити й демократичну полїтику, як не в 1906 роцї, коли, з одного боку, дворяне-поміщики так і сипнули в банк зі своїми землями, а з другого боку, справа стояла так, що селяне з дня на день могли відібрати ті землї без копійки? Одначе, банк не поступив ся нї крихтою; навпаки, він ще повишив цїни на продану селянам землю до небувалого рівня (199 карб. де́с.).

Останні з поіменованих у заголовку сеї замітки видань освітлюють бойове для української сїльської дійсности питання — переселенське. Перше видання — „Переселенія крестьянъ Харьковской Губ.“ — являють

ся систематизацією анкети харьківської ґуберської земської управи про причини переселення й достатки переселенців, про порядок і умови лїквідації земель переселенців, про бажані заходи для полїпшення переселенської справи й т. д. На анкету надійшло 431 відповідь — усе від місцевих людей-селян. Такого числа відповідей цїлком досить для того, щоб можна було виводити ті чи инші висновки в порушеній справі, особливо що до одної Харьківщини.

Найхарактернїйші відповіди надіслано на запитаннє „Які причини спонукають селян переселятись". Із 300 з лишком корéспонденцій, що відповідають на се запитаннє, величезна більшість (284) показує, як на одну з причин виселення — й, здебільшого, як на головнїйшу з них, — на малоземеллє й взагалї на „земельну тїсноту"; при тім майже половина таких відповідей (132) зазначає особливо й тїсноту в випасах для худоби, а 20 відповідей підкреслюють високу арендних цїн, а також продажних цїн, зріст сих цїн останнїми часами й незмогу діставати землю в аренду навіть по високій цїнї. Поруч з сим, у 77 відповідях згадуєть ся про неврожаї й про брак кормів для худоби; затим — 67 відповідей покликають ся на недостачу й брак заробітків, 7 — на „дорожнечу житя", 3 — „тяжкі податки" й 4 — на незручне й невигідне становище наділів місцевих селян — черезполосицю й т. д.

В тїснім звязку з попереднїм питаннєм стоїть питаннє про то, які саме сїмї — бідні, середнього достатку чи багаті — йдуть найбільше на переселеннє. — Відповіди місцевих людей у сїй справі можна резюмувати так. Дійсно бідна частина людности, хоча й більше всього незадоволена з свого тутешнього становища, проте вийти з нього шляхом переселення не може і здебільшого навіть не силкуєть ся (хоча дуже часто цікавить ся переселенським питаннєм). Ідуть переважно більш заможні й достатні сїмї, яким тут дуже допікає земельна тїснота й брак заробітків. Одною ж із найбільш яскраво висловлених і загальних рис всеї маси відповідей являєть ся те, що всї вони одностайно констатують цїлком неґативне відношеннє богатих селян до переселення.

Що до питання про умови лїквідації переселенцями своїх земельних наділів, то, по словам кореспондентів, справа ся стоїть дуже кепсько. Земля продаєть ся дуже дешево, наче якось випадково. Причину сього кореспонденти бачуть у спішности лїквідації переселенцями свого майна, у надзвичайній дрібнополосности й черезполосности селянських земель, у обмеженности контінґенту покупців (здебільшого землю переселенців майже виключно купують односельці) й, нарештї, в обмеженню селянських прав що до вільного порядкування своєю землею.

Є ще одна серія відповідей, ледве чи не найцїкавійших з усеї анкети — про заходи до полїпшення переселенської справи. Відповіди сї

визначають ся великою дотепністю, влучністю, практичністю, навіть мудрістю, показуючи в своїх авторах глибоке знаннє справи й критичне відношеннє до неї. На жаль, познайомити читача з сими відповідями не можемо: ніяке резюме не передасть їх своєрідних властивостей, а наводити їх текстуально — занадто довго.

В „Отчеті Харьк. Губ. Земск. Упр." про переселенську справу знаходимо чимало фактичних відомостей про так зване ходачество: про обставини, в яких формують ся ходачеські партії, про умови посадки й одправки ходаків, про умови переїзду ходаків залізницями, про огляд земельних участків і т. и. *М. Гехтер.*

Статистическія свѣдѣнія о результатахъ примѣненія закона 2 іюня 1903 года о вознагражденіи пострадавшихъ отъ несчастныхъ случаѣвъ на фабрикахъ и заводахъ, подчиненныхъ надзору фабричной инспекціи за трехлѣтіе 1904—1906 гг. По порученію отдѣла Промышленности составилъ фабричный ревизоръ В. Е. Варзаръ. Изданіе отдѣла промышленности Министерства торговли и промышленности. Спб., 1908 р., стор. 24+102.

Минає вже шестий рік, від коли по фабрично-заводській, гірничій та гірничо-заводській промисловости заведено закон про допомогу та пенсії робітникам, що потерпіли від нещасних пригод на роботї — се закон 2 червня 1903 р. Час чималий минув, а й досї не було відомости про те, як сей закон переводив ся в житє. Вряди-годи проходили звістки по ґазетах в сїй справі, иноді опублїковували ся присуди Сената по справах за нещасні пригоди і тільки тепер, коли видано названу нами книжку, маємо змогу познайомитись і придивитись до того, що дав жертвам капіталїзму закон 2 червня 1903 р.

Нема де правди дїти, опублїковані мінїстерством відомости неповні, бо вони поінформовують не за всїх робітників, а тільки за тих, що були під доглядом фабричної іспекції; відомостей про гірничих робітників ще не має. Але й те, що видало мінїстерство має свою спеціяльну, навіть специфічну мету — „ознайомити з наслїдками діяльности членів фабричної інспекції, як вони переводили в житє закон з 2 червня 1903 р." і щоб як найкраще виконати сю працю, „зібрано відомости в сїй справі від фабричних інспекторів за трьохлїтє 1904—1906 рр." (ст. 4). Так віщує про мету виданя автор її В. Е. Варзар. Занадто вузьку мету поставив собі відділ промисловости і ся вузькість тавром лягла на зібрані і опублїковані матеріяли, відбилась на ньому і просвічує скрізь. Отож, знайомлючись з книжкою, доводить ся весь час мати на увазї мету видання.

Не дивлячись на се, подані міністерством відомости варті того, щоб ними зацікавились ширші кола, а не самі фахові статистики, як се буває мало не з усіми офіціяльними виданнями. Дещо з богатої змістом книжки в досить невеликій частині подамо тут.

Діяльність фабричної інспекції, коли вона переводить в житє закон 2 червня 1903 р., зводить ся до того, що вона засвідчує: 1) згоди поміж капіталістами та робітниками що до ліквідації нещасних пригод, 2) незгоди в тих же справах і 3) відмовляє засвідчення згоди поміж сторонами, коли сї згоди мають в собі щось протизаконне. Всіх згод за три роки фабрична інспекція засвідчила:

	1904 р.	1905 р.	1906 р.
По всїй Росії	2.425	6.809	9.760
На Україні	426	1.079	1.356
% засвідчених згод на Україні до Росії	17.56	15,85	13,89

З кожним роком абсолютне число згод зростало і по всїй Росії і на Україні, але релятивне число згод для України за вказані три роки з невтомною тенденцією зменшувалось. Через що так сталось, про се годї питатись, бо в міністерських відомостях не дізнаєтесь нїчого. Коли б навіть виникла думка, що таке зменшенне викликане зменшеннем загального числа нещасних пригод на Україні, то сю думку треба відкинути, як цілком помилкову. Загальне число нещасних пригод з робітниками на Україні (8 українських ґуберній) в 1904 роцї було 9.539, а в 1905 роцї — 10.001, за 1906 рік відомостей не маємо.

Само по собі число засвідчених згод можна визнати не малим, та коли пригадаємо скілько за сї роки було нещасних пригод з робітниками, то відразу побачимо, що наслідки діяльности фабричної інспекції не можна визнати втішними для міністерства, а тим паче для робітників. В 1904 роцї всіх нещасних пригод, які закінчились тим, що робітники через нещастє були нездатні до роботи більш ніж три днї, було 47.205. Фабрична інспекція зареґіструвала за сей рік 2.425 згод, 627 незгод та в 19 випадках відмовила засвідчення згоди. Виходить, що тільки $6^1/_2$% усього числа нещасних пригод так чи инак не минули рук фабричної інспекції, а чим закінчились останні пригоди. Кожен може міркувати як собі захоче. В 1905 роцї справа трохи міняєть ся, але втішного дуже мало. Нещасних пригод було 52.655, з них до відома фабричної інспекції в справі ліквідації дійшло 8.406, або 16%. Данних за 1906 рік не маємо і тому не мож порівняти. Але пригадавши, що в 1906 роцї число пригод, які не минули фабричної інспекції, збільшилось в півтора раза проти 1905 р. і припустивши, що абсолютне число нещасних пригод в 1906 роцї було рівне числу пригод 1905 р., все таки матимемо, що 75% нещасних пригод було ліквідовано за помічю

таємного способа „невiдомо“.

На долю „невiдомо“ найбiльше перепадає нещасних пригод, якi не закiнчились нї смертю потерпiвших, нї постiйною повною чи частковою iнвалїднiстю (нездатнiсть до роботи), а тимчасовою iнвалїднiстю. Так в 1904 роцї пригод в тимчасовою iнвалїднiстю було 40.640; засвiдчено згоди тiльки в 75 випадках, в 1905 роцї було 42.901, засвiдчено 33 i в 1905 р. 46.994 — засвiдчено 30. Цифри дуже мiзернi. Не треба забувати, що закон 2 червня 1903 року вимагає вiд капiталїстiв, щоб вони виплачували потерпiвшим робiтникам половину їх заробiтньої плати з часу, коли сталась нещасна пригода i аж поки не признано буде, що вони здатнi до роботи i повернули всї видатки на лiки, як що потерпiвшi не мали лiк вiд капiталїста (статї 6 i 10 закона). I от мимоволї хочеть ся запитати, а що ж сї 130.397 потерпiших мали допомогу, чи постанова закона одна, а дiйснiсть щось инше? На Українї нещасних пригод з часовою iнвалїднiстю було за 1904 i 1905 рр. 17.260.

Перейдемо до того, як лiквiдувались нещаснi пригоди. Говоримо про лiквiдацiю лише тих пригод, про якi подано вiдомости в мiнiстерськiм виданню пiд назвою „згоди, засвiдченi фабричними iнспекторами“. По всїй Росiї засвiдчено 550 згод помiж робiтниками та капiталїстами, де потерпiвшi робiтники померли; на Українї таких згод було 99. Пенсiї сїмям та родичам по всїй Росiї призначено було 64.254 р. 42 коп., с. т. 47,6% їх щорiчного заробiтку. На дiлї сї згоди подiлились так: в 257 випадках зосталась щорiчна пенсiя, а в 273 замiсць пенсiї сїмї та родичi з доброї волї згодились одержати „единовременную выдачу“, так звану капiталїзовану пенсiю. В середньому кожна пенсiя обiходилась капiталїстам в 150 руб., а кожна капiталїзована пенсiя в 897 руб. 3 коп. На Українї за три роки було 58 випадкiв, коли видано капiталїзовану пенсiю на суму 52.716 р. 6 к. i 41 випадок щорiчної пенсiї на суму 5.571 р. 47 коп.

По закону, коли робiтник вмирає вiд нещасної пригоди, сїмї його чи родинї видають допомогу за кошт капiталїстiв; в сю допомогу входить: половина заробiтної плати вiд часу, коли трапилась пригода до смерти, трати на лiки i 30 руб. на похорони дорослого робiтника i 15 руб. на малих (вiд 12 до 15 рр.). З 530 випадкiв смерти допомогу видано тiльки в 113 в розмiрi 25 р. 79 коп. в середньому. Автор мiнiстерського видання з сього приводу пише: „коли порiвняти сї цифри, то виходить, що далеко не при всїх пригодах видавали допомогу“ (ст. 22), а через що не видано допомоги i чому се так сталось, хоч се i входить в сферу компетенцiї фабричних iнспекторiв, вiдповiди годї шукати. Що середня сума допомоги буває далеко меньша справжньої

в багатьох випадках наведемо кілька прикладів тому: 1 р. 5 к. в Тульській ґуб., 1 р. 8 к. в Московській, 3 р. 50 к. в Катеринославщині, 3 р. 75 коп. в Харківщині. На жаль не можна по міністерським данним встановити, яку щорічну пенсію чи капіталізовану видано сімї сих робітників.

Не станемо далї переказувати, як переводив ся в житє закон 2 червня 1903 р.; хто цікавить ся сим, тому щиро раємо звернути ся до самої книжки. З сих коротеньких рядків читач може уявити всю вагу і цінність міністерського видання.

На кінцї додамо кілька слів про те, скільки коштували капіталістів на Українї нещасні пригоди з робітниками. В 1904 роцї капіталісти на Українї втратили на допомогу, щорічні та капіталізовані пенсії всього 138.164 р. 76 коп.; нещасних пригод за той рік було 9.539; на одну нещасну пригоду припадає 14 р. 48 коп., а на одного робітника, що були на фабриках та заводах, звідки подано відомости про нещасні пригоди, виходить 90 коп. В 1905 р. витрачено 339.554 р. 55 коп. На ліквідацію одної нещасної пригоди в середньому буде 33 р. 95 коп., а на одного робітника 2 р. 23 коп. За 1906 рік не маємо відомостий про число нещасних пригод і робітників і тому не подаємо даних про трати капіталїстів. Читаючи міністерське видання, не слїд забувати мотивів, які Державна Рада висловила, затверджуючи закон 2 червня; при світлї сих мотивів суть закона 2 червня і наслїдки його за три роки матимуть свій особливий характер. Ось ті мотиви:

„Осуществленіе предположеннаго узаконенія о вознагражденіи фабрикантами рабочихъ, лишившихся трудоспособности, несомнѣнно послужитъ однимъ изъ найболѣе дѣйствительныхъ способовъ къ успокоенію рабочаго населенія Имперіи. Представленіе же этого рода вопросовъ естественному ихъ теченію, какъ тому бывали примѣры и въ исторіи другихъ государствъ, нерѣдко приводило къ серіознымъ потрясеніямъ общественнаго система. Конечно, въ Россіи не имѣется соціалъ-демократической партіи (какъ въ Германіи), но тѣмъ не менѣе правительству все же приходится считаться съ подпольной дѣятельностью лицъ, которыя избрали рабочихъ орудіемъ для противоправительственной агитаціи. Изданіе обсуждаемаго узаконенія, представляющаго рабочимъ справедливое обезпеченіе, можетъ имѣть послѣдствіемъ значительное уменшеніе успѣха упомянутой пропаганды. Достиженіе же подобнаго результата мѣрами исключительно полицейской репрессіи представляется вообще сомнительнымъ“. (Цитуємо з книжки Р. А. Тютрюмова „Фабричное законодательство въ Россіи“ ст. 95—96). Так висловлювалась Державна Рада в 1903 роцї, а після того мали 1905 рік і маємо 1909.

Я. Міхура.

Видання й статї обговорені в сїм томі:

X. W. Chotkowski — Historya polityczna kościoła w Galicyi za rządów Maryi Teresy (1772—1780), I—II, 1909.

— Historya polityczna dawnych klasztorów panieńskich w Galicyi 1773—1848, 1905.

Dr. W. Tokarz — Galicya w początkach ery Józefińskiej w świetle ankiety urzędowej z roku 1773, 1909.

W. Szumowski — Galicya pod względem medycznym za Jędrzeja Krupińskiego pierwszego protomedyka 1772—1783, 1907.

H. Hirt — Die Indogermanen, ihre Verbreitung, ihre Urheimat und ihre Kultur, I—II, 1905—7.

O. Schrader — Sprachvergleichung und Urgeschichte. Linguistisch-historische Beitrage zur Erforschung des indogermanischen Altertums I—III, 1906—7.

E. Meyer — Geschichte des Altertums I, 1—2, 1907—9.

В. Городцевъ — Результаты археологическихъ изслѣдованій въ Изюмскомъ уѣздѣ Харьковской губерніи 1901 г., 1905.

— Матеріалы археологическихъ изслѣдованій на берегахъ Донца, Изюмскаго уѣзда Харьковской губерніи,, 1905.

Д. Анучинъ — О черепахъ изъ кургановъ и могильниковъ Изюмскаго у., Харьковской губ. изъ раскопокъ В. Городцева, лѣтомъ 1901 г., 1905.

В. Городцевъ — Результаты археологическихъ изслѣдованій въ Бахмутскомъ уѣздѣ, Екатеринославской губерніи, 1903 г., 1907.

П. Голубовскій — Историческая карта Черниговской губ. до 1300 г., 1908.

W. Abraham — Jakób Strepa, arcybiskup halicki (1391—1409), 1908.

W. Łoziński — Życie polskie w dawnych wiekach, 1907 i 1908.

L. Kubala — Oblężenie Lwowa z r. 1655, 1909.

R. Charmatz — Österreichs innere Geschichte von 1848 bis 1907, 1909.

Б. Дѣдицкій — Своежитьевыи записки, ч. II., 1908.

А. Вахнянин — Спомини з житя, 1908.

В. Бобровъ — Народныя пѣсни русскаго населенія Лифляндской губерніи, 1908.

Г. Янковъ — Български народни пѣсни отъ Елена В. Янкова, 1908.

Статистическій Ежегодникъ Полтавскаго губернскаго земства на 1908 годъ, 1908.

Статистико-Экономическій обзоръ Херсонской губерніи за 1906 годъ, 1909.

Переселенія крестьянъ Харьковской губерніи, вип. I. 1908.

Отчетъ Харьковской Губернской Земской Управы губернскому Земскому собранію очередной сессіи 1908 года по переселенческому отдѣлу, 1908.

В. Варзаръ — Статистическія свѣдѣнія о результатахъ примѣненія закона 2 іюня 1903 года о вознагражденіи пострадавшихъ отъ несчастныхъ случаевъ на фабрикахъ и заводахъ, подчиненныхъ надзору фабричной инспекціи за трехлѣтіе 1904—1906 гг.

Publikationen

der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg

Supinškyj-Gasse, 17.

(in ukrainischer Sprache).

Mitteilungen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften, redigiert von Prof. Michael Hruševškyj, bis jetzt erschienen Bde I—XCI (Geschichte, Archäologie, Ethnographie, Sprache und Literaturgeschichte, besonders der Ukraine). Preis: Bde I—XX kosten 48 Kronen, jeder weitere Bd. (auch separat käuflich) 3 Kr., Bd. XXIII—XXIV (Doppelband) 5 Kr., Bd. XXXI—II u. XXXV—VI (Doppelbände) à 6 Kr.

Publikationen der Sektionen und Kommissionen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften:

A. Die historisch-philosophische Sektion publizierte bis jetzt:

1. Elf Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk istoryčno-filozofičnoi sekcyi) B. I—IV u. VI—XI enth. eine Geschichte der Ukraine von Prof. M. Hruševškyj (I. Teil bis Anfang des XI Jahrh., II — bis Mitte des XIII Jahrh., III—IV bis zum J. 1340, VI VII bis zum J. 1569), VIII—IX Verfassung und soziale Verhältnisse im XIV—XVII Jhrh. Preis I, II u. V B. à 4 Kr., III u. IV B. 5 Kr., VI u. VII B. 4·50, VIII u. IX B. 4·50. Bd. X—XI 4·50 Kr., Bd. V. enthält Materialien zur Kulturgeschichte Galiziens im XVIII—XIX Jahrh. Preis 2 Kr.
2. Historische Bibliothek, bis jetzt erschienen B. I—XXIV.
3. Ukrainisch-ruthenisches Archiv I Band: Die Handschriften des Museums des Narodnyj Dom in Lemberg — 3 Kr. II Band: Materialen zur Geschichte des Bauerntums und der Oekonomik Galiziens im XVIII—XIX Jhd., — 4 Kr. III Band: Materialien zur Geschichte der nation. Wiedergeburt der Ruthenen in Galizien 1830—1840 — 5 Kr. IV Band: Materialien zur Geschichte des ruthenischen Schulwesens in Galizien — 3 Kr.
4. Juridische Zeitschrift, bis jetzt X Bde, à 2 Kr.
5. Juridische und ökonomische Zeitschrift, bis jetzt IX Bde à 3 Kr.
6. Juridische Bibliothek, bis jetzt III B. à 2 u. 3 Kr.
7. Studien aus dem Gebiete der Sozialwissenschaften und der Statistik, bis jetzt I Bd. Preis 3 Kr.

B. Die philologische Sektion publizierte bis jetzt 10 Bde ihrer Beiträge (Zbirnyk filologičnoi sekcyi), enthaltend: Bd. I und IV eine Biographie des ukrainischen Dichters Taras Ševčenko, von A. Konyskyj, Preis à 3 Kr. Bd. II u. III Abhandlungen aus dem Gebiete der ukrainischen Volkskunde und Literatur, von Michael Dragomanov (erster Teil). Preis à 4 Kr. Bd. V. Die Mundart der Lemken, von I. Verchratškyj, 6 Kr. B. VI. Abhandlungen aus dem Gebiete der ukrainischen Volkskunde von M. Dykariv. Preis 4 Kr. Bd. VII u. X: Abhandlungen aus der ukrainischen Volkskunde und Literatur von Michael Dragomanov (Zweiter Teil). Preis 5 Kr. Bd. VIII—IX, Die Korrespondenz d. J. Holowackyj, Preis 7 Kr.

Ukrainische Bibliothek, Bd. I—III. Sämtliche Werke von J. v. Fed'kovyč, Bd. I. Gedichte, Preis 6 Kr., B. II. Erzählungen, Preis 4 Kr., Bd. III. Dramatische Werke 1A Teil, Preis 3 Kr., 2 Teil, Preis 3 Kr. Bd. VI—VII: Gedichte von Taras Ševčenko, Preis à 3 Kr.

C. Die mathematisch-naturwissenschaftlich-medizinische Sektion publizierte bis jetzt 12 Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk). Die beiden ersten Bände kosten à 3 Kr., Bd. III—VIII erschienen jeder in zwei Abteilungen, jede unter einer besonderen Redaktion; die mathematisch-naturwissenschaftliche red. von Iv. Verchratškyj und Vlad. Levickyj, die medizinische red. von Dr. E. Ozarkevyč. Preis jeder Abteilung 2 Kr. Bände IX—XII à 5 Kr.

D. Die Archaeographische Kommission publizierte bis jetzt folgende Werke:

1. Quellen zur Geschichte der Ukraine, Bd. I (Lustrationen der königlichen Domänen in den Bezirken Halyč und Peremyšl vom J. 1565—66); Bd. II (Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken von Peremyšl und Sanok im J. 1565); Bd. III (Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken von Cholm, Belz und Lemberg im J. 1564—5); Bd. IV u. V (Galizische Akten aus den J. 1648—1659). Bd. VII (Lustration vom J. 1570); VIII B. Akten zur Gesch. der ukr. Kosaken 1513—1630. Jeder Bd. kostet 4 Kr., III Bd. 5 Kr.
2. Denkmäler der ukrainischen Sprache und Literatur. Bd. I Alttestamentliche Apokryphen; Bd. II. Neutestamentliche Apokryphen A. Evangelienkreis. Bd. III. B. Apokryphe Apostelgeschichten. Bd. IV, Eschatologische Apokryphen, IV. B. V, Denkmäler der religiösen Polemik aus dem XVI—XVII Jh. Bdtd. I u. V. Preis 4 Kr., Bd. II u. III à 5 Kronen.
3. Kotljarevškyj, Die travestierte Aeneïs, Abdruck der ersten Ausgabe vom J. 1798, Preis 60 Heller.

4p

4. Akten-Sammlung zur Geschichte der sozial-politischen und ökonomischen Verhältnisse der West-Ukraine, Preis 3 Kr.

E. Die Ethnographische Kommission publiziert:

1. Ethnographische Sammlungen (Etnografičnyj Zbirnyk); bis jetzt erschienen 23 Bände. Preis Bd. I—IV u. VII—X, XII—XIII u. XXV à 3 Kr., Bd. V—VI, XVII—XIX u. XXIII—XXIV à 4 Kr. Bd. XVI u. XXI—XXII à 6 Kr. 2. Bd. I enthält: M. Kramarenko, Weihnachtsfeier bei den Kosaken am Schwarzen Meer; M. Rozdolškyj, Galizische Volksmärchen aus Berlin, Bez. Brody; J. Šymčenko, Volksanekdoten aus der Ukraine; Programm zur Sammlung der Materialien über das ukrainisch-ruthenische Land und Volk . 3 Kr.
Bd. II, enthält: Vl. Hnatjuk, Die Leiermänner, ihre Lieder, Gebete, ihr Jargon usw. aus dem Bez. Bučač; G. Žatkovyč, Ethnographische Skizzen aus Ungarisch-Ruthenien; M. Dykariv, Volksmärchen und Anekdoten der Kosaken am Schwarzen Meere . . . . 3 Kr.
Bd. III und IV enth.: Vl. Hnatjuk, Ethnographische Materialien aus Ungarisch-Ruthenien (Legenden, Novellen, Märchen, Fabeln, Sagen, Anekdoten) 2 Bde 6 Kr.
Bd. V, enthält: M. Dykariv, Volksgerüchte über die Zarenkrönung; M. Jendyk, Aus den Volkserinnerungen über die Fronarbeit; I. Franko, Huzulische Beschwörungen; Philaret Kolessa, Volksglaube im Dorfe Chodovyči, Stryjer Bez.; I. Franko, Volksglaube im Vorgebirgslande; R. Kaindl, Folkloristisches Material aus dem Munde der galizischer und der Bukovinaer Ruthenen, und andere kleinere Beiträge . . . . 4 Kr.
Bd. VI enthält: V. Hnatjuk, Volksanekdoten der galizischen Ruthenen 4 Kr.
Bd. VII enthält: J. Rozdolškyj, Galizisch-ruthenische Volksmärchen 2 Kr.
Bd. VIII enthält: J. Rozdolškyj, Galizisch-ruthenische Volksschwänke (Novellen) . . . . 2 Kr.
Bd. IX enthält: Vl. Hnatjuk, Ethnographische Materialien aus Ungarisch-Ruthenien, Bd. III (I. Materialien aus den Komitaten Zemplin, Šaroš, Zips; II. Volkslieder aus der Bačka) . . . . 3 Kr.
Bd. X enthält: Galizisch-ruthenische Volkssprichwörter, gesammelt, geordnet und erklärt von Ivan Franko (Bd. I, Heft 1: A — vidaty) . 4 Kr.
Bd. XI enthält: Ivan Kolessa, Galizisch-ruthenische Volkslieder aus dem Dorfe Chodovyči, Bez. Stryj, mit Noten . . . . . 5 Kr.
Bd. XII—XIII enthält: Vl. Hnatjuk, Galizisch-ruthenische Volkslegenden, 2 Bde . . . . 6 Kr.
Bd. XIV enthält: Vl. Lesevyč, Ukrainische Volkserzählungen . . 4 Kr.
Bd. XV enthält: Vl. Hnatjuk, Materialien zur galizisch-ruthenischen Dämonologie . . . . 4 Kr.
Bd. XVI enthält: Galizisch-ruthenische Volkssprichwörter, gesammelt, geordnet und erklärt von Ivan Franko (Bd. I, Heft 2: Vidaty—djity) . . 5 Kr.
Bde XVII—XIX enthalten: Vl. Hnatiuk, Kolomejken (2 oder 4-zählige Volkslieder) . . . . à 4 Kr
Bde XXI—XXII enthalten: St. Ljudkevyč, Galizisch-ruthenische Volksmelodien, T. I—II . . . . à 6 Kr.
Bde XXIII XXIV enthalten: Galizisch-ruthenische Volkssprichwörter, gesammelt, geordnet und erklärt von Ivan Franko (Bd. II, Hefte 1—2: Djity—Pjatj) . . . . 7 Kr.
Bd. XXV enthält: Vl. Hnatjuk, Ethnographische Materialien aus Ungarisch-Ruthenien. Bd. IV. . . . . 3 Kr.

2. Materialien zur ukrainischen Ethnologie, Bd. I. Preis 8 Kr. (Enthält Abhandlungen über neueste archäologische Funde, über die Lebens- und Arbeitsweise der ukr. Fischer in der Dobrudža, der galizischen Kürschner usw., sowie auch eine Abhandlung über die farbigen Ostereier, ihre Herstellung und Ornamentik, mit 13 chromolithographischen Tafeln und zahlreichen Illustrationen im Text). Bd. II, 4 Kr. Die Huzulen, Land, Leute, Lebensweise, Industrie, Sitte und Brauch, religiöse Vorstellungen usw., mit über 300 Illustrationen, Bd. III, 4 Kr. (Neue archäologische Funde, Volkskalender, Aus der galiz. Volksindustrie, Hochzeitslieder und Gebräuche a. d. Gouv. Černyhiv, Die Korporationen der Dorfjugend in der Ukraine, Bd. IV, 4 Kr. Die Huzulen (zweiter Teil), Bd. V, 6 Kr. Die Huzulen (dritter Teil). Bd. VII. Die Huzulen (vierter Teil) 6 Kr. Bd. VIII—IX Das Kind in der ukr. Volkskunde, 4 Kr. und 3 Kr. Bd. X (enthält Abhandlungen über anthropologische Messungen des ukrain. Volksstammes Huzulen, samt XII Taf. und 1 Karte, über die Kleidung der Bojken (samt XXXII Taf.) und 5 neue Aufzeichnungen von ukrain. Hochzeitsbräuchen und Liedern).

Chronik der Gesellschaft, enthält Berichte über die Tätigkeit der Gesellschaft, Sektionen und Kommissionen derselben, erscheint 4 Mal im Jahre. Bis jetzt erschienen N. 1—36 ukrainisch und deutsch.

Diese und andere Publikationen der Gesellschaft sind in der Buchhandlung der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg, Ringplatz, 10 vorrätig.